

หลักสูตรของกษัตริย์กับขุนนางในราชธานีราช ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน) :
การศึกษาวิเคราะห์ในเชิงปฏิสัมพันธ์

บทคัดย่อ

ของ

วินิตา หอมเสมอ

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม 2548

23 ส.ค. 2548

จินดา หอมเสมอ. (2548). *หลักธรรมของกษัตริย์กับขุนนางในราชาริราช ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน)* : การศึกษาวิเคราะห์ในเชิงปฏิสัมพันธ์. ปรียญานิพนธ์ ศศ.ม.(ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ คณะกรรมการควบคุม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิมลศิริ ร่วมสุข , อาจารย์สุภัค มหาวรากร

ปรียญานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์ของกษัตริย์และขุนนางโดยวิเคราะห์จากหลักธรรมและพฤติกรรมของตัวละครที่ปรากฏในเรื่องราชาริราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผลการศึกษาพบว่า หลักธรรมสำหรับกษัตริย์มี 4 หมวด ได้แก่ อุดมคติประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ และคุณเจ็ดประการ ส่วนหลักธรรมสำหรับขุนนางมี 7 หมวด ได้แก่ โทษแปดประการ คุณเจ็ดประการ คุณหกประการ คดสามประการ ชื่อหกประการ มุสาเก้าประการ และราชวัตรสิบประการ เมื่อกษัตริย์และขุนนางปฏิบัติตามหลักธรรมจะทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวก ขุนนางให้การยอมรับและปฏิบัติตามรับสั่งของกษัตริย์ทำให้การดำเนินนโยบายต่าง ๆ ประสบผลสำเร็จ แต่หากกษัตริย์และขุนนางไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมจะทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบ กล่าวคือทำให้เกิดความขัดแย้ง ขุนนางไม่ให้การสนับสนุน ไม่ปฏิบัติตามรับสั่งของกษัตริย์ ทำให้กษัตริย์ไม่สามารถปกครองบ้านเมืองได้อย่างราบรื่น

THE KING AND ARISTOCRATS 'MORALITY IN RACHATHIRAJ BY CHAO PHRYA
PHRA KHLANG (HON) : AN ANALYTICAL STUDY OF INTERACTIONS

AN ABSTRACT
BY
WINITA HOMSAMER

Presented in partial fulfillment of the requirements for the
Master of Arts degree in Thai
at Srinakharinwirot University
May 2005

Winita Homsamer. (2005). *The King And Aristocrats' Morality in Rachathiraj by Chao Phraya Phra Khlang (Hon): An Analytical Study of Interactions*. Master's Thesis, M.A.(Thai). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor committee: Assist. Prof. Wimonsiri Ruamsuk, Supak Mahavarakorn.

The research was aimed at studying the interactions between the king and the aristocrats in the Thai literature *Rachathiraj* by Chao Phraya Phra Khlang (Hon). The moral principles prescribed for both were analyzed. The results showed that there were four types of royal principles. The first was concerned with the war strategy. The second was academic. The third was about the qualities of a king. The fourth was the divine qualities for the mortal king. Regarding the aristocrats, there were seven moral principles. The first principle prescribed eight forbidden behaviors for the noble. The second described seven desirable noble qualities. The third described six favorable behaviors by comparing them to some animals' behavioral patterns. The fourth principle described three strategies to deceive enemies. The fifth principle described six desirable ways to interact with the king and the fellow noblemen. The sixth principle prescribed nine ways to lie to protect the country. The final principle prescribed the manners of the noblemen in the court. Whenever the king and the aristocrats followed the moral principles prescribed, their interactions would be positive resulting in successful governance because the aristocrats agreed to execute the royal command. Thus all the projects were successfully executed. However, whenever the king and the aristocrats did not abide by the principles, their interactions would be negative, resulting in conflicts. The noblemen did not support the king, nor did they follow the royal command. As a result, the king's reign was a failure.

หลักสูตรของกษัตริย์กับขุนนางในราชธานี ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) :
การศึกษาวิเคราะห์ในเชิงปฏิสัมพันธ์

ปริญญานิพนธ์
ของ
จินดา หอมเสมอ

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
พฤษภาคม 2548
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย

จาก

โครงการพัฒนาอาจารย์ สาขาขาดแคลนเพื่อศึกษาในประเทศ

ปริญญานิพนธ์

เรื่อง

หลักสูตรของกษัตริย์กับขุนนางในราชอิรราช ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) :

การศึกษาวิเคราะห์ในเชิงปฏิสัมพันธ์

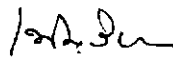
ของ

นางสาววินิดา หอมเสมอ

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

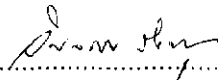

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)

วันที่ 20 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2548

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

..... ประธาน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิมลศิริ ร่วมสุข)

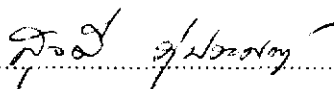
..... กรรมการ

(อาจารย์สุภัค มหาวรากร)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชวนพิศ อัฐรัตน์)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประดิษฐ์)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้เรียบร้อยด้วยความกรุณาจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิมลศิริ ร่วมสุข ประธานกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ และอาจารย์สุภัค มหาวรากร กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ที่ได้กรุณาแนะนำแนวทางเสนอข้อคิดอันเป็นประโยชน์ และเสียสละเวลาช่วยแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ รวมทั้งยังให้ขวัญกำลังใจแก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาและขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประดิษฐ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ชวนพิศ อธิรัตน์ ที่กรุณาเป็นกรรมการสอบเพิ่มเติม และได้กรุณาตรวจแก้ไขชี้แนะแนวคิดอันมีค่า ทำให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์วิรุฬรัตน์ ไฉนจัน ที่ได้กรุณาให้โอกาสทางการศึกษาโดยเปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้รับทุนการศึกษาในโครงการพัฒนาอาจารย์สาขาขาดแคลน ทำให้ผู้วิจัยมีกำลังใจและมีความมุ่งมั่นในการศึกษาและสามารถทำงานวิจัยชิ้นนี้ได้โดยสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทยทุกท่านที่ได้กรุณาประสิทธิ์ประสาทวิชา และให้ความห่วงใยสอบถามความคืบหน้าในการวิจัยตลอดมา และขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ยุธจักร บุญสนิท ที่ได้อบรมสั่งสอนและให้คำแนะนำปรึกษา รวมทั้งเป็นแรงบันดาลใจในการศึกษาและการทำงานของผู้วิจัยตลอดมา

ขอขอบคุณจำเริญอักษรินทร์ กันไพบร์ ผู้ช่วยจัดพิมพ์ปริญญานิพนธ์ รวมทั้งเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ และคอยให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยด้วยความห่วงใยมาโดยตลอด

ขอขอบคุณเพื่อน ๆ พี่ ๆ น้อง ๆ นิสิตปริญญาโท วิชาเอกภาษาไทยทุกท่านที่ให้ความช่วยเหลือและเป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณคุณย่าถนอม พึ่งกลิ่น คุณปู่ยก หอมเสมอ คุณแม่อนงค์และคุณพ่อต้นศักดิ์ หอมเสมอ ผู้ซึ่งเป็นครูคนแรกของผู้วิจัย รวมทั้งยังให้ความช่วยเหลือห่วงใย และเป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยเสมอมา คุณค่าและประโยชน์ของงานวิจัยนี้ ขออุทิศแด่บิดา มารดา บุรพจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน

วินิตา หอมเสมอ

สารบัญ

บทที่

หน้า

1	บทนำ	1
	ภูมิหลัง	1
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	2
	ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	2
	ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	2
	นิยามศัพท์เฉพาะ	3
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	3
2	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	4
3	หลักการสำหรับภษัตริย์และขุนนาง	14
4	การศึกษาปฏิสัมพันธ์ของภษัตริย์และขุนนางตามหลักธรรม	
	ในเรื่องราชาธิราช	37
	หลักธรรมสำหรับภษัตริย์ : การศึกษาในเชิงปฏิสัมพันธ์	37
	ตัวละครภษัตริย์ที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อขุนนาง	37
	พระเจ้าราชาธิราช.....	38
	อุบายสี่ประการ	38
	วิชาห้าประการ	42
	คุณแปดประการ	45
	วุฒิเจ็ดประการ	50
	พระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง.....	56
	อุบายสี่ประการ.....	56
	วิชาห้าประการ	61
	คุณแปดประการ	62
	วุฒิเจ็ดประการ	67
	พระมหาปิฎกธร.....	70
	อุบายสี่ประการ	71

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

4(ต่อ)	วิชาห้าประการ	74
	คุณแปดประการ	76
	วุฒิเจ็ดประการ	78
	ตะลະนางพระยาท้าว.....	80
	อุบายสี่ประการ	80
	คุณแปดประการ	82
	วุฒิเจ็ดประการ	84
	ตัวละครกษัตริย์ที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อขุนนาง.....	85
	พระมหาเทวี.....	85
	อุบายสี่ประการ	85
	คุณแปดประการ	90
	วุฒิเจ็ดประการ	92
	วิชาห้าประการ	93
	หลักธรรมสำหรับขุนนาง : การศึกษาในเชิงปฏิสัมพันธ์	105
	ตัวละครขุนนางที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อกษัตริย์.....	105
	ราชามะณู.....	106
	คุณเจ็ดประการ	106
	วุฒิหกประการ	111
	ชื่อหกประการ	113
	ราชวัตรสิบประการ	115
	อำมาตย์ทินมณีกรอด.....	115
	คุณเจ็ดประการ	115
	วุฒิหกประการ	118
	ชื่อหกประการ	123
	ราชวัตรสิบประการ	125
	คดสามประการ	126
	มุสาเก้าประการ	127

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
4(ต่อ)	สมิงพ่อเพชร	127
	คุณเจ็ดประการ	128
	คุณนิหกประการ	129
	ชื่อหกประการ	134
	ราชวัตรสิบประการ	137
	มุสาเก้าประการ	137
	สมิงพระราม.....	138
	คุณเจ็ดประการ	138
	คุณนิหกประการ	141
	ชื่อหกประการ	142
	ราชวัตรสิบประการ	143
	คดสามประการ	144
	สมิงนครอินทร์.....	145
	คุณเจ็ดประการ	146
	คุณนิหกประการ	149
	ชื่อหกประการ	153
	ราชวัตรสิบประการ	154
	คดสามประการ	157
	ตัวละครขุนนางที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อกษัตริย์	157
	สมิงนครอินทร์.....	157
	โทษแปดประการ	158
5	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	170
	สรุปผลการศึกษาค้นคว้า	170
	อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า	172
	ข้อเสนอแนะ	173

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

บรรณานุกรม 174

ประวัติย่อผู้วิจัย..... 177

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ราชาธิราชเป็นวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง(หน) และคณะแปลและเรียบเรียงขึ้น “โดยนำเค้าโครงมาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์มอญอย่างน้อย 2 ฉบับคือ Razadarit Ayedawpon และนิทานธรรมเจดีย์กถา”(บุษบา ตระกูลสัจจาวัตร.2529:118) และเนื่องจากเป็นเรื่องที่เรียบเรียงจากพงศาวดารซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมืองการศึกษาศึกษสงคราม เนื้อหาส่วนใหญ่จึงเกี่ยวข้องกับกษัตริย์และขุนนางซึ่งต่างมีบทบาทสำคัญในการต่อสู้ทำศึกสงครามเพื่อประเทศชาติของตนเอง และการจะได้มาซึ่งชัยชนะแต่ละครั้งก็ต้องอาศัยความร่วมมือกันระหว่างกษัตริย์และขุนนางอันถือได้ว่าเป็นลักษณะปฏิสัมพันธ์ต่อกัน

การมีปฏิสัมพันธ์ของกษัตริย์และขุนนางเพื่อนำไปสู่เป้าหมายของการอยู่ร่วมกัน หรือการสร้างสามัคคีนั้นย่อมต้องอาศัยหลักธรรมในเชิงปฏิสัมพันธ์ในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย หลักธรรมที่ปรากฏในราชาธิราชมีทั้งหลักธรรมสำหรับกษัตริย์และสำหรับขุนนาง ซึ่งหลักธรรมนี้มีไว้เพื่อกำหนดขอบเขตการใช้อำนาจของกษัตริย์ไม่ให้ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อยู่ภายใต้การปกครอง และใช้เพื่อเป็นแนวทางในการควบคุมความประพฤติทั้งของกษัตริย์และขุนนาง รวมทั้งเป็นตัวกำหนดหน้าที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมที่พึงมีต่อกัน เพราะเมื่อทุกคนต่างยึดมั่นในหลักธรรมตามบทบาทหน้าที่ของตนแล้วความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันย่อมเกิดขึ้น

จากการศึกษาเรื่องราวราชาธิราชพบว่าการกล่าวถึงหลักธรรมที่ใช้เป็นแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติร่วมกันของตัวละคร โดยเฉพาะตัวละครกษัตริย์และขุนนางซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่อง ตัวละครทั้งกษัตริย์และขุนนางจะแสดงพฤติกรรมในเชิงปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เพราะกษัตริย์และขุนนางต้องร่วมมือกันในการดำเนินการต่าง ๆ โดยมีกษัตริย์นำหลักธรรมมาใช้เป็นแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของประเทศชาติ และเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในสังคม ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาเทวีมีพระราชดำริจะแย่งชิงราชสมบัติของพระเจ้าราชาธิราชมาให้กับสมิงมราหู โดยวางแผนแอบอ้างรับสั่งพระเจ้าอุหนลอกให้พระตะบะและสมิงเล็กพ่ายกทัพมาช่วยจับพระเจ้าราชาธิราช เมื่อพระเจ้าราชาธิราชทรงทราบจึงมีรับสั่งให้พอมอญและมังกันจีแต่งหนังสืออ่อนน้อมและชี้แจงความจริง รวมทั้งส่งเครื่องราชบรรณาการไปให้พระตะบะและสมิงเล็กพ่าย เพื่อไม่ให้ทั้งสองยกทัพมาช่วยพระมหาเทวีจับพระองค์

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความรู้หลักธรรมสำหรับกษัตริย์ในหมวดอุบายสี่ประการข้อที่ว่าด้วยเล่ห์อุบายคือ รู้ทันในเล่ห์กลของผู้อื่น ทำให้พระเจ้าราชาธิราชทรงรู้เท่าทันเล่ห์กลของพระมหาเทวี พระเจ้าราชาธิราชจึงสามารถนำความรู้นี้มาใช้ให้เป็นประโยชน์โดยการหาทางแก้ไขสถานการณ์ให้ฝ่ายตนได้ และจากเหตุการณ์นี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์

ของพระเจ้าราชาธิราชที่มีต่อพ่อมอญและมังกันจีว่าพระองค์จะเป็นผู้ทรงวางนโยบายในการทำศึกสงคราม โดยพระองค์จะมีรับสั่งให้ขุนนางปฏิบัติตามคำสั่ง หรือปฏิบัติตามนโยบายที่พระองค์ทรงวางไว้ถ้าหาก ขุนนางปฏิบัติตามคำสั่งของพระมหากษัตริย์ก็จัดว่าเป็นปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวก แต่ถ้าขุนนางไม่ปฏิบัติตาม คำสั่งของพระมหากษัตริย์ก็จัดว่าเป็นปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบ และจากตัวอย่างนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการปฏิบัติตามหลักธรรมของพ่อมอญและมังกันจีในข้อราชวัตร 10 ประการในเรื่องของอัปมะตตะโต คือ ไม่ประมาท ในราชกิจที่พระมหากษัตริย์ดำรัสใช้ โดยการที่ขุนนางทั้งสองปฏิบัติตามพระราชดำรัสของพระมหากษัตริย์ ด้วยความตั้งใจและไม่ประมาททำให้ราชกิจของพระมหากษัตริย์สำเร็จลุล่วงไปตามพระราชประสงค์ จึงถือว่าเป็นปฏิสัมพันธ์ของขุนนางที่มีต่อกษัตริย์ในเชิงบวก ซึ่งลักษณะของพฤติกรรมเหล่านี้ปรากฏอยู่มากใน เรื่องราชาธิราช ดังนั้นการศึกษาพฤติกรรมตัวละครในเรื่องราชาธิราชจึงต้องนำหลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องราชาธิราชมาใช้ในการวิเคราะห์เพราะจะทำให้เข้าใจพฤติกรรม สาเหตุของพฤติกรรม และหลักในการประพฤติปฏิบัติของตัวละคร ซึ่งจะทำให้เข้าใจและเห็นคุณค่าของสิ่งที่ตัวละครปฏิบัติอยู่ รวมทั้งทำให้เข้าใจ และเห็นคุณค่าของวรรณคดีได้ดียิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมสำหรับกษัตริย์และขุนนางใน เรื่องราชาธิราชในเชิงปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อกันของตัวละคร เพื่อให้เกิดความเข้าใจและเห็นคุณค่าในวรรณคดีเรื่องราชาธิราชได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์ของกษัตริย์และขุนนางตามหลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องราชาธิราช

ความสำคัญในการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาวិเคราะห์หลักธรรมสำหรับกษัตริย์และขุนนางจากเรื่องราชาธิราชในเชิงปฏิสัมพันธ์ต่อนี้ ทำให้เข้าใจถึงเหตุผลของการกระทำของบุคคลในแต่ละสถานการณ์ และทำให้เห็นถึงความเชื่อมโยงพฤติกรรมของกษัตริย์และขุนนางที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน โดยจะศึกษาถึงการกระทำและผลการกระทำทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม รวมทั้งทำให้เข้าใจและเห็นคุณค่าพฤติกรรมของมนุษย์มากยิ่งขึ้น

ขอบเขตในการศึกษาค้นคว้า

1. ศึกษาเรื่องราชาธิราช ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พิมพ์ครั้งที่ 18 พ.ศ. 2544 โดยสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร

2. การศึกษาวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครในเรื่องราชาธิราชจะใช้หลักการวิเคราะห์ตามแนวหลักธรรมสำหรับกษัตริย์และขุนนางที่ปรากฏในเรื่องราชาธิราชนี้เท่านั้น ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวปรากฏในตอนที่มีพระมหาเถรเจ้าอาวาสวัดเกลาะนิพานสั่งสอนมังกันจีก่อนไปรับราชการกับพระเจ้าราชาธิราช

3. การศึกษาวิเคราะห์จะศึกษาเนื้อเรื่องตั้งแต่สมัยพระเจ้าราชาธิราชจนถึงสมัยพระมหาปิฎกธร

นิยามศัพท์เฉพาะ

หลักสูตร หมายถึง แนวทางในการปฏิบัติหน้าที่ของกษัตริย์และขุนนาง ซึ่งอาจถูกศีลธรรมหรือบางครั้งผิดศีลธรรมไปบ้าง ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขและมีชัยในการทำศึกสงคราม

ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง พฤติกรรมที่กษัตริย์และขุนนางปฏิบัติต่อกันในการปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงครามซึ่งมีทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ

ปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวก หมายถึง พฤติกรรมที่กษัตริย์และขุนนางปฏิบัติต่อกันในทางที่ดีที่ควรปฏิบัติ

ปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบ หมายถึง พฤติกรรมที่กษัตริย์และขุนนางปฏิบัติต่อกันในทางที่ไม่ดีที่ไม่พึงประสงค์

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร โดยดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับขั้นดังนี้

1. ศึกษาเรื่องราวราชราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน) เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์
2. ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรเพื่อใช้เป็นแนวทางในการค้นคว้าวิจัย
3. ศึกษาวิเคราะห์หลักสูตรของกษัตริย์และขุนนางที่ปรากฏในราชาราชในเชิงปฏิสัมพันธ์ ดังนี้

3.1 ศึกษาหลักสูตรสำหรับกษัตริย์

- 3.1.1 อูบายสีประการ
- 3.1.2 วิชาน้ำประการ
- 3.1.3 คุณแปดประการ
- 3.1.4 วุฒิเจ็ดประการ

3.2 ศึกษาหลักสูตรสำหรับขุนนาง

- 3.2.1 โทษแปดประการ
- 3.2.2 คุณเจ็ดประการ
- 3.2.3 วุฒินกประการ
- 3.2.4 คดสามประการ
- 3.2.5 ชื่อหกประการ
- 3.2.6 มุสาเก้าประการ
- 3.2.7 ราชวัตรสิบประการ

3.3 ศึกษาปฏิสัมพันธ์ของกษัตริย์และขุนนางตามหลักสูตรที่ปรากฏในเรื่อง

ราชาราช

4. เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งประเภทไว้ดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราชาธิราช
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักกรรม

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราชาธิราช

1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราชาธิราช

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (2522:79-80) ได้กล่าวถึงเรื่องราชาธิราชไว้ว่า ราชาธิราชเป็นหนังสือที่ชาวรามัญถือว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งเป็นลักษณะของพระราชนิพนธ์ที่แต่งขึ้นในสมัยที่มีการบันทึกพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นั้นเป็นสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อยชนชั้นปกครองมีบทบาทมาก และมีการเปลี่ยนตัวผู้มีอำนาจในบ้านเมืองบ่อย ๆ เมื่อเปลี่ยนตัวผู้มีอำนาจชีวิตของทุกคนในบ้านเมืองก็ถูกกระทบกระเทือน ราชาธิราชมีคุณค่าทางสังคมในเรื่องการยกย่องความซื่อสัตย์ รวมทั้งทำให้ผู้อ่านมีประสบการณ์เกี่ยวกับมนุษย์กว้างขึ้น และทำให้เข้าใจมนุษย์และโลกมากขึ้น

ทัศนีย์ ทานตวัน. (2524:125) ได้กล่าวถึงราชาธิราชในส่วนของเนื้อหาว่า เป็นเรื่องของ การทำสงครามระหว่างมอญกับพม่า และมอญเป็นฝ่ายชนะอยู่เสมอ จึงเป็นเรื่องปลุกใจทหารให้มีจิตใจต่อสู้กับพม่า นอกจากนั้นเรื่องนี้ยังแสดงถึงคุณธรรมหลายประการ เช่น ความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และความกล้าหาญ

กรรณิการ์ สาตรปฐ. (2541:85-143) ได้วิเคราะห์ราชาธิราชว่า เป็นวรรณกรรมที่ไม่ได้มุ่งสื่อความบันเทิงหรือพิชิตสงครามเท่านั้น แต่ยังแฝงไว้ด้วยภาพโลกทัศน์ทางการเมืองในเรื่องของคุณสมบัติเชิงอุดมคติของผู้ที่เป็นกษัตริย์หรือผู้นำว่าต้องเป็นผู้ที่มีบุญญาบารมีและปัญญาบารมี รวมทั้งมีหน้าที่ในการปฏิบัติพระราชภารกิจต่าง ๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อประโยชน์สุขแก่อาณาประชาราษฎร์รวมทั้งเสนอภาพคุณสมบัติของผู้ที่เป็นขุนนางในอุดมคติว่าจะต้องเป็นผู้ที่มีสติปัญญา มีความกล้าหาญ ความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดีต่อผู้นำหรือกษัตริย์ การมีสติปัญญาของขุนนางเป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีพระบารมีของกษัตริย์ การชำระเรื่องราชาธิราชจึงไม่ได้เป็นเพียงแค่การฟื้นฟูตามจารีตที่เคยมีมาเท่านั้นแต่ยังเป็นสื่อในการกล่อมเกล้าทางการเมือง และเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มชนชั้นนำใหม่

ราชาธิราชกล่าวถึงธรรมจรรยาในเรื่องคุณสมบัติของสตรี วิสัยของสตรี ความผูกพันภักดีของสตรี การเลื่อนขั้น อิทธิพลของสตรี

อินทัย จิตบุญ. (2540:177-182) ศึกษากลุบายในเรื่องราชาธิราช ผลการวิเคราะห์สรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายที่ตัวละครใช้กลุบายเพื่อผล 5 ประการ คือ กลุบายเพื่อผลด้านการบริหาร การปกครอง การสงคราม การดำเนินชีวิต และการแก้ไขปัญหา วิธีการใช้กลุบายของตัวละครเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายจะต้องประยุกต์ให้เหมาะสมกับบุคคล ภูมิประเทศ และสถานการณ์ ซึ่งกลุบายที่ใช้ในเรื่องราชาธิราชจะมีความสอดคล้องกับหลักสำคัญในการทำงานให้ประสบความสำเร็จ และสอดคล้องกับกลที่ปรากฏในตำราพิชัยสงคราม ในด้านผลของการใช้กลุบายแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ สัมฤทธิ์ผล และไม่สัมฤทธิ์ผล ซึ่งสรุปได้ว่ากลุบายที่ใช้ในราชาธิราชเป็นกลลวง ในบางครั้งปรากฏกลุบายที่ใช้หลักจิตวิทยาเพื่อโน้มน้าวใจ ราชาธิราชจึงมีวัตถุประสงค์นี้ทำให้ผู้อ่านมีความรู้ความเข้าใจการใช้กลุบายเพื่อให้ประสบความสำเร็จในกิจการต่าง ๆ จึงอาจกล่าวได้ว่าราชาธิราชได้บันทึกภูมิปัญญาของมนุษย์ในด้านการบริหาร การปกครอง การสงคราม การดำเนินชีวิตตลอดจนการแก้ปัญหาไว้

สุเพ็ญ อยู่ทิม. (2542 : 86 – 93) ศึกษาคุณค่าทางสติปัญญาจากราชาธิราช ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เรื่องราชาธิราชแล้วพบว่า มีคุณค่าทางสติปัญญา 3 ด้านคือ ด้านความคิดของบุคคลจะพบวิธีการใช้สติปัญญาแก้ปัญหามิใช่ปัญหาในรูปของกลุบายมากที่สุด ซึ่งเป็นวิธีที่ทำให้อีกฝ่ายเกิดความเสียหายที่ในส่วนของการใช้สติปัญญาจะพบการใช้หลักจิตวิทยาของชนชั้นปกครองที่ใช้กับเหล่าทหาร โดยจะออกมาในรูปแบบของการให้รางวัลซึ่งเป็นแรงเสริมในด้านบวกเพื่อให้อยากกระทำเช่นนั้นอีก ส่วนการลงโทษจะเป็นแรงเสริมในด้านลบเพื่อให้เกิดความเกรงกลัวและไม่ให้ผู้อื่นเอาเป็นแบบอย่าง และยังพบการใช้สติปัญญาในเรื่องของการใช้ถ้อยคำอุปมาและสุภาษิตตลอดเรื่อง รวมทั้งการใช้สติปัญญาในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ ส่วนคุณค่าทางสติปัญญาในด้านความจริงของโลกและชีวิต จะพบว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ และความจริงเกี่ยวกับสัจธรรมทางพุทธศาสนา และคุณค่าทางสติปัญญาในด้านความดีงามของมนุษย์ จะพบว่าความดีงามของมนุษย์ด้านความเมตตากรุณา และด้านความกตัญญูพบมากที่สุด เพราะเนื้อเรื่องในราชาธิราชส่วนใหญ่เป็นการสู้รบกัน และในช่วงที่มีการแปลเรื่องนี้บ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงมีพระราชประสงค์ให้ราชาธิราชเป็นเครื่องเตือนสติและบำรุงปัญญา และเพื่อเป็นการปลูกฝังความคิดให้แก่ผู้อ่าน ทำให้มองเห็นคุณค่าความดีที่มนุษย์มีต่อกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าราชาธิราชมีคุณค่าทางสติปัญญา ให้นำมาคิด และสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติในการดำรงชีวิตได้

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรม

2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรม

พิฑูร มลิวัลย์. (2528 : 9-19) ได้กล่าวถึงหลักธรรมว่า ในการปกครองนั้นเมื่อมีผู้ปกครองก็ต้องมีผู้ถูกปกครองควบคู่กันไป ทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองก็ต้องอยู่ภายใต้กติกาแห่งระบอบการปกครองนั้น ๆ เสมอไป ส่วนวัตถุประสงค์ที่เป็นหัวใจสำคัญของการปกครองนั้นได้แก่ความเป็นธรรมในสังคม การปกครองนั้นจะเป็นการปกครองในระบบใดรูปแบบใดก็ตาม นอกจากจะต้องมีความเหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของสังคมแล้ว สิ่งที่จะขาดมิได้ก็คือการปกครองนั้นต้องมีธรรมเป็นบรรทัดฐาน ผู้มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองต้องมีธรรมประจำใจใช้อำนาจหน้าที่โดยธรรมจึงจะเกิดความเป็นธรรมในสังคม โดยเฉพาะผู้นำในสังคมยิ่งจำเป็นต้องมีธรรมจึงจะเป็นแบบอย่างที่ดีของสังคมไปสู่เป้าหมายหรือทิศทางที่ถูกต้องและปลอดภัย

สุชีพ ปุญญานุภาพ และปรีชา หงษ์ไกรเลิศ. (2526 : 2) ได้กล่าวถึงธรรมกับการปกครองไว้ว่า ในสมัยใดผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรมให้ความเป็นธรรม ใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหารบ้านเมือง ในสมัยนั้นประชาชนก็มีความสุขความร่มเย็น แต่ถ้าผู้ปกครองไม่ตั้งอยู่ในธรรมไม่ให้ความเป็นธรรม ไม่ใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหารบ้านเมือง สมัยนั้นก็จะมีความทุกข์ระทม การถูกข่มเหงรังแก ประชาชนปราศจากที่พึ่ง ธรรมจึงเป็นหลักสำคัญทุกยุคทุกสมัย และทุกระบอบการปกครอง

พุทธินันท์ โพธิ์จินดา. (2527:99) ได้กล่าวถึงหลักในการประพฤติดนของผู้ปกครองว่า ผู้ปกครองจะต้องเป็นตัวอย่างแก่ประชาชนในเรื่องการรักษาศีลธรรม จะต้องปฏิบัติตามกฎหมาย พระราชาที่ไม่รักษาธรรม ไม่เที่ยงธรรม ประชาชนก็จะไม่ยอมรับการปกครองนั้น การใช้อำนาจจึงมิใช่กระทำให้ผลประโยชน์ของประชาชนหรือผู้ปกครองฝ่ายเดียว แต่ต้องกระทำเพื่อความถูกต้องเป็นสำคัญ กฎหมายจึงใช้ทั้งกับประชาชนและผู้ปกครอง หากประชาชนกระทำผิดผู้ปกครองก็จะลงโทษ แต่ถ้าผู้ปกครองกดขี่ประชาชน ๆ ก็ไม่ยอมรับและต่อต้านผู้ปกครอง

ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2542 :19-74) ได้กล่าวถึงธรรมของพระมหากษัตริย์ว่า ธรรมของพระราชานั้นถือว่าเป็นเครื่องควบคุมพระราชามีให้ทำผิดทำนองคลองธรรม มิให้ทำตามอารมณ์ เกียจคร้าน หรือลุ่มหลงในสิ่งที่ไม่ควรแก่ผู้มีหน้าที่ปกครอง ธรรมเหล่านั้นเองเป็นเครื่องตัดสินว่าผู้ใดสมควรเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ๆ พระองค์ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ดีหรือไม่ดี ธรรมเป็นหลักสำคัญของการปกครอง พระเจ้าแผ่นดินจะประสบความสำเร็จหากไม่ปฏิบัติธรรมละทิ้งธรรม หรือปฏิบัติสิ่งที่เป็นอธรรม ธรรมเป็นกฎอันถูกต้องสมบูรณ์ ธรรมในแง่ความประพฤติของมนุษย์ก็คือกฎศีลธรรม ซึ่งจะช่วยให้คนอยู่ร่วมกันอย่างถูกต้องสมบูรณ์และสมดุลพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยที่ทุกคนต่างก็มีบทบาทฐานะของตนในสังคมหรือรัฐ

ในราชาธิราช. (2544:68-256) ได้กล่าวถึงหลักธรรมสำหรับกษัตริย์และขุนนางที่พึงปฏิบัติไว้ดังนี้

หลักธรรมสำหรับกษัตริย์ ประกอบด้วย อูบาสีประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ และวุฒิจัดประการซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

อูบาสีประการ ได้แก่

1. สามัญญอูบาสี คือ รู้ทั่วไปในราชกิจการงานสงคราม
2. นิเกอูบาสี คือ รู้ประกอบฤกษ์ยามนาทิจที่จะได้และเสีย แพ้และชนะ รู้ทั้งราชวัตรตามคัมภีร์ราชาเทก รู้ทั้งคนปติวัตร ตามคัมภีร์สิงคาโลวาท
3. เลห์อูบาสี คือ รู้ทันในเล่ห์กลของผู้อื่นและฉลาดตามโหราต่าง ๆ
4. ธนะอูบาสี คือ รู้อูบาสีในการที่จะชวนชวายเป็นเทพาทรัพย์

วิชาห้าประการ ได้แก่

1. โยคเสฐา คือ มีความรู้ในสารพัดช่างทั้งปวง
2. วินิจชัยเสฐา คือ มีความรู้ในธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์ ตัดสินข้อคดีของราษฎร
3. เหตุเสฐา คือ มีความรู้ในนิมิตทั้งปวงและสามารถทำนายเหตุการณ์บ้านเมืองได้
4. โบราณเสฐา คือ มีความรู้ในภูมิประเทศว่าที่ใดเป็นมงคลหรือไม่เป็นมงคลตามโบราณ

สืบมา

5. หัตถิยัคคะเสฐา คือ มีความรู้ในศิลปศาสตร์ช่างม้าทั้งปวง

คุณแปดประการ ได้แก่

1. สัจจัง คือ กล่าวถ้อยคำเป็นสัตย์ตั้งอยู่ในคติธรรมทั้งสี่ มิได้ลำเอียงเข้าด้วยญาติและมิตรของตน

2. อวิโรธนัง คือ มิได้เบียดเบียนบุคคลอื่น
3. สีนะทสสะนา คือ เห็นบุคคลผู้อื่นให้มีจิตเมตตารักใคร่
4. สุระยุตัง คือ เมื่อทำสงครามให้องอาจไม่หวาดกลัวข้าศึก
5. สีละวา คือ ให้ประกอบไปด้วยศีล มารยาทอันดี
6. อะโรคยา คือ ให้มีความรู้ในการบำบัดโรค
7. จาโคปะนะ คือ บริจาคทรัพย์โดยไม่เสียดายคิดจะเอากลับคืนภายหลัง
8. นิสัมมะการี คือ จะทำสิ่งใดให้คิดด้วยปัญญาก่อนจึงกระทำ

วุฒิจัดประการ ได้แก่

1. ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอินทร์ บริบูรณ์ไปด้วยเบญจกามคุณ และอิสิริยศองอาจในการเป็นใหญ่

2. ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพรหม คือ เมื่อถึงเวลาจะรักษาอุโบสถและพระพรหมจรรย์ให้ห่าง
เว้นจากเบญจกามคุณ ดูจพรหมอันสำรวมญาณบริสุทธิ์

3. ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอาทิตย์ คือ ประพฤติปฏิบัติด้วยความเสมอภาค โดยมีได้
เลือกหน้าตามความผิดและความชอบ ดูจตั้งพระอาทิตย์ที่ส่องแสงเสมอไปมิได้ละเว้น

4. ประพฤติอิริยาบถตั้งพระจันทร์ คือ มีเมตตาแก่สมณชีพรามณ์เสนาพฤตมาตย์
ราษฎรทั้งปวงให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วไป ดังรัศมีพระจันทร์

5. ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพาย คือ มีความกรุณาแก่ข้าราชการน้อยใหญ่ตามลำดับ
ฐานานุกรม เหมือนกับพระพายที่พัดตามฤดู

6. ประพฤติอิริยาบถตั้งพระยายมราช คือ ให้สำแดงราชานุภาพโดยการลงโทษแก่ผู้ที่ทำให้
ความผิด ดูจตั้งพระยายมราชที่เพียงแต่เหลือบมอง ผู้กระทำความผิดก็เกิดความพินาศ

7. ประพฤติอิริยาบถตั้งพระมหาสมุทร คือ ลงพระราชอาญาแก่ผู้ที่ทำให้ความผิดด้วย
อุเบกขาไม่มีความพยาบาท เหมือนกับพระมหาสมุทรที่ไม่ได้มีความยินดียินร้ายแก่กลิ่นหอมหรือกลิ่นน้ำ
รังเกียจ

หลักจริยธรรมของขุนนาง ประกอบด้วย โทษแปดประการ คุณเจ็ดประการ วุฒินหกประการ
คดสามประการ ชื่อหกประการ มุสาเก้าประการ และราชวัตรสิบประการ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

โทษแปดประการ ได้แก่

1. พะยะสินี คือ เป็นนักเลงผู้หญิงและเล่นเบี้ยกินเหล้าทำให้เกิดความเสียหายแห่งทรัพย์
2. จิตตะโจรี คือ มีจิตเป็นโจรจกชิงทรัพย์ของผู้อื่น
3. อะสันตภูรี คือ ไม่อดกลั้นความสุขและความทุกข์ที่มาถึงตัวและหวาดไหว
4. อติมัญญะติ คือ ดูหมิ่นผู้เฒ่าผู้แก่และไม่ให้ความเคารพสมณพราหมณาจารย์
5. สันตอะปียา คือ ไม่ได้สมาคมกับนักปราชญ์ และสมาคมรักใคร่กับคนพาล
6. นิทราสินี คือ เกียจคร้านชอบนั่งหลับ ยืนหลับ
7. ภาสะสินี คือ ชอบสนทนาในที่ประชุมกับคนทั้งหลาย
8. อะนุฐฐาตา คือ ไม่มีความเพียรเอาแต่เกียจคร้าน

คุณเจ็ดประการ ได้แก่

1. กุลละสัมปันนัง คือ มีตระกูลดี
2. สุระสัมปันนัง คือ มีปัญญามากกล้าหาญ
3. สุตตะทินัง คือ รู้เห็น ได้สดับตรับฟังมาก
4. วุณณัง คือ มี รูปร่างบุคลิกลักษณะดี
5. สีนะหะสสะนา คือ บุคคลผู้อื่นเห็นเป็นที่รักใคร่

6. หันตะเนตติ คือ ขึ้นใจในคัมภีร์ราชาศาสตร์

7. โยโคตตะระ คือ ประกอบด้วยความเพียรอย่างยิ่ง

วุฒินกประการ ได้แก่

1. ประพฤติตั้งพระยาราชสีห์ เนื่องจากกิริยาของราชสีห์ที่มีความองอาจในหมู่สรรพสัตว์ และชนโดยรอบก็มีได้เจือปนกันที่ขาวก็ขาวล้วนที่แดงก็แดงล้วนเหมือนกับขุนนางเมื่อทำศึกสงครามมีความองอาจดั่งญูทุดแทนพระคุณพระมหากษัตริย์ และให้มีความเมตตาแก่ข้าราชกิจผู้น้อยและอาณาประชาราษฎรให้ปราศจากอคติธรรมทั้งสี่ประการ

2. ประพฤติตั้งนกยาง ที่กระทำกิริยาเชิงช้าเพื่อเป็นอุบายหลอกฝูงปลาให้ไว้ใจแล้วจึงจิกปลาเป็นอาหารเปรียบเหมือนกับขุนนางให้เรียนรู้กลอุบายที่จะล่อลวงปัจจุามิตรให้หลงกลมารยาเพื่อเอาชนะชนะมาถวายพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้มียศศักดิ์สมบัติ

3. ประพฤติตั้งกา เมื่อพบอาหารก็จะไม่บริโภคแต่เพียงผู้เดียว ย่อมร้องประกาศแก่เพื่อนสนิทและญาติมิตรของตนให้รู้ก่อนจึงบริโภค เปรียบดังขุนนางเมื่อจะตามเสด็จพระมหากษัตริย์พระราชดำเนินไปที่ใดก็ไม่ประมาทหมั่นระวังศัตรูด้วยความรอบคอบ ถ้าได้รับพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคใด ๆ ก็ให้มีจิตเมตตาเผื่อแผ่ไปยังเพื่อนข้าราชการและญาติมิตร ไม่คิดโลภไว้ ผู้เดียว

4. ประพฤติตั้งไก่ เมื่อถึงเวลาต้องขันบอกเวลาก็ขันเปรียบดังขุนนางต้องมีสติระลึกถึงพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์และการกุศลเพื่อเป็นมงคลต่อตนเอง

5. ประพฤติตั้งเหยี่ยว ถ้าจะจับสัตว์ใดแล้วก็จะเล็งด้วยตาให้แม่นยำแล้วจึงโฉบลงมาด้วยความรวดเร็วและจับไว้ให้มั่นเพื่อไม่ให้เป็นอันตรายแก่ตนเอง ดังขุนนางถ้าจะพิพากษาความผู้กระทำชอบและผิด จะกล่าวโทษข้าราชการใหญ่น้อยผู้ใด ให้ไตร่ตรองพิจารณาให้ถ่องแท้เห็นจริง เพื่ออันตรายจะได้ไม่มาถึงตน

6. ประพฤติตั้งโคอุสุภราช เมื่อไปหาอาหารที่ใดแล้วย่อมกลับมาถิ่นฐานที่ตนเคยอาศัยเหมือนขุนนางที่สามารถให้คำปรึกษาราชการโดยไม่ได้ละจากพระราชศาสตร์

คดสามประการ ได้แก่

1. มีประสงค์จะปลงชีวิตกันจึงกล่าวกลอันคด

2. จะกระทำยุทธสงครามแก่กันจึงกล่าวคำคด

3. ตนจะถึงแก่ความฉิบหาย จึงอุบายกล่าวกลอันคดแก่ตัว

ชื่อหกประการ ได้แก่

1. กตัญญู คือ รู้จักคุณท่าน

2. กตเวที คือ สนองคุณท่าน

3. ทัพพะวะตี คือ มั่นในความสัตย์

4. ประระทุกขหะสะนัง คือ เห็นความยากของผู้อื่นแล้วอดกลั้นมิได้ มีความปรานีเหมือนหนึ่งทุกข์ของตัวเอง

5. กัลยาณมิตตัง คือ ตั้งตัวไว้ในที่เป็นกัลยาณมิตร

6. มิตตะสังคะหัง คือ มีปรกติสงเคราะห์แก่มิตร

มูสาแก้ประการ ได้แก่

1. มุตตะมายา คือ การมูสาเพื่อให้พ้นภัย
2. ชีวิตมายา คือ การมูสาเพื่อเอาชีวิตรอด
3. มนุสสะหิงสา คือ การมูสาเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น
4. ไชยะสิโน คือ การมูสาเพื่อเอาชัยชนะมาให้พระมหากษัตริย์
5. ยะสะวาจา คือ การมูสาเพื่อจะไม่บอกความลับผู้อื่น
6. มะมะละหิยา คือ การมูสาเพื่อให้ตนเองพ้นทุกข์
7. ลัพพันธุโน คือ การมูสาเพื่อลงกรรยา
8. อะลิกะวะจะนัง คือ การมูสาเพื่อปิดบังความลับของตนเอง
9. กุสะลัพพะภาคี คือ การมูสาโดยมีเจตนาที่ดีที่จะทำให้สังคมสงบสุข

ราชวัตร 10 ประการ ได้แก่

1. นะหิราชะกลัง คือ ความประพฤติวิชาวุฒให้เป็นที่ปรากฏไม่ประพฤตินอกกลุ่มนอกทาง

พระราชวงศ์

2. อะติสุโร คือ ความแก่กล้าในสงครามอาสาเจ้าอย่าได้คิดชีวิต
3. อัปปะมัตตะโต คือ ไม่ประมาทในราชกิจที่พระมหากษัตริย์ดำรงใช้
4. สิลัญจะ คือ มีความซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์
5. สุกขัตตะมัคโค คือ ไม่แต่งกายอวดเล่นตามทางเดินภายในพระราชวัง
6. อะนุทธะโต คือ ไม่มีจิตฟุ้งซ่านประดับตกแต่งร่างกายให้เกินหน้าเพื่อนข้าราชการ

ให้สำรวมต่อน้ำที่ประทับ

7. นาสะปิถัง คือ อย่าทะนงตนว่าเป็นที่รักใคร่ของเจ้านายแล้วทำตัวดีเสมอเจ้านาย
8. นาติหุเร คือ การเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์จะต้องอยู่ในระยะที่เหมาะสมพอที่จะได้ยิน

รับสั่ง

9. ระหาปเส คือ การมีจิตรักใคร่ในพระมหากษัตริย์โดยไม่รังเกียจและไม่โกรธตอบแม้

พระมหากษัตริย์จะมีอาการอย่างไรก็ตาม

10. นาสะกะริยาหิเกเล คือ ไม่มีจิตปฏิบัติในพระสนมซึ่งเป็นบาทบริจาริการของ

พระมหากษัตริย์

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรม

ทัศนีย์ สิ้นสกุล. (2518 : 203-204) ศึกษาจักรพรรดิราชย์ในคดีอินเดีย ผลการวิเคราะห์สรุป

ได้ว่า พระจักรพรรดิทรงเป็นผู้ปกครองในอุดมคติ อำนาจสูงสุดที่ทำให้พระองค์บรรลุความเป็นพระจักรพรรดิก็คือ ธรรมะ ทรงใช้หลักศีลธรรมและจริยธรรมซึ่งเรียกว่า ธรรมะ เป็นหลักสำคัญในการปกครองประเทศ วัตถุประสงค์ที่พระจักรพรรดิทรงต้องการบรรลุก็คือ สวัสดิภาพของปวงชน จักรพรรดิวัตรในวรรณคดีบาลี และราชธรรมในวรรณคดีสันสกฤต เน้นหนักความสำคัญที่ธรรมะ ธรรมในที่นี้คือ อุดมคติสูงสุดของมนุษย์ หมายถึงข้อผูกพันตลอดจนถึงการปฏิบัติหน้าที่ที่บุคคลพึงกระทำเพื่อตนเองและเพื่อผู้อื่นสาระสำคัญของจักรพรรดิวัตรและราชธรรมก็คือ ผู้ปกครองหรือพระราชาทรงกระทำหน้าที่ของพระองค์ให้สมบูรณ์ ถ้าพระองค์ได้ปฏิบัติหน้าที่ของพระองค์อย่างดี และมีศีลธรรมในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทั้งปวงผลอันชอบธรรมย่อมเกิดขึ้นเอง พระราชาผู้ทรงประพุดจักรพรรดิวัตรจะทรงบรรลุความเป็นจักรพรรดิโดยมีจักรแก้วปรากฏขึ้นเป็นสัญลักษณ์ และติดตามด้วยรัศมีอีก 6 ประการ จักรพรรดิวัตรนี้คือผลแห่งการทำหน้าที่ของผู้ปกครองโดยสมบูรณ์ ธรรมะในจักรพรรดิวัตรและราชธรรมมิใช่บัญญัติขึ้นเพื่อตำแหน่งพระจักรพรรดิโดยเฉพาะ แต่เป็นข้อธรรมะซึ่งผู้มีตำแหน่งหน้าที่ในการปกครองทั่วไป นับตั้งแต่หัวหน้าครอบครัวตลอดถึงผู้ปกครองบ้านเมืองทุกคนจะนำมาใช้ได้ทั่วกัน ที่อ้างถึงพระมหากษัตริย์ก็เพราะในสมัยก่อนการปกครองบ้านเมืองเป็นระบอบราชาธิปไตยทั้งสิ้น

พระพันธ์ บุญโพธิ์แก้ว. (2532:342-343) ศึกษาวิเคราะห์พฤติกรรมของพระเวสสันดร พระลอ ขุนแผนและอริเหตามตามแนวจริยศาสตร์ ซึ่งใช้ทฤษฎีเหตุผลนิยมของ คานท์และทฤษฎีประโยชน์นิยมของเบเนธัมและมิลล์ จากการศึกษาพบว่า พฤติกรรมของพระเวสสันดร พระลอ ขุนแผน และอริเหตามมีทั้งที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ ทฤษฎีทั้งสองได้วิเคราะห์พฤติกรรมมีผลสอดคล้องกัน พฤติกรรมใดดี ถูกควร กระทำ หรือไม่ดี ไม่ถูก ไม่ควรกระทำ ก็จะมีผลสอดคล้องกัน พฤติกรรมของพระเวสสันดร พระลอ ขุนแผน และอริเหตามที่ไม่ถูกไม่ควรกระทำมีปรากฏอยู่มาก แต่เนื่องจากตัวละครดังกล่าวเป็นบุคคลที่ถือว่าเป็นปุถุชน พฤติกรรมต่างๆ ที่กระทำจึงต้องขึ้นอยู่กับสภาพสังคม ค่านิยม ประเพณี ฯลฯ ความถูก ผิด ควร ไม่ควร ของพฤติกรรมอาจเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมของสังคมและกาลเวลา

พรรัตน์ สุวรรณรัตน์. (2539:335-337) วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องสามก๊กตามแนวจริยศาสตร์ ผลการวิเคราะห์สรุปได้ว่า จริยศาสตร์ที่ได้จากพฤติกรรมของตัวละครแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ต้องการความดีและพยายามทำความดี ความดีนำความสุขความเจริญมาให้แต่บางครั้งมนุษย์ได้รับแรงผลักดันให้ทำความชั่ว เพราะมนุษย์มีความอยากได้ อยากมี อยากเป็น เมื่อทำชั่วย่อมได้รับผลตอบแทนซึ่งเป็นความทุกข์ จริยศาสตร์ในเรื่องสามก๊กสามารถวิเคราะห์ได้จากประวัติชีวิตที่เป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมและบทบาทของตัวละครมี 2 ลักษณะ คือ จริยศาสตร์ที่ควรปฏิบัติ มีลักษณะพฤติกรรมและบทบาทในฐานะนักปกครอง นักรบ ผู้ได้บังคับบัญชา ผู้นำ แม่ทัพเอก ที่ปรึกษา ฯลฯ ซึ่งพฤติกรรมภายนอกที่พบคือ พฤติกรรมการปฏิบัติต่อผู้อื่น เช่น ความสุภาพอ่อนน้อม ให้ความเคารพเทิดทูน ส่วนพฤติกรรมภายใน เช่น ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ ความมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ฯลฯ

และจริยศาสตร์ที่ไม่ควรปฏิบัติ เช่น การดูถูกเหยียดหยาม มีเล่ห์เหลี่ยม มีการฉ้อฉล ขี้โกง ฯลฯ จากลักษณะพฤติกรรมและบทบาทของตัวละคร สะท้อนให้เห็นถึงอุปนิสัยและความต้องการภายในจิตใจของบุคคลซึ่งเป็นไปตามทฤษฎีทางจิตวิทยาที่กล่าวถึงพฤติกรรมของมนุษย์ว่ามีทั้งดีหรือเลว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุผลในการกระทำว่าเพื่อความอยู่รอดหรือเพื่อพัฒนาตน

จรัสรินทร์ โพธิ์ศิริ. (2542 :190-192). วิเคราะห์ลักษณะความเป็น "ธรรมราชา" ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2352). โดยยึดหลักทศพิธราชธรรมและหลักธรรมจักรวรรดิวัตรเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาบทบาทพฤติกรรมของตัวละครกษัตริย์ และศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อลักษณะความเป็นธรรมราชาในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2352) ผลการวิเคราะห์สรุปได้ว่า คุณธรรมที่แสดงถึงความเป็นธรรมราชาของกษัตริย์ส่วนใหญ่อยู่ในหลักทศพิธราชธรรม คือ การให้ซึ่งถือเป็นแรงจูงใจให้เกิดความสำนึกในความเมตตา กรุณา ความศรัทธา และความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ ความซื่อตรงหรือหลักธรรมอาชวะที่จะทำให้ธรรมราชาเป็นที่เคารพยกย่องของผู้อื่น ความอ่อนโยนหรือหลักธรรมมัททวะที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสัมพันธภาพระหว่างตัวละครก่อให้เกิดความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นของบ้านเมือง ความมุ่งมั่นต่อการประกอบราชกิจหรือหลักธรรมตปะซึ่งจะปรากฏในการบริหารราชการทั่วไปของกษัตริย์ ความไม่หวั่นไหวต่อสิ่งเร้าอันจะทำให้ปราศจากความเที่ยงธรรมเป็นสิ่งที่แสดงถึงความมีสติรู้จักยับยั้งภาวะทางอารมณ์ มีเหตุผลรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นเป็นคุณธรรมที่เชื่อมโยงไปสู่ธรรมอภิงสา คือความไม่เบียดเบียนตลอดจนเป็นเหตุแห่งการระงับความโลภ โกรธ หลงของธรรมราชา ส่วนคุณธรรมที่ไม่ค่อยมีปรากฏเป็นลักษณะเด่นของตัวละครกษัตริย์ได้แก่ ศีล การบริจาต การไม่เบียดเบียน ความไม่โกรธ และความอดทน คุณธรรมเหล่านี้จะปรากฏซ่อนอยู่ในคุณธรรมหลักและเกี่ยวโยงไปถึงธรรมข้ออื่น ๆ คุณธรรมของกษัตริย์ในวรรณคดีมีความสอดคล้องกับหลักจักรวรรดิวัตรโดยตรงน้อยกว่าทศพิธราชธรรม แต่ในส่วนที่มีความสอดคล้องกับหลักจักรวรรดิวัตรมากคือหลักในข้อ 1 ว่าด้วยการอนุเคราะห์แก่กุลคนภายในและคนภายนอกให้มีความสุข ซึ่งเป็นธรรมที่มีลักษณะเชื่อมโยงกับหลักธรรมทานในทศพิธราชธรรม ส่วนปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อลักษณะความเป็นธรรมราชาในวรรณคดีไทยยุคนี้คือ ค่านิยมเกี่ยวกับลักษณะความเป็นธรรมราชาตามคติทางพุทธศาสนา และพระบรมราชโองบายทางการเมืองการปกครองเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างบทบาทของตัวละครกษัตริย์ในวรรณคดี เนื่องจากกษัตริย์ทรงนำอุดมการณ์ธรรมราชามาใช้เป็นหลักการบริหารรัฐและทรงเป็นองค์อุปถัมภ์กวีราชสำนัก พระราชกรณียกิจของพระองค์ย่อมส่งผลให้เกิดความประทับใจจึงได้ถ่ายทอดคุณลักษณะและวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ขององค์พระมหากษัตริย์ไว้ในบทบาทของตัวละครกษัตริย์ในวรรณคดี

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ ผู้วิจัยจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมสำหรับกษัตริย์และขุนนางจากเรื่องราชาธิราช ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในเชิงปฏิสัมพันธ์

บทที่ 3

หลักธรรมสำหรับกษัตริย์และขุนนาง

การปกครองบ้านเมืองในสมัยโบราณกษัตริย์จะมีพระราชอำนาจสูงสุดในการปกครอง เนื่องจากถือว่าเป็นผู้ที่ได้รับอำนาจอันชอบธรรมจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือจากสวรรค์ ประชาชนเป็นผู้อยู่ใต้การปกครองมีหน้าที่เชื่อฟังและปฏิบัติตาม แต่ถึงแม้ว่ากษัตริย์จะมีพระราชอำนาจมากเพียงใดก็จะต้องควบคุมพระราชอำนาจด้วยแนวคิดการปกครองโดยธรรม ซึ่งหลักธรรมนี้มีไว้เพื่อกำหนดขอบเขตการใช้อำนาจของกษัตริย์ไม่ให้ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อยู่ใต้การปกครอง ดังที่สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2523 : 16) ได้กล่าวว่า “พระมหากษัตริย์จะทำหน้าที่ปกครองโดยอยู่ภายใต้เงื่อนไขของธรรมของกษัตริย์ ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์ในการปกครองที่เป็นเสมือนกฎธรรมชาติที่อยู่เหนือกฎหมายทั่วไปเป็นกฎที่มนุษย์สร้างขึ้น”

นอกจากกษัตริย์จะต้องปกครองโดยธรรมแล้ว การปกครองยังต้องอาศัยขุนนางช่วยปฏิบัติงานต่าง ๆ เนื่องจากการปกครองที่มีลักษณะของการรวมอำนาจไว้ที่กษัตริย์นั้นจะต้องมีขุนนางทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยในการบริหารราชการ ขุนนางจึงมีส่วนสำคัญในการปกครองบ้านเมือง ทำให้มีอำนาจในการปกครองเหนือประชาชน หากขุนนางไม่มีหลักธรรมในการประพฤติปฏิบัติอาจก่อให้เกิดการใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรมได้ แม้ผู้ปกครองดีก็ไม่สามารถทำงานให้ลุล่วงไปได้กษัตริย์จึงต้องมีขุนนางที่ดีด้วย การปกครองโดยธรรมนี้จึงเป็นหลักหรือเป็นแนวทางสำหรับควบคุมความประพฤติทั้งของกษัตริย์และขุนนาง

แนวคิดเกี่ยวกับการปกครองโดยธรรมมักจะได้รับอิทธิพลจากศาสนาทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ แต่อาจมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมสอดคล้องกับแต่ละช่วงสมัย ซึ่งหลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของกษัตริย์และขุนนางจะประกอบไปด้วยหลักธรรมหลายหมวด เช่น ทศพิธราชธรรม จักรพรรดิวัตร ฯลฯ ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้มักจะปรากฏในวรรณคดีต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงหลักการปกครองในอุดมคติที่กษัตริย์และขุนนางพึงมี เช่น ในเรื่องไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงหลักทศพิธราชธรรมในตอนที่พระญาณจักรพรรดิทรงสั่งสอนท้าวพระยาในการปกครองบ้านเมือง ดังความว่า “ ท้าวพระยาทั้งหลาย จงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย 10 ประการ อย่าให้ขาด ” (ไตรภูมิพระร่วง.2543 : 110)

ทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรม 10 ประการที่แสดงถึงคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ที่ดี ในพระไตรปิฎกมีข้อความเกี่ยวกับทศพิธราชธรรมปรากฏอยู่ในมหาหังสชาดก พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดกภาค 2 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.2539 :112) ซึ่งเป็นเรื่องของพญาหงส์นครฐ ประกอบด้วยราชธรรม 10 ประการ ได้แก่ ทาน ศีล บริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความไม่คลาดจากธรรม

นอกจากทศพิธราชธรรมแล้วยังมีหลักธรรมที่พึงยึดถือเป็นหลักในการปกครองอีกหมวดหนึ่ง คือ จักรพรรดิวัตร เป็นหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ที่พึงยึดถือปฏิบัติ หลักธรรมนี้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ในหมวดจกกวัตติสูตร พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ซึ่งจากหลักธรรมหมวดจกกวัตติวัตรสูตรในพระสูตรตันตปิฎกสามารถจัดเป็นหมวดหมู่ได้ดังที่ปรากฏในไตรภูมิโลกวินัยฉัย ดังนี้

อนฺโตชนสฺมี พลกายสฺมี คือ เหตุสงเคราะห์แก่ชนพระราชฐานมีพระราชบุตร มีพระราชมเหสี เป็นต้น แลพวกพลพยุหะแลจตุรงค์ นั้นประการ 1

ชตฺติเยสฺส คือ สงเคราะห์แก่กษัตริย์อื่นเสวยสมบัติอยู่ในเมืองขึ้นเมืองออกทั้งปวง นั้นประการ 1

อนฺยฺนฺเตสฺส คือ ให้สงเคราะห์แก่กษัตริย์ทั้งปวงแต่บรรดาที่มาตามเสด็จพระราชดำเนิน ประการ 1

พฺราหฺมณคณปติเกสฺส คือให้สงเคราะห์แก่พราหมณ์แลคหบดีทั้งปวงประการ 1

เนคมชานปเตสฺส คือให้สงเคราะห์แก่ชาวนิคมนแลชาวชนบทประการ 1

สมณพฺราหฺมณเณสฺส คือให้สงเคราะห์แก่สมณพราหมณ์ทั้งปวงประการ 1

มคฺคปฏฺชีลสฺส คือให้สงเคราะห์แก่เนื้อแลนกทั้งหลายประการ 1

อภฺยุมการปฏิกฺขเณป คือให้สงเคราะห์ห้ามปรามบุคคลในแคว้นแคว้นขอบเขตอาณาให้กระทำบาปประการ 1

อนฺนํ ญฺนปฺปทานํ คือ ให้สงเคราะห์แก่คนที่หาทรัพย์มิได้ด้วยพระราชทานทรัพย์ให้ประการ 1

สมณพฺราหฺมณเณ อปฺสํสํกมิตฺวา ปญฺหาปฺจจฺณํ คือ ให้ไปสู่หาสมณะและพราหมณ์ ได้ตามอรรถปริศนาให้รู้ซึ่งโทษแลคุณบุญแลบาปนั้นประการ 1 สิริเข้าด้วยกันจึงเป็นจักรวรรดิวัตร 10 ประการ

(กรมศิลปากร.2520 : 1-2)

นอกจากหลักธรรมข้างต้นที่มีลักษณะเป็นหลักธรรมสำหรับกษัตริย์แล้วยังมีหลักธรรมสำหรับขุนนางที่ปรากฏในวรรณคดี เช่น โคลงเรื่องราชสวัสดิ์ หรือราชสวัสดิ์ พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ 63 บท ว่าด้วยการปฏิบัติตนและการทำหน้าที่ของขุนนางที่มีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งสามารถสรุปเนื้อหาในโคลงราชสวัสดิ์. (2508 : 19 - 31) ได้ดังนี้

1. เมื่อขุนนางเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ขุนนางจะต้องมีจิตใจเบิกบานยินดี มีความสงบเสงี่ยมเรียบร้อย
2. ในการปฏิบัติราชการต่าง ๆ ขุนนางจะต้องมีความเฉลียวฉลาด รู้จักพิจารณาว่าสิ่งใดควรกลัวสิ่งใดควรกล้า ไม่กล้าจนเกินพอดี และไม่ฉลาดกลัวจนเสียราชการ
3. ขุนนางต้องไม่มักง่าย มีสติ มีความระมัดระวังและรอบคอบอยู่เสมอ เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงทราบถึงความประพฤติและสติปัญญาของขุนนางแล้วย่อมไว้วางใจและเปิดเผยความลับให้ได้ทราบด้วย
4. เมื่อพระมหากษัตริย์มีรับสั่งให้ปฏิบัติราชการ ขุนนางควรปฏิบัติงานให้สำเร็จไปด้วยความสุจริตและเที่ยงธรรมดุจตรางู
5. เมื่อมีราชการไม่ว่าจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืน เมื่อถูกเรียกใช้ขุนนางต้องปฏิบัติราชการนั้น ๆ ให้สำเร็จ ไม่ควรบิดพลิ้วหรือหวั่นไหวไปตามอารมณ์
6. ทางเดินที่ตกแต่งไว้สำหรับพระมหากษัตริย์ แม้จะได้รับพระราชานุญาตให้เดินด้วยขุนนางก็ไม่ควรเดิน
7. ขุนนางไม่ควรใช้ของเสมอพระมหากษัตริย์ไม่ว่าจะเป็นการจูบไล่น้ำหอม การประดับตกแต่งร่างกาย หรือการบริโภคให้ทัดเทียมกับพระมหากษัตริย์

8. ขุนนางไม่ควรทำกิริยาวาจาดีเสมอพระมหากษัตริย์ ต้องแสดงให้เห็นต่างชั้นลงมาจึงจะถูกต้องตามประเพณีนิยมและเป็นการรักษาตนให้พ้นมลทินโทษ
9. เมื่อพระมหากษัตริย์กำลังทรงสำราญอยู่ในหมู่อำมาตย์และพระสนมกำนัล ขุนนางไม่ควรแสดงความสนิทสนมในพระสนมกำนัล ควรระมัดระวังกิริยาท่าทางให้สงบเสงี่ยม
10. ขุนนางจะต้องมีความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ในการป้องกันบ้านเมืองและอาณาประชาราษฎร์ได้
11. เมื่อมีราชการต่าง ๆ ขุนนางไม่ควรปรึกษาราชการในที่ลับ
12. ขุนนางไม่ควรดื่มสุราจนเมาและไม่ควรคนพาล ควรแสวงหาสิ่งทำให้เกิดความเจริญงอกงามแก่ตนเอง
13. ขุนนางไม่ควรเห็นแก่หัลบนอนจนแสดงให้เห็นว่าเป็นคนเกียจคร้าน
14. ขุนนางไม่ควรโลภเบียดบังพระราชทรัพย์จากพระคลังหลวง หรือนำภาษีของหลวงมาเป็นของตนเอง
15. ขุนนางไม่ควรฆ่าสัตว์ที่ได้รับพระราชทานอภัย
16. ขุนนางไม่ควรขึ้นร่วมพระแท่นมัลลิก์ เรือพระที่นั่ง หรือรถพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์
17. ขุนนางต้องรู้จักเข้าเฝ้าในที่อันเหมาะสม ไม่ควรไกลเกินไปหรือใกล้เกินไป ต้องอยู่ในที่ซึ่งพระมหากษัตริย์ทอดพระเนตรเห็นถนัด หรือสามารถฟังพระดำรัสได้โดยง่าย
18. ขุนนางไม่ควรทำตนกำเริบ เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงกระทำพระองค์สนิทสนมเป็นเพื่อน
19. เมื่อได้รับการยกย่องเชิดชู ขุนนางไม่ควรทะนงตัวคิดว่าตนเป็นปราชญ์ราชบัณฑิต และไม่ควรวางเจียมเพ็ดทูลพระมหากษัตริย์ หรือกระทำตัวเย่อหยิ่งทะนงตนต่อพระมหากษัตริย์
20. แม้ได้รับพระราชทานราชานุญาตให้เข้าออกนอกในพระราชวังได้ ขุนนางก็ไม่ควรทะนงตนแต่ควรขอพระราชานุญาตก่อนทุกครั้ง และควรมีสติดำรงตนเป็นคนรอบคอบเสมอ
21. เมื่อพระมหากษัตริย์จะทรงยกย่องพระราชโอรส หรือพระราชวงศ์ โดยพระราชทานบ้านรัฐ หรือชนบทให้ครอบครอง ขุนนางควรนิ่งดูก่อนไม่ควรด่วนเพ็ดทูลคุณโทษ
22. เมื่อพระมหากษัตริย์จะบำเหน็จความชอบแก่ผู้ใด ขุนนางควรสงบเสงี่ยมไม่ควรทูลหรือเสนอข้อติเตียนของผู้นั้นควรฟังให้รอบคอบพิจารณาให้ถี่ถ้วน และมีจิตใจอ่อนน้อมไปในทางที่เหมาะสมที่ควร
23. ขุนนางต้องไม่เป็นคนที่เห็นแก่ได้ ไม่ตกอยู่ในอำนาจของความอยาก กิเลสตัณหา ความโลภ และความโกรธ ไม่พูดจาเรื่องให้เกิดความขุ่นเคืองใจแก่พระมหากษัตริย์ หรือเพื่อนข้าราชการด้วยกันควรสร้างไมตรีในหมู่เพื่อนพ้อง
24. ขุนนางไม่ควรใช้จ่ายเงินของแผ่นดินไปในทางฟุ่มเฟือย สรุ่ยสุร่าย
25. ขุนนางต้องสอดส่องดูแลรักษาราชการให้ดี ไม่ให้ผิดระเบียบประเพณี และกฎหมาย ต้องต่อสู้กับอุปสรรคและเหตุขัดขวางอยู่เสมอ
26. ขุนนางต้องไม่มัวเมาในสตรี เพราะจะทำให้เสื่อมจากอำนาจ และเกิดวาทะโทษในหน้าที่การงาน

27. เมื่อต้องพูดขุนนางควรพูดอย่างพอเหมาะพอควร พูดอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน และให้นิ่งเมื่อถึงคราวที่ต้องนิ่ง
28. ขุนนางต้องมีความอดทนไม่จู้จี้จุกจิกไม่โกรธง่าย และต้องไม่พูดกระทบกระเทียบเปรียบเปรย
29. ขุนนางต้องรักษาคำพูดของตนเสมอ ควรพูดจาให้นิ่มนวลและสุภาพอ่อนโยน ไม่พูดส่อเสียดยุยงให้เกิดความบาดหมางและแตกสามัคคีกัน ไม่ควรกล่าวถ้อยคำเพื่อเจือ เหลวไหลไร้ประโยชน์
30. ขุนนางต้องมีความกตัญญูรู้จักบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาให้มีความสุข มีความเคารพนอบน้อม และเชื่อฟังเพื่อเกื้อกูลต่อผู้หลักผู้ใหญ่ในตระกูล
31. ขุนนางต้องมีความละเอียดต่อความชั่ว เกรงกลัวต่อความผิด ไม่ประพฤติดล่ละเมิดศีลธรรม และเป็นมิตรที่ดีในครอบครัว
32. ขุนนางต้องมีระเบียบวินัย และมีมารยาทสุภาพงดงาม
33. ขุนนางต้องมีการนำศิลปะหรือความรู้ต่าง ๆ จากที่เรียนรู้มาใช้ในการปฏิบัติราชการให้ดำเนินไปโดยรวดเร็ว และสำเร็จเป็นผลดีเสมอ
34. ขุนนางต้องฝึกใจฝึกตนให้ยึดมั่นอยู่ในความดี มีธรรมาศรียอ่อนโยน ไม่ถือตัวอวดดี และไม่หันเหไปตามโลกธรรม
35. ขุนนางต้องมีความขยันขันแข็งในหน้าที่ราชการ
36. ขุนนางต้องทำงานด้วยความสุจริตในหน้าที่การงาน
37. ขุนนางต้องเป็นคนเฉลียวฉลาด รู้จักฐานะอันควรและไม่ควร
38. ขุนนางต้องประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน มีความเคารพยำเกรงผู้ใหญ่ ประพฤติตนยึดมั่น และมุ่งมั่นทำแต่ความดี
39. ขุนนางควรปลีกตนให้ห่างจากบุคคลที่พระมหากษัตริย์ของบ้านเมืองอื่น ๆ ส่งมาสืบราชการลับ ขุนนางต้องมีความจงรักภักดีในพระมหากษัตริย์ของตนเท่านั้น ไม่ควรฝักใฝ่ในบ้านเมืองอื่น
40. ขุนนางควรใส่ใจเข้าไปหาสมณะและพราหมณ์ผู้ทรงศีล นักปราชญ์หรือผู้รู้หลัก นักปราชญ์ เพื่อรักษาศิล วัฒนธรรม บำรุงท่าน และศึกษาถ่ายทอดเอาความรู้จากท่าน
41. ขุนนางไม่ควรลบหลู่ราชประเพณีในการบริจาคตาน ควรรักษาไว้ให้มั่นคง เมื่อพระมหากษัตริย์จะทรงบริจาคตานขุนนางก็ไม่ควรขัดขวาง
42. ขุนนางต้องเป็นคนมีความรู้ดี ฉลาดเฉลียว และเข้าใจในวิธีการทั่ว ๆ ไปได้เป็นอย่างดี รู้จักกาลเทศะที่ควรและไม่ควรในการที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ
43. ขุนนางต้องขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ ไม่เลินเล่อหละหลวมต้องตรวจดูแลอย่างรอบคอบ เพื่อให้งานให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเสมอ
44. ขุนนางควรตรวจดูกิจการเกี่ยวกับเกษตรกรรมอยู่เสมอ ตลอดถึงการใช้จ่ายต่าง ๆ ในครอบครัวก็ควรรู้จักกำหนดประมาณการใช้จ่ายอย่างระมัดระวัง

45. บุตรธิดาหรือญาติพี่น้องที่ประพฤติไม่ดีขุนนางก็ไม่ควรยกย่อง ส่วนทาสกรรมกรและคนใช้ที่ประพฤติดีมีความซื่อสัตย์น่านับถือในหน้าที่การงานโดยสม่ำเสมอ ควรยกย่องชมเชย และควรให้ความอุปการะเลี้ยงดูอย่างดี

46. ขุนนางต้องเป็นผู้มีศีลธรรมประจำตน มีความซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่ได้ ไม่โลภ มีจิตใจโอบอ้อมอารีย์ มีความซื่อตรงไม่เข้าข้างคนผิด มีความจงรักภักดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง

47. ขุนนางต้องรู้จักพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์ เพื่อให้การปฏิบัติงานของขุนนางถูกต้องตามพระราชประสงค์โดยไม่ฝ่าฝืนหรือขัดพระราชอัธยาศัย

48. เมื่อพระมหากษัตริย์มีล้นพระภูษาลงทรงสนาน ขุนนางควรก้มศีรษะลงชำระพระบาท และถึงแม้ว่าขุนนางจะถูกพระมหากษัตริย์กริ้วจนถึงต้องพระราชอาญาขุนนางก็ไม่ควรโกรธตอบ

49 ขุนนางต้องสักการบูชาพระมหากษัตริย์ซึ่งถือกันว่าเป็นยอดปราชญ์ เป็นผู้พระราชทานสมบัติและนำความสุขความเจริญมาให้

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าวรรณคดีสามารถสะท้อนให้เห็นหลักธรรมที่ใช้ในการปกครองบ้านเมืองในเชิงอุดมคติได้ ซึ่งหลักธรรมที่ใช้ในการปกครองนั้นก็จะมีทั้งหลักธรรมสำหรับกษัตริย์และหลักธรรมสำหรับขุนนาง เนื่องจากบุคคลทั้งสองกลุ่มนี้เป็นผู้ที่มีความสำคัญในการใช้อำนาจในการปกครองบ้านเมืองจึงจำเป็นต้องมีการนำหลักธรรมสำหรับกษัตริย์และขุนนางมาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้การปกครองบ้านเมืองมีความชอบธรรม และทำให้ทั้งผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครองยอมรับในอำนาจหน้าที่ของกันและกันสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

วรรณคดีที่กล่าวถึงหลักธรรมที่ใช้ในการปกครองนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นวรรณคดีที่กล่าวถึงชนชั้นปกครองหรือกล่าวถึงการทำความดีสงคราม เนื่องจากวรรณคดีประเภทนี้กษัตริย์และขุนนางจะมีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่อง ดังเช่นเรื่องราชาธิราชที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการทำความดีสงคราม และชนชั้นปกครองก็มีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่อง ดังนั้นจึงมีการกล่าวถึงหลักธรรมสำหรับกษัตริย์และขุนนางที่พึงประพฤติปฏิบัติไว้ ซึ่งสามารถแบ่งเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

ในเรื่องราชาธิราชได้กล่าวถึงหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ ประกอบด้วย อุบายสี่ประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ และวุฒิเจ็ดประการ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. อุบายสี่ประการ เป็นหลักธรรมเกี่ยวกับความรู้ของพระมหากษัตริย์ในเรื่องของวิธีการอันแยบคายหรือกลวิธีการใช้เล่ห์กล เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินนโยบายทำความดีสงครามและปกครองบ้านเมือง ได้แก่

1.1 สามัญญอุบาย คือ มีความรู้ทั่วไปในราชกิจการงานสงคราม คือ รู้วิธีดำเนินการในการทำความดีสงคราม พระมหากษัตริย์จะต้องมีความรู้ในเรื่องเหล่านี้ เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินนโยบายปกครองประเทศที่เกี่ยวกับการปกป้องบ้านเมืองจากการรุกรานของชาติอื่น และการทำสงครามขยายดินแดนไปยังชาติต่าง ๆ เพื่อสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับชาติตน ดังปรากฏในคำราพีไทยสงครามฉบับ

รัชกาลที่ 1. (2545 : 69-102) ที่กล่าวถึงความรู้ทั่วไปในราชกิจจานุเบกษาในเรื่องการใช้กลศึกในการทำสงครามไว้ 21 ประการ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. กลซื้อฤทธิ คือ ให้กษัตริย์แสดงความทะนงองอาจในการกระทำศึกเพื่อจูงใจให้ทหารมีความทะนงองอาจ แก้วกล้า หมันฝึกซ้อมอาวุธให้ชำนาญพร้อมอาสาเจ้านายของตนอยู่ตลอดเวลา และให้มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์
2. กลซื้อสินจักร คือ ให้รู้จักคาดคะเนกำลังตนและกำลังของข้าศึก รู้จักตั้งทัพและเคลื่อนย้ายพลให้ถูกต้องตามตำราโดยอาศัยผู้รู้ให้รู้จักฟังคำของโหร หากมีข้าศึกมาตั้งทัพประชิดอยู่ก็ให้แต่งพลทหารทะลวงออกไปต่อสู้กับข้าศึกอย่าให้ตั้งอยู่ได้
3. กลซื้อลักษณะซ่อนเงื่อน คือ ให้ข่มทหารไว้ข้างทาง แล้วแต่งทหารอีกกองหนึ่งเข้าปะทะกับข้าศึกแล้วแก่งทำแตกหนีให้ข้าศึกติดตามตีเข้ามาในวงล้อม จึงให้สัญญาณทหารที่ข่มอยู่โอบล้อมกระหนาบตีข้าศึกทั้งสี่ด้าน
4. กลซื้อเงื่อนไขกำบัง คือ หากกำลังพลของตนน้อยกว่าให้นำทหารเข้าแอบแฝงตั้งตามชายป่าให้ทหารข้างม้าอยู่น้ำพลทหารแอบซ่อนอยู่ด้านหลัง แล้วให้ทำเสียงโห่ร้องตีฆ้องกลองชัยให้เกิดเสียงอึกทึกครึกโครมเหมือนกับว่ามีทหารมากแล้วจึงค่อยตามตี ทำให้ข้าศึกตกใจแตกหนีไม่เป็นขบวนทัพ
5. กลซื้อฟังภูษา คือ เมื่อทำศึกแม้มีกำลังพลมากกว่าศัตรูก็อย่าได้ประมาท เมื่อข้าศึกหลงกลก็ยกทัพเข้าโจมตีพร้อมกัน ถ้ากำลังพลเดินเท้าไม่เพียงพอก็ให้ทหารข้างม้าเข้าช่วยเหลือรุมรบให้ข้าศึกแตกไปให้ได้ แล้วจึงตามตีให้ข้าศึกยับเยิน
6. กลซื้อม้ากินสวน คือ ให้ทหารที่มีฝีมือและมีความกล้าหาญออกไปจับผู้คนตามชานเมืองของข้าศึกเพื่อตัดกำลังของข้าศึก และทำให้ฝ่ายข้าศึกเสียขวัญกำลังใจและอพยพหลบหนีจากที่อยู่
7. กลซื้อพวนเรือโยง คือ ให้แก่งทำตนเป็นมิตรที่ดีมีจิตใจโอบอ้อมอารี มีสิ่งใดดีก็ยกให้จนข้าศึกหลงกลแล้วจึงหาช่องทางจับตัวให้ได้
8. กลซื้อโพงน้ำบ่อ คือ เมื่อมีศึกใหญ่ยกทัพเข้าเมืองให้ทำที่อ่อนนุ่ม อดทนต่อคำดูหมิ่นเหยียดหยามของข้าศึก ทำดีต่อข้าศึกจนข้าศึกไว้วางใจ เมื่อได้โอกาสจึงพร้อมกันเข้าโจมตีอย่าให้ทันรู้ตัว
9. กลซื้อล่อช้างป่า คือ เมื่อข้าศึกจู่โจม ให้ยกทัพล่าถอย แล้วทำหลุมขวางพรางปากเหว ข่มซ่อนในแดนทุรกันดาร และทำอุบายต่าง ๆ จนข้าศึกบาดเจ็บล้มตาย และได้รับความลำบากไม่กล้าตามตี แล้วให้แต่งทหารไปปิดทางเข้าออกหน้าหลังให้ข้าศึกติดอยู่ในวงล้อม
10. กลซื้อฟ้าจาดิน คือ หมันปลุกใจไพร่พลให้องอาจ กล้าหาญ และหมันฝึกซ้อมการใช้ช้าง ม้า อาวุธทุกชนิดให้มีความชำนาญ ทั้งมีความรวดเร็วในการสื่อสารเคลื่อนย้ายพลเป็นหมู่เป็นกองมิให้แตกแยกจากกัน
11. กลซื้ออินทนิมมาน คือ ให้อาจารย์ผู้มีความรู้ทำพิธีเพื่อขจัดโทษภัยอันที่จะเกิดแก่กองทัพ ให้แม่ทัพระับความโกรธและกล่าวปลุกใจทหาร รวมทั้งดูฤกษ์ยามนิมิตก่อนเคลื่อนทัพ

12. กลซื้อผลาญศัตรู คือ ถ้าข้าศึกยกพลเข้าประชิดเมืองให้เตรียมอาวุธปืนผานำไม้จุกช่องกำแพงเมืองคอยจ้องยิงข้าศึก และจัดทหารออกสอดแนมที่มั่นของข้าศึก แล้วปลุกใจทหารให้มีความองอาจร่าเริง และให้ทหารออกโจมตีข้าศึกเมื่อเห็นว่าข้าศึกกระส่ำระสาย

13. กลซื้อชุพิชแสง คือ ถ้าข้าศึกยกทัพที่แข็งแกร่งมาตีเมือง และทัพนั้นประกอบด้วยเจ้าเมืองซึ่งเป็นพันธมิตรมากมายให้ตีสนิทกับแม่ทัพที่มากับข้าศึก ฝากของกำนัลอันมีค่าและเป็นของต้องใจไปให้ เพื่อให้ข้าศึกระแวงต่อกันอย่าให้มีความสามัคคีกันได้

14. กลซื้อแข็งให้อ่อน คือ ให้ศึกษาและสำรวจเส้นทางที่ข้าศึกจะเดินทัพมา แล้วใช้ยาเบื่อเมาและยาพิษใส่ไว้ในบ่อน้ำที่เป็นทางผ่าน ทำชาวกหนดนามขวางทางเดิน และจัดให้ทหารคอยเฝ้าป่าและคอยตัดเสบียงอาหาร เมื่อข้าศึกยกทัพมาทำให้ข้าศึกเหนื่อยล้าอดโรย

15. กลซื้อยอนญาติ คือ หากข้าศึกตั้งค่ายประชิดเมือง ให้ดำเนินการตัดเสบียงอาหารของข้าศึก แบ่งหน้าที่รักษาเมืองให้เข้มแข็งแล้วจัดทหารทะลวงฟันทุกทัพออกโจมตีค่ายข้าศึกอย่าให้สงบอยู่ได้ภายในเมืองให้แสดงอาการรื่นเริงด้วยการร้องรำและบรรเลงปี่พาทย์

16. กลซื้อเห่าให้ผอม คือ หมั่นตรวจตราดูแลช้างม้า รั้วพล และผลัดเปลี่ยนกันไปโจมตีหัวเมืองของข้าศึก แล้วทิ้งหนังสือไว้ว่าจะยกทัพหลวงไปตี เพื่อให้ข้าศึกหวาดกลัวและเกิดความวุ่นวายไม่เป็นอันประกอบอาชีพ ทำให้เกิดภาวะข้าวยากหนากแพงและขัดสนเสบียงอาหาร

17. กลซื้อจอมปราสาท คือ ให้ตรวจตราค่ายคูประตูหอรบ และตั้งทัพตามชัยภูมิตามตำราเลี้ยงดูช้างม้ารั้วพลไม่ให้ลำบาก ฝึกทหารให้แก่งกล้าหาคนตีไว้ใช้ในราชการสงครามและกระทำตามราชโบราณ

18. กลซื้อราชปัญญา คือ ให้หานักบวชที่ชาญฉลาดออกไปดูลาดเลาการตั้งทัพ และวางกลอุบายให้ข้าศึกแตกความสามัคคีกัน เมื่อข้าศึกอ่อนกำลังลงจึงยกกองทัพออกรบ โดยแบ่งทหารออกเป็นสามกอง กองซ้ายขวาชุมนุมอยู่สองข้างทาง ให้กองกลางเข้ารบล้อมข้าศึก ให้ข้าศึกหลงเข้าไล่ตามกลางทัพ กระหนาบแล้วจึงช่วยกันล้อมรบข้าศึก

19. กลซื้อฟ้าสนั่นเสียง คือ เมื่อจัดกำลังพลเข้าขบวนทัพแล้ว ให้ประกาศอาญาทัพอ่างเด็ดขาด เอาโทษถึงตายแก่ผู้ฝ่าฝืน ให้แบ่งหน้าที่รบอย่างองอาจและรอบคอบ แสดงความกล้าหาญที่จู่โจมเข้าเมืองให้เป็นที่หวาดกลัวของข้าศึก และประกาศให้บำเหน็จชอบแก่ทหารที่อาสาเข้าโจมตีเอาเมืองให้ และให้ทหารที่ล้อมเมืองกระทำเสียงให้ครึกครื้นเป็นการชมขวัญข้าศึก

20. กลซื้อเรียงหลักยืน คือ ให้จัดทหารทยอยเข้าไปทำมาหากินและผูกมิตรกับชาวเมือง ตั้งบ้านเมืองและสร้างครอบครวัในดินแดนข้าศึก ทำตัวให้เป็นที่ไว้วางใจของชาวพื้นเมือง ใครทำตัวเป็นศัตรูก็ให้กำจัดเสีย แล้วค่อย ๆ ขยับขยาย และเคลื่อนเข้าประชิดเมืองข้าศึก

21. กลซื้อปิ่นพระราม คือ อย่าเอาความโกรธเข้าสู่สนามรบ ให้ทำศึกด้วยความเชื่อมั่นในวิชาความรู้และความสามารถของตน เมื่อมีศึกใหญ่ให้คอยสดับรับฟังและนำบัดความทุกข์ยากที่จะบั่นทอนกำลังใจของทหาร และให้กำลังใจของสรรเสริญพระปรีชาสามารถทั้งพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์ให้เป็นที่เกรงขามแก่ข้าศึก

นอกจากนี้ภษัตริย์ยังต้องมีความรู้ในกลวิธีการเคลื่อนพลไม่ว่าจะเป็นกำลังพล ช้าง ม้า และเสบียงอาหาร ดังที่ปรากฏในตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1. (2545 :102-103) ที่กล่าวถึงยุทธวิธีในการเคลื่อนพลซึ่งสามารถสรุปได้ว่า เมื่อจะเคลื่อนทัพขึ้นเขาถ้าทางแคบให้คนขึ้นก่อนโดยให้พลตามตั้งไปก่อนและตามด้วยพลอาวุธ ถ้าเป็นทางถ้ำหรือเป็นเหมืองมีถ้ำน้ำไหลให้พลทหารเดินไปก่อน แล้วจึงให้ช้าง รถและม้าตามไป แต่ถ้ำทางเป็นป่านามให้เอาช้างไปก่อน ตามด้วยม้า รถ คนหาบหาม พลตามตั้ง และพลอาวุธ หากจะทำการปืนกำแพงเข้าปล้นเมืองให้นำช้างม้าไปไว้ให้ห่างไกล แล้วให้กำลังพลทำศึกอย่าให้มีกำลังพลเหน็ดเหนื่อยบาดเจ็บหรือล้มป่วยเพราะเป็นกำลังสำคัญ ให้นำม้าออกลาดตระเวนรอบเมืองหาเสบียงอาหารมาแจกไพร่พลที่จะทำการปล้นเมือง หากชาวเมืองเกิดความหวาดกลัวและมีจิตใจเลิกละให้ยกทัพเข้าประชิดเมืองแล้วพูดจาชักชวนให้ชาวเมืองยอมอพยพมาอยู่ด้วยก็จะทำให้มีกำลังพลและเสบียงอาหารมากขึ้นทำให้กองทัพได้รับชัยชนะ

1.2 นิกระอุบาย รู้ประกอบฤกษ์ยามาที่ที่จะได้และเสีย แพ้และชนะ รู้ทั้งราชวัตรตามคัมภีร์ราชาทัก รู้ทั้งคนปดิวัดร์ ตามคัมภีร์สังคาโลวาท คือ รู้จักประเมินสถานการณ์ว่าเมื่อใดเป็นฝ่ายได้เปรียบและจะได้ชัยชนะ รู้จักฤกษ์ยามในการที่จะดำเนินการต่าง ๆ ว่าเวลาใดจึงจะทำให้ประสบผลสำเร็จ และรู้จักวิธีการปฏิบัติตนตามหลักการครองเรือนที่ดีทางพุทธศาสนา เพื่อให้เข้าใจความเกี่ยวข้องกันของบุคคลในฐานะต่าง ๆ และสามารถทำให้บุคคลปฏิบัติตามหน้าที่ของตนได้อย่างเหมาะสมและสามารถนำมาใช้ในการสร้างมนุษยสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ หรือนำมาใช้ในการปกครองผู้อื่นได้ ซึ่งความรู้ในฤกษ์ยามาที่ที่จะได้และเสียแพ้และชนะนี้มีปรากฏอยู่ในตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (2545 : 104 -105) ที่กล่าวถึงการดูฤกษ์ยามาคร และยายี อันหมายถึง การยาดราเคลื่อนที่ เคลื่อนทัพ เดินทัพไว้ ดังความว่า

ย่อมยามยายี เจษฎา ยายีมัชย ยายีฤทธิ สุริโยทัย ทำถึงสนธยา	มีวันอาทิตย์ นาคฤทธิ ยามขึ้นนั้นมา ครั้นเข้ายามเสาร์ สี่ยามไตรตรา ถึงยามสุริยา วันจันทร์จันโท ถึงยามสุริโย นาคฤทธิ เข้ายามศุกระ เท้าค่ำแสงสี่ เข้ายามยายี มีเดช อังคารภุมมะ ถึงยามศุกระ นาคฤทธิ ครั้นเข้ายามพุธ ถึงยามภุมมา หายามยาดรา วันพุธพุธโร สันยามเสาร์ นาคฤทธิ เข้ายามพระหส์บดี ห้ายามสงไป สันแสงสุริโส วันครุฑชะ ถึงยามสุริชะ ย่อมยามยายี ศุกระพระ อินเทาเสาร์ พระหส์บดี นาครมหีมา วันศุกร์ศุกระ ถึงยามเสาร์ ยายีเจษฎา ครั้นเข้ายามครุ สี่ยามลงมา นาคฤทธิ สัน วันเสาร์เสาร์ะ ถึงยามศุกระ ยายีมัชย ครั้นเข้ายามพุธ สามยามลงไป นาคฤทธิ ระวิชีโว ศะติศุกร นาคฤทธิ ครั้นเข้ายามโม สี่ยามลงมา สันแสงสุริยา ยายี ไสศรี
---	--

สะตุศุกรโกร ถึงยามพุทโธ นาคฤทธิ เข้ายามรวี ย่อมยามย่ายี สันยามราตรี ถึงยาม
 สุริยโส
 ถึงยามภุมโม ถึงยามเสาโร นาคฤทธิ ครั้นเข้ายามพุท หกยามลงไป ยายีเลิศโกร มี
 ฤทธิเจษฎา
 วันพุทพุทโธ นาคฤทธิโม เข้ายามชีวา ถึงยามพุธะ ทำถึงสุริยา จำเวญเตชา กำลังย่ายี
 พระหัสชีโว ถึงยามภุมโม นาคฤทธิ เข้ายามเสาระ ย่ำคำราตรี ยายีโสศรี สันยามชีโว
 วันศุกรศุกระ สันยามเสาระ นาคฤทธิ ครั้นเข้ายามพุท ถึงยามศุกรโกร ยายีอิทธิโย ยายี
 ชัยมี
 วันเสาร์เสาร์โร สันยามอินโท นาคฤทธิ เข้ายามศุกรโกร เสาร์ยายี ยายีโสศรี สันยามราตรี
 แล

1.3 เล่ห์อุบาย รู้ทันในเล่ห์กลของผู้อื่นและฉลาดตามโง่เขลาต่าง ๆ คือ รู้ทันในเล่ห์กลของผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นเล่ห์กลจากการกระทำหรือคำพูด ทำให้รู้จักใช้กลอุบายในการทำงานเพื่อให้ประสบผลสำเร็จ

1.4 ชนะอุบาย รูุ้บายในการที่จะชวนชวายถ่ายเทหาทรัพย์ คือ รู้จักที่จะใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์

2. วิชาห้าประการ เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ของพระมหากษัตริย์ในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งเป็นความรู้แบบกว้าง ๆ ไม่เฉพาะเจาะจง ความรู้เหล่านี้ถือเป็นความรู้ส่วนหนึ่งที่พระมหากษัตริย์ควรเรียนรู้เพื่อให้สามารถนำความรู้เหล่านี้มาใช้ในการปกครองบ้านเมือง ได้แก่

2.1 โยคเสฐา คือ มีความรู้ในสารพัดช่างทั้งปวง ซึ่งความรู้ในการช่างนี้สันนิษฐานว่าเป็นความรู้ในช่างสิบหมู่ดังที่ วิทยุ พิณคันเงิน (2503 : 82 -84) ได้กล่าวถึงความรู้ในการช่างไว้ว่า ในสมัยก่อนได้มีการรวบรวมกลุ่มช่างขึ้นไว้เป็นกรมหนึ่งต่างหาก เรียกว่า กรมช่าง 10 หมู่ มีกฎหมายเกาต่อนทำเนียบ คัดดินว่าด้วยช่าง 10 หมู่ ช่างสิบหมู่ประกอบด้วย ช่างเขียน ช่างกระดาษ ช่างแกะ ช่างหุ่น ช่างปั้น ช่างปูน ช่างรัก ช่างบุ ช่างกลึง ช่างหล่อ ช่างไม้สูง ช่างสลัก และช่างไม้ ซึ่งก็กลายเป็น 13 หมู่ ในเรื่องนี้คงจะมีการเพิ่มเติมผนวกเข้าไปภายหลัง เมื่อกิจการช่างต้องขยายออกก็พยายามหาช่างอื่น ๆ เข้ามาเพิ่มเติมอีก ดังนั้นคำว่า ช่างสิบหมู่ จึงไม่ได้ตายตัวน่าจะเป็นรวบรวมได้ในคราวแรกเท่านั้นและคงจะหมายถึงสารพัดช่างอีกด้วย

2.2 วินิจชัยเสฐา คือ มีความรู้ในธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์ ตัดสินข้อคดีของราษฎร ซึ่งพิศาล บุญผูก. (2540 : 1 – 11) ได้กล่าวถึง พระธรรมศาสตร์ว่าเป็นคัมภีร์ที่นักปราชญ์อินเดียได้เรียบเรียงและประมวลหลักนิติธรรม เพื่อประโยชน์ในการบริหารบ้านเมืองให้ปกติสุขด้วยการกำหนดรูปแบบและระเบียบของสังคมให้อยู่ภายในกรอบหรือกฎเกณฑ์ที่เหมาะสม หลักนิติธรรมนี้มีชื่อเรียกอีกชื่อว่า พระมนุธรรมศาสตร์ หรือ มานวธรรมศาสตร์ ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของอินเดียจะได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์จึงมีการกล่าวถึงอุดมคติทางพราหมณ์ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์นี้มอญได้รับมาจากอินเดียแต่มอญได้ปรับหลักการใหม่ให้สอดคล้องกับหลักการหรืออุดมการณ์ทางพุทธศาสนาด้วยการตัดทอนหรือ

ปรับข้อความที่เป็นส่วนของพราหมณ์ คงไว้แต่หลักกฎหมายที่เหมาะสมแก่การปกครองบ้านเมืองและหลักการทางพุทธศาสนา สารสำคัญของตัวบทในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ แบ่งได้เป็น 2 ภาค คือ

ภาค 1 ว่าด้วยวินัยของผู้พิพากษา กล่าวถึงลักษณะของตุลาการต้องประกอบด้วยคติธรรมดังนี้คือ ปราศจากอคติ 4 ประการ คือ ภยากติ จันทาคติ โทสาคติ และโมหาคติ และหลักที่ตุลาการพึงระลึกและปฏิบัติในการพิจารณาการพิพากษาคดีรวม 24 ประการ อันเป็นส่วนที่กล่าวถึงวินัยของผู้พิพากษา อำนาจของศาล และวิธีพิจารณาความ

ภาค 2 ว่าด้วยมูลคดีวิวาท เป็นกฎหมายลักษณะคดี ต่าง ๆ ที่บัญญัติขึ้นใช้ระงับข้อพิพาทของราษฎร ส่วนนี้ถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์พระราชกำหนดกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงบัญญัติขึ้นได้ทั่วความถึงตัวบทพระธรรมศาสตร์นี้ทั้งสิ้น

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เน้นสาระสำคัญในหลักการของนิติธรรมที่ประสงค์ให้เป็นหลักในการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขร่มเย็นด้วยการกำหนดกรอบจริยวัตรของบุคคลในชาติทั้งผู้ปกครองและผู้อยู่ในการปกครองให้ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งดีงามมีคุณธรรม

ส่วนแสง บุญเฉลิมวิภาส. (2543 : 91-105) ได้กล่าวถึง เป้าหมายสำคัญของพระธรรมศาสตร์ว่าต้องการแสดงให้เห็นว่า กฎหมายไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่เป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วในธรรมชาติ มนุษย์ทุกคนจะต้องปฏิบัติตามแม้แต่ผู้ปกครองแผ่นดินจึงถือเป็นราชประเพณีว่าพระมหากษัตริย์จะต้องเรียนรู้และปฏิบัติตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ โดยในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้กล่าวถึงพระราชกิจของพระมหากษัตริย์ไว้ นอกจากต้องปฏิบัติตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์แล้วพระมหากษัตริย์ยังมีหน้าที่จะต้องวินิจฉัยกรณีที่เป็นปัญหาหรือการตัดสินใจคดีความต่าง ๆ ซึ่งสามารถกระทำได้โดยออกเป็นราชศาสตราก็จะเป็นหลักในการวินิจฉัยคดีต่อไป ซึ่งราชศาสตรที่ออกมานั้นจะสอดคล้องกับพระธรรมศาสตร์

ส่วนราชศาสตรนั้นสันนิษฐานว่าเป็นความรู้ที่กษัตริย์จะต้องมี ได้แก่ ศิลปศาสตร์ 18 ประการ ซึ่งปรีชา ช้างขวัญยืน(2542 :43-44) ได้กล่าวถึงความรู้ในศิลปศาสตร์ 18 ประการว่าประกอบด้วย

1. วิชาความรู้ทั่วไป 2. วิชาว่าด้วยจารีตประเพณี 3. วิชาคำนวณ 4. วิชายันตรกรรมศาสตร์ 5. วิชานิติศาสตร์ 6. วิชาพยากรณ์ 7. วิชานาฏศิลป์ 8. วิชาพลศึกษา 9. วิชายิงธนู 10. วิชาโบราณคดี 11. วิชาแพทยศาสตร์ 12. วิชาพงศาวดารและประวัติศาสตร์ 13. วิชาดาราศาสตร์ 14. วิชาพิชัยสงคราม 15. วิชาจันทรศาสตร์ 16. วิชาตรรกศาสตร์ 17. วิชามันตรศาสตร์ 18. วิชาสัตศาสตร์ ซึ่งความรู้ในศิลปศาสตร์ 18 ประการเหล่านี้เป็นความรู้ซึ่งครอบคลุมทั้งวิชาที่เกี่ยวกับการบริหาร ได้แก่ จารีตประเพณีการคำนวณ การพยากรณ์ ดาราศาสตร์ วิชาภาษา ได้แก่ สัทศาสตร์ จันทรศาสตร์ ตรรกศาสตร์ วิชาด้าน การปกครอง ได้แก่ พงศาวดารและประวัติศาสตร์ โบราณคดี นิติศาสตร์ วิชาเกี่ยวกับการรบ ได้แก่ พลศึกษา ยิงธนู ยันตรกรรมศาสตร์ แพทยศาสตร์ พิชัยสงคราม มันตรศาสตร์ และวิชาด้านศิลปะ ได้แก่ นาฏศิลป์

2.3 เหตุเสฐรา คือ มีความรู้ในนิมิตทั้งปวงและสามารถทำนายเหตุการณ์บ้านเมืองได้ ดังที่ปรากฏในตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่1. (2545 : 64) ที่กล่าวถึง นิมิตต่าง ๆ ไว้หลายประการด้วยกันว่า

นิมิต หมายถึง สิ่งบอกเหตุล่วงหน้าหรือเครื่องหมายที่ปรากฏให้เห็นได้ ยินได้กลิ่นหรือสัมผัสรับรู้ได้ในลักษณะหนึ่งเป็นสัญญาณบอกเหตุร้ายหรือดี เช่น ตำราการดูเมฆ การทำนายนิมิตดีร้ายจากอาการกิริยาของสัตว์ มนุษย์และสิ่งแวดลอมต่าง ๆ การทำนายนิมิตจากลักษณะและสัณฐานของดวงดาว ทำนายลักษณะความฝัน ดังนี้

ตำราการดูเมฆบนท้องฟ้าว่าจะมีนิมิตร้ายหรือดีควรจะเคลื่อนทัพหรือไม่ คือ

ถ้าเมฆลอยจากทิศเหนือไปทิศใต้เข้าบดบังดวงอาทิตย์จนดับแสงมืดมัวหากยกพลจะแพ้ในสงคราม หากเมฆมาจากทิศเหนือแต่ยังไม่ทันบดบังดวงอาทิตย์ก็ให้เคลื่อนทัพได้จะมีชัยชนะแก่ศัตรู

ถ้าเมฆลอยมาจากทิศตะวันตกไปสู่ทิศตะวันออกบดบังดวงอาทิตย์อย่าเพิ่งเคลื่อนทัพ หากเมฆเคลื่อนมาแต่ยังไม่ทันบดบังดวงอาทิตย์ก็ให้เคลื่อนพลได้จะมีชัยชนะ

ถ้าเมฆมาจากทิศใต้สู่ทิศเหนือบังดวงอาทิตย์ให้ลั่นร้องชัยและโบกธงเคลื่อนทัพจะมีชัยชนะ หากเมฆมาแต่ทิศนั้นยังมีทันบดบังดวงอาทิตย์แล้วถอยกลับอย่าเพิ่งเคลื่อนทัพ

ถ้าเมฆลอยมาจากทิศตะวันออกไปสู่ทิศตะวันตกบดบังดวงอาทิตย์ให้ยกธงเคลื่อนทัพได้ หากว่าเมฆมาแต่ทิศนั้นยังมีทันบดบังดวงอาทิตย์ให้ถอยกลับอย่ายาดร่าจะมีภัย

ส่วนการทำนายนิมิตบอกเหตุดีร้ายต่าง ๆ รวมทั้งลักษณะความฝันที่เป็นนิมิตมงคลต่าง ๆ มีกล่าวไว้ในตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1. (2545 : 106-107) ดังนี้

ถ้ามีนิตห้าประการคือ โค ๑ กา ๑ สุนัข ๑ ไก่ ๑ ร้องกระดากในเพลาราตรีมืดปกติแลอากาศบังเกิดเป็นควันกลุ่มไปนั้น ๑ แลนิมิตทั้ง ๕ ประการอันใดอันหนึ่งปรากฏมีเป็นนิมิตจะให้อำนาจมนุษย์ทั้งหลายจะเกิดภัยต่าง ๆ

ถ้าหมู่กาแลปลวกแลนกเอี้ยง อันว่ามดดำแลมดแดง ประหารจกติกัดรบกักันประหลาดกว่าปกติเป็นนิมิตแห่งมนุษย์ทั้งหลายจะยุทธนารบพุ่งกัน

นักปราชญ์ผู้มีปัญญาพึงพิจารณาดาวจะเข้ดังนี้คือ ดวงดาวข้างศรีษะนั้นได้แก่พระมหากษัตริย์ ดวงดาวเท้านั้นทั้งสองได้แก่สมณะผู้มีศีล ดวงดาวเท้าหลังทั้งสองนั้นได้แก่เสนาบดี แลดวงดาวฝ่ายหางทั้งสามนั้นได้แก่ราษฎรชาวเมือง แลดวงดาวฐานไดฐานหนึ่งมีรัศมีเศร้าหมองริบหรี่สูญไปก็ตี ชนทั้งปวงจะได้รับความทุกข์เวทนามากแลน้อยโดยอันควรแก่ดาวอันวาระนั้น

ฝันว่าได้เห็นพระอินทร์ พระพรหม พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระดาว ได้ขึ้นปราสาทที่พึงอาศัยแลเห็นแก้วและกษัตริย์ อัครมเหสีได้ขึ้นเตียงต่างที่นั่งขึ้นสวรรค์ตัวเป็นรัศมี ได้ฟังดุริยดนตรีมีกังสดาลเสียงมโหรีพิณสังข์ เป็นต้น ได้เห็นมัสการพระเจดีย์ถาวรวิหารเป็นต้น ได้กลิ่นกินจักรแลอาวุธแลแผ่นดิน ได้ขึ้นช้างเผือกช้างเนียมม้าแลรถแลโค ได้เห็นพญานาคแลนกแลโคอุสุภราชแลราชสีห์ ได้กินน้ำนมแลน้ำผึ้งน้ำอ้อย ได้กินเมฆแลสุราแลเนื้อมนุษย์ ได้นุ่งหมประดับอาภรณ์แลผ้าแลร่มแลจักรอันขาวรุ่งเรือง ได้ธงชัยแลทองแลได้ดมกลิ่นหอมมีดอกปทุมชาติเป็นต้น ได้ข้ามแม่น้ำแลนาวาแลมหาสมุทร ฝันว่าได้กุมารแลประทีปแลวิมาน ได้เห็นกระต่ายแลจระเข้แลนกยูงแลงู ฝันว่าได้ถูกต้องดอกบัวหลวงแลปลา คูณหนอนอันพึงเกลียด ฝันว่าเหาะไปในอากาศแลปลายไม้แลได้ต้องมวยผมนางกัลยาแลได้ประดับคอกมูลิแลดอกไม้ ได้บริโภคผลไม้นิโนบัวได้เห็นต้นกรรมพฤกษ์

แลแก่นจันทร์แดง ได้ไปในอากาศแลพระนครทั้งหลาย ได้เห็นชนนงส์ทองแลกินนรแลป่า ผืนว่าไผ่ตนเรียรายต้อง ตัดศรีษะแลเท้ามือ ผืนว่าไผ่ธาระตนแลใส่เครื่องจำมีโชติรวนเป็นต้น และผู้ผืนเห็นสุบินดังกล่าวนั้นจะมีลาภ มากจะได้ทรัพย์แลสุขแลเจ้าเจริญคุณแลเดชา จะปราศจากทุกข์ภัยพยาธิ จะทำการสำเร็จความปรารถนาโดย ลักษณะมงคลสุบิน อันพรรณนานั้น

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงนิมิตบอกเหตุล่วงหน้าก่อนกระทำการสิ่งใดว่าเป็นมงคลหรือไม่ เช่น ฤกษ์ยามในการทำศึก และการเคลื่อนทัพ ดังที่ปรากฏในตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1. (2545 : 213-214) ดังความว่า

สิทธิการียะท่านกล่าวไว้ในมหาเวทพยาตราจะไปด้ากิติจะยกพลไปสงครามกิติ ไปแห่งใด ๆ กิติแล ด้าแลได้ยินเสียงฆ้องกลองแตรสังข์พิณพาทย์กิติ เห็นจัตรง เห็นนางประดับอาภรณ์ เห็นท้าวพระยา เห็นน้ำเต็มกระออม เห็นข้าวขาว เห็นดอกไม้ขาว เห็นวัวเทียมเกวียน เห็นพราหมณ์ เห็นรูปพระ ได้ยินเสียง ขับรำ ได้ยินเสียงเรียกเรือ ม้า สกุลทั้ง 14 ประการนี้ให้เร่งยาดราไปทรัพย์อันใดปรารถนาจะได้ดูจความ ปรารถนาทุกอันแล

มิเห็นไฟ เห็นวัวชนกัน ได้ยินเสียงร้องไห้ เห็นดอกไม้แดง เห็นกระออมเปล่า เห็นเกวียนหัก เห็นคนกันหมม เห็นคนตีด่ากัน เห็นย้อยชัก เห็นเด็กตกใจแลหนี เห็นบ้า เห็นคนตกเรือน เห็นคว้น เห็นไม้ล้ม ขวางทาง สกุล 16 ประการนี้ท่านห้ามมิให้ยาดรามิดีหาชัยมิได้

มิสฤณช้างซ้ายแลบินไปจับต้นไม้สุ่มทุมช้างขวาจะมีลาภนัก จับไม้ปลายดวนกิติ ไม้ตายกิติ มิดีร้ายนัก ถ้าบินมาแต่อาคณเฑียรเสียงแซ่ในรั้วพลไธร์ ลางนั้นบอกข้าศึกจะมารบเราแต่หนทางแล

ถ้าคนนั้นบินไปข้างหน้าไธร์ คุณนั้นนำไปท่านให้เร่งรุกตามจะมีชัยแล

ถ้าเข้าแดนศัตรู ไม้หักช้างขวาเอาปลายเข้ามาข้าศึกจะออกแก่เราแล

ถ้าไม้หักช้างซ้าย เอาปลายออกไปมิดีแล

ถ้าเสนบินแต่ซ้ายไปขวา แต่หลังไปหน้ากิติ ท่านให้เร่งยกพลตามไปจะมีชัยแล

ถ้าบินหลังมาหน้า แต่ขวามาซ้าย อย่าให้ยกพลไปจะอัปราชัยแล

ด้านก 2 สิ่ง 3 สิ่ง มารอบทัพเราไธร์ ท่านว่าข้าศึกจะมาล้อมเราแล

เมื่อจะยาดราไธร์ ท่านให้ผู้ถือสฤณนั้นเอาเสบียงของนายยกพลจะกินนั้น 4 ทะนาน 5 ทะนาน เอาอาวุธอันนายยกพลจะถือ นั้น ให้ถือนำพลไปก่อนแล

ให้ฟังสฤณนั้น ถ้าได้สฤณอันดีในกลางคืนนั้น แลจะให้ยกมิได้ไธร์ ให้เอาเทียนตามปิดดอกชัย อันนายยกพลถือขึ้นออกไปปักหนทาง แลตีฆ้องเอาฤกษ์เมื่อจะยาดราแล

ถ้าได้กลางวันร้าย ให้นายยกพลถอยข้าง 3 ชั่วโมง ถ้าไปหนเรือให้ถอยเรือ 3 ชั่วโมงแล้วจึง ยาดราแล เอาสฤณอันดีแล

2.4 โบราณเสฐา คือ มีความรู้ในภูมิประเทศว่าที่ใดเป็นมงคลหรือไม่เป็นมงคล ตามโบราณ สืบมา ซึ่งตรงกับตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1. (2545 : 59-211) ที่กล่าวถึงการนำหลักทางภูมิศาสตร์ มาใช้ในการทำศึกสงครามในด้านต่าง ๆ ไว้หลายประการด้วยกัน เช่น การใช้หลักทางภูมิศาสตร์มาใช้ในการ ตั้งทัพ การเคลื่อนทัพ การถอยทัพ กลศึกต่าง ๆ ดังนี้

การตั้งทัพโดยอาศัยหลักทางภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อม ดังความว่า

โหราศาสตร์พิชัยสงคราม	มีแจ้งทุกนาม	จงเรียนรู้ให้แตกพล
ให้แต่งทวยหาญชาญกล	ณรงค์ปลอมปน	องอาจไปลาดลอบดู
ทัพค่ายฝ่ายศึกศัตรู	เขามาตั้งอยู่	ที่นั่นจะเป็นนามใด
มีเขาจอมพลวกต้นไม้	ต้นหนึ่งสูงใหญ่	นามครุฑอย่าได้อางขนาง
ถ้าตั้งแนวปาริมทาง	นามพยัคฆ์โดยปาง	เสียงปืนประเปรี้ยงเวียรวัน
มิได้สามต้นเรียงวัน	ภูเขาหิมวันต์	จอมพลวกอันใหญ่มหิมา
ตั้งนี้อาจารย์อัธดา-	ภิปรายตำรา	ชื่อสี่หราชนามสถาน
ใกล้บ้านแทบทางโบราณ	สุนัขหัวหาญ	ตั้งรายแทบทางซึ่งไป
ใกล้คลองห้วยแม่น้ำไหล	บังคับชื่อไว้	ว่านาคนามโดยกาล
ดินโพรงพลวกหล้าอาหาร	มุสิกนามสถาน	ตำแหน่งมุสิกอาศัย
กลางทุ่งทุ่งเนื้อเคยไคล	แสดงตำนานใน	กำหนดว่าชื่ออักษนาม
ถ้าหญ้าแถมไม้ไผ่หนาม	อาจารย์แนะนำ	คชาคณาอาศัย
แปลนามตำราอันไพ-	บุลย์กล่าวแต่ใน	มหาพิชัยสงคราม
กล่าวไว้ให้รู้จักนาม	ผู้ใดทำตาม	จะเกิดสวัสดิ์แก่เรา
ให้ดูทัพเราทัพเขา	ถ้าทัพเขาเบา	เอาฤทธิหนักทับทวี
จงเรียนอาจารย์วิธี	ให้เสร็จคัมภีร์	มในกำหนดพยากรณ์

การถอยทัพโดยอาศัยหลักทางภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อม ดังความว่า

ถ้าจะยกย้ายพลคลา	พร้อมกันปรึกษา	อย่างได้ประมาทตรอง
จักข้ามแม่น้ำห้วยหนอง	คชสารล่ายอง	จงข้ามไปก่อนหัวที่
จึงข้ามอัสตรโดยมี	ตามคชหัตถ์	แลข้ามเสียบึงไพรพล
จึงข้ามโยธาสากล	ถึงแล้วบัดดล	จึงข้ามนิกรทัพชัย
ป่าดงพงชัฏไร่	คชสารคลาไคล	อศุรราชตามอันดับ
ธนูหน้าไม้ปืนกลกลับ	ปืนใหญ่ประดับ	ให้ไว้หน้าทัพนายกอง
เกาทัณฑ์ไล่เขนทวนทอง	แรงข้างทั้งสอง	เร่งไประวังศึกพลัน
ภูเขาห้วยตรอกเรียงวัน	กองร้อยผาดฉ่น	ดำเนินไปก่อนโดยมี
ทหารเลือกสรรอันดี	กล้าแข็งฤทธิ	ให้เนื่องหนุนกองร้อยไป

การเคลื่อนทัพโดยอาศัยหลักทางภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อม ดังความว่า

มิขุนพลรู้ในทัพยุทธ์ หนุมัจจุรงค์เสนา อย่าได้คลาดได้คลา จลัดในทิศทาง กลางกันดารรายเรียง เสี่ยงพลข้างม้า ทวยโยธากล้าหาญ หาเทศกาลวารอันดี ฤกษ์นาทิจงชอบ กอปรด้วยจักร์ลักษณะ พาเลาฤกษ์ยามไชย อาศัยโหรเป็นตา ลีลาให้ชอบนาค ภาคเมืองอันจักรร ในที่ดอนที่ราบ จลบลุ่มป่าเขาเทาเหวห้วยบึงบาง ทางที่

จะข้ามน้ำ เข้าถ้ำเข้าป่าหนาม รำรอมรอบเรียงตัว ฟังเกรงกลัวประหัต ระมัดอย่าอุเบกษา จะพรรณนาไพร่รังซี ที่ป่าดงพงชฎ ขอบข้างตัดไปก่อน ผ่อนตามรอยศร จึงเอารถไปถัด จึงเดินอศวิหลังมาทางหน้าป่าปลงหาบ เป็นทุ่งราบบึงกร ฟังยกม้าไปก่อน ผ่อนพลตามเลี้ยวลด เอารถไปหลัง

มีคนไล่ขึ้นเขา เทาหนทางคับแคบ เอาคนแนบขึ้นก่อน ปีนชะง่อนสองข้าง พลคบบ้างไปสุด พลอาวุธไปหลัง ผิทางสะพั้งเขาถ้ำ ทางเหวน้ำธารไหล เอาพลไปสองข้าง เอาช้างรถไปถัด จึงเอาอศวิไปตาม ผิทางหนามหนาชฎ เอาช้างตัดไปหน้า เอามารถไปตาม แล้วคนหาบคนหาบ พลคบบ้างไปสุด พลอาวุธไปหลัง ผิจะหวังเข้าป็นปล้น รุกันเอาเมืองไซร์ ไว้ช้างม้าแต่ไกล เอาคนไปทำงาน แต่งการกันปืนไฟ ค่อยขยดไปจ้งมัน กันรีพลเสนี อย่าให้มีบาดเจ็บ บ่เหน็บเหนี่ยวพวยงาน การสงวนพลทหารจ้งนักร อย่าให้หักให้ภัย เอามาไล่ กระเวนนอก ขอบชนบทลงลาด อย่าได้คลาดได้คลา เอาอาหารจ้งได้ มาแจกไพร่พลหาญ

การตั้งทัพโดยอาศัยหลักทางภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อม ดังความว่า

อนึ่งจะเป็นขุนพลจ้งรู้ที่กระบวนอันจะตั้งพลับพลาชัย จ้งรู้จักลักษณะแห่งปริมณฑล อนึ่งจ้งรู้ที่ รังวัดแห่งเส้นเชือกอันจะตั้งพลับพลาชัย อนึ่งจ้งรู้วันแลฤกษ์แลยามแลเวลานาที ที่จะไว้ลัคนาแลราศีที่ได้ที่เสียแล ทิศชัยภูมิ มรณภูมิอันนั้นจ้งจะเป็นขุนพลได้แล

2.5 หัตถ์อักษระเสฐา คือ มีความรู้ในศิลปศาสตร์ข้างม้าทั้งปวง ข้างและม้าเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญและผูกพันกับมนุษย์มาช้านาน นอกจากจะเป็นพาหนะสำคัญในกองทัพสำหรับสามัญชนแล้ว ยังมีการคัดเลือกข้างม้าที่ดีขึ้นระวางเป็นข้างม้าพระที่นั่งของกษัตริย์ เพื่อใช้ในราชการสงครามอีกด้วย จึงมีตำราสำหรับคุณลักษณะข้างม้าที่ดีมาตั้งแต่สมัยโบราณ

สำหรับข้างนั้นมิกกล่าวไว้ในชุมนุมจันท์ดุขปฏิสังเวกกล่อมข้างสำคัญในรัชกาลปัจจุบัน. (2531 : 1-4) ถึงตำราศศาสตร์ที่กล่าวถึงลักษณะของข้างอันเป็นมงคลไว้ 7 ประการ คือ

มีตาขาว มีเพดานขาว มีเล็บขาว พื้นหนังเป็นสีขาว หรือสีหม้อใหม่ มีขนขาว มีขนหางยาว มีอันทโศขาว หรือสีหม้อใหม่ ถ้ามีมงคลลักษณะนี้ไม่ครบจัดเข้าจำพวกข้างสี่ประหลาด หรือข้างเผือกโท ถ้ามีมงคลลักษณะครบ 7 ประการ และมีลักษณะอย่างอื่นสมบูรณ์พร้อมตลอดจนมีกิริยามารยาทดีก็จัดเข้าประเภทข้างสำคัญคู่บ้านคู่เมือง ข้างเผือกนั้นมีความเจลิยอลาดเป็นพิเศษ ว่าง่าย ผิกง่ายกว่าข้างสามัญมากข้างเผือกพลายยังมีลักษณะเป็นสง่าและมีพละกำลังมากกว่าข้างสามัญ ในสมัยโบราณจึงมักถวายเป็นข้างพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์เวลาไปราชการสงคราม และในเวลาที่บ้านเมืองสงบก็จะจัดถวายเป็นข้างพระที่นั่งในการเสด็จพระราชดำเนิน นอกจากนี้ตำราพระศศาสตร์ยังแบ่งตระกูลชาติแห่งข้างเผือกไว้ 4 ชาติตระกูล ดังนี้

1.ชาติตระกูล “พงศ์พรหม” เมื่อมาสู่พระบารมีย่อมให้เกิดความเจริญทั้งทางอายุและวิทยาการต่าง ๆ

2.ชาติตระกูล “อศวรพงศ์” เมื่อมาสู่พระบารมี บ้านเมืองจะมีความเจริญด้วยทรัพย์และอำนาจ

3.ชาติตระกูล “พิชณพงศ์” เมื่อมาสู่พระบารมี ย่อมมีชัยชนะแก่ศัตรู ฝนจะตกต้องตามฤดูกาล ผลาหารธัญญาหารจะบริบูรณ์

4.ชาติตระกูล “อศนิพงษ์” เมื่อมาสู่พระบารมีบ้านเมืองจะเจริญด้วยมังสาหาร และมีผลในทางระบิศึกอันพึงเกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นแล้วทั้งมีผลในทางระบิความอุบาทว์อันจะเกิดแก่บ้านเมืองและราชบัลลังก์

ส่วนน้ำนั้นมิตำรากล่าวถึงการดูลักษณะของน้ำมงคลชนิดต่าง ๆ ไว้ในตำราผ้าของเก่ากับตำรา
ลักษณะผ้า. (2544:1-5) ว่าด้วยลักษณะของผ้าที่ดีอันเป็นมงคล ดังนี้

ลักษณะผ้าเอก 7 อย่าง

1. อย่างหนึ่งขาวล้วนเคียวดำ ท่านว่าประเสริฐนัก สมควรด้วยพระมหากษัตริย์
2. อย่างหนึ่งดำล้วนผมหางแปรงขาว ถ้ามีบัวหน้าว่ามีอนุภาพมาก สมควรด้วย
พระมหากษัตริย์
3. อย่างหนึ่งขาวล้วน นวลเสมี่ยม ในปากแดง มีผมหางแปรงตลอดหางดำ สมควรด้วย
พระมหากษัตริย์
4. อย่างหนึ่งดำล้วน สีเทาขาว นูขาว ดาตั้งมุกดา ปลายสีค้แดง ว่าค่าอนก ท่านว่ามีชัย
ข้ามะภัยทั้งปวง สมควรด้วยพระมหากษัตริย์
5. อย่างหนึ่งสีเลื่อมเหลืองดั่งทองทั้งตัว แปรงนุขาว ปากดั่งชาด หน้ามีบัว ยามราตรีเมื่ออน
ย่อมละเมอร้อง ท่านว่าลักษณะดีผู้มีจะบริบูรณ์ด้วยยศบริวารเป็นศรีประเสริฐ ท่านว่าตระกูลอาชาไนยควรด้วย
พระมหากษัตริย์
6. อย่างหนึ่ง เท้าขาว กีบขาว ขนขาวดั่งมาลัยรอบข้อเล็บทั้ง 4 มีผมหางขาว สีตัวมิได้
เลือก หน้าแดงไบโพธิ์ ท่านว่าเตียงทองนามชื่ออัคสังหะ ควรด้วยพระมหากษัตริย์
7. อย่างหนึ่งสีแดงดั่งสีผ่านขาว เท้าแดงผมหางขาว ท่านกล่าวไว้ว่าปราบข้าศึกได้มีชัย
ข้ามะ ควรด้วยพระมหากษัตริย์

ลักษณะผ้าโท 15 อย่าง

1. ชื่อราชวาหนะ ให้คุณแห่งเจ้า กายยาวพื้นมรกตแซมดั่งเมลิสง
2. ชื่อราชพาหะ ทรงพาเจ้ามาได้ กายดำเท้าขาวทั้ง 4 ออกมีขวัญ
3. ชื่อราชปะมานะ ทรงพาเจ้าของมาได้ สีแดงเหลืองเรื่อ ๆ ปากเก็บหญ้ายาว
4. สีเท้าสลับแกมต่าง หางขาวน้อยมากก็ดี ควรด้วยแม่ทัพที่ปราบณรงค์ ว่ามีชัยข้ามะแก่ข้าศึก
5. อย่างหนึ่งชื่อสังข์ มีสีดั่งสีสังข์
6. อย่างหนึ่งชื่อรัตนนิลา มีสีดั่งลูกตารี
7. อย่างหนึ่งชื่อกालะระหะ มีสีดั่งผลตะขบสุก
8. อย่างหนึ่งชื่อรังคะดา มีสีนั้นขาว
9. อย่างหนึ่งชื่อกรุกกัมพล แปรงดำตลอด กีบดำ สีหางแดงล้วน 2 แก้มขาว มีหางยาว
10. อย่างหนึ่งชื่อสังข์มีสีขาวล้วน นวลเล็ก มีขนละเอียดอ่อน ยามเมื่ออนอนถ้าได้ยินเสียงนก ก็ตื่น
11. อย่างหนึ่งชื่อว่าพลาหก มีกำลังมาก สีขาวทั้งตัว
12. อย่างหนึ่งชื่อณะกำปะติ กายดำผ่านขาวไม่เลือกสี ครั้นเจ้าทรงยอมนั่นอนหาพยสมได้
ถ้าเข้าการณรงค์ก็มิได้หวาดไหว ถึงจะถูกต้อนอาวุธเป็นบาดแผลก็ดี ก็อาจสามารถจะพาเจ้าให้พ้นภัยได้
13. อย่างหนึ่งชื่ออัค กายแดงผ่านดำไม่เลือกสี ครั้นเจ้าขึ้นยกเท้าจตุรณมีเชพะหยดดั่งเม็ดฝน
14. อย่างหนึ่งชื่อชะระณะ สีแดงผ่านขาวไม่เลือกสีต่าง ย่อมมีกำลังแรง มาทว่าถูกต้องอาวุธ
มีบาดเจ็บ อาจสามารถจะพาเจ้าพ้นภัยได้

15. อย่างหนึ่งชื่อสัตตนัย มีกายขาวหางดำเหลือง มีลักษณะ 7 ประการ มีศีรษะใหญ่ ลำต้นคอกใหญ่ ตะโพกใหญ่ เล็บใหญ่ ขนหางหน้ายาว ก้างหลังมาก ถูกต้องสารพัดอาวุธเป็นบาดเจ็บ ย่อมนอนเทาให้เจ้าลง

ม้าโทเสนาราช 24

1. ขาวล้วน 2. ขาวเทา 3. เทาเขียวแก่ 4. เทาเขียวอ่อน 5. เทาสีเขียว 6. แดงล้วน 7. แดงเม็ดมะขาม 8. แดงกับ 4 เท้าแดง 9. สีเหลืองเทา 10. สีเหลืองขาว 11. สีเทาขาว 12. สีเทาดำกับขาว 13. สีแดงเส้นหางดำ 14. สีนกกด 15. สีหม้อใหม่ 16. สีกะทิงแดงหม่น 17. สีกะทิงแดงกรำกุ่ม 18. สีเปลือกมะพร้าวหัวส้นหลังดำ 19. สีเปลือกมะพร้าวแดง 20. สีเปลือกมะพร้าวนาฬิกาอ่อน 21. สีนก กะเรียนดำ 22. สีนกกะเรียนขาว 23. สีดำล้วน (ขาดอย่าง 1 ไม่ครบ 24)

ลักษณะม้าจัดว่า 6 อย่าง

1. ม้าเป็นสีดำหม่น 2. ม้าเป็นสีม่วงอ่อน 3. พื้นแดงแซมขนเทา 4. หมอกขาวมากแซมแท้ 5. ขนแดงขนขาวเท่ากัน 6. สีแดงลายจุดเท่าเมล็ดฝ้าย

3. คุณแปดประการ เป็นคุณสมบัติของกษัตริย์ที่ดีที่พึงมี เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของขุนนางและประชาชน เพื่อให้มีความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมือง ได้แก่

3.1 สัจจัง คือ กล่าวด้วยคำเป็นสัตย์ตั้งอยู่ในคตินิยมทั้งสี่ มิได้ลำเอียงเข้าด้วยญาติและมิตรของตน คตินิยมทั้งสี่ ได้แก่ อคติ 4 คือ จันทาคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว

3.2 อวิโรธนะ คือ มิได้เบียดเบียนบุคคลอื่น

3.3 สินเนทสละนา คือ เห็นบุคคลผู้อื่นให้มีจิตเมตตารักใคร่

3.4 สุระยุทธัง คือ เมื่อทำสงครามให้อองอาจไม่หวาดกลัวข้าศึก

3.5 สีละวา คือ ให้ประกอบไปด้วยศีล มารยาทอันดี

3.6 อะโรคยา คือ ให้มีความรู้ในการบำบัดโรค

3.7 จาโคปะนะ คือ บริจาคทรัพย์โดยไม่เสียดายคิดจะเอากลับคืนภายหลัง

3.8 นิสัมมะการี คือ จะทำสิ่งใดให้คิดด้วยปัญญาก่อนจึงกระทำ

4. วุฒิเจตประการ เป็นคุณสมบัติของกษัตริย์ที่พึงมีเพื่อให้การปกครองบ้านเมืองเป็นไปอย่างสงบสุข โดยมีการนำคุณลักษณะของเทพเจ้าต่าง ๆ มาเป็นแบบอย่างให้กษัตริย์ยึดถือเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ซึ่งแนวคิดที่มีการนำคุณสมบัตินี้ของเทพเจ้ามาเชื่อมโยงกับการปฏิบัติตนของพระมหากษัตริย์นี้อาจได้รับอิทธิพลจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ได้แก่

4.1 ให้ประพฤติอิริยาบถดังพระอินทร์ บริบูรณ์ไปด้วยเบญจกามคุณ และอสิริยศของอาจในการเป็นใหญ่ ดังที่กล่าวไว้ในหนังสือกำเนิดเทวดา. (2546:131-159) ที่กล่าวถึงพระอินทร์ว่า ตามตำนาน

ฝ่ายพราหมณ์กล่าวว่า พระอินทร์ทรงเป็นเจ้าแห่งสวรรค์ เป็นหัวหน้าของเหล่าเทวดา และทรงเป็นโลกบาลประจำทิศตะวันออก ในสมัยพระเวทพระอินทร์ทรงเป็นเทพที่ยิ่งใหญ่กว่าเทพองค์ใด ๆ ทรงเป็นเจ้าแห่งฟ้า ผู้ถืออสนีบาตสามารถบันดาลให้ฝนตกและกำกับบังคับฤดูกาล เป็นเทพแห่งสงครามที่เหล่าอสูรและผู้ชั่วร้ายหวั่นกลัว นอกจากนี้พระอินทร์ยังถือเป็นเทพที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในเทพแห่งธาตุคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เพราะทรงมีแต่คุณและคอยให้ความช่วยเหลือแก่มนุษย์ ต่อมาในภายหลังความยิ่งใหญ่ของพระอินทร์ได้เริ่มเสื่อมถอยลง เทพที่ถูกยกย่องให้ยิ่งใหญ่กว่าคือ พระพรหม พระนารายณ์ และพระศิวะ เทพทั้งสามองค์ถูกยกย่องเป็นมหาเทพและเรียกรวมกันว่าตรีมูรติ จากนั้นมาความเก่งกาจและคุณความดีของพระอินทร์ก็เริ่มเสื่อมถอยลงจากความเชื่อถือของผู้คน พระอินทร์จึงถูกกล่าวว่ามีความประพฤติไม่ดีต่าง ๆ เช่น เป็นรู้กับภรรยาของฤาษีโคดมจนถูกสาปให้มีรูปโฉมขี้เหร่ขึ้นเต็มตัว ต่อมาฤาษีโคดมยอมถอนคำสาปเปลี่ยนรูปโฉมเป็นรูปนายนดาให้ พระอินทร์จึงได้ชื่อว่า ท้าวสหสนันย์

4.2 ให้ประพจน์อธิบายดั่งพระพรหม คือ รักษาอุโบสถและพรหมจรรย์ให้ทั้งวันจากเบญจกามคุณ ดูจพรหมอันสำรวมญาณบริสุทธิ์ ซึ่งการนำคุณสมบัติของพระพรหมมาเป็นแบบอย่างให้แก่กษัตริย์ประพจน์ปฏิบัตินั้นอาจได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อทางศาสนาทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ซึ่งปรากฏเป็นตำนานอยู่มากมายดังที่ในหนังสือกำเนิดเทวดา.(2542 : 65-67) ได้กล่าวถึงพระพรหมว่า ตามความเชื่อในยุคต้นของศาสนาพราหมณ์พระพรหมเป็นเทพสูงสุดเพียงพระองค์เดียวเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งต่าง ๆ ในมานวธรรมศาสตร์กล่าวว่า พระพรหมทรงสร้างทุกสิ่งในโลกด้วยเวลา 1 วันของพระองค์พอมืด 1 วันพระพรหมก็ทรงบรรทมพักผ่อนเป็นเวลา 1 คืนในขณะที่พระพรหมหลับจะมีไฟประลัยกัลป์ไหม้โลกเผาไปพอพระองค์ตื่นขึ้นก็ทรงสร้างโลกใหม่ต่อไป พระพรหมจึงถือเป็นเทพเจ้าสูงสุดผู้สร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นบนโลก นอกจากพระพรหมจะเป็นเทพผู้สร้างแล้วพระองค์ยังเป็นเทพนักให้อีกด้วย เพราะทรงมีลักษณะเฉพาะพระองค์ที่พระทัยเย็นและเมตตากรุณาอยู่เสมอส่วนความเชื่อในพุทธศาสนาพระพรหมไม่ใช่เทพผู้สร้าง และพระพรหมไม่ได้มีองค์เดียว พระพรหมสถิตอยู่ ณ พรหมโลก ซึ่งเป็นที่ที่สูงกว่าสวรรค์และเป็นที่อยู่ของรูปพรหมจำนวน 16 ชั้นพรหมโลก และอรุปรหมอีก 4 ชั้น คุณธรรมสำคัญประจำพระพรหมเรียกว่า พรหมวิหาร ประกอบด้วยเมตตา กรุณา อุเบกขา มุทิตา และสิ่งที่ทำให้เกิดเป็นพรหมได้คือ ผลบุญที่สร้างสมไว้จากการบำเพ็ญสมาธิภาวนาพอมืดบุญพระพรหมก็ต้องจุติจากพรหมโลกที่สถิตอยู่แล้วอาจไปเกิดเป็นอะไรก็ได้ตามแต่บุญกรรมที่ทำไว้ต่อบุญที่ไปเกิดเป็นพระพรหมครั้งก่อน

4.3 ประพจน์อธิบายดั่งพระอาทิตย์ คือ ประพจน์ปฏิบัติด้วยความเสมอภาค โดยมีได้เลือกหน้า ดูดั่งพระอาทิตย์ที่ส่องแสงเสมอไปมิได้ละเว้น ในหนังสือกำเนิดเทวดา.(2542 : 82-84) กล่าวถึงพระอาทิตย์ว่า พระอาทิตย์หรือพระสุริยทิตย์ เป็นเทพแห่งแสงสว่าง ในศาสนาพราหมณ์ในยุคไตรเพทกล่าวว่า พระอาทิตย์เป็นโอรสองค์ที่ 8 ของพระกัศยปกับพระนางอหิติ ตามตำนานกล่าวว่า เป็นลูกที่พระมารดาไม่รักเนื่องจากเกิดมาพิการจึงไม่ได้พาไปเฝ้าพระเป็นเจ้าพระสุริยอาทิตย์จึงไม่ได้ไปอยู่บนเทวโลก ต้องเที่ยวขบถอยู่ในระหว่างเทวโลกกับโลกมนุษย์ ในอินเดียยุคโบราณชาวอินเดียก็นับถือพระอาทิตย์อย่างสูงว่าพระอาทิตย์เป็นต้นเหตุของการมีชีวิต ทรงเป็นผู้ประทานแสงสว่างและความอบอุ่นให้แก่ชีวิต

เป็นวิญญาณอันสูงสุด และเป็นผู้สร้างจักรวาล

4.4 ประพฤติอิริยาบถดังพระจันทร์ คือ มีเมตตาแก่สมณชีพรามณ์เสนาพฤตมามาตย์ ราชภรทังปวงให้อยู่เย็นเป็นสุขดังรัศมีพระจันทร์ ดังที่ธนาภิต.(2546:131-159) กล่าวถึงพระจันทร์ว่า พระจันทร์เป็นเทพเจ้าแห่งจินตนาการหรือความคิดฝันเป็นเจ้าแห่งการพาณิชย์และการแสวงโชค พระจันทร์ยังเป็นเจ้าแห่งดาวและพฤกษชาติทั้งหลาย พระจันทร์ยังถือเป็นเทวดาอัมฤตภูมิ วิชาโลกทางด้านทิศอีสาน หรือ ตะวันออกเฉียงเหนือ และเป็นเทวดา พระเคราะห์ผู้ที่มีหน้าที่รักษาฤดูวรรษา กำเนิดของพระจันทร์มีหลายตำนานเช่น กำเนิดจากพระอิศวรฉายพระเวทให้นางฟ้า 15 องค์สลายตัวลงเป็นผงแล้วห่อด้วยผ้าสีเหลืองอ่อนพรมด้วยน้ำอมฤต บังเกิดพระจันทร์เทพบุตร มีผิวกายสีนวล วิมานสีมุกดา มีพาชี (ม้า) เป็นพาหนะ เมื่อครั้งที่เทวดาและเหล่าอสูรได้ช่วยกันกวนเกษียรสมุทรก่อนที่จะได้น้ำอมฤต ได้มีของวิเศษผุดขึ้นมาหลายอย่างหนึ่งในนั้นคือ พระจันทร์พระอิศวรจึงนำมาใช้เป็นปิ่นปักผม บางตำนานพระจันทร์ไปลักนางดาราราชยา พระฤทธิสบัติมาเป็นชายาของตน พระจันทร์จึงถูกลงโทษไม่ให้เข้าประชุมในเทวสภา แต่พระอิศวรได้นำพระจันทร์เสี้ยวมาติดไว้ที่หน้าผากเหนือดวงตาที่สาม พระจันทร์จึงได้เข้าร่วมประชุมเทวสภาอีก บางตำนานกล่าวว่า พระจันทร์เป็นโอรสของพระอิศวรกับนางอนสุยา การที่พระอิศวรนำนางฟ้ามาปนเพื่อให้เห็นว่ากำเนิดเดิมของพระจันทร์มาจากเพศหญิง พระจันทร์จึงมีความอ่อนหวาน นุ่มนวลและจืดชืดมา ยา ดวงจันทร์มีอำนาจเหนือภาวะจิตใจมนุษย์และให้อิทธิพลในด้านจิตนาการและมีอิทธิพลครอบงำเหนือชะตาความเป็นไปของมนุษย์

4.5 ประพฤติอิริยาบถดังพระพาย คือ มีความกรุณาแก่ข้าราชการน้อยใหญ่ตามลำดับฐานานุกรม หรือตามลำดับชั้นยศ เหมือนกับพระพายที่พัดตามฤดู ตามตำนานของพระพายที่กล่าวไว้ในหนังสือกำเนิดเทวดา.(2542 : 128-131)กล่าวว่าพระพาย หรือพระวายุ เป็นเทพเจ้าแห่งสายลม บางตำนานกล่าวว่าพระพายเกิดจากพระกศยกับพระนางทิติมเหสีฝ่ายซ้ายคราวที่มีการกวนน้ำอมฤตที่พวกเทวดาและอสูรโอรสของพระนางทิติมต้องพ่ายแพ้ต่อพวกเทวดาโอรสของพระนางอหิตีซึ่งเป็นมเหสีฝ่ายขวาของพระกศยไป นางทิติน้อยใจจึงไปทูลขอโอรสใหม่ที่มีความเก่งกล้าสามารถมากกว่าพวกเทวดา พระกศยจึงแนะนำให้นางทิติมบวชบวชบวชพระนางก็ทำตาม เมื่อพระอินทร์รู้จึงไปปรณนิบัติพระนางทิติมจนพระนางให้ลูกที่เกิดมานั้นเป็นมิตรกับพระอินทร์ แต่พระอินทร์ไม่พอใจจึงเข้าไปในครรภ์ของพระนางทิติเอาวัชระตัดเด็กในท้องออกเป็น 7 ภาค พระนางจึงมอบลูกทั้งหมดให้เป็นบริวารของพระอินทร์ พระอินทร์ได้ทรงมอบหมายให้มีหน้าที่กำกับลมทั้ง 7 คือ ลมตะวันออก ลมตะวันตก ลมเหนือ ลมใต้ ลมในเทวโลก ลมในพรหมโลก และลมในอากาศ และยังเชื่อกันว่าพระพายเป็นโลกบาลผู้คุ้มครองโลกในทิศตะวันตกเฉียงเหนือทิศนี้จึงเรียกว่าทิศพายัพ

4.6 ประพฤติอิริยาบถดังพระยายมราช คือ ให้สำแดงราชานุภาพโดยการลงโทษแก่ผู้ทำความผิด ดังพระยายมราชที่เพียงแค่อำนาจมอง ผู้กระทำความผิดก็เกิดความพินาศ ซึ่งตรงกับคุณสมบัติที่ส.พลายน้อย.(2534 : 9-22)กล่าวว่าพระยม หรือยมบาลเป็นเทพแห่งความตาย เป็นเจ้าแห่งสรรพวิญญาณ และเป็นตุลาการผู้พิพากษาพวงผี พระยายมราชพิจารณาถ้อยความด้วยความสัตย์ซื่อ

ยุติธรรมและชอบธรรมพระยายมมีรูปปร่างใหญ่โตหน้าตาตุ้ยรายนัยน์ตาวาวบอกลักษณะน่าเกรงกลัวให้เครื่องนุ่งห่มสีแดง มีกระบือเป็นพาหนะ พระยายมมีความเคร่งครัดต่อหน้าที่ไม่มีความลำเอียง

4.7 ประพฤติอิริยาบถดังพระมหาสมุทร คือ ลงพระราชอาญาแก่ผู้ที่ทำความผิดด้วยอุเบกขาไม่มีความพยายบาท เหมือนกับพระมหาสมุทรที่ไม่ได้มีความยินดียินร้ายแก่กลิ่นหอมหรือกลิ่นน้ำรังเกียจ ในตำนานที่กล่าวไว้ในหนังสือกำเนิดเทวดา. (2542 :120-124)กล่าวถึงพระมหาสมุทรว่า พระสมุทร หรือพระวรุณ หรือพระพิรุณเป็นเทพแห่งน้ำ ฝน และทะเล ทรงเป็นโลกบาลครองทิศตะวันตก บางตำนานก็กล่าวว่าพระสมุทรเป็นเทพบริวารองค์หนึ่งของพระวรุณ บางตำนานกล่าวว่าพระสมุทรกับพระวรุณเป็นเทพองค์เดียวกัน พระวรุณเป็นเทพที่มีอำนาจมากที่สุดองค์หนึ่งในสมัยแรก ๆ แม้ภายหลังจะเสื่อมลงเพราะเกิดมีเทพเจ้าอย่างพระศิวะ พระพรหม พระนารายณ์เป็นเทพสูงสุดแทนที่ แต่พระวรุณก็ยังครองความยิ่งใหญ่ของเทพแห่งฝนและน้ำเสมอ

หลักธรรมสำหรับกษัตริย์ที่ปรากฏในเรื่องราชาธิราช เป็นหลักธรรมที่สอนให้กษัตริย์ยึดถือเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้การดำเนินนโยบายต่าง ๆ ในการปกครองบ้านเมืองในยุคนั้นสมัยนั้นประสบผลสำเร็จ และก่อให้เกิดการยอมรับ เกิดความศรัทธาแก่ผู้อยู่ใต้การปกครอง

ในด้านหลักจริยธรรมของขุนนางสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ หลักธรรมที่ประพฤติสอดคล้องกับหลักศีลธรรม ได้แก่ โทษแปดประการ คุณเจ็ดประการ วุฒินกประการ ชื่อหกประการ ราชวัตรสิบประการ และหลักธรรมที่ประพฤติไม่สอดคล้องกับศีลธรรมแต่อนุญาตให้ปฏิบัติในคราวจำเป็น ได้แก่ คดสามประการ มุสาเก้าประการ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. โทษแปดประการ เป็นหลักธรรมที่เป็นข้อห้ามในสิ่งที่ขุนนางพึงละเว้นไม่ควรประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้มีคุณสมบัติเหมาะสมในการที่จะรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ได้แก่

- 1.1 พะยะสินี คือ เป็นนักเลงผู้หญิงและเล่นเบี้ยกินเหล้าทำให้เกิดความเสียหายแห่งทรัพย์
- 1.2 จิตตะโจรี คือ มีจิตเป็นโจรจากชิงทรัพย์ของผู้อื่น
- 1.3 อะสันตุฎฐี คือ ไม่อดกลั้นความสุขและความทุกข์ที่มาถึงตัวและหวนไหว
- 1.4 อติมัญญะติ คือ ดุหมั่นผู้เฒ่าผู้แก่และไม่ให้ความเคารพสมณพราหมณาจารย์
- 1.5 สันดาอะปียา คือ ไม่ได้สมาคมกับนักปราชญ์ แต่สมาคมรักใคร่กับคนพาล
- 1.6 นิทธานี คือ เกียจคร้านชอบนั่งหลับ ยืนหลับ
- 1.7 ภาสะสินี คือ ชอบสนทนาในที่ประชุมกับคนทั้งหลาย
- 1.8 อะนุฎฐาตา คือ ไม่มีความเพียรเอาแต่เกียจคร้าน

2. คุณเจ็ดประการ เป็นหลักธรรมในเรื่องของคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้มีไว้เพื่อให้ขุนนางมีความเหมาะสมในการประพฤติปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ สสนองพระราชดำริของ

พระมหากษัตริย์ ได้แก่

- 2.1 กุลละสัมปันนัง คือ มีตระกูลดี
- 2.2 สุระสัมปันนัง คือ มีปัญญามากกล้าหาญ
- 2.3 สุตตะทีนัง คือ รู้เห็น ได้สดับตรับฟังมาก
- 2.4 วัณณัง คือ มี รูปร่างบุคลิกลักษณะดี
- 2.5 สีนะหะทสสะนา คือ เป็นที่รักใคร่ของบุคคลอื่น
- 2.6 ทันตะเนตติ คือ ขึ้นใจในคัมภีร์ราชศาสตร์ ซึ่งคัมภีร์ราชศาสตร์นี้ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545:41)ได้กล่าวว่า ราชศาสตร์ หรือพระราชศาสตร์ เป็นเรื่องของบรรดากฎหมาย อรรถคดี พระราชบัญญัติ พระราชกำหนด พระราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ที่ใช้ในการสร้างกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมความมีระเบียบเรียบร้อย ควบคุมความขัดแย้ง และพิจารณาตัดสินคดีความที่เกิดขึ้นในบ้านเมือง พระราชศาสตร์มีลักษณะที่เคลื่อนไหวผันแปรไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่อาจเพิ่มขึ้นให้มากกว่ามูลเหตุการวิวาทที่จำแนกไว้ในพระธรรมศาสตร์ แต่ก็อาจยกเลิกและเปลี่ยนแปลงมูลเหตุเก่า ๆ ที่ล้าสมัยไปแล้วด้วย
- 2.7 โยโคตะระ คือ ประกอบด้วยความเพียรอันยิ่ง

3. วุฒิหกประการ เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดีเพื่อให้ความเจริญรุ่งเรืองในหน้าที่การงาน สามารถประพฤติปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ สนองพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ได้ โดยมีการนำคุณสมบัติหรือลักษณะนิสัยของสัตว์ต่าง ๆ มาเป็นแบบอย่างให้ขุนนางได้ยึดถือเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ซึ่งการนำคุณลักษณะหรือลักษณะนิสัยของสัตว์ต่าง ๆ มาเป็นแบบอย่าง อาจนำมาจากลักษณะนิสัยโดยทั่วไปของสัตว์เหล่านี้ซึ่งเป็นที่รู้และเข้าใจของคนทั่วไป ได้แก่

3.1 ประพฤติดังพระยาราชสีห์ เนื่องจากกิริยาของราชสีห์ที่มีความองอาจในหมู่สรรพสัตว์ และชนโดยรอบก็มิได้เจือปนกันที่ขาวก็ขาวล้วนที่แดงก็แดงล้วนเหมือนกับขุนนางเมื่อทำศึกสงครามมีความองอาจตัญญูทดแทนพระคุณพระมหากษัตริย์ และให้มีความเมตตาแก่ข้าราชกิจผู้น้อยและอาณาประชาราษฎรให้ปราศจากอคติธรรมทั้งสี่ประการ ได้แก่ จันทาคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว

3.2 ประพฤติดังนกยาง ที่กระทำกิริยาเชิงช้าเพื่อเป็นอุบายหลอกลวงปลาให้ไว้ใจแล้วจึงจิกปลาเป็นอาหารเปรียบเหมือนกับขุนนางให้เรียนรู้กลอุบายที่จะล่อลวงปัจเจกมิตรให้หลงกลมารยาเพื่อเอาชัยชนะมาถวายพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้มียศศักดิ์สมบัติ

3.3 ประพฤติดังกา เมื่อพบอาหารก็จะไม่บริโภคแต่เพียงผู้เดียว ย่อมร้องประกาศแก่เพื่อนสนิทและญาติมิตรของตนให้รู้ก่อนจึงบริโภค เปรียบดังขุนนางเมื่อจะตามเสด็จพระมหากษัตริย์พระราชดำเนินไปที่ใดก็ไม่ประมาทหมั่นระวังศัตรูด้วยความรอบคอบ ถ้าได้รับพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคใด ๆ ก็ให้มีจิตเมตตาเผื่อแผ่ไปยังเพื่อนข้าราชการและญาติมิตร ไม่คิดโลภไว้ผู้เดียว

3.4 ประพฤติดีทั้งไป เมื่อถึงเวลาต้องขึ้นบอกเวลาก็นั่งเปรียบดั่งขุนนางต้องมีสติระลึกถึงพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์และการกุศลเพื่อเป็นมงคลต่อตนเอง

3.5 ประพฤติดีทั้งเยี่ยว ถ้าจะจับสัตว์ใดแล้วก็จะเลี้ยงด้วยตาให้มันแล้วจึงจับลงมาด้วยความรวดเร็วและจับไว้ให้มันเพื่อไม่ให้มันเป็นอันตรายแก่ตนเอง ดั่งขุนนางถ้าจะพิพากษาความผู้กระทำชอบและผิดจะกล่าวโทษข้าราชการใหญ่น้อยผู้ใดให้ไตร่ตรองพิจารณาให้ถ่องแท้เห็นจริง เพื่ออันตรายจะได้ไม่มาถึงตน

3.6 ประพฤติดีทั้งไคสุสุกราช เมื่อไปหาอาหารที่ใดแล้วย่อมกลับมาถิ่นฐานที่ตนเคยอาศัยเหมือนขุนนางที่สามารถให้คำปรึกษาข้าราชการโดยไม่ได้ละจากพระราชศาสตร์

4. คดสามประการ เป็นหลักธรรมที่อุบายให้ขุนนางสามารถใช้เล่นเหลื่อมในการปฏิบัติงานเพื่อให้ขุนนางสามารถเอาชีวิตรอด และนำชัยชนะมาสู่บ้านเมืองของตน ได้แก่

- 4.1 มีประสงค์จะปลงชีวิตกันจึงกล่าวกลอันคด
- 4.2 จะกระทำยุทธสงครามแก่กันจึงกล่าวคำคด
- 4.3 ตนจะถึงแก่ความฉิบหาย จึงอุบายกล่าวกลอันคดแก่ตัว

5. ซื่อหกประการ เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้มีไว้เพื่อให้ขุนนางยึดถือเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ สอนของพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ และเพื่อให้การปกครองเป็นไปอย่างมีระเบียบ และสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ได้แก่

- 5.1 กตัญญู คือ รู้จักคุณท่าน
- 5.2 กตเวที คือ สอนของคุณท่าน
- 5.3 ทัพพะวะตี คือ มั่นในความสัตย์
- 5.4 ประระทุกขานะสะนัง คือ เห็นความยากของผู้อื่นแล้วอดกลั้นมิได้ มีความปรานีเหมือนหนึ่งทุกข์ของตัวเอง
- 5.5 กัลยาณะมิตตัง คือ ตั้งตัวไว้ในที่เป็นกัลยาณมิตร
- 5.6 มิตตะสังคะหัง คือ มีปรกตสังเคราะห์แก่มิตร

6. มุสาเก้าประการ เป็นหลักธรรมที่อุบายให้ขุนนางสามารถกล่าวคำเท็จในการดำเนินงานได้เพื่อให้ขุนนางสามารถเอาชีวิตรอด และนำชัยชนะมาสู่บ้านเมืองของตน และเพื่อให้การปกครองเป็นไปอย่างมีระเบียบสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ได้แก่

- 6.1 มุตะตะมายา คือ การมุสาเพื่อให้พ้นภัย
- 6.2 ชีวิตมายา คือ การมุสาเพื่อเอาชีวิตรอด

- 6.3 มนุสสะหิงสา คือ การมุสาเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น
- 6.4 ไชยะสิโน คือ การมุสาเพื่อเอายัชชนะมาให้พระมหากษัตริย์
- 6.5 ยะสะวาจา คือ การมุสาเพื่อจะไม่บอกความลับผู้อื่น
- 6.6 มะมะละนียา คือ การมุสาเพื่อให้ตนเองพ้นทุกข์
- 6.7 ลัพพันฺโน คือ การมุสาเพื่อลวงภรรยา
- 6.8 อะลิกะวะจะนัง คือ การมุสาเพื่อปิดบังความลับของตนเอง
- 6.9 กุสะลัพะภาคิ คือ การมุสาโดยมีเจตนาที่ดีที่จะทำให้สังคมสงบสุข

7. ราชวัตร 10 ประการ เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงหน้าที่หรือสิ่งที่ขุนนางควรประพฤติปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์เพื่อให้มีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี มีความเหมาะสมในการประพฤติปฏิบัติหน้าที่สนองพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ ได้แก่

- 7.1 เนหิราชะกลัง คือ ความประพฤติวิชาคุณให้เป็นที่ปรากฏไม่ประพฤตินอกกลุ่มนอกทางพระราชวงศ์
- 7.2 อะติสุโร คือ ความกล้าในสงครามอาสาเข้าย้าได้คิดชีวิต
- 7.3 อัปปะมัตตะโต คือ ไม่ประมาทในราชกิจที่พระมหากษัตริย์ดำรัสใช้
- 7.4 สิลัญจะ คือ มีความซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์
- 7.5 สุกขัตตะมัคโค คือ ไม่แต่งกายอวดเล่นตามทางเดินภายในพระราชวัง
- 7.6 อะนุหะโต คือ ไม่มีจิตฟุ้งซ่านประดับตกแต่งร่างกายให้เกินหน้าเพื่อนข้าราชการให้ส้ารวมต่อหน้าที่ประทับ
- 7.7 นาสะปิงัง คือ อย่าทะนงตนว่าเป็นที่รักใคร่ของเจ้านายแล้วทำตัวดีเสมอเจ้านาย
- 7.8 นาติทุเร คือ การเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์จะต้องอยู่ในระยะที่เหมาะสมพอที่จะได้ยินรับสั่ง
- 7.9 ระหาปเส คือ การมีจิตรักใคร่ในพระมหากษัตริย์โดยไม่รังเกียจและไม่โกรธตอบแม้พระมหากษัตริย์จะมีอาการอย่างไรก็ตาม
- 7.10 นาสะกะริยาหิกะเล คือ ไม่มีจิตปฏิพัทธ์ในพระสนมซึ่งเป็นบาทบริจาริการของพระมหากษัตริย์

หลักธรรมสำหรับขุนนางที่ปรากฏในเรื่องราชาธิราช เป็นหลักธรรมที่สอนให้ขุนนางในเรื่องราชาธิราชยึดถือเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้สามารถดำรงตนเป็นขุนนางที่ดี มีคุณสมบัติเหมาะสมในการเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดสนองพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ให้ประสบผลสำเร็จ หากขุนนางนำหลักธรรมเหล่านี้ไปประพฤติปฏิบัติก็จะก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน เป็นที่รักใคร่ทั้งของพระมหากษัตริย์ เพื่อนร่วมงาน และอาณาประชาราษฎร์ และทำให้บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองสงบสุข

นอกจากนี้ก็จะสังเกตได้ว่าในส่วนของหลักธรรมสำหรับกษัตริย์คือ ทศพิธราชธรรม และ จักรพรรดิวัตรนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับหลักธรรมคุณแปดประการ และอุดมเจ็ดประการที่ปรากฏอยู่ใน ราชาริราชซึ่งเป็นหลักธรรมเกี่ยวกับคุณสมบัติและลักษณะนิสัยที่กษัตริย์ควรประพฤติปฏิบัติหลายข้อด้วยกัน เช่น หลักทศพิธราชธรรมในข้อรักษาศีลตรงกับคุณแปดประการข้อสี่ละวา คือ ให้ประกอบไปด้วยศีลและ มารยาทอันดี หลักทศพิธราชธรรมในข้อการบริจาค ตรงกับคุณแปดประการในข้อจาโคปะนะ คือ บริจาค ทรัพย์โดยไม่เสียดายคิดเอากลับคืนภายหลัง หลักทศพิธราชธรรมในข้อไม่เบียดเบียนตรงกับ คุณแปด ประการข้อ อวิโรธนะง คือ มิได้เบียดเบียนบุคคลอื่น ส่วนหลักจักรพรรดิวัตรในข้อสงเคราะห์แก่ สมณพราหมณ์คนดีและเหล่าขุนนางนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับราชาริราชในหลักธรรมอุดมเจ็ดประการข้อ ประพฤติตั้งพระจันทร์ คือ มีเมตตาแก่สมณชีพรามณ์เสนาพฤตามาตย์ เป็นต้น

สำหรับหลักธรรมขุนนางในโคลงราชสวัสดิ์นั้นก็มีความคล้ายคลึงกับหลักธรรมสำหรับขุนนางที่ ปรากฏในเรื่องราชาริราชหลายข้อด้วยกัน เช่น หลักธรรมในราชสวัสดิ์ที่กล่าวว่า ขุนนางไม่ควรดื่มสุรา เมามาย ไม่มัวเมาในสตรี ตรงกับหลักธรรมโทษแปดประการในราชาริราชที่กล่าวไว้ในข้อพะยะสินีคือ เป็นนักเลงผู้หญิงและเล่นเบี้ยกินเหล้าทำให้เกิดความเสียหายแห่งทรัพย์ หรือหลักธรรมในราชสวัสดิ์ที่กล่าว ว่า ขุนนางต้องรู้จักเข้าเฝ้าในที่อันเหมาะสม ไม่ควรไกลเกินไปหรือใกล้เกินไปต้องอยู่ในที่พระมหากษัตริย์ ทอดพระเนตรเห็นถนัด หรือสามารถฟังกระแสพระดำรัสได้โดยง่าย ซึ่งตรงกับหลักธรรมราชวัตรสิบประการ ในข้อนาติทุเร คือ การเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์จะต้องอยู่ในระยะที่เหมาะสมพอจะได้นับรับสั่ง และหลักธรรมในราชสวัสดิ์ที่กล่าวว่าขุนนางต้องรักษาคำพูดของตนเสมอ ตรงกับหลักธรรมในราชาริราช ข้อหกประการข้อ ทัพพะวะตี คือ มั่นในความสัตย์ เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมสำหรับขุนนางในราชาริราชนี้มี บางหลักธรรมที่แตกต่างจากในโคลงราชสวัสดิ์ที่เป็นหลักธรรมแนะแนวทางให้ขุนนางปฏิบัติแต่ในสิ่งที่ถูก ศีลธรรม แต่หลักปฏิบัติสำหรับขุนนางในราชาริราชนั้นมีบางข้อ เช่น คดสามประการ และมุสาเก้าประการ เป็นหลักที่แนะแนวทางให้ขุนนางปฏิบัติตนผิดศีลธรรม โดยสามารถกล่าวคำเท็จต่อผู้อื่นเพื่อให้ฝ่ายตนมีชัย ชนะได้ โดยถือว่าเป็นการกระทำตามหน้าที่ เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวบ้านเมืองมีศึกสงคราม จึงต้องใช้ หลักธรรมเหล่านี้ในการดำเนินงานบางสถานการณ์ เพื่อบรรลุเป้าหมายของส่วนรวมทำให้บ้านเมืองของตน ได้รับชัยชนะ

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าหลักธรรมต่าง ๆ เหล่านี้มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ เป็นหลักธรรมที่ เน้นแนวทางให้กษัตริย์และขุนนางประพฤติปฏิบัติในทางที่จะก่อให้เกิดประโยชน์และเกิดความยุติธรรมใน การปกครอง เพื่อช่วยให้ทุกคนในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข และทำให้บ้านเมืองมีความ เจริญก้าวหน้า ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้อาจมีความแตกต่างกันอยู่บ้างในรายละเอียดบางส่วน เนื่องจากมีการ ปรับเปลี่ยนเพื่อประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับกาลเวลาหรือสถานการณ์ที่ต่างกันไป แต่สาระสำคัญก็ยังคงคล้ายคลึงกันคือ ต้องการให้ทั้งผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครองสามารถอยู่ร่วมกัน ได้อย่างสงบสุขสามารถดำเนินงานต่าง ๆ ให้ประสบผลสำเร็จเพื่อให้บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรือง

บทที่ 4

การศึกษาปฏิสัมพันธ์ของกษัตริย์และขุนนางตามหลักธรรม ในเรื่องราชาธิราช

การปกครองบ้านเมืองในสมัยโบราณเป็นการรวมอำนาจไว้ที่พระมหากษัตริย์ โดยมีขุนนางทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยในการบริหารราชการ กษัตริย์และขุนนางจึงมีส่วนสำคัญในการปกครองบ้านเมือง เนื่องจากเป็นผู้ที่มีอำนาจในการปกครองเหนือประชาชนส่วนใหญ่ในสังคม หากกษัตริย์และขุนนางไม่มีหลักธรรมเพื่อใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติอาจใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม และก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนผู้อยู่ใต้การปกครองได้ ดังนั้นจึงต้องมีการนำหลักธรรมสำหรับกษัตริย์และขุนนางมาใช้เพื่อกำหนดขอบเขตการใช้อำนาจของกษัตริย์และขุนนาง เพื่อให้การปกครองเป็นที่ยอมรับของประชาชนส่วนใหญ่ในสังคม ทำให้การปกครองบ้านเมืองเป็นไปอย่างเรียบร้อยทุกคนในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

หลักธรรมสำหรับกษัตริย์ : การศึกษาในเชิงปฏิสัมพันธ์

หลักธรรมสำหรับกษัตริย์เป็นหลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ประกอบด้วยหลักธรรม 4 หมวดคือ อุบายสี่ประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ และวุฒิเจ็ดประการ หลักธรรมเหล่านี้บัญญัติไว้เพื่อให้พระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมืองด้วยความสงบสุข ไม่ใช้อำนาจในทางที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่บ้านเมืองและประชาชน และเพื่อแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของการเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีมีความเหมาะสมและมีความชอบธรรมในการที่จะปกครองบ้านเมืองได้

การปฏิบัติตามหลักธรรมของพระมหากษัตริย์นี้แสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ของกษัตริย์ที่มีต่อขุนนางทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ ดังนี้

ตัวละครกษัตริย์ที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อขุนนาง

กษัตริย์ที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อขุนนาง หมายถึง กษัตริย์ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมและแสดงพฤติกรรมที่ดีต่อขุนนาง ทำให้ขุนนางมีความรู้สึกและแสดงพฤติกรรมอันดีต่อกษัตริย์ ในราชาธิราชมีการกล่าวถึงตัวละครกษัตริย์ 4 ตัวที่ปฏิบัติตามหลักธรรมแล้วมีปฏิสัมพันธ์ต่อขุนนางในเชิงบวก ได้แก่ พระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง พระมหาปิฎกธร และตะละนางพระยาท้าว

พระเจ้าราชาธิราช : อุบายสี่ประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ และวุฒิเจ็ดประการ

พระเจ้าราชาธิราชเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าช้างเผือกหรือพระเจ้าอุกับนางศิริมายา เมื่อแรกเกิดนั้นพระเจ้าราชาธิราชมีลักษณะพิเศษกว่าคนทั่วไปคือ มีลิ้นเป็นรอยจักร พระเจ้าอุจึงตั้งชื่อพระราชโอรสองค์นี้ว่า มังสุระมณีจักร เมื่อมังสุระมณีจักรทรงพระเจริญวัยขึ้นพระเจ้าอุจึงให้ชื่อว่า พระยาน้อย ต่อมานางศิริมายาพระราชมารดาของพระยาน้อยสวรรคต พระเจ้าอุจึงให้พระมหาเทวีซึ่งเป็นป้าของพระยาน้อยรับไปเลี้ยงดู พระเจ้าอุไม่รักใคร่พระยาน้อยนักเนื่องจากรังเกียจรูปร่างบุคลิกลักษณะของพระยาน้อยที่มีลักษณะบุรุษโทษ ผมหยิก ตาพอง น่องงู และมีลักษณะสามหาวยาบช้าใจจรรจ์ พระเจ้าอุทรงมีพระราชดำริว่าหากให้พระยาน้อยครองราชสมบัติประชาชนก็จะได้รับความเดือดร้อน เพราะทรงเห็นว่าพระยาน้อยจะไม่ใช่ที่รักใคร่ของผู้อื่น พระเจ้าอุจึงมีพระราชดำริที่จะยกราชสมบัติให้พ่อขุนเมืองซึ่งเป็นราชบุตรอีกองค์หนึ่ง แต่พ่อขุนเมืองสิ้นพระชนม์เสียก่อน พระเจ้าอุจึงมีพระราชดำริที่จะยกราชสมบัติให้กับพระมหาเทวี ต่อมาพระมหาเทวีเป็นชู้กับสมิงมราหูจึงคิดกำจัดพระยาน้อย ๆ จึงหนีไปซ่อนสมุทกำลังเพื่อป้องกันตนเอง เมื่อพระเจ้าอุสวรรคตพระยาน้อยจึงยกกองทัพมาแย่งชิงราชสมบัติจากพระมหาเทวีและสมิงมราหูได้สำเร็จ พระยาน้อยได้ขึ้นครองราชย์ทรงมีพระนามว่า สีนราชาธิราช แต่คนทั่วไปเรียกว่าพระเจ้าราชาธิราช เมื่อพระองค์ปกครองบ้านเมืองทรงมีความเมตตาและทำนุบำรุงศาสนา ทรงมีพระราชอำนาจในการปกครองบ้านเมืองอย่างเต็มที่ แต่พระองค์ไม่ได้ปกครองบ้านเมืองด้วยการใช้อำนาจแต่เพียงพระองค์เดียว พระองค์ดำเนินนโยบายในการปกครองบ้านเมืองโดยนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติครบทั้ง 4 หมวด ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

1. อุบายสี่ประการ ประกอบด้วย สามัญญอุบาย นิเกอุบาย เล่ห์อุบาย และธนะอุบาย พระเจ้าราชาธิราชได้นำหลักธรรมนี้มาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติครบทั้ง 4 ข้อดังนี้

พระเจ้าราชาธิราชเป็นกษัตริย์ที่มีความรู้ในสามัญญอุบาย คือ มีความรู้ในราชกิจการงานสงครามโดดเด่นมาก พระองค์จึงสามารถนำความรู้นี้มาใช้ในการดำเนินนโยบายให้ประสบผลสำเร็จได้ เนื่องจากในช่วงเวลาที่พระองค์ปกครองบ้านเมืองนั้นมีการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกัน เมื่อพระองค์มีความรู้ในราชกิจการงานสงครามเป็นอันมาก พระองค์จึงสามารถดำเนินนโยบายให้มีชัยชนะได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชหนีมาซ่อนสมุทกำลังที่เมืองตะเกิงแล้วทรงทราบว่สมิงมราหูนำกองทัพมาจับพระองค์ ๆ ทรงทราบว่าฝ่ายตนมีกำลังทหารน้อยกว่าจึงคิดทำกลยุทธ์ตัดกำลังข้าศึก ดังนี้

บัดนี้เราจะคิดกลยุทธ์หลังเอ็งให้แตก แล้วไล่ต้อนปล่อยออกไปให้เข้าหากองทัพ ถ้าสมิงมราหูได้ถามเอ็งจงบอกว่า ภู่ว่างกองทัพมากก็ตกใจ จึงปรึกษาแก่พอมอญมั่งกันจึงว่ากำลังศึกมากนัก เห็นทแกล้วทหารชาวบ้านเมืองจะสู้รบมิได้ คิดการจะหนีไปเมืองอื่น และที่ผู้ใดมีทรัพย์สินของมากก็ให้เก็บรีบเอามาเป็นกำลัง ที่ผู้ใดขัดสนมิให้ก็ให้โดยตีเร่งรัดจำจงไว้เป็นอันมาก ชาวเมืองทั้งปวงรู้ว่างทัพพมกาก็ดีใจนัก แ

จะหนีออกมานั้นยังมีได้ แต่เชิงผู้เดียวหนีออกมาหาเพื่อจะบอกเนื้อความให้แจ้งหวังจะได้แก้แค้น แล้วจึงจะบอกกำหนดว่าจุดเรือเตรียมไว้จะหนีออกจากเมืองเวลาค่ำพຸ່งนี้

(ราชาริราช : 121)

พระเจ้าราชาริราชทรงมีความรู้ในราชกิจการงานสงครามว่า เมื่อเกิดศึกสงครามมีกองทัพยกมาโจมตีบ้านเมือง หากกองทัพของฝ่ายตนมีกำลังน้อยกว่าอาจทำให้เสียเปรียบฝ่ายศัตรูจึงทรงใช้กลอุบายตัดกำลังศึกเพื่อให้ฝ่ายตนได้เปรียบ โดยมีรับสั่งให้ทหารนำตัวมะกะนายซึ่งเป็นราษฎรที่ถูกจองจำเนื่องจากไม่มีเงินใช้หนี้ไปเปลี่ยนดีแล้วใส่ตรวนปล่อยออกไปหากองทัพสมิงมราหู แล้วให้มะกะนายลงสมิงมราหูว่า พระเจ้าราชาริราชข่มเหงชาวเมืองให้ทหารเปลี่ยนดีและจองจำชาวเมืองไว้เป็นจำนวนมาก เมื่อชาวเมืองรู้ว่กองทัพของสมิงมราหูยกมาก็คิดจะหนีมาหา แต่มีเพียงมะกะนายที่สามารถหนีรอดมาได้จึงมาแจ้งแก่สมิงมราหูว่าพระเจ้าราชาริราชทรงทราบว่กองทัพสมิงมราหูยกมาก็ตกใจกลัวจึงคิดหนีออกจากเมือง หากสมิงมราหูยกทัพไปดักจับก็จะได้ตัวพระเจ้าราชาริราชโดยง่าย สมิงมราหูหลงเชื่อแบ่งกองทัพไปจับตัวพระเจ้าราชาริราช ทำให้กองทัพของสมิงมราหูมีกำลังพลน้อยลงจึงถูกโจมตีพ่ายแพ้กลับไป และจากตัวอย่างตอนที่พระเจ้าราชาริราชทรงทราบว่กองทัพของพระเจ้าฝຸ່งมั่งซ้องกำลังขาดแคลนเสบียงอาหาร พระเจ้าราชาริราชจึงคิดตัดกำลังข้าศึกโดยมีรับสั่งให้สมิงอึงวะมั่งศรีจัตกกองทัพไปสกัดตีกองทัพของพระเจ้าฝຸ່งมั่งซ้องที่ไปหาเสบียงอาหาร แสดงให้เห็นว่พระเจ้าราชาริราชทรงมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ทรงใช้กลอุบายตัดกำลังข้าศึกโดยหลอกให้ข้าศึกแบ่งกองทัพไปตั้งที่อื่นเพื่อให้มีกำลังน้อยลง และทำให้ข้าศึกขาดเรี่ยวแรงในการสู้รบเนื่องจากเสบียงอาหารไม่เพียงพอ ซึ่งจะท่กองทัพของพระองค์เป็นฝ่ายได้เปรียบและได้รับชัยชนะทั้งที่กองทัพของพระองค์มีกำลังน้อยกว่า จากการที่พระเจ้าราชาริราชทรงมีความรู้ในราชกิจการงานสงครามเป็นอย่างมากพระองค์จึงสามารถนำความรู้นี้มาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้การดำเนินนโยบายในการทำศึกสงครามของพระองค์ประสบผลสำเร็จได้รับชัยชนะ เนื่องจากขุนนางเชื่อมั่นและให้การยอมรับในความรู้ของพระเจ้าราชาริราช และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีจึงปฏิบัติตามรับสั่ง

พระเจ้าราชาริราชทรงมีความรู้ในนิกะอุบายสามารถประเมินสถานการณ์ได้ว่าเมื่อใดจะเป็นฝ่ายได้เปรียบและจะได้ชัยชนะ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาริราชทำศึกกับสมิงมราหูจนสมิงมราหูแตกทัพหนีกลับไปเมืองพะโคแล้ว พระเจ้าราชาริราชจึงมีรับสั่งให้เตรียมยกทัพไปทำศึกที่เมืองพะโคต่อทันที เพื่อให้ทัพของสมิงมราหูตั้งตัวไม่ทัน เนื่องจากฝ่ายของพระเจ้าราชาริราชมีกำลังน้อยกว่าหากปล่อยให้ทัพของสมิงมราหูสามารถเตรียมตัวรับศึกได้ ทัพของพระเจ้าราชาริราชจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ดังตัวอย่าง

จึงตรัสปรึกษาด้วยพ่อมอญและมั่งกันจีและนายทัพนายกองทั้งปวงว่า ซึ่งสมิงมราหูเสียที่แตกพ่ายไปครั้งนี้เพราะกลอุบายความคิดของเรา ไซ้จะแตกด้วยแพ้ฝีมือที่เดียวนั้นหาได้ ถ้าสมิงมราหูไปถึงเมืองพะโคแล้วก็จะคิดกันกับพระมหาเทวีทำการใหญ่หลวงขึ้น การสงครามก็จะยืดยาวเข้าไป ฝ่ายเรากำลังน้อยถ้าช้าอยู่จะได้ความขัดสน จำจะรีบยกขึ้นไปตีตีเมืองพะโคเสียก่อน อย่าให้ทันสมิงมราหูทันตั้งตัวได้ จะได้คิดทำการเอาชัยชนะโดยเร็ว พ่อมอญและมั่งกันจีและนายทัพนายกองก็เห็นด้วย

(ราชธาธิราช : 124-125)

จะเห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชทรงรู้จักประเมินสถานการณ์ว่าการที่พระองค์สามารถทำศึกชนะ สมิงมราหูในครั้งนี้ได้เป็นเพราะสมิงมราหูหลงเชื่อกลอุบายของพระองค์ไม่ใช่สมิงมราหูไม่มีฝีมือ หากสู้กัน ด้วยฝีมือแล้วพระเจ้าราชาธิราชอาจแพ้ได้เพราะมีกำลังพลน้อยกว่า ดังนั้นพระองค์จึงตรัสปรึกษาพมอญ มังกันจี และนายทัพนายกองถึงพระราชดำริของพระองค์ว่าจะให้ยกทัพไปตีเมืองพะโคต่อทันที ทั้งนี้เพื่อไม่ให้สมิงมราหูเตรียมตัวรับศึกได้ทันเพราะอาจทำให้ศึกครั้งนี้ใช้ระยะเวลานาน ต้องใช้เสบียงอาหารและ กำลังทหารมากขึ้นซึ่งหากเป็นเช่นนั้นพระองค์จะเป็นฝ่ายเสียเปรียบและอาจพ่ายแพ้ได้ พมอญ มังกันจี และนายทัพนายกองก็เห็นด้วยกับพระราชดำริของพระเจ้าราชาธิราชเพราะเชื่อมั่นในความรู้ของพระองค์ ทำให้การทำศึกของพระเจ้าราชาธิราชครั้งนี้ประสบความสำเร็จ

ในตอนทีพระเจ้าราชาธิราชทรงยกทัพมาทำศึกถึงเมืองนครเพนแล้วไม่สามารถตีเมืองได้ พระองค์จึงให้ทหารล้อมเมืองไว้แล้วทรงช้างเลียบเมืองทอดพระเนตรเห็นโรงช้างริมเมือง พระองค์จึงสั่งให้ ทหารจุดไฟเผาทำให้ไฟไหม้เรือนเจ้าเมืองจนเจ้าเมืองตายทำให้เกิดความวุ่นวาย พระองค์จึงถือโอกาสนั้น ยกทัพเข้าโจมตีจนสามารถยึดเมืองนครเพนได้ ดังความว่า

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชก็เสด็จทรงช้างพระที่นั่งเลียบเมืองนครเพน ทอดพระเนตรเห็นโรงช้างแห่ง หนึ่งซึ่งปลูกไว้ริมเมือง จึงให้ทหารเอาไฟจุดโรงช้างเข้า เปลวไฟลุกแรงนัก ลมพัดหอบเอาลูกไฟเข้าไปติดไหม้ เรือนพอกองผู้บุตรสมิงอายะพะบุญช้างม้าผู้คนก็แตกตื่นวุ่นวาย ฝ่ายพอกองวิ่งออกมาให้ทหารดับไฟ ช้างตื่นมา เบียดพอกองล้มทับเข้ากับเพิงเรือนตัวบีบแบนย่อยยับไป ทหารทั้งปวงช่วยมิทันตัวพอกองก็ถึงแก่ความตายใน ขณะนั้น สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชทรงทราบก็ให้ทหารยกเข้าตีก็ได้เมืองโดยง่าย

(ราชธาธิราช : 164)

พระเจ้าราชาธิราชทรงมีความรู้ในเรื่องการประเมินสถานการณ์ เมื่อยกทัพมาทำศึกที่เมือง นครเพนแล้วไม่สามารถตีเมืองได้ เพราะเมืองนครเพนมีเจ้าเมืองที่ป้องกันเมืองได้อย่างเข้มแข็ง พระองค์จึง เสด็จเลียบเมืองเพื่อสังเกตการณ์และหาหนทางให้ได้รับชัยชนะ เมื่อทรงทอดพระเนตรเห็นโรงช้างพระองค์จึง ประเมินสถานการณ์ได้ว่าควรจะทำให้เกิดความวุ่นวายภายในเมืองก่อนแล้วเข้าโจมตีในช่วงเวลานั้น พระองค์จึงมีรับสั่งให้ทหารจุดไฟเผาโรงช้าง เปลวไฟก็ปลิวไปไหม้เรือนของพอกองซึ่งเป็นเจ้าเมือง เพื่อให้ กองทัพเมืองนครเพนขาดผู้นำในการสั่งการ เกิดความระส่ำระสาย ไม่สามารถปกป้องบ้านเมืองได้ ทำให้ผู้คนแตกตื่น พระเจ้าราชาธิราชจึงถือโอกาสนั้นรับสั่งให้ทหารยกทัพเข้าตีเมืองนครเพน เหล่าทหาร เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระเจ้าราชาธิราชก็เกิดขวัญกำลังใจที่ดีจึงปฏิบัติตามรับสั่งทำให้กองทัพของ พระเจ้าราชาธิราชได้รับชัยชนะโดยง่าย

พระเจ้าราชาธิราชเป็นกษัตริย์ที่มีความรู้ในเล่ห์อุบาย คือ รู้จักใช้กลอุบายในการรบเพื่อให้ได้รับ ชัยชนะ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชยกทัพไปตีเมืองมอญมะละโดยตั้งทัพล้อมเมืองเมื่อพระองค์

รู้ว่าสมิงโลกนรินทร์ และสมิงนระธาเจ้าเมืองพะสิมยกทัพเรือมาช่วยเมืองมอมมะละ พระองค์จึงจัด กองทัพเรือให้สมิงนครินทร์เป็นแม่ทัพแล้วบอกกลอุบายให้สมิงนครินทร์ออกไปทำศึก ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงทราบดังนั้นจึงแต่งทัพเรือยี่สิบลำให้สมิงนครินทร์เป็นแม่ทัพแล้ว ตรีศอกอุบายให้สมิงนครินทร์ ซึ่งจะเข้ายชนะข้าศึกนั้นว่า ให้ปักขวกเหล็กไว้ในน้ำ ถ้าน้ำขึ้นกองทัพมาอย่า ให้แลเห็นขวก ให้กองทัพสมิงนครินทร์ชุมเรือรบอยู่บ้าง ให้ข้าศึกเห็นบ้างว่าคนน้อย แล้วจึงแต่งเรือเร็วสามสิบ ลำ บรรจุทหารมีฝีมือให้ออกไปล่อกองทัพ ถ้ากองทัพเมืองพะสิมไล่ให้ทำเป็นหนีมา ถ้าไม่ไล่ให้รออยู่ เจ้าสมิงนครินทร์รับพระราชอุบายใส่เกล้า ฯ แล้ว ก็ถวายบังคมลาออกไปตามรับสั่ง

(ราชาธิราช : 177)

จากข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชทรงมีสติปัญญาดีมีปฏิภาณไหวพริบรู้จักใช้ กลอุบายในการทำศึกสงคราม โดยรู้จักเลือกใช้คนให้เหมาะสมกับงาน ดังที่พระองค์ทรงมีรับสั่งให้ สมิงนครินทร์ออกไปทำศึกโดยใช้กลอุบายที่พระองค์วางแผนไว้ เนื่องจากพระองค์ทรงเห็นว่าสมิงนครินทร์ มีความเก่งกล้าสามารถในการสู้รบ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีปฏิภาณไหวพริบดีสามารถแก้ไข สถานการณ์เฉพาะหน้าได้หากเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้น เช่น หากข้าศึกไม่หลงกลทำตามอุบายยกทัพ ติดตาม สมิงนครินทร์ก็ต้องแก้ไขปัญหาคือเฉพาะหน้ารอให้ข้าศึกยกทัพตามมาเพื่อใหติดอยู่ในขวกเหล็ก ก่อนแล้วจึงโจมตี หรือถ้ากองทัพเมืองพะสิมเป็นฝ่ายรุกสมิงนครินทร์ต้องแก้แค้นนี้ เป็นต้น การใช้ กลอุบายที่อาจเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเช่นนี้จึงเหมาะกับบุคลิกลักษณะของสมิงนครินทร์ซึ่งกล้าหาญ เฉลียวฉลาด มีไหวพริบและสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ รวมทั้งสมิงนครินทร์ก็มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชจึงเชื่อฟังและปฏิบัติตามรับสั่ง ทำให้การใช้กลอุบายทำศึกของพระเจ้า ราชาธิราชประสบผลสำเร็จ กองทัพของสมิงโลกนรินทร์และสมิงนระธาแตกไปไม่สามารถมาช่วยเมือง มอมมะละได้ พระเจ้าราชาธิราชจึงตีเมืองมอมมะละได้สำเร็จ

พระเจ้าราชาธิราชทรงมีความรู้ในธนะอุบาย รู้จักใช้อุบายในการชวนชวายถ่ายเทพริทย์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชมีพระราชดำริที่จะยกเมืองตะเกิงให้ขุนนางดูแลแทน ดังตัวอย่าง

ด้วยเมืองตะเกิงนี้เป็นที่ล้าคฤมนั่งอยู่ ทั้งข้าวปลาอาหารกับบริบูรณ์ ได้อาศัยตั้งมั่นเป็นที่ชัยภูมิดี อยู่แล้ว ถ้าไปทำศึกขัดสนลงประการใดจะได้กลับมาอาศัยของสมผู้คน ซึ่งจะวางใจให้ผู้อื่นรักษานั้นก็ไม่เห็นผู้ใด สมควรเห็นแต่พระองค์เจ้าผู้เดียวมีสติปัญญามากอาจจะอยู่รักษาเมืองปราบปรามเสี้ยนศัตรูให้ราบคาบ เป็นที่วางใจของข้าพเจ้าได้

(ราชาธิราช : 125)

พระเจ้าราชาธิราชทรงรู้จักใช้อุบายในการชวนชวายถ่ายเทพริทย์ โดยคัดเลือกบุคคลที่มีความ เหมาะสมให้ทำหน้าที่ปกครองดูแลบ้านเมืองแทนพระองค์ ดังที่ทรงยกเมืองตะเกิงซึ่งเป็นเมืองสำคัญเพราะมี

มีชัยภูมิที่ดี มีข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ สามารถใช้เป็นที่ตั้งมั่นและช่องสุมผู้คนได้ให้พระอาจารย์มะเปงปกครองดูแล เนื่องจากทรงเห็นว่าพระอาจารย์มะเปงเป็นบุคคลที่ชาวเมืองตะเกิงเคารพยกย่อง และเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีสติปัญญาดี อีกทั้งยังซื่อสัตย์จงรักภักดีสามารถไว้วางใจได้จึงเป็นผู้ที่มีความเหมาะสมที่จะปกครองดูแลเมืองตะเกิงได้ เพื่อที่พระองค์จะได้ดำเนินนโยบายในการทำศึกต่อไปด้วยความวางใจ ทำให้พระอาจารย์มะเปงเกิดความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณจึงมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีเต็มใจทำงานสนองพระราชดำริอย่างเต็มที่ ทำให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างราบรื่น

การที่พระเจ้าราชาธิราชทรงยกนางอุตะละนางสนมของพระองค์ให้กับสมิงนครอินทร์ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงใช้อุบายในการชวนขยายฝ่ายเทพรีพยได้เป็นอย่างดี ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ฟังก็ทรงพระสรวลจึงตรัสว่า แม้นสมิงนครอินทร์มีความรักใคร่ในนางอุตะละผู้เป็นพระสนมของเรา ๆ มีความยินดีนัก ทุกวันนี้ตัวเราก็เป็นกษัตริย์ไซ้จะไร้พระสนมเหมือนนางอุตะละนี้ก็หาไม่ได้แม้จะหาสตรีที่มีลักษณะรูปร่างให้อย่างกว่านางอุตะละนี้ก็ได้ดังความปรารถนาแต่จะหาข้าทหารมีฝีมือเข้มแข็งดุจสมิงนครอินทร์นี้หายากนัก ใจเรารักข้าทหารมากกว่าสตรี จึงตรัสสั่งสมิงพ่อเพชรว่า สมิงนครอินทร์จะไปทำสงครามเอาชัยชนะศึก ซึ่งมีความปรารถนาจะใคร่ได้นางอุตะละนั้น เราจะให้สำเร็จตามความปรารถนาสมิงพ่อเพชรจึงพานางอุตะละไปให้แก่สมิงนครอินทร์เถิด

(ราชาธิราช : 258)

การที่พระเจ้าราชาธิราชทรงยกนางอุตะละนางสนมของพระองค์ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่งให้กับสมิงนครอินทร์นั้น เพื่อให้สมิงนครอินทร์และเหล่าขุนนางเห็นว่าพระองค์ให้ความสำคัญและให้ความรักขุนนางมากกว่าสิ่งอื่น อนึ่งการหาสตรีที่งามกว่าตีกว่านางอุตะละนี้ยังหาได้ง่ายกว่าทหารฝีมือดีเช่นสมิงนครอินทร์ พระองค์จึงทรงยอมเสียสละของรักของตนให้กับขุนนางที่ทำความประโยชน์ให้กับบ้านเมืองทำให้ขุนนางมีความซาบซึ้งในน้ำพระทัยที่พระเจ้าราชาธิราชทรงมีความรักใคร่ และให้ความสำคัญแก่ขุนนาง ๆ จึงมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชทรงรู้จักใช้อุบายในการชวนขยายฝ่ายเทพรีพยเสียสละของรักของพระองค์ให้กับขุนนาง เพื่อผูกมัดใจขุนนางให้มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระองค์

2. วิชาห้าประการ ประกอบไปด้วย โยคเสฐา วิณัจฉัยเสฐา เหตุเสฐา โบราณเสฐา และหัตถิอัศตะเสฐา ซึ่งพระเจ้าราชาธิราชได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 3 ข้อ ดังนี้

พระเจ้าราชาธิราชเป็นกษัตริย์ที่มีความรู้ในวิณัจฉัยเสฐา คือ มีความรู้ในธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์ สามารถดัดสันข้อคดีของราษฎรได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่เหล่าทหารและนายทัพนายกองมากราบทูลกล่าวโทษสมิงพัชระว่าปฏิบัติหน้าที่บกพร่อง ตอนที่ยกทัพไปจับตัวสมิงโลกนรินทร์ที่เมืองทรางทรวายแต่ไม่ได้ต่อสู้ให้ถึงที่สุด ทั้งที่เมืองทรางทรวายขัดสนเสบียงอาหารและกำลังจะถอยหนี พระเจ้า

ราชาธิราชจึงตรัสถามความจากสมิงพัชระ เมื่อพระองค์ฟังความจากสมิงพัชระแล้วเห็นว่าสมิงพัชระทำไปด้วยเหตุอันควร จึงตัดสินความให้สมิงพัชระได้รับพระราชทานรางวัลในการทำมาชอบครั้งนี้ ดังความว่า

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังสมิงพัชระกราบทูลดังนั้นก็ชอบพระทัยนัก จึงตรัสสรรเสริญว่า สมิงพัชระนี้น้ำใจซื่อสัตย์ควรจะเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่นักคนหนึ่ง จึงโปรดพระราชทานพระอัมรินทร์พลอยเพชรวงหนึ่ง ขันทองคำประดับพลอยใบหนึ่ง และทรงพระกรุณาโปรดให้เรือปิดทองหลังคาของสมควรแก่ยศศักดิ์ แล้วโปรดพระราชทานเงินทองแก่ท้าวท้าวท้าวที่มีความชอบนั้น

(ราชาธิราช : 194)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชมีความรู้ในธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์ สามารถนำความรู้นี้มาใช้ตัดสินคดีและข้อพิพาทของขุนนางและราษฎรได้ด้วยความยุติธรรม ดังที่ทรงตัดสินคดีเพื่อคลี่คลายข้อพิพาทระหว่างนายทัพนายกองและสมิงพัชระ เมื่อเหล่าทหารและนายทัพนายกองมากล่าวโทษสมิงพัชระในตอนที่ยกทัพไปจับตัวสมิงโลกนรินทร์ที่เมืองทรางทรวาย แต่ไม่ได้ตีเมืองทรางทรวายให้แตกทั้งที่เมืองทรางทรวายกำลังขาดแคลนเสบียงอาหาร สมิงพัชระกลับแต่งหนังสือไปขอตัวสมิงโลกนรินทร์เท่านั้น สมิงพัชระกราบทูลว่าไม่รู้เรื่องเมืองทรางทรวายขาดแคลนเสบียงอาหารและกำลังจะถอยหนีจึงไม่ได้คิดที่จะตีเมืองทรางทรวาย เมื่อเจ้าเมืองทรางทรวายส่งตัวสมิงโลกนรินทร์คืนมาแล้วสมิงพัชระจึงรู้ภายหลังว่าเมืองทรางทรวายกำลังขาดแคลนเสบียงอาหาร สมิงพัชระจึงไม่ยอมเสียสัตย์ที่ได้ให้ไว้กับเจ้าเมืองทรางทรวายเพื่อไม่ให้เสื่อมเสียเกียรติยศของพระเจ้าราชาธิราชที่มีขุนนางไม่ซื่อสัตย์ไม่รักษาคำพูด สมิงพัชระจึงยกทัพกลับ เมื่อพระเจ้าราชาธิราชทรงทราบความจริงแล้วทรงยกย่องชื่นชมในความซื่อสัตย์และการรักษาคำพูดของสมิงพัชระ พระองค์จึงพระราชทานรางวัลตอบแทนคุณความดีเพื่อเป็นแบบอย่างให้แก่ ขุนนางผู้อื่น นอกจากนี้พระองค์ยังพระราชทานรางวัลให้แก่ขุนนางที่ทำความชอบในครั้งนั้นด้วย เพื่อเป็นขวัญกำลังใจในการทำงานต่อไป จากเหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงตัดสินข้อพิพาทด้วยการสอบถามหาเหตุผลด้วยความยุติธรรม ทำให้ขุนนางเกิดความซื่อสัตย์จงรักภักดีและเกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันมีความสามัคคีปรองดองสามารถทำงานร่วมกันได้

ในตอนที่สมิงนครินทร์และสมิงพ่อเพชรขัดแย้งกัน เนื่องจากสมิงนครินทร์ไปร่วมทำศึกกับสมิงพ่อเพชรแต่ไม่ยอมเชื่อฟังคำแนะนำของสมิงพ่อเพชรซึ่งเป็นแม่ทัพ ทำให้ทัพของสมิงนครินทร์ถูกตีแตก สมิงพ่อเพชรเข้ามาช่วยเหลือแก้ไขสถานการณ์ไว้ได้ สมิงนครินทร์กลัวความผิดจึงรีบมาทูลขอความดีความชอบต่อพระเจ้าราชาธิราชก่อน พระเจ้าราชาธิราชก็พระราชทานรางวัลให้ เมื่อสมิงพ่อเพชรรู้จึงน้อยใจไม่ยอมเข้าเฝ้า พระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสถามความ เมื่อทรงทราบความจริงพระองค์ก็ไกล่เกลี่ยและตัดสินความให้กับทั้งสองฝ่าย ดังความว่า

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังดังนั้นก็เห็นว่า สมิงนครินทร์ผิดอยู่ ฝ่ายพระองค์ก็ได้พระราชทานบำเหน็จแก่สมิงนครินทร์ก่อนก็เกินไปแล้ว มิรู้ที่จะทำประการใด อนึ่งพระองค์ก็ทรง พระเมตตา

สมิงนครอินทร์อยู่เป็นอันมาก จึงตรัสขอโทษสมิงนครอินทร์แก่สมิงพ่อเพชรว่ามันผิดแล้ว แต่ความชอบของมันก็มีเราขอโทษมันครั้งหนึ่งเกิด แล้วก็ทรงคาดโทษสมิงนครอินทร์ไว้ หวังจะให้กลัวเกรงว่าแต่ไปเมื่อหน้าถ้ามีฟังผู้ใหญ่ทัตทาน ทำให้ผิดมาดังนี้ก็จะตัดศีรษะเสีย แล้วพระราชทานบำเหน็จแก่สมิงพ่อเพชร และนายทัพนายกongเป็นอันมาก

(ราชาธิราช : 234)

พระเจ้าราชาธิราชมีความรู้ในธรรมศาสตร์ ราชาศาสตร์ สามารถนำมาใช้ตัดสินคดีและข้อพิพาทของขุนนางได้ด้วยความรู้ธรรม เมื่อสมิงนครอินทร์และสมิงพ่อเพชรเกิดความขัดแย้งกันเนื่องจากสมิงนครอินทร์ไม่ยอมเชื่อฟังคำแนะนำของสมิงพ่อเพชรซึ่งเป็นแม่ทัพยกทัพออกไปรบกับพม่า ทำให้ทัพของสมิงนครอินทร์ถูกตีแตก สมิงนครอินทร์กลัวความผิดจึงรีบมาทูลขอความดีความชอบต่อพระเจ้าราชาธิราชก่อน พระเจ้าราชาธิราชทรงเมตตาสมิงนครอินทร์อยู่แล้วจึงพระราชทานรางวัลให้สมิงนครอินทร์โดยไม่ได้ไต่ถามความ เมื่อสมิงพ่อเพชรรู้จึงไม่ยอมเข้าเฝ้า พระเจ้าราชาธิราชจึงมีรับสั่งให้สมิงพ่อเพชรเข้าเฝ้า เมื่อพระองค์ทรงทราบว่าสมิงนครอินทร์ทำความผิดไม่ควรได้รับรางวัล พระองค์ก็ตรัสขอโทษสมิงพ่อเพชรและขอโทษแทนสมิงนครอินทร์ แม้สมิงนครอินทร์จะทำความผิดแต่ก็เคยทำความดีไว้พระองค์จึงคาดโทษสมิงนครอินทร์ไว้ว่าหากทำผิดอีกก็จะให้ประหารชีวิต หลังจากนั้นจึงพระราชทานรางวัลให้สมิงพ่อเพชรและแม่ทัพนายกองที่ร่วมทำศึก แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชสามารถตัดสินความและไกล่เกลี่ยให้สมิงพ่อเพชรและสมิงนครอินทร์เข้าใจกันและสามารถทำงานร่วมกันต่อไปได้ ทำให้การทำศึกของพระเจ้าราชาธิราชได้รับชัยชนะ

พระเจ้าราชาธิราชมีความรู้ในเหตุเสฐา คือ สามารถทำนายนิมิตทั้งปวงได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระองค์สามารถทำนายสุบินนิมิตของพระองค์ก่อนที่จะมังกันจีจะเดินทางมาถึงว่า พระองค์จะได้ขุนนางที่ดีมีความสามารถมารับใช้ใกล้ชิด ดังความว่า

เมื่อสามเณรยังมีทันถึง ใกล้รุ่งคืนวันนั้น พระยาน้อยทรงสุบินนิมิตฝันว่า มีบุรุษผู้หนึ่งนำเอาดวงแก้วมณีอันวิเศษมาแต่ประจิมทิศ มาวางลงในฝ่าพระหัตถ์ พระองค์ก็รับเก็บไว้ ครั้นตื่นขึ้นจึงทรงดำริทำนายนิมิตของพระองค์เองว่า บุรุษซึ่งนำเอาดวงแก้วมณีมาใส่ให้ในฝ่าพระหัตถ์นั้นเห็นจะได้แก่มะสอด อันดวงแก้วมณีอันวิเศษนั้น เห็นจะได้แก่สามเณรขะรอยมะสอดจะพาสามเณรพุทธญาณมาถึงในวันพรุ่งนี้เป็นมั่นคง พระยาน้อยทรงดำริทำนายฝันแล้วก็นั่งคอยท่ามะสอดอยู่

(ราชาธิราช : 74)

พระเจ้าราชาธิราชทรงมีความรู้ในเหตุเสฐาสามารถทำนายสุบินนิมิตของพระองค์ได้อย่างถูกต้อง สุบินนิมิตนี้เป็นการบอกเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นล่วงหน้าว่าพระองค์จะได้มังกันจีซึ่งมีความรู้ความสามารถมารับใช้ใกล้ชิดทำให้พระองค์เกิดความมั่นใจและขุนนางต่างเลื่อมใสศรัทธาพระองค์และยอมรับในความสามารถของมังกันจี สุบินนิมิตนี้ยังแสดงถึงบุญญาธิการของพระเจ้าราชาธิราชที่ทรงมีนิมิตบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าได้

นอกจากนี้พระเจ้าราชาธิราชทรงมีความรู้ในหัตถ์อักษรคฤศณะ คือ มีความรู้ในศิลปศาสตร์ข้างม้า ดังจะเห็นได้จากเมื่อเกิดศึกสงครามพระเจ้าราชาธิราชสามารถสั่งการควบคุมกำลังคนและช้างม้าในกองทัพ ให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยได้ ทรงจัดวางและกำหนดตำแหน่งการเดินทัพในเรื่องของระยะห่าง และการกำหนดตำแหน่งในการเคลื่อนทัพได้อย่างเหมาะสมทั้งช้างม้าและกำลังคน เพื่อสะดวกในการเดินทัพและเพื่อเตรียมพร้อมรับการโจมตี ดังนี้

จึงสั่งสมิงอินทพิพให้คุมพระสนมนางกำนัลและเสบียงอาหารต่าง ๆ ไปก่อน แล้วจึงมีพระราชกำหนดให้สมิงพ่อเพชร สมิงอั้งวะมังศรี สมิงนครอินทร์ สมิงอุบากอง สมิงพระราม ห้าทัพนี้รั้งหลังมาแต่บรรดาช้างม้าซึ่งตกมันอยู่นั้น ให้เดินเป็นระยะไกลกันสุดเสียงแตร

(ราชาริราช : 240)

พระเจ้าราชาธิราชทรงมีความรู้ในเรื่องของช้างม้าซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการทำศึกสงคราม ทำให้พระองค์สามารถนำช้างม้ามาใช้ในการกองทัพได้อย่างเหมาะสมและเกิดประสิทธิภาพ และพระองค์ยังสามารถจัดวางตำแหน่งและระยะห่างในการเดินทัพของช้างม้าเพื่อนำช้างม้ามาใช้ในการเดินทัพให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยมีรับสั่งให้สมิงอินทพิพคุมพระสนมนางกำนัลและเสบียงอาหารต่าง ๆ ไปก่อน แล้วจึงมีรับสั่งให้ทัพของสมิงพ่อเพชร สมิงอั้งวะมังศรี สมิงนครอินทร์ สมิงอุบากอง สมิงพระรามยกทัพอยู่ข้างหลัง ส่วนบรรดาช้างม้าให้เดินห่างกันสุดเสียงแตร เพื่อให้กองทัพมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย

3. คุณแปดประการ ประกอบไปด้วยคุณธรรม สัจจัง อวิโรธนะ สังฆะทสสะนา สุระยุทธัง สีละวา อะโรคยา จาโคปะนะ และนิสัมมะการี พระเจ้าราชาธิราชได้นำคุณธรรมนี้มาประพฤติปฏิบัติ 6 ข้อดังนี้

พระเจ้าราชาธิราชทรงมีคุณสมบัติในข้อสัจจัง คือ กล่าวด้วยคำเป็นสัตย์ทรงเป็นกษัตริย์ที่รักษาคำพูดของตน ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชยกทัพไปตีเมืองพม่าจนฝ่ายพม่าใกล้จะพ่ายแพ้ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีรับสั่งให้พระสังฆราชกังคยะสะกะโรมาเจรจาความ ในที่สุดพระเจ้าราชาธิราชทรงยอมยกทัพกลับแต่ขอสร้างหอพระไว้เพื่อการกุศล ขณะยกทัพกลับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องให้ทหารมาเผาหอพระที่พระเจ้าราชาธิราชทรงสร้างไว้ ทำให้พระเจ้าราชาธิราชโกรธมากจึงมีพระราชดำริที่จะยกทัพกลับไปรบกับพม่า แต่อำมาตย์ทิมมณีกรอดเตือนสติไว้ให้พระองค์ยึดมั่นในการรักษาสัตย์ ทำให้พระองค์ได้คิดแล้วยอมยกทัพกลับหงสาวดี ดังความว่า

อันประเพณีพระมหากษัตริย์ดั่งสิ่งใดเปรียบประดุจจาง้างซึ่งงอกออกแล้วมิได้หดคืน พระองค์ ก็ได้ตรัสให้ด้วยคำไว้แก่พระสังฆราชกังคยะสะกะโรว่าจะถอยทัพเสด็จกลับไปกรุงหงสาวดีแล้ว ยังมีทันได้กลับไปถึงพระนครก่อนมาทรงพระโกรธแก่พม่าจะยกคืนขึ้นไปในนั้นข้าพเจ้าเห็นไม่ชอบ ขอได้ทรงพระดำริตามพระราชวัดตานุวัตรคุณจงควร สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังอำมาตย์ทิมมณีกรอดพูดทูลตักท้วงดังนั้นก็เห็นด้วย จึงให้

ถอยทัพมาตั้ง ณ เมืองพุกาม

(ราชาธิราช : 223)

พระเจ้าราชาธิราชทรงเป็นกษัตริย์ที่รักษาคำพูด เมื่อทรงให้คำมั่นกับพระสังฆราช ว่าจะเสกขะโรแล้วจะถอยทัพเสด็จกลับไปกรุงหงสาวดี พระองค์ก็ทำตามที่ได้ตรัสไว้ แม้ว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจะให้ทหารมาเฝ้าขอพระที่พระเจ้าราชาธิราชทรงสร้าง ทำให้พระเจ้าราชาธิราชทรงกริ้วจนมีพระราชดำริที่จะยกทัพกลับไปรบกับพม่า แต่เมื่ออำมาตย์ทูลนิมนต์กรวดทูตเตือนและย้ำว่าคำพูดของกษัตริย์ สำคัญยิ่งตรัสแล้วจะคืนคำมิได้ เปรียบเหมือนนางข้างเมืองออกออกไปแล้วย่อมไม่หัดคืน พระเจ้าราชาธิราชจึงทรงเห็นด้วยและทรงยอมยกทัพกลับ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชยอมรับฟังคำแนะนำของขุนนาง หากเป็นความเห็นที่ถูกต้องเหมาะสมพระองค์ก็ปฏิบัติตาม ขุนนางจึงให้ความรักและซื่อสัตย์ต่อพระเจ้าราชาธิราช

พระเจ้าราชาธิราชทรงปฏิบัติตามหลักธรรมอวิโรธนัง คือ ไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชทำศึกสงครามตีได้เมืองตะเกิงแล้วพระองค์ก็มีคำสั่งไม่ให้เหล่าทหารทำอันตราย จกชิงทรัพย์สินของชาวเมือง ดังนี้

ครั้นอยู่มาพระยาน้อยเสด็จออกเลียบเมืองให้จัดแจงแต่งค่ายคูประตูหอรบเชิงเนินไว้มั่นคงเป็นสามารณแล้ว จึงสั่งให้กำชับป่าวร้องทหารทั้งปวงว่า อย่าให้ใครทำอันตรายแก่ชาวเมือง จกชิงทรัพย์สิ่งของจนค่ายเส้นหนึ่งเส้นเล่มหนึ่งเป็นอันตรายทีเดียว ถ้าผู้ใดมีฟังจะลงโทษให้จงหนัก สั่งแล้วก็เสด็จกลับเข้าเมือง

(ราชาธิราช : 87)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชทรงเป็นกษัตริย์ที่ไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น เมื่อทำศึกตีได้เมืองตะเกิงแล้วพระองค์ก็มีรับสั่งไม่ให้ทหารทำอันตรายและทำความเดือดร้อนแก่ประชาชน แสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ที่ดีไม่คิดเบียดเบียนประชาชนให้ได้รับความเดือดร้อน แม้จะเป็นชาวเมืองที่พระองค์ยึดครองได้ อีกทั้งยังทรงห้ามทหารทุกคนไม่ให้เบียดเบียนชาวเมืองอีกด้วย ทำให้ประชาชนชื่นชมยกย่องในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าราชาธิราช ยอมสวามิภักดิ์เต็มใจที่จะปฏิบัติตามรับสั่งด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี

นอกจากนี้พระเจ้าราชาธิราชยังทรงเป็นกษัตริย์ที่มีคุณสมบัติในข้อสีนะทสสะนา คือ มีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากในตอนທີ່พระเจ้าราชาธิราชทำสงครามชนช้างกับเปิดน้อย ในขณะที่ชนช้างอยู่นั้นเมื่อเปิดน้อยเห็นถึงพระเดชานุภาพของพระเจ้าราชาธิราชจึงขอยอมแพ้ พระเจ้าราชาธิราชเห็นว่าเปิดน้อยเป็นชายชาติทหารที่มีฝีมือและมีความกล้าหาญจึงเกิดความเมตตา พระองค์จึงพระราชทานชีวิตและขอให้เปิดน้อยมาเป็นขุนนางให้กับพระองค์ มีรายละเอียดดังนี้

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังเปิดน้อยทูลดังนั้น ก็สงสารด้วยทรงเห็นว่า น้ำใจเปิดน้อยเป็น

ชายชาติทหารไม่กลัวตายเสียขวัญชีวิต พระองค์อยากใคร่ได้ไว้เป็นทหาร จึงตรัสชวนนอนเป็นสองครั้งสามครั้ง เปิดน้อยก็มิยอมอยู่จะขอสู้ตาย จึงตรัสว่า เราชวนนอนท่านก็มิยอม ถ้ากระนั้นท่านจงหาความสุขในเบื้องหน้า เกิด ก็สั่งให้เอาตัวเปิดน้อยไปฆ่าเสีย

(ราชาธิราช : 191)

พระเจ้าราชาธิราชทรงเป็นกษัตริย์ที่มีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น เมื่อทรงเห็นว่าเปิดน้อยซึ่งเคยคิดเป็นขบถสำนักมืดและยอมแพ้ต่อพระองค์จึงทรงมีเมตตาพระราชทานอภัยโทษให้ เนื่องจากทรงมีพระราชดำริว่าเปิดน้อยมีความกล้าหาญสมกับเป็นชายชาติทหาร และเป็นผู้มีความรู้ความสามารถจึงเกิดความเมตตาอยากให้อเปิดน้อยมารับใช้ใกล้ชิด แต่เปิดน้อยยอมตายพระองค์จึงให้ประหารชีวิต แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชทรงเป็นกษัตริย์ที่มีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น แม้แต่ผู้ที่เคยคิดร้ายกับพระองค์หากสำนักมืดแล้วพระองค์ก็ทรงพระราชทานอภัยโทษให้ และถ้าเป็นผู้ที่สามารถสร้างประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองได้ พระองค์ก็ต้องการให้มาทำงานรับใช้ใกล้ชิด ชุมนางจึงขึ้นชมยกย่องพระเจ้าราชาธิราชที่ทรงมีความเมตตา และทรงให้ความสำคัญกับประโยชน์สุขของบ้านเมือง

ในตอนพระเจ้าราชาธิราชทำศึกเมืองพะสิมกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ในระหว่างการสู้รบพระเจ้าราชาธิราชเห็นสมิงอ้งวะมังศรีนำศิระของนายทัพพม่ามาถวาย และที่ไหล่ของสมิงอ้งวะมังศรีมีรอยทวนเลือดไหลไม่หยุด พระเจ้าราชาธิราชจึงเสด็จมานำมเลือดให้สมิงอ้งวะมังศรีด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ดังความว่า

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชตีพระทัยนัก ก็เสด็จออกไปรับทอดพระเนตรเห็นรอยทวนที่ไหล่สมิงอ้งวะมังศรี โลหิตไหลยังไม่หยุด สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชก็เสด็จมาคัดเลือดด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง แล้วตรัสสรรเสริญว่า ขณะเมื่อท่านตัดเอาศิระข้าศึกนั้นเราเห็นงามดุจดังเทพยดา อันถือซึ่งเทพอาวุธลงมานับเอาศิระพะมา แล้วพระองค์จึงถอดพระอำมรงค์เพชรเก้ายอดออกจากรั้วพระหัตถ์ พระราชทานทำขวัญให้แก่สมิงอ้งวะมังศรีในทันใดนั้น

(ราชาธิราช : 264)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชทรงมีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น เมื่อพระเจ้าราชาธิราชเห็นว่าสมิงอ้งวะมังศรีได้รับบาดเจ็บ พระองค์ก็รีบเสด็จเข้าไปช่วยเหลือคัดเลือดจากบาดแผลด้วยพระองค์เองพร้อมกับตรัสยกย่องสรรเสริญสมิงอ้งวะมังศรีที่สามารถตัดศิระของพม่ามาได้ พระองค์จึงถอดพระอำมรงค์เพชรเก้ายอดออกจากรั้วของพระองค์พระราชทานให้แก่สมิงอ้งวะมังศรีเพื่อเป็นการทำขวัญให้แก่สมิงอ้งวะมังศรีด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระองค์รักและชื่นชมในความสามารถของสมิงอ้งวะมังศรีมาก ทำให้สมิงอ้งวะมังศรีมีความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเกิดความรักใคร่และซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชเต็มใจที่จะปฏิบัติงานตามพระราชดำริอย่างเต็มความสามารถ ถือเป็นการสร้างขวัญกำลังใจและผูกใจทหารให้มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช

พระเจ้าราชาธิราชยังปฏิบัติตามหลักธรรมสุระยุทธัง คือ มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงคราม เมื่อพระเจ้าราชาธิราชทรงทราบข่าวพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวายกัณฑ์มาตีเมืองพะโค พระเจ้าราชาธิราชจึงส่งหนังสือทราบด้วยการขนช้างไปยังพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะว่า ดังตัวอย่าง

ครั้นสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้แจ้งว่า กองทัพพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวายกลงมาตั้งอยู่ใกล้เมืองแล้ว จึงเสด็จออกตรัสปรึกษาด้วยเสนาบดีทั้งหลายทั้งปวงว่า บัดนี้พระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวายกกองทัพตีล่วงเข้ามาถึงพระนครเราแล้ว ครั้นจะละไว้ช้าก็มิได้ ศึกพม่าจะกระทำความยั้ยหนัก ไพร่ฟ้าประชาราษฎรจะได้รับความยากแค้นขัดสน และศึกครั้งนี้เป็นศึกกษัตริย์อันประเสริฐ เราคิดจะยกออกไปชนช้างด้วยพระเจ้ามณฑิรยทอง ให้เป็นเกียรติยศไว้ เสนาบดีทั้งปวงจะเห็นเป็นประการใด ฝ่ายเสนาบดีทั้งปวงก็เห็นด้วย สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจึงให้ราชามะณูแต่งหนังสือตรอบฉบับหนึ่ง ครั้นหนังสือเสร็จแล้วจึงจัดให้ขุนนางผู้ฉลาดคนหนึ่ง ถือออกไปถวายพระเจ้ากรุงอังวะ

(ราชาธิราช : 196-197)

พระเจ้าราชาธิราชทรงมีความกล้าหาญในการทำศึกสงคราม เมื่อทรงทราบว่าพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวายกัณฑ์มารุกรานจนถึงพระนครแล้ว พระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสปรึกษาเสนาบดีว่าหากปล่อยให้พระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวายกัณฑ์มาตีพระนคร บ้านเมืองและประชาชนก็จะได้รับความเดือดร้อน จึงมีดำริว่า การศึกครั้งนี้เป็นศึกกษัตริย์ หากส่งหนังสือทราบด้วยการขนช้างเหล่าทหารและประชาชนก็จะไม่ได้รับความเดือดร้อน เหล่าเสนาบดีก็เห็นด้วย พระเจ้าราชาธิราชจึงมีรับสั่งให้มังกันจีแต่งหนังสือทราบและให้ขุนนางผู้หนึ่งนำไปถวายพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะว่า ทำให้ขุนนางและประชาชนชื่นชมยกย่องในความกล้าหาญและความเสียสละที่ทรงยอมทำศึกเพียงพระองค์เดียว และถือเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่กองทัพในการทำศึกสงครามให้ทหารมีความฮึกเหิมและมีความองอาจกล้าหาญ ทำให้พระองค์ดำเนินนโยบายในการทำศึกสงครามประสบผลสำเร็จได้เป็นอย่างดี พระองค์จึงสามารถขยายแสนยานุภาพจากการทำศึกไปได้อย่างกว้างไกล

ในตอนที่พระเจ้าราชาธิราชทำศึกกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง โดยพระเจ้าราชาธิราชยกทัพไปตีตามหัวเมืองต่าง ๆ ของพม่าได้เป็นจำนวนมาก ทำให้เป็นที่เกรงกลัวของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องและชาวเมืองพม่าเป็นอย่างมาก ดังนี้

ครั้นสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ยกเข้าไปใกล้แดนกรุงรัตนปุระอังวะได้หัวเมืองตะละซี และเมืองปรวน จนถึงบ้านอรอย บ้านเย็นปู บ้านสามพลู บ้านกรัดขับ บ้านตะไลยจิบ บ้านปรวน เป็นลำดับไปสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช สั่งให้กวาดเอาข้าวปลาอาหารไว้เป็นกำลัง แต่บ้านเรือนถิ่นฐานนั้นให้เอาเพลิงจุดเผาเสียสิ้น ฝ่ายพม่าชาวบ้านชาวเมืองทั้งปวงก็แตกหนีหลบหนีไปเอาตัวรอด ฝ่ายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้แจ้งว่า กองทัพ

พระเจ้าราชาธิราชตีเข้ามาดังนั้นก็ให้กวาดครอบครวอพยพเอาข้าวปลาอาหารทั้งปวงเข้าไว้ในเมืองสิ้น

(ราชาธิราช : 207)

พระเจ้าราชาธิราชทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความกล้าหาญในการทำศึกสงคราม เมื่อพระเจ้าราชาธิราชยกทัพไปตีเมืองพม่า พระองค์ก็ทำศึกด้วยความองอาจกล้าหาญ ขุนนางจึงเกิดความอึดหิม และมีขวัญกำลังใจในการทำศึกจึงสามารถตีหัวเมืองพม่าได้เป็นจำนวนมาก พร้อมกับสามารถกวาดเอาข้าวปลาอาหารมาเป็นเสบียงอาหารได้มากมาย จากนั้นพระเจ้าราชาธิราชจึงมีรับสั่งให้เฝ้าบ้านเมืองพม่าที่ยึดครองได้จนชาวเมืองพม่า และพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเกิดความเกรงกลัวในความเก่งกล้าสามารถของพระเจ้าราชาธิราช ทำให้การทำสงครามของพระเจ้าราชาธิราชได้รับชัยชนะ

พระเจ้าราชาธิราชมีคุณสมบัติในข้อ จาโคปะนะ คือ มีการบริหารจัดการโดยไม่เสียตายคิดเอาคืนภายหลัง ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชทำศึกกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจนทั้งสองฝ่ายตกลงทำสัตยสัตย์ญญาปันเขตกัน พระเจ้าราชาธิราชจึงสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรเป็นพุทธรูปและให้ทานแก่สมณชีพราหมณ์ยากจกฉนิทก ดังความว่า

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราช จึงให้เอาทองนพคุณ ซึ่งนำหนักเท่าพระองค์ไปทำพระพุทธรูปปฏิมากร แล้วจึงเอาพระมหามงกุฏ สังวาล พระธำมรงค์ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่พระองค์ทรงนั้นออกกระทำเป็นพุทธรูปทรงพระพุทธรูปปฏิมากรฉลองพระองค์ไว้ แล้วก็ให้มีการมหรสพสมโภชเจ็ดวัน ทรงพระราชศรัทธาให้อ่านวาทนแก่สมณชีพราหมณ์ยากจกฉนิทกทั้งปวงเป็นอันมาก

(ราชาธิราช : 291)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชทรงเป็นกษัตริย์ที่มีการบริหารจัดการโดยไม่เสียตายคิดเอาคืนภายหลัง เมื่อทรงตกลงทำสัตยสัตย์ญญาปันเขตแดนกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง พระเจ้าราชาธิราชจึงมีรับสั่งให้เอาทองเนื้อดีมาซึ่งเท่าน้ำหนักของพระองค์ไปทำพระพุทธรูปปฏิมากร และให้นำพระมหามงกุฏ สังวาล พระธำมรงค์ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่พระองค์สวมอยู่นั้นออกมาสวมให้กับพระพุทธรูปปฏิมากร และจัดให้มีมหรสพสมโภชเจ็ดวัน นอกจากนั้นพระเจ้าราชาธิราชยังทรงมีพระราชศรัทธาให้ทานแก่สมณชีพราหมณ์ยากจกฉนิทกเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติของพระองค์ และเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุข แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นและการตั้งพระทัยที่จะบริหารจัดการอย่างแท้จริง

นอกจากนี้พระเจ้าราชาธิราชยังเป็นกษัตริย์ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมนิสัสมะการีคือ จะทำสิ่งใดก็คิดด้วยปัญญาก่อนจึงกระทำ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชทรงทราบว่าพระมหาเทวีและสมิงมราหุคิดกำจัดพระองค์ ๆ จึงคิดที่จะขงสมุ่กำลังเพื่อป้องกันพระองค์เอง มีรายละเอียดดังนี้

ครันอยู่มาประมาณสามวัน พระมหาเทวีและสมิงมราหุคิดการใหญ่หลวงขึ้น ชาวเมืองทั้งปวงพูดจากัน กิตติศัพท์แจ้งไปถึงพระยาน้อย ๆ ก็สะดุ้งพระทัย จึงให้พาพอมอญเข้าไปปรึกษากันว่า บัดนี้เราคิดการใหญ่หลวงขึ้นแล้ว ผู้คนเราก็น้อยจะคิดทำการไม่ถนัด จำเราจะออกไปเล่นตักลี ณ วัดพระมูเตาเนื่อง ๆ จะได้ขงสมุ่ผู้คนคิดทำการต่อไป ครันคิดกันแล้วก็ออกไป ณ วัดเล่นคล้อยอยู่เนื่อง ๆ

(ราชาธิราช : 63)

พระเจ้าราชาธิราชทรงใช้ปัญญาคิดไตร่ตรองก่อนที่จะดำเนินการ เมื่อพระองค์ทรงทราบว่าพระมหาเทวีและสมิงมราหุคิดชิงราชสมบัติจากพระองค์ ๆ จึงใช้ปัญญาคิดไตร่ตรองหาวิธีการของสมุทกำลังเพื่อป้องกันตนเองและใช้ในการดำเนินงานต่าง ๆ โดยทรงตรัสปรึกษาพอมอญว่าจะเสด็จไปเล่นคลีที่วัดพระมูเตาเพื่อจะได้มีโอกาสพบปะชาวเมืองแล้วเกลี้ยกล่อมให้ยอมเข้าร่วมกับพระองค์ พอมอญก็เห็นด้วย พระองค์จึงสามารถของสมุทคนที่ยอมสวามิภักดิ์ติดตามไปกับพระองค์ได้เป็นจำนวนมาก

4. วุฒิเจตประการ ประกอบด้วยหลักธรรม ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอินทร์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพรหม ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอาทิตย์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระจันทร์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพาย ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระยายมราช ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระมหาสมุทร พระเจ้าราชาธิราชได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 3 ข้อ ดังนี้

พระเจ้าราชาธิราชทรงประพฤติอิริยาบถตั้งพระอินทร์ พรั่งพร้อมไปด้วยสตรีและทรัพย์สินเงินทอง ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชยึดเมืองพะโคได้แล้ว เหล่าเสนาบดีและพระสังฆราชาจึงกราบทูลขอให้พระเจ้าราชาธิราชกระทำพระราชพิธีปราบดาภิเษก พระเจ้าราชาธิราชก็ทรงเห็นชอบด้วยจึงมีรับสั่งให้ทำพิธีขึ้น ดังตัวอย่าง

พระยาน้อยจึงตรัสว่า มั่นท่านทั้งปวงปรึกษาเห็นชอบดีพร้อมกันแล้วก็ตามเถิด พระยาอินทโยธากับมังกนกจิริรับพระราชโองการแล้ว จึงให้ตั้งโรงพระมหามณฑป ณ ที่พระพลอยแล้วไปด้วยไม้มะเดื่อ ครั้นเสร็จการทั้งปวงแล้วจึงกราบทูลถวายพระมหาพิชัยฤกษ์ ซึ่งจะทำการราชพิธีมงคลการกำหนด ตะละแม่ท้าวเป็นพระอัศรมเหสีฝ่ายขวา นางเมี่ยมะนิกเป็นอัศรมเหสีฝ่ายซ้าย ครั้นได้พระมหาพิชัยฤกษ์แล้ว พระยาน้อยแต่งพระองค์เสด็จก็เสด็จขึ้นทรงพระสหัตถารวาทพระมหามณฑป แล้วเสด็จขึ้นสู่พระที่นั่งอุทุมพรภักทวิฐเหนือแผ่นสุวรรณ อันเขียนรูปราชสีห์ภายใต้พระมหาเศวตฉัตร

(ราชาธิราช : 157)

เมื่อพระเจ้าราชาธิราชยึดเมืองพะโคได้แล้วเหล่าเสนาบดีและพระสังฆราชาเข้ามากกราบทูลให้พระองค์ตั้งพระราชพิธีปราบดาภิเษกก่อนขึ้นครองราชย์ตามโบราณราชประเพณี พระเจ้าราชาธิราชทรงเห็นชอบด้วยจึงมีรับสั่งให้ประกอบพิธีขึ้น โดยมีรับสั่งให้พระยาอินทโยธากับมังกนกจิริจัดตั้งโรงพระมหามณฑปในการประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษกและแต่งตั้งตะละแม่ท้าวเป็นพระอัศรมเหสีฝ่ายขวา นางเมี่ยมะนิกเป็น อัศรมเหสีฝ่ายซ้าย เมื่อถึงฤกษ์อันเป็นมงคลแล้วพระเจ้าราชาธิราชก็เสด็จขึ้นทรงโปรยน้ำ ณ พระมหามณฑปแล้วจึงเสด็จขึ้นสู่พระที่นั่งอุทุมพรภักทวิฐภายใต้พระมหาเศวตฉัตร ซึ่งแวดล้อมไปด้วยทรัพย์สินเงินทองและข้าทาสบริวารสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความบริบูรณ์ในราชสมบัติของพระเจ้าราชาธิราชที่มีพระเดชานุภาพยิ่งใหญ่ ทุนนางต่างก็ขึ้นชมยินดีในพระราชอำนาจและบุญบารมีของพระเจ้าราชาธิราช

พระเจ้าราชาธิราชปฏิบัติตามหลักธรรมประพฤติอิริยาบถตั้งพระอินทร์ คือ มีความกล้าหาญ

สง่างาม ยิ่งใหญ่ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชทำศึกกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเพื่อยึดเมืองพะโค เมื่อกองทัพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชปะทะกับกองทัพของพระเจ้าราชาธิราชก็เกิดความเกรงกลัวต่างพากันหนีไปเข้ากับกองทัพพระเจ้าราชาธิราชจนหมด ทำให้ทัพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชต้องแตกพ่ายไป ดังความว่า

ในขณะนั้นให้บังเกิดอัศจรรย์ ได้ยินเสียงประโคมดุริยางค์ดนตรีอันยิ่งขึ้นบนอากาศ ทั้งดวงภาณุมาศก็ทรงกลดนมดเมฆควรจะพิศวง บรรดานายทัพนายกองและไพร่พลในกองทัพ ก็ได้ยินได้เห็นปรากฏพร้อมกันสิ้น ต่างคนก็ดีใจสรรเสริญชมบุญญาภิสมภารเดชานุภาพพระยาน้อยเป็นอันมาก มังกันจิกราบทูลว่า ครั้นนี้เทพดาเจ้าให้ฤกษ์ มีมหัศจรรย์เป็นมงคลใหญ่หลวงแล้ว ขอเชิญพระองค์เสด็จยาตราทัพเถิด จะมีชัยชนะในเวลานี้เป็นมั่นคง พระยาน้อยได้ทรงฟังมังกันจิทูลดังนั้นก็ดีพระทัย เสด็จขึ้นทรงพลายประกายมากเป็นพระคชาธาร พร้อมด้วยทหารนายทัพนายกอง ตั้งเป็นขบวนร้ายขวานหน้าหลังเป็นขบวน จึงให้ทหารให้ร้องเออ ชัยลั่นฆ้องโหมโรงเร่งยกพลทหารออกจากค่ายประทับ ดำเนินกองทัพเข้ามาจะหักเอาเมืองพะโค ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกกองทัพออกมาจากเมือง พกกองทัพพระยาน้อยรีบยกเข้ามาถึงใกล้ชายป่าริมเมือง พอเห็นกองทัพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกออกมา กองทัพพระยาน้อยกับกองทัพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชปะทะกันเข้า ฝ่ายนายทัพนายกองวังสสมิงมราฐนั้น ครั้นเห็นพระยาน้อยเสด็จทรงช้างพระที่นั่งอยู่ท่ามกลางพล ดูงามราวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชต่างคนก็กลัว พระเดชานุภาพมิได้คิดรบพุ่งชวนกันทั้งเครื่องศาสตราวุธเสีย หนีไปเข้าด้วยกองทัพพระยาน้อยสิ้น

(ราชาธิราช : 140)

พระเจ้าราชาธิราชเป็นกษัตริย์ที่มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงคราม พระองค์เพียงประทับนั่งอยู่เท่านั้นข้าศึกต่างเกิดความเกรงกลัวในพระเดชานุภาพ ความสง่างาม และความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าราชาธิราชที่งดงามยิ่งใหญ่ว่ายกับพระอินทร์ กองทัพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงไม่คิดที่จะทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราชต่างพากันทั้งศัตรูอาวธยยอมแพ้แล้วหนีมาอยู่กับทัพของพระเจ้าราชาธิราชจนทัพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชต้องพ่ายแพ้ไป แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการ มีความกล้าหาญ สง่างาม และยิ่งใหญ่ ชุนนางจึงเกิดความอึดหิมนในการทำศึกสงครามทำให้กองทัพของพระเจ้าราชาธิราชได้รับชัยชนะ

พระเจ้าราชาธิราชเป็นกษัตริย์ที่ประพฤติอิริยาบถดังพระอาทิตย์มีความเสมอภาคในการปกครองบ้านเมืองและขุนนางโดยมิได้เลือกหน้า ดังจะเห็นได้จากเมื่อยึดเมืองพะโคได้และประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษกแล้ว พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญความชอบแก่ขุนนางทั้งหลายที่ได้ร่วมทำศึกสงครามกับพระองค์ตามลำดับชั้นยศ ดังนี้

ครั้นเวลาอุษาโยค ตื่นจากที่พระสิริไสยาสน์ ก็ทรงจินตนาการถึงผู้มีบำเพ็ญความชอบ ซึ่งได้ทำสงครามมาแต่ปางหลัง บัดนี้ก็เสร็จราชการได้ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริราชแล้ว ก็ยังจะได้ปราบบรรดาเมืองขึ้นเมืองออกสืบไปอยู่ ซึ่งผู้ใดกระทำการมาด้วยแต่ก่อน จำจะปลูกเลี้ยงจัดแจงตั้งแต่งตามฐานานุศักดิ์โดยสมควร ครั้นทรงพระดำริแล้ว ก็เสด็จออกยังท้องพระโรงราชพิธีจัญญ์ พรั่งพร้อมด้วยเสนาพยุพมาตย์ทั้งปวงหมอบเฝ้า

อยู่ตามตำแหน่งผู้ใหญ่ผู้น้อย จึงทรงพระกรุณาโปรดแต่งตั้งให้พ่อมอญเป็นสมิงพ่อเพชร โปรดตั้งมังงันจีเป็น
ราชามะนุโปรดให้พ่อเล็คเป็นสมิงนทะเลสุริยะ มะสอดเป็นสมิงนทะเลพะละ พ่ออุ่มมอเผ่าเป็นสมิงพระตะเบิด
มะเคาะเป็นสมิงสิริยพรหมมา มะละเป็นสมิงอินทร์ มะเว็ดเป็นสมิงธรรมราชา มะพะโคเป็นสมิงจะอะสุ
แต่บรรดาผู้มีบำเหน็จความชอบทั้งนั้น ก็โปรดแต่งตั้งตามผู้ใหญ่ผู้น้อยตั้งอยู่ในยศดาศักดิ์เป็นอันมาก แล้วก็ทรง
พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคโดยสมควรตามฐานานุกรม

(ราชาธิราช : 161)

พระเจ้าราชาธิราชทรงมีความเสมอภาคในการปกครองบ้านเมืองและขุนนาง เมื่อพระองค์ได้ขึ้น
ครองราชย์แล้วก็ทรงพระราชทานรางวัลให้แก่ขุนนางที่ทำคุณงามความดีทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง
โดยการตรัสยกย่องชื่นชมและพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่ขุนนางที่ทำความดีความชอบร่วมทำศึก
สงครามกับพระองค์มาจนพระองค์ได้ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์แล้วโดยทั่วหน้ากันตามยศศักดิ์และความดี
ความชอบที่กระทำ เพื่อเป็นการตอบแทนคุณความดีและเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับขุนนาง

ในตอนที่พระเจ้าราชาธิราชทำศึกกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องที่เมืองตะเกิงนั้น กองทัพของพระเจ้า
ราชาธิราชลอบเข้าโจมตีเมืองพม่าแต่ต้องแตกพ่ายมา ทำให้พระเจ้าราชาธิราชโกรธมากจึงเรียกแม่ทัพ
นายกองมาถามจึงทรงทราบว่ที่กองทัพของพระองค์ถูกตีแตกมา เพราะมะสันและแม่ทัพนายกองไม่สามัคคี
กัน พระองค์จึงสั่งลงโทษทุกคนอย่างเสมอภาคกัน ดังความว่า

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ฟังดังนั้น ก็ทรงพระโกรธ จึงตรัสว่าผู้ใหญ่ก็โทษเด็ก เด็กก็โทษผู้ใหญ่
ไม่มีใครยอมผิด ช่ายเด็กก็ใจใหญ่ก็ชั่วจึงเสียการ เปรียบเนื้อความที่ตื่น ๆ อุปมาดังมะเขือขึ้น พอควรกับ
ปลาว่า จะดีเดียนว่ามะเขือขึ้นนักก็มีได้ เพราะปลาว่าเค็ม จะดีว่าปลาว่าเค็มนักก็มีได้ เพราะผลมะเขือขึ้น อุปมา
ความเป็นกลางเปรียบกับคนกล่าปากกับคนกล่ามือ จะโทษว่ามือหนักก็มีได้เพราะปากกล่า จะดีว่าปากกล่าก็
มีได้เพราะมือหนัก มันผิดด้วยกันทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ จึงตรัสสั่งให้เอานายทัพนายกองและมะสันไปฆ่า

(ราชาธิราช : 369-370)

พระเจ้าราชาธิราชเป็นกษัตริย์ที่มีความเสมอภาคในการปกครองขุนนาง แม้ในการสั่งลงโทษ
เมื่อขุนนางทำความผิดไม่ว่าจะเป็นทหารหรือแม่ทัพนายกองของพระองค์ก็ทรงตัดสินลงโทษเสมอภาคกันไม่ว่า
จะมีตำแหน่งชั้นยศใดหากทำผิดก็ทรงลงโทษโดยไม่ละเว้น ดังที่พระองค์ทรงลงโทษมะสันและแม่ทัพ
นายกองที่ไม่สามัคคีกันทำให้ไม่สามารถลอบเข้าโจมตีเมืองพม่าได้สำเร็จ พระองค์จึงสั่งประหารชีวิตทั้ง
มะสันและแม่ทัพนายกองโดยเสมอภาคกัน ขุนนางจึงยกย่องพระเจ้าราชาธิราชที่ทรงให้ความเสมอภาคใน
การปกครองขุนนางทุกคนเท่าเทียมกัน ขุนนางจึงเกิดความเกรงกลัวตั้งใจปฏิบัติราชการอย่างเต็มที่เพื่อไม่ให้
มีความผิดพลาด

นอกจากนี้ยังทรงเป็นกษัตริย์ที่ประพฤติอิริยาบถดังพระจันทร์ มีความเมตตาแก่
สมณชีพราหมณ์เสนาพศุมาตย์ และราษฎรทั้งปวงให้อยู่เย็นเป็นสุข ดังจะเห็นได้จากเมื่อทรงปราบปราม

เมืองขึ้นต่าง ๆ จนสงบราบคาบแล้ว พระองค์ก็ทรงปกครองบ้านเมืองและราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุข
ดังตัวอย่าง

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจึงโปรดให้ขุนบำเหน็จเสนาบดีทั้งปวง ซึ่งมีความชอบตามฐานานุศักดิ์
ใหญ่น้อยถ้วนทั่วกัน ครั้นนั้นสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงหงสาวดี บ้านเมืองกับบริวารมั่นคง
ฝนก็ตกตามฤดูกาล สรรพพิธีธัญญาหารอุปโภคบริโภคก็อุดมสมบูรณ์ ผล สมณชีพราหมณ์และอาณาประชาราษฎรทั้ง
ปวงก็อยู่เย็นเป็นสุขมา

(ราชาธิราช : 195)

พระเจ้าราชาธิราชทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตาแก่สมณชีพราหมณ์เสนาพฤตมาตย์
และราษฎรทั้งปวง เมื่อทรงปราบปรามเมืองขึ้นต่าง ๆ จนสงบเรียบร้อยแล้วก็ทรงพระราชทานรางวัล
ตอบแทนขุนนางที่ทำความดีความชอบให้ทั่วถึงกัน ทำให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุขไม่มีศึกสงครามให้
ประชาชนได้รับความเดือดร้อน ประชาชนสามารถเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร ถั่ว งา และผักต่าง ๆ ให้
งอกงามได้เป็นอย่างดีเพราะมีฝนตกต้องตามฤดูกาล บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ประชาชนและ
สมณชีพราหมณ์จึงอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

พระเจ้าราชาธิราชเป็นกษัตริย์ที่ประพฤติอิริยาบถดังพระพาย มีความกรุณาแก่ข้าราชการ
ตามลำดับชั้นยศ ดังจะเห็นได้จากตอนที่อภัยมณฑะยาอาสาพระเจ้าราชาธิราชนำชาวศึกไปแจ้งแก่พระยา
เกียรติราชบุตรในกรุงหงสาวดี เนื่องจากพม่าล้อมเมืองหงสาวดีอยู่พระเจ้าราชาธิราชจึงไม่สามารถส่งข่าวถึง
พระยาเกียรติได้ โดยที่อภัยมณฑะยาคิดทำกลอุบายให้พระเจ้าราชาธิราชตีหลังให้แตกแล้วแต่งตั้งให้เป็น
สมิงอภัยมณฑะยา จากนั้นสมิงอภัยมณฑะยาจึงออกไปหา มังรายกะยอจะวา แก่ล้งลงดวงามิภักดีจน
มังรายกะยอจะวาหลงเชื่อ ยอมให้สมิงอภัยมณฑะยาอยู่ฝ่ายพม่าและออกไปรบกับฝ่ายมอญ ทำให้
สมิงอภัยมณฑะยาได้โอกาสเข้าไปในกรุงหงสาวดีและสามารถแจ้งข่าวศึกแก่พระยาเกียรติได้สำเร็จ จากนั้นจึง
ทำกลอุบายแก้งล้งตายด้วยไฟไหม้และล่อยแพออกมาจากกรุงหงสาวดีจนสามารถกลับมาแจ้งข่าวแก่
พระเจ้าราชาธิราชได้ พระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานรางวัลตอบแทน ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังดังนั้นดีพระทัยนัก จึงตรัสสรรเสริญสมิงอภัยมณฑะยาว่า
มีปัญญาหลักแหลมยิ่งนักหาผู้ใดจะเสมอมิได้จึงพระราชทานบำเหน็จรางวัลให้เป็นอันมาก

(ราชาธิราช : 343)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชทรงมีความกรุณาแก่ขุนนางที่ทำความ
คุณงามความดีทำความประโยชน์แก่บ้านเมือง โดยการตรัสยกย่องชื่นชมและพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่
สมิงอภัยมณฑะยาที่ทำความดีความชอบ อาสาออกไปแจ้งข่าวศึกให้พระยาเกียรติราชบุตรทรงทราบ
กำหนดการยกทัพกระหนาบตีกองทัพพม่าร่วมกับพระเจ้าราชาธิราชได้สำเร็จ พระองค์จึงมีความกรุณาให้
ความชื่นชมและพระราชทานรางวัล เพื่อเป็นการตอบแทนคุณความดี และเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับ

ขุนนางตามความดีความชอบ ทำให้ขุนนางเกิดความซื่อสัตย์สามารถปฏิบัติงานได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้พระเจ้าราชาธิราชยังประพடுத்தิริยาบถตั้งพระยายมราช สามารถลงโทษผู้กระทำความผิดให้มีความเกรงกลัวได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชเข้ายึดเมืองพะโคได้แล้วจึงให้ทหารตามไปจับพระมหาเทวี สมิกรมหาราช และตะละแม่ศรีมาลงโทษ โดยพระเจ้าราชาธิราชทรงมีรับสั่งลงโทษประหารชีวิตสมิกรมหาราช และให้ขังพระมหาเทวีกับตะละแม่ศรีไว้ในตำหนัก ให้ทั้งสองต้องทุกข์ทรมานจากการอดอยาก ดังความว่า

พระยาน้อยจึงตรัสสั่งให้ทหารเอาสมิกรมหาราชไปฆ่า สับให้เนื้อละเอียด มิให้กากลิ้นแค้น แต่พระเจ้าป้าพระมหาเทวีนั้นเป็นกษัตริย์และเป็นพระญาติราชสัมพันธ์วงศ์ที่สนิท ทรงพระดำริถึงอุปการคุณซึ่งมีมาแต่เบื้องหลังเป็นอันมาก แต่ได้กระทำโทษประทุษร้ายต่อพระองค์นั้นก็มาก คุณกับโทษเท่าเสมอกัน จะให้สำเร็จโทษเสียมิควรจึงพระราชทานชีวิตไว้ให้เป็นการทดแทนสนองคุณ แต่ฝ่ายโทษนั้นก็ต้องทดแทนกระทำโทษให้เช็ดหลายจะได้เป็นเยี่ยงอย่างสืบไปในภายหน้า ตะละแม่นั้นเป็นพระพี่นางต่างพระมารดาเป็นผู้พลอยแพพลอยชนะซึ่งสมรู้ร่วมคิดกระทำความชั่วนั้น เพราะอยู่ในอำนาจสมิกรมหาราชและพระมหาเทวี จึงไม่ทรงพระพิโรธนัก พระมหาเทวีกับตะละแม่นั้น ทรงพระกรุณาโปรดให้ปลุกตำหนักน้อยสองหลังขังไว้ ตำหนักนั้นมีฐานแล่นถึงกันให้มีคนคุมคอยพิทักษ์รักษาให้เสวยอาหารแต่วันละน้อยมิให้อิ่ม ทหารก็เอาสมิกรมหาราชไปฆ่าเสีย แล้วเนื้อสับละเอียดมิให้กากลิ้นแค้นตามพระยาน้อยตรัสสั่ง ทหารพวกหนึ่งก็พาพระมหาเทวีกับตะละแม่นั้นไปคุมขังไว้ในตำหนักน้อย พระมหาเทวีกับตะละแม่ศรีทั้งสองนั้น ต้องคุมขังอยู่ด้วยความทุกข์ทรมานอดอยากควรสมเพช

(ราชาธิราช : 146)

พระเจ้าราชาธิราชทรงลงโทษผู้กระทำความผิดให้เกิดความเกรงกลัวด้วยความเด็ดขาด เพื่อให้ไม่มีผู้ใดกล้ากระทำความผิด เมื่อเข้ายึดเมืองพะโคได้แล้วจึงมีรับสั่งให้ทหารตามไปจับพระมหาเทวี สมิกรมหาราช และตะละแม่ศรีมาลงโทษ โดยให้ลงโทษสมิกรมหาราชที่ก่อชบดด้วยการประหารชีวิตแล้วสับเนื้อให้ละเอียดจนสัตว์ต่าง ๆ ไม่สามารถนำมากินได้แม้แต่กา ส่วนพระมหาเทวีและตะละแม่นั้นเป็นพระญาติสนิทและมีบุญคุณต่อพระเจ้าราชาธิราช พระองค์จึงมีรับสั่งให้ลงโทษด้วยการนำไปขังแล้วทรมานให้อดอาหารจนสิ้นพระชนม์ เพื่อเป็นเยี่ยงอย่างให้เกิดความเกรงกลัวไม่มีใครกล้ากระทำความผิดคิดเป็นชบดและเพื่อให้การปกครองเป็นไปอย่างมีระเบียบ

ในตอนที่พระเจ้าราชาธิราชมีรับสั่งลงโทษประหารชีวิตสมิกรมหาราช เนื่องจากสมิกรมหาราชไม่เชื่อฟังคำสั่งของพระเจ้าราชาธิราชโดยนำอุบายที่พระองค์ลงฆ่าพม่าไปบอกฝ่ายพม่า ทำให้พม่ารู้ตัวแล้วหนีกลับไปได้ รายละเอียดดังนี้

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสว่า ซึ่งมึงเห็นว่ามีฝีมือจะเอาชนะชนะแก่พม่าได้ และจะลงฆ่าพม่ากลัวจะเสียพระเกียรติยศไปนั้น เหตุไฉนจึงมิได้วักกล่าวแต่เดิมที ทำไมมาว่าเมื่อภายหลัง ทำให้พม่าหนีรอดไปได้

จะนี้ก็เสียพระเกียรติยศไปเหมือนกัน ฉ้ายช้านอกเจ้า ฉ้ายบ่าวขายนาย สาธุศิษย์ผู้ครูจะเลี้ยงได้หรือ จึงสั่งให้
เจาสมิงนครอินทรีไปฆ่าเสีย

(ราชาธิราช : 269)

พระเจ้าราชาธิราชทรงลงโทษผู้กระทำความผิดด้วยความเด็ดขาด เมื่อสมิงนครอินทรีไม่เชื่อฟัง
คำสั่งของพระเจ้าราชาธิราชนำอุบายที่พระองค์ลงฆ่าพม่าไปบอกฝ่ายพม่า ทำให้พม่ารู้ตัวแล้วหนีกลับไป
พระเจ้าราชาธิราชทรงกริ้วสมิงนครอินทรีที่ทำให้พระองค์เสื่อมเสียพระเกียรติยศ และอาจทำให้พระองค์พ่าย
แพ้สงครามได้จึงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตสมิงนครอินทรีให้เป็นเยี่ยงอย่าง เพื่อให้ขุนนางผู้อื่นเกิดความ
เกรงกลัวไม่กล้ากระทำความผิดและเชื่อฟังคำสั่งของพระเจ้าราชาธิราช แต่สมิงนครอินทรีเป็นขุนนาง
คนโปรดของพระเจ้าราชาธิราช เนื่องจากเป็นทหารที่มีฝีมือเมื่อสมิงพ้อเพชรช่วยทูลขอพระราชทานอภัยโทษ
ให้สมิงนครอินทรีทำงานแก้ตัวพระองค์ก็ทรงพระราชทานอภัยโทษให้ สมิงนครอินทรีจึงเกิดความซื่อสัตย์
จงรักภักดีตั้งใจปฏิบัติงานราชการอย่างเต็มที่

นอกจากนี้พระเจ้าราชาธิราชยังทรงประพุดิธิวิริยาบดตั้งพระมหาสมุทร สามารถลงพระราช
อาญาแก่ผู้ที่ทำความผิดด้วยความเป็นกลางไม่มีความพยาบาท ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราช
ชนช้างกับเปิดน้อย เมื่อเปิดน้อยเห็นถึงพระเดชานุภาพของพระเจ้าราชาธิราชจึงขอยอมแพ้ พระเจ้า
ราชาธิราชเห็นว่าเปิดน้อยยอมรับผิดสมกับเป็นชายชาติทหารและเป็นผู้ที่มีฝีมือและกล้าหาญพระเจ้า
ราชาธิราชจึงมีความเมตตาไม่มีความพยาบาท พระราชทานอภัยโทษและให้เปิดน้อยมาทำงานรับใช้ใกล้ชิด
พระองค์ ดังนี้

แล้วจึงตรัสแก่เปิดน้อยว่าตัวกับเราเป็นข้าศึกทำสงครามจนได้ชนช้างกัน เพราะเหตุว่าตัว
คู่มั่นเรา มิได้คิดว่าเราเป็นลูกเจ้าตัวเป็นลูกข้า และบัดนี้ตัวก็เห็นบุญญาภิสมภารแห่งเรา วางอาวุธเสียใน
ท่ามกลางสงครามไหว้เราเหนือคอช้างนั้น เราก็เห็นว่าตัวรู้ตัวว่าผิดกลับคิดหาความชอบ เราก็มีความเมตตา
กรุณาหาความพยาบาทมิได้ ประการหนึ่งเล่า ก็ให้ผู้อื่นเป็นในเชื้อสายของเรา เราไม่ฆ่าเสียจะเลี้ยงไว้ให้มี
ความสุขสืบไป ท่านอย่าได้คิดรังเกียจเลย จงอยู่ตั้งใจอยู่ทำราชการด้วยเราเถิด

(ราชาธิราช : 191)

พระเจ้าราชาธิราชทรงลงโทษผู้กระทำความผิดด้วยความเป็นกลางไม่มีความพยาบาท แม้แต่
ศัตรูที่เคยคู่มั่นพระเดชานุภาพคิดปลงชีวิตพระองค์ เมื่อทรงเห็นว่าเปิดน้อยสำนึกผิดสมกับเป็นชายชาติ
ทหารยอมรับในพระราชอำนาจของพระองค์ ประกอบกับเปิดน้อยเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีความกล้า
หาญและเป็นเหมือนพระญาติของพระองค์ พระเจ้าราชาธิราชจึงทรงเมตตาโดยไม่คิดพยาบาทเปิดน้อย
ทรงพระราชทานอภัยโทษไม่ประหารชีวิต และมีพระราชดำริที่จะเลี้ยงดูเปิดน้อยให้มีความสุข ซึ่งแสดงให้เห็น
เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชให้ความสำคัญแก่บ้านเมืองหากผู้ใดมีความเก่งกล้าสามารถและทำประโยชน์ต่อ
บ้านเมืองได้แม้ทำผิดพระองค์ก็พระราชทานอภัยโทษให้หากสำนึกผิดเพื่อนำมารับราชการ

ในตอนทีพระเจ้าราชาธิราชทรงชนช้างกับมังรายกะยอจระวา และมังรายกะยอจระวาพ่ายแพ้ถูกจับตัวได้ พระเจ้าราชาธิราชทรงมีความเมตตาไม่มีความพยาบาทจึงตรัสปลอบใจและขอให้มังรายกะยอจระวาอยู่กับพระองค์แล้วพระองค์จะเลี้ยงดูอย่างดี ถึงแม้พระองค์จะรู้ว่ามังรายกะยอจระวาคือลาวแก่นท้าวที่กลับมาเกิดเพื่อทำลายพระองค์ ดังความว่า

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราช จึงตรัสสั่งเสนาบดีนายทัพนายกองให้ไปรับมังรายกะยอจระวาเข้ามาถึงแล้ว ทอดพระเนตรเห็นมังรายกะยอจระวาเจ็บล้าปากอยู่เป็นกำลัง ก็ทรงพระเมตตาสงสาร ด้วยสันนิบาตเคยเป็น พระราชบุตรมาแต่ก่อน จึงตรัสปลอบว่าหลานเรามาทำสงครามถึงแก่ปราชัยครั้งนี้ก็เป็นประเพณีการศึกย่อมมีแพ้และชนะเหมือนกัน หลานเราอย่าโหม่นสน้อยพระทัยเลย เราคิดอยู่ว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องน้องเราพระราชบิดาของหลานนั้นก็เป็นกษัตริย์อันประเสริฐ หลานเรามีเสียแรงเป็นชายอันเข้มแข็งในการสงครามนัก มีเกียรติยศลือไปทั่วอาณาเขตประเทศต่าง ๆ ถึงเราจับหลานได้ดังนั้นก็ไม่ได้คิดทำอันตราย จะเลี้ยงหลานเราไว้ดูหนึ่งพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องพระราชบิดาของหลานนั้น

(ราชาธิราช : 357)

พระเจ้าราชาธิราชทรงลงโทษผู้กระทำผิดด้วยความเป็นกลางไม่มีความพยาบาท แม้แต่ผู้ที่คิดร้ายต่อพระองค์ดังเช่นมังรายกะยอจระวา เมื่อมังรายกะยอจระวาถูกจับตัวมาได้พระเจ้าราชาธิราชก็ทรงมีเมตตาพระราชทานอภัยโทษให้และตรัสปลอบใจให้ยอมอยู่กับพระองค์แม้พระองค์จะทรงทราบว่ามังรายกะยอจระวาคือลาวแก่นท้าวกลับมาเกิดเพื่อทำลายล้างพระองค์ ๆ ก็ทรงเมตตาสงสารปลอบใจและตรัสว่าจะขอเลี้ยงดูมังรายกะยอจระวาให้สุขสบายเหมือนลูกหลาน แต่มังรายกะยอจระวาไม่ยินยอมขอตายอย่างสมศักดิ์ศรี

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง : อุบายสี่ประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ และวุฒิเจ็ดประการ

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเป็นพระราชบุตรของพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวา กษัตริย์ผู้ครองเมืองรัตนบูรังวะ เดิมมีพระนามว่ามังสุหนียด เมื่อพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวาสวรรคตมังสุหนียดจึงได้ราชาภิเษกครองราชสมบัติต่อจากพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวา ทรงมีพระนามว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง เมื่อขึ้นครองราชย์ทรงนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินนโยบายปกครองบ้านเมืองและการทำศึกสงคราม เพื่อให้บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรือง 4 หมวด ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

1. อุบายสี่ประการ ประกอบด้วยสามัญญอุบาย นิเกอุบาย เล่ห์อุบาย และธนะอุบาย พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องนำหลักธรรมนี้มาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติครบทั้ง 4 ข้อดังนี้

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเป็นกษัตริย์ที่มีความรู้ในสามัญญอุบาย ทรงมีความรู้ในราชกิจการงานสงคราม ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชยกทัพมารุกรานพม่าแต่ยอมถอยทัพกลับไป เนื่องจาก

กลอุบายของพระสังฆราชกังคยะสะกะโร ประกอบกับในขณะนั้นใกล้จะถึงฤดูฝนกองทัพจะต้องทำศึกด้วยความยากลำบาก พระเจ้าราชาธิราชจึงยอมถอยทัพกลับไป พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงคาดการณ์ว่าพระเจ้าราชาธิราชจะต้องยกทัพมาทำศึกอีก จึงมีพระราชดำริที่จะทำสงครามกับพระเจ้าราชาธิราชเพื่อเป็นการตอบโต้พระเจ้าราชาธิราชที่ยกทัพมารุกรานพม่า พระองค์จึงวางแผนที่จะปราบปรามเมืองขึ้นให้สงบราบคาบก่อนเพื่อบ้านเมืองจะได้ไม่ระส่ำระสายและมีกำลังพลมากขึ้น รวมทั้งได้ส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังพระเจ้าเชียงใหม่ เพื่อให้พระเจ้าเชียงใหม่ส่งกองทัพมาช่วยพระองค์ทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราช ดังความว่า

ขณะนั้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง จึงตรัสปรึกษาด้วยเสนาบดีทั้งปวงว่า พระเจ้าราชาธิราชยกขึ้นมาถึงพระนครเรา สถาปนาหอพระไว้ หวังจะให้เป็นที่ประดิษฐานได้ยกทัพล่วงแดนขึ้นมาถึงเมืองเรา ๆ ก็ให้ทหารออกไปเอาไฟเผาเสียนั้นเห็นว่าจะขัดเคืองพระทัยอยู่ แต่ว่าศึกจวนฤดูน้ำจึงมิกลับมา เห็นว่าสงครามมอญกับเราจะติดพันกันไปเป็นมั่นคง ครั้นเราจะยกกองทัพลงไปตอบแทนกระทำแก่เมืองหงสาวดีบ้าง บัดนี้บ้านเมืองเราในขอบเขตเสมาจังหวัดทั้งปวง ก็ยังมีราบคาบเป็นปกติ ผู้คนระส่ำระสายอยู่กำลังเรายังน้อย ประการหนึ่งเมืองตะแคงและเมืองไทยใหญ่เล่าก็เป็นขอบต่อเราแข็งเมืองอยู่ เราคิดจะยกกองทัพไปตีเมืองตะแคงและเมืองไทยใหญ่ปราบปรามเสียให้ราบคาบแล้ว จึงจะยกไปตีเมืองหงสาวดีแล้วให้มีหนังสือไปถึงพระเจ้าเชียงใหม่ ขอกองทัพให้ยกมาช่วยเป็นทัพกระหนาบ เห็นจะได้เมืองหงสาวดีโดยง่าย เสนาบดีทั้งปวงก็เห็นด้วยโดยพระราชบริหาร

(ราชาริราช : 223-224)

เมื่อเกิดศึกสงครามพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงนำความรู้ในราชกิจการงานสงครามมาใช้หาแนวทางหรือยุทธวิธีที่จะทำให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ โดยที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้ทรงตรัสปรึกษาเสนาบดีถึงพระราชดำริของพระองค์ที่จะทำให้บ้านเมืองมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงและสงบสุขก่อนนั้นคือการปราบปรามเมืองขึ้น แล้วจึงดำเนินนโยบายขอความร่วมมือจากบ้านเมืองอื่นให้ส่งกองทัพมาช่วยเหลือด้วยการส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังพระเจ้าเชียงใหม่ เพื่อให้พระเจ้าเชียงใหม่ส่งกองทัพมาช่วยเหลือในการทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราชเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กองทัพ ทำให้กองทัพมีประสิทธิภาพมากขึ้นสามารถเอาชนะกองทัพของพระเจ้าราชาธิราชได้ เหล่าเสนาบดีก็เห็นด้วยกับพระราชดำริ เนื่องจากเชื่อมั่นในความรู้ราชกิจการงานสงครามของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงปฏิบัติตามรับสั่ง ทำให้การดำเนินงานของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเป็นไปอย่างเรียบร้อย

ในตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทำสงครามพ่ายแพ้พระเจ้าราชาธิราช พระองค์จึงยกทัพกลับเมืองอังวะ จากนั้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีรับสั่งให้ขุนนางทั้งหลายช่วยกันฝึกฝนทหารให้พร้อมอาวุธจนชำนาญในการรบ เพื่อให้การยกทัพไปทำสงครามครั้งใหม่ประสบความสำเร็จดังความว่า

สมเด็จพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ก็ให้เลกกงทัพเสด็จกลับกรุงรัตนบุรีอังวะ จึงตรัสสั่งให้นายทัพนายกองทั้งปวงให้แบ่งปันพลฝึกหัดทหารใหม่ซ้อมเพลงอาวุธให้ชำนาญในขบวนรบทุกคน นายทัพนายกองทั้งปวงรับพระราชโองการใส่เกล้าฯ แล้ว ก็ฝึกหัดทหารรบทั้งคืนให้ชำนาญในศิลปศาสตร์ต่าง ๆ

(ราชาริราช : 235)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงใช้ความรู้ในราชกิจการงานสงครามเพื่อแก้ไขสถานการณ์ เมื่อทำศึกสงครามแล้วกองทัพของพระองค์พ่ายแพ้กองทัพของพระเจ้าราชาริราช พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีรับสั่งให้ขุนนางฝึกฝนซ้อมรบทหารให้มีความชำนาญในการรบมากขึ้นเพราะทหารเป็นกำลังสำคัญของกองทัพ หากทหารชำนาญในการรบย่อมทำให้กองทัพของพระองค์มีความเข้มแข็งมากขึ้นและสามารถเอาชนะข้าศึกได้ ขุนนางก็ปฏิบัติตามรับสั่งทำให้เหล่าทหารมีความชำนาญในการทำศึกมากขึ้น

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงใช้ความรู้ในราชกิจการงานสงคราม เพื่อแก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ เมื่อพระองค์มีรับสั่งให้ยกทัพไปตีหัวเมืองรายทางที่จะไปยังหงสาวดีแต่ถูกทัพของพระเจ้าราชาริราชตีแตกกลับมา พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงวางแผนไปตีเมืองพะสิมที่อำมาตย์ทิมณีกโรครักษาอยู่ให้ได้ก่อน เนื่องจากอำมาตย์ทิมณีกโรคจะยกทัพมาช่วยหงสาวดีทำศึกกับพม่าอยู่เสมอ และเมืองพะสิมเป็นเมืองใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์ หากพม่าตีเมืองพะสิมได้ก็ถือเป็นการตัดกำลังศึกและได้เสบียงอาหารเป็นกำลังของกองทัพ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดรู้จักใช้ความรู้ในราชกิจการงานสงครามด้วยการตัดกำลังข้าศึกเข้าตีเมืองพะสิมที่อำมาตย์ทิมณีกโรครักษาอยู่ เนื่องจากอำมาตย์ทิมณีกโรคมีความรู้ความสามารถและเป็นกำลังสำคัญที่คอยยกทัพไปให้ความช่วยเหลือพระเจ้าราชาริราชอยู่เสมอ ทำให้พระองค์ไม่สามารถตีกรุงหงสาวดีได้ หากพระองค์ยึดเมืองพะสิมได้ก็อาจยึดครองกรุงหงสาวดีได้ง่ายขึ้น

นอกจากนี้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเป็นกษัตริย์ที่มีนิกะอุบาย คือ มีความรู้ในการประเมินสถานการณ์ว่าเมื่อใดจึงเป็นฝ่ายได้เปรียบและจะได้ชัยชนะ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทำศึกกับพระเจ้าราชาริราชจนกองทัพของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเสียรู้พลและช้างม้าล้มตายเป็นจำนวนมากและในขณะนั้นก็ใกล้จะถึงฤดูฝน พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีหนังสือขอสงบศึกและขอมีไมตรีต่อพระเจ้าราชาริราช ดังความว่า

ฝ่ายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงตรัสปรึกษาด้วยเสนาบดีนายทัพนายกองทั้งปวงว่า แต่เราทำสงครามมากับพระเจ้าราชาริราชเป็นหลายครั้งแล้วยังหาได้ท่วงที่ไม่ ไร้พลช้างม้าก็ล้มตายเป็นอันมาก ครั้นนี้จะเอาแต่เมืองพะสิมเล่าก็ยังไม่ได้ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าราชาริราชยกทัพใหญ่มาช่วยทันที บัดนี้ก็จวนสิ้นฤดูถึงมาตรว่าจะขึ้นรับเดียวทำสงครามไป ก็เอาชัยชนะแก่กันมิได้ มีแต่เสียรู้พลทั้งสองฝ่าย ประการหนึ่งสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ได้รับความเดือดร้อนจะเป็นเวรติดไป เราคิดจะให้มีหนังสือไปถึงพระเจ้าราชาริราชให้บำรุงเป็นทางพระราชไมตรีโดยโบราณราชประเพณี ถ้าพระเจ้าราชาริราชเห็นด้วยจึงกำหนดทำสัตย์สัตยานุสัตย์ต่อกัน เสนาบดีทั้งปวงจะเห็นประการใด เสนาบดีนายทัพนายกองทั้งปวงก็เห็นด้วย

(ราชาริราช : 264-265)

เมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราชจนเสียกำลังพลไปมากมายก็ยังไม่อาจเอาชนะได้ พระองค์จึงตรัสปรึกษาเสนาบดีถึงพระราชดำริของพระองค์ว่าหากทำศึกต่อไปก็มีแต่ความเสียหายทั้งสองฝ่ายไม่ว่าจะเป็นเหล่าทหาร และประชาชนต่างก็ได้รับความเดือดร้อนจากการทำศึกสงคราม ในครั้งนี้ ประกอบกับใกล้จะถึงฤดูฝนหากทำศึกต่อไปก็จะได้รับความลำบาก จึงมีพระราชดำริที่จะขอสงบศึกโดยส่งหนังสือขอมิไต่รบไปยังพระเจ้าราชาธิราชเพื่อไม่ให้กองทัพและประชาชนของพระองค์ได้รับความเดือดร้อน เสนาบดีนายทัพนายกองก็เห็นด้วย พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีรับสั่งให้ขุนนางนำพระราชดำริของพระองค์ไปปฏิบัติทำให้การดำเนินงานของพระองค์เป็นไปอย่างเรียบร้อย แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงมีความรู้ในการประเมินสถานการณ์ เมื่อทรงเห็นว่ากองทัพของพระองค์ไม่สามารถเอาชนะกองทัพของพระเจ้าราชาธิราชได้มีแต่จะนำความเดือดร้อนมาให้แก่ประชาชน พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงส่งหนังสือขอสงบศึกไปให้แก่พระเจ้าราชาธิราช

ในด้านเล่ห์อุบาย คือ การใช้เล่ห์กลและการรู้เท่าทันเล่ห์กลนั้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงเป็นกษัตริย์ที่รู้เท่าทันเล่ห์กลของผู้อื่นและรู้จักใช้กลอุบายในการรบเพื่อให้ได้รับชัยชนะ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกทัพมาล้อมเมืองพะสิมไว้แล้วใช้กลอุบายเพื่อจะเข้ายึดเมืองพะสิม ดังนี้

ฝ่ายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงตรัสปรึกษาเสนาบดีนายทัพนายกองทั้งปวงว่า เมืองพะสิมอำมาตย์ทิมมณีกรอดรักษามันคงอยู่ ครั้นจะหักเอาด้วยกำลังบัดนี้ ถึงได้ก็จะเสียไพร่พลเป็นอันมาก จำจะทำอุบายมีหนังสือเข้าไปล่อลวง ให้อำมาตย์ทิมมณีกรอดเชื่อในหนังสือแล้วก็จะออกมาหาเรา เห็นจะได้เมืองพะสิมได้โดยง่าย เสนาบดีทั้งปวงก็เห็นด้วย

(ราชาธิราช : 261-262)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงรู้จักใช้กลอุบายในการทำศึกสงคราม เมื่อพระองค์ยกทัพมาตีเมืองพะสิมแล้วแต่ไม่สามารถตีเมืองได้จึงตรัสปรึกษาเสนาบดีแม่ทัพนายกองว่า อำมาตย์ทิมมณีกรอดรักษาเมืองพะสิมไว้อย่างเข้มแข็ง การเอาชนะโดยใช้กำลังย่อมทำให้สูญเสียกำลังมาก ดังนั้นจำต้องใช้กลอุบายแต่งหนังสือลวงอำมาตย์ทิมมณีกรอดให้ยอมสวามิภักดิ์และออกมาอยู่ฝ่ายเดียวกับพระองค์ เพื่อให้สามารถยึดครองเมืองพะสิมได้โดยไม่ต้องใช้กำลัง เสนาบดีนายทัพนายกองก็เห็นด้วยจึงปฏิบัติตามพระราชดำริแต่การดำเนินงานของพระองค์ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากอำมาตย์ทิมมณีกรอดรู้เท่าทันกลอุบายของพระองค์

นอกจากนี้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงสามารถรู้ทันในกลอุบายของฝ่ายมอญที่ทำหนังสือลวงมังรายกะยอจะวา ในคราวที่มังรายกะยอจะวากลับไปตีเมืองตะแคงจนเกือบจะตีเมืองตะแคงได้แล้วเนื่องจากเมืองตะแคงกำลังขาดเสบียงอาหารและกำลังจะพ่ายแพ้ พระยาเกียรพระราชาบุตรของพระเจ้าราชาธิราชและสมิงนันทสุริยะขุนนางมอญใช้กลอุบายทำหนังสือลวงมังรายกะยอจะวาทูลบอกให้กองทัพของพระเจ้า

ราชาธิราชกำลังจะยกทัพมาช่วย มังรายกะยอจะวาหลงเชื่อจึงรีบยกทัพกลับกรุงอังวะ แต่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงทราบว่าเป็นกลลวงของฝ่ายมอญ ดังความว่า

ฝ่ายมังรายกะยอจะวากลับมาถึงกรุงอังวะแล้ว ก็กราบทูลพระราชบิดาซึ่งได้เมืองทวายทวายคืน และยกไปกระทำการ ณ เมืองตะแคงทุกประการแล้วถวายหนังสือซึ่งเก็บได้นั้นด้วย พระเจ้ามณฑลทิพย์ทรงได้แจ้งความในหนังสือนั้นแล้ว จึงตรัสแก่มังรายกะยอจะวาว่า มอญนายทัพนายกองทแกล้วทหาร พระเจ้าราชาธิราชประกอบด้วยสติปัญญาสามารถนัก หนังสือนี้เป็นกลอุบายล่อลวง เจ้ายังเยาว์แก่ความรู้เท่าทันมอญ จึงเลิกทัพกลับมา อันจะทำสงครามแก่มอญนั้นอย่าฟังประมาท แล้วพระราชทานรางวัลแก่ พระราชโอรสและนายทัพนายกองทั้งปวงเป็นอันมาก

(ราชาธิราช : 306)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงรู้เท่าทันกลอุบายของผู้อื่น เมื่อพระองค์ทรงทราบจากมังรายกะยอจะวาว่ากองทัพของพระเจ้าราชาธิราชกำลังยกทัพมาช่วยพระยาเกียรติซึ่งรักษาเมืองตะแคงอยู่พระองค์ก็ทรงทราบว่าเป็นกลลวงเพื่อให้มังรายกะยอจะวาเข้าใจผิดแล้วรีบยกทัพกลับมาด้วยเหตุที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงทำศึกสงครามมาเป็นเวลานาน ทำให้พระองค์มีประสบการณ์ในการทำศึกสงคราม สามารถรู้เท่าทันเล่ห์กลอุบายของพระยาเกียรติและขุนนางมอญ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงให้คำแนะนำสั่งสอนมังรายกะยอจะวาและเหล่าขุนนางว่าไม่ควรประมาทในการทำศึกกับฝ่ายมอญเพราะขุนนางฝ่ายมอญล้วนมีสติปัญญาและมีความสามารถ อย่างไรก็ตามพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็ทรงพระราชทานรางวัลให้กับมังรายกะยอจะวาและเหล่าขุนนางที่ไปร่วมทำศึกแม้ว่าจะไม่สามารถตีเมืองตะแคงได้ แต่ก็ต่อสู้เต็มความสามารถเพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้ขุนนางปฏิบัติงานต่อไป

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงมีความรู้ในธนะอุบาย คือ รู้จักใช้อุบายในการชวนชวดย่ายเทพทรัพย์ รู้จักใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกพระราชธิดาให้กับสมเด็จพระรามและแต่งตั้งให้สมเด็จพระรามเป็นมหาอุปราชเพื่อเป็นรางวัลที่สมเด็จพระรามอาสาออกไปรบกับกามะนีทหารของพระเจ้ากรุงจีน ทำให้พระเจ้ากรุงจีนไม่สามารถยึดครองเมืองพม่าได้ ดังความว่า

ครั้งนี้สมเด็จพระรามรับอาสากู้เมืองเราไว้ได้ชัยชนะแล้ว ศักยียกทัพเล็กกลับไป สมเด็จพระรามมีความชอบมากบัดนี้ควรเราจะให้สมเด็จพระรามเป็นมหาอุปราช และราชธิดาเราจะประทานให้เป็นบาทบริจาริกาด้วยตามสัญญาจึงจะชอบ

.....

ชาวเมืองทั้งปวงรู้แล้วก็เกรงพระราชอาญาต่างคนชวนกันสรรเสริญพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องว่า พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงโปรดทแกล้วทหารรักยิ่งกว่าพระราชธิดาอันเกิดแต่พระอู่ระหวังจะบำรุงพระนครให้คนทั้งปวงให้อยู่เป็นสุข และจะให้ข้าศึกยำเกรงพระเดชานุภาพจึงทรงปลุกเลี้ยงสมเด็จพระรามไว้ตั้งให้เป็นมหาอุปราช

(ราชาธิราช : 385-391)

การแต่งตั้งสมเด็จพระรามให้เป็นมหาอุปราชและยกพระราชธิดาของพระองค์ให้สมเด็จพระรามเพื่อ

ตอบแทนคุณความดีที่สมเด็จพระรามาธิบดีออกโปรดกับทหารของพระเจ้ากรุงจีนจนได้รับชัยชนะนั้น แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงรู้จักใช้อุบายในการชวนชวายถ่ายเทพริทย์ยอมเสียสละยกพระราชธิดาและเมืองพม่าให้กับขุนนางที่ทำคุณประโยชน์ต่อบ้านเมืองแม้จะเป็นขุนนางฝ่ายข้าศึก ทรงเห็นแก่ประโยชน์ของบ้านเมืองมากกว่าสิ่งอื่นใด ทำให้เหล่าขุนนางและประชาชนมีความชื่นชมในความเสียสละของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงเกิดความซื่อสัตย์จงรักภักดียอมรับและตั้งใจปฏิบัติตามรับสั่งอย่างเต็มที่

2. วิชาห้าประการ ประกอบไปด้วย โยคเสฐา วินิจชัยเสฐา เหตุเสฐา โบราณเสฐา และหัตถิอัศตะเสฐา พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 1 ข้อ ได้แก่

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงมีความรู้ในโบราณเสฐา คือ มีความรู้ในภูมิประเทศว่าที่ใดเป็นมณฑลหรือไม่เป็นมณฑลและที่ใดมีความเหมาะสมในการตั้งทัพ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกทัพมาทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราช ขณะที่กำลังเคลื่อนทัพอยู่นั้นกองทัพของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องถูกกองทัพของสมเด็จพระอินทร์ชุมโจมตี เมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทอดพระเนตรเห็นสภาพภูมิประเทศบริเวณนั้นแล้วจึงมีพระราชดำริว่าไม่เหมาะสมที่จะตั้งทัพจึงให้ถอยทัพมาตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำเจียดแล้วจึงให้ทหารไปสืบดูที่ตั้งของทัพมอญ ดังความว่า

ฝ่ายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเห็นดังนั้นสงสัยพระทัยนัก ทรงพระดำริว่ากองทัพพระเจ้าราชาธิราชมาตั้งชุมอยู่ แล้วให้ทหารยกออกมาโจมตี ครั้นจะตั้งลงที่นั่นก็เป็นป่าเปลี่ยวร้างร้างไม่มีที่จะอาศัย จึงให้ถอยทัพมาตั้งมั่นอยู่แนวแม่น้ำเจียดเป็นที่เหล่าน้ำหนัก แล้วให้แต่งกองร้อยคอยเหตุไปสอดแนมดูทัพมอญว่าจะตั้งอยู่ตำบลใดให้ได้เนื้อความจงแน

(ราชาธิราช : 238)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงมีความรู้ในภูมิประเทศว่าที่ใดมีความเหมาะสมในการที่จะตั้งทัพได้ เมื่อกองทัพของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องถูกกองทัพของสมเด็จพระอินทร์เข้าโจมตีในบริเวณป่าโล่ง พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็ได้รับสั่งให้กองทัพเดินทัพต่อไปโดยไม่หยุดตั้งทัพ เนื่องจากทรงมีพระราชดำริว่าบริเวณนั้นไม่เหมาะสมในการตั้งทัพ เพราะเป็นป่าโปร่งไม่มีต้นไม้ให้ทหารและช้างม้าพักอาศัย และไม่มีที่กำบังหลบซ่อนข้าศึก พระองค์จึงมีรับสั่งให้มาตั้งทัพบริเวณแม่น้ำเจียดเพื่อทำการสู้รบแทน เนื่องจากมีภูมิประเทศเหมาะสมและเป็นแหล่งเสบียงอาหารมีต้นไม้ป่าไม้เป็นที่พักรวมทั้งมีที่กำบัง จากนั้นจึงมีรับสั่งให้ทหารออกไปสอดแนมดูที่ตั้งทัพของฝ่ายมอญ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงมีความรู้เรื่องพิชัยสงครามและภูมิศาสตร์การตั้งทัพพระองค์จึงสามารถนำความรู้นี้มาใช้ในการทำศึกสงครามได้เป็นอย่างดี

ในตอนที่จะเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกทัพไปตีเมืองเสียมแต่ไม่สามารถเอาชนะได้จึงมีรับสั่งให้ถอยทัพไปตั้งที่เมืองตะเกิง เนื่องจากพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีพระราชดำริว่าภูมิประเทศบริเวณนั้นไม่เหมาะสมที่จะตั้งทัพ ดังความว่า

พระเจ้ามณฑลเกียรติทองได้ฟังดังนั้นก็ทรงพระดำริว่า สมิงอังวะมังศรีมีสติปัญญาหลักแหลมสมด้วยลักษณะทหารอันแก่งกล้า แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับไป ณ ค่าย จึงตรัสแก่เสนาบดีนายทัพนายกอง ทั้งปวงว่า สักเรากครั้งนี้หมายจะหักเอาเมืองเสียมให้จงได้ ก็หาสมคณไม่อนึ่ง ซึ่งจะตั้งค่ายก็ไม่ชอบกล หาเป็นที่ชัยภูมิจำจะยกถอยไปตั้งอยู่ ณ เมืองตะเกิงจึงจะทำถนัด

(ราชาธิราช : 365)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงมีความรู้ในภูมิประเทศทำให้รู้ว่าที่ใดมีความเหมาะสมในการตั้งทัพได้ เมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไม่สามารถตีเมืองเสียมได้จึงตรัสปรึกษาเสนาบดีว่าพระองค์มีพระราชดำริที่จะถอยทัพไปตั้งที่เมืองตะเกิง เนื่องจากบริเวณเมืองเสียมไม่เหมาะสมในการตั้งทัพ เพราะบริเวณรอบเมืองเสียมเป็นป่าชายเลนน้ำลึกมีน้ำเค็มขึ้นถึงจึงไม่สามารถตั้งทัพได้ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีความรู้เรื่องพิชัยสงครามและภูมิศาสตร์การตั้งทัพสามารถนำมาใช้ในการทำศึกสงครามได้เป็นอย่างดี ขุนนางเชื่อมั่นในความรู้อันสูงของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงยอมรับและปฏิบัติตามพระราชดำริ

3. คุณแปดประการ ประกอบไปด้วยหลักธรรมคือ สัจจัง อวิโรธะนัง สีนะหะสสะนะ สุตระยุดธัง สิละวา อะโรคยา จาโคปะนะ และนิสัมมะการี พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้นำหลักธรรมนี้มาเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ 6 ข้อดังนี้

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องปฏิบัติตามหลักธรรมในข้อสัจจัง คือ กล่าวด้วยคำเป็นสัตย์ ดังเช่นทรงรักษาคำพูดที่ให้ไว้กับพระเจ้าราชาธิราชว่าจะไม่ทำร้ายหรือจับตัวสมิงพระราม เมื่อสมิงพระรามขอให้ทหารพม่ามาประลองฝีมือ เพื่อให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเห็นถึงความเก่งกล้าสามารถ แต่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเกรงว่าสมิงพระรามจะได้รับบาดเจ็บแล้วพระองค์จะทรงผิดสัญญากับพระเจ้าราชาธิราช พระองค์จึงไม่ทรงอนุญาต ดังความว่า

พระเจ้ามณฑลเกียรติทองได้ทรงฟังดังนั้นจึงตรัสตอบว่า ซึ่งท่านพูดดังนี้เรามีความยินดีนัก แต่การสงครามเปรียบดังพองอับทชะ จะหมายแน่ว่ามีผู้แพ้แลชนะนั้นมิได้ ฝ่ายพม่าแพ้ก็จะเห็นงามของท่าน ถ้าท่านเพเลียงพลบาดเจ็บโลหิตออก มิมากแต่แมลงวันกินอ้อมหนึ่ง ก็จะมีคำที่เราสัญญาไว้กับพระเจ้าราชาธิราช ตรัสแล้วจึงพระราชทานเครื่องทองกินหมากสำหรับหนึ่ง ช้างผูกเครื่องคร่ำทองด้วยช้างหนึ่ง ให้แก่สมิงพระราม ๆ ก็ถวายบังคมลาขึ้นช้างกลับมาเฝ้าพระเจ้าราชาธิราช

(ราชาธิราช : 327-328)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงเป็นกษัตริย์ที่รักษาคำพูดของตนเอง พระองค์จึงไม่ทรงอนุญาตให้สมิงพระรามประลองฝีมือกับทหารพม่า เนื่องจากทรงเกรงว่าสมิงพระรามอาจได้รับบาดเจ็บเพราะการสู้รบก็เหมือนการศึกษาสงครามไม่มีความแน่นอนว่าฝ่ายใดจะแพ้หรือชนะ หากสมิงพระรามชนะก็จะทำให้ฝ่ายพม่าหมดกำลังใจท้อถอย แต่ถ้าสมิงพระรามแพ้หรือได้รับบาดเจ็บแม้เพียงนิดเดียวพระองค์จะต้องเสียสัณยต์ที่ให้ไว้กับพระเจ้าราชาธิราชว่าจะไม่ทำร้ายหรือจับตัวสมิงพระรามไว้ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงพระราชทานรางวัลให้สมิงพระราม เนื่องจากทรงชื่นชมในบุคลิกลักษณะของสมิงพระรามที่มีความงามสง่าแสดงถึงความเก่งกล้าสามารถ การกระทำของพระองค์ทำให้ขุนนางฝ่ายพม่ายกย่องชื่นชมในการรักษาสัณยต์แม้กระทั่งกับพระเจ้าราชาธิราชซึ่งเป็นศัตรูของพระองค์

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงรักษาคำพูดของพระองค์ด้วยการยกพระราชธิดาของพระองค์และแต่งตั้งให้สมิงพระรามเป็นมหาอุปราช เนื่องจากสมิงพระรามสามารถกอบกู้เมืองพม่าจากการรุกรานของพระเจ้ากรุงจีนที่ส่งกามาเนืมาทำรบได้สำเร็จ ดังความว่า

พระเจ้ามณฑิรทองจึงตรัสว่า เราเป็นกษัตริย์อันประเสริฐได้ออกกวาดแล้ว ถึงจะตายก็หาเสียดายชีวิตไม่ เพราะรักสัณยต์ยิ่งกว่ารักชีวิตได้ร้อยเท่า ซึ่งที่มหาอุปราชกับราชธิดาเรานั้น เราได้ออกปากแล้วว่า จะให้เป็นบำเหน็จความชอบแก่ท่าน จึงมาตรวจจะมีรับด้วยท่านคำนึงถึงพระเจ้าราชาธิราชอยู่ ก็จึงรับเสียแต่พอเป็นเหตุตามสัญญาเกิด อย่าให้เราเสียสัณยต์เลย อนึ่งเราเกรงคนทั้งปวงจะครหานินทาได้ ท่านรับอาสาทูลพระนครไว้มีความชอบเป็นอันมาก มิได้รับบำเหน็จรางวัลสิ่งใด นานไปเบื้องหน้าถ้าบ้านเมืองเกิดจลาจลหรือข้าศึกมาอย่าหนีเสียกำลังใจ ก็จะไม่มิผู้ใดรับอาสาอีกแล้ว เห็นเราจะได้รับความชื่นชมเป็นมั่นคง

(ราชาธิราช : 389)

เมื่อสมิงพระรามสามารถสู้รบปกป้องเมืองพม่าจากการรุกรานของพระเจ้ากรุงจีนได้สำเร็จ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีรับสั่งแต่งตั้งสมิงพระรามเป็นมหาอุปราชและยกพระราชธิดาให้ตามที่พระองค์ได้สัญญาไว้ว่าหากผู้ใดอาสาออกไปรบกับทหารพระเจ้ากรุงจีนแล้วชนะจะพระราชทานรางวัลให้ แต่สมิงพระรามกลับไม่ยอมรับพระราชทานรางวัลกลับไปหงสาวดีแทน พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงทรงขอร้องให้สมิงพระรามรับการแต่งตั้งและยอมอภิเษกกับพระราชธิดาของพระองค์ เพื่อไม่ให้พระองค์เสียคำพูดที่ได้ให้ไว้เพราะทรงรักสัณยต์ยิ่งกว่ารักชีวิตของตนเองถึงร้อยเท่า ขุนนางจึงเกิดความชื่นชมและเลื่อมใสในการปฏิบัติพระองค์ของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องที่ทรงให้ความสำคัญแก่ขุนนางที่ทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองแม้แต่ขุนนางฝ่ายศัตรูพระองค์ก็พระราชทานรางวัลให้ ทำให้ขุนนางพม่าตั้งใจปฏิบัติงานเพื่อชาติบ้านเมืองอย่างเต็มที่

นอกจากนี้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยังทรงมีหลักธรรม สีนะทาสสะนา คือ มีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระองค์แสดงความเมตตาต่อสมิงนครินทร์ เนื่องจากสมิงนครินทร์เคยไว้ชีวิต

พระองค์และมีคุณดั่งกองทัพนพมา เมื่อสมิงนครอินทร์เสียชีวิตพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงเปลี่ยนเครื่องประดับที่พระองค์ทรงออกใส่ศพลสมิงนครอินทร์และจัดตกแต่งศพให้อย่างสมเกียรติ แล้วส่งศพคืนให้พระเจ้าราชาธิราช ดังความว่า

ซึ่งสมิงนครอินทร์มาถึงแก่ความตายเสีย น้าอาลัยเสียตายนัก ลูกเราทำดังนี้มิชอบ ครัสติโทษ พระราชบุตรเป็นอันมากแล้ว จึงเปลี่ยนเครื่องประดับซึ่งพระองค์ทรงนั้นออกใส่ศพลสมิงนครอินทร์ แล้วยกศพตั้งในโกศแต่งเครื่องประดับประดาเป็นอันงาม ครัสสั่งให้หามโกศลงใส่เรือขนาน และจารึกอักษรใส่แผ่นทองลงไว้ด้วย เนื้อความว่าเจ้าสมิงนครอินทร์มีความสัตย์เป็นแท้ รู้จักคุณพระมหากษัตริราชเป็นอันยิ่งหาผู้เสมอด้วยยาก ซึ่งราชบุตรเราทำดังนี้เราหาเห็นชอบด้วยไม่ ครั้นเรารู้จึงรีบลงมา ๆ ก็มีทัน พอสมิงนครอินทร์ถึงแก่กรรมเสียแล้ว บัดนี้เราให้แต่งศพลสมิงนครอินทร์ประดับเครื่องกษัตริย์ใส่เรือขนานลอยไปให้ ขอสมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้าอย่าได้น้อยพระทัยเลย

(ราชาธิราช : 324)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงมีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น แม้แต่ขุนนางฝ่ายศัตรูเช่นสมิงนครอินทร์เนื่องจากสมิงนครอินทร์เคยไว้ชีวิตพระองค์ และมีคุณดั่งกองทัพนพมาที่บอกกลลวงของพระเจ้าราชาธิราชที่ลวงพม่าไปฆ่า ทำให้ทัพของพม่านี้อวดมาได้ เมื่อสมิงนครอินทร์เสียชีวิตพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเสียพระทัยมากทรงมีเมตตาเปลี่ยนเครื่องประดับที่พระองค์ทรงออกใส่ศพลสมิงนครอินทร์และจัดตกแต่งศพให้อย่างสมเกียรติและให้จารึกเนื้อความยกย่องชื่นชมสมิงนครอินทร์ว่ามีความซื่อสัตย์รู้จักคุณของกษัตริย์ จากนั้นจึงส่งศพคืนให้พระเจ้าราชาธิราชพร้อมกับกล่าวขอโทษต่อพระเจ้าราชาธิราชที่ไม่สามารถช่วยสมิงนครอินทร์ได้ทัน ซึ่งจากเหตุการณ์นี้ทำให้ขุนนางพม่าชื่นชมในความมีเมตตาของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง

นอกจากนี้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยังปฏิบัติตามหลักธรรม สรุ่ยุทธัง คือ มีความองอาจกล้าหาญเมื่อทำศึกสงคราม ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกทัพมาทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราชพระองค์ได้ยกทัพมาตั้งอยู่ ณ เมืองปรวนเพื่อจัดเตรียมเสบียงอาหาร แล้วจึงยกทัพมาตีเมืองทะเลจนสามารถยึดเมืองทะเลได้ ดังความว่า

ฝ่ายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ซึ่งยกมาตั้งอยู่ ณ เมืองปรวนให้จัดช้างม้าไพร่พลเสบียงอาหารเสร็จแล้วก็ยกลงมา ครั้นถึงเมืองทะเลจึงสั่งให้นายทัพนายกองทั้งปวงเข้าระดมตีเมืองทะเล สมิงชีพราย สมิงอุบากองก็รบด้านทานเป็นสามารพ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเสด็จมาขึ้น ช้างพระที่นั่งสั่งให้ท้าวทหารหักเอาเมืองทะเลให้จงได้ ฝ่ายทหารพม่าก็หักเอาเมืองทะเลได้

(ราชาธิราช : 281)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงมีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงคราม ขณะที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกทัพมาตั้งอยู่เมืองปรวนแล้วทรงมีรับสั่งให้ยกทัพไปตีเมืองทะเล ฝ่ายเมืองทะเลก็ป้องกันเมืองอย่างเต็มที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงเห็นว่าขุนนางพม่ายังไม่สามารถตีเมืองทะเลได้ พระองค์จึงเสด็จออกมาบัญชาการ

รบในสนามรบด้วยพระองค์เอง ทำให้ขุนนางมีขวัญกำลังใจดีเกิดความฮึกเหิมในการทำศึก จึงสามารถตีเมืองทะละได้สำเร็จ

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องปฏิบัติตามหลักธรรมสี่ละวา คือ รักษาศีลดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกทัพไปตีเมืองไทยใหญ่ได้แล้วยกทัพกลับมายังเมืองอังวะ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีรับสั่งให้มีพระธรรมเทศนาเพื่ออบรมจิตใจแก่เหล่าขุนนาง ดังนี้

ฝ่ายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องครั้นตีเมืองไทยใหญ่ ก็ให้สืบสาวเจ้าเมืองและขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งร่วมคิดกันนั้นจำไว้มั่นคง แล้วให้กวาดเอาครอบครัวผู้คิดมิชอบลงมา ณ เมืองอังวะก่อน ภายหลังจึงจัดแจงให้ขุนนางอยู่รักษาแล้วพระองค์ก็เลิกทัพกลับมายังเมืองอังวะ ครั้นมาถึงเมืองแล้ว จึงให้มีพระธรรมเทศนาเรื่องพระยาสุตตะโสมกับพระยาปวิรสาท

(ราชาธิราช : 228)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงเป็นกษัตริย์ที่มีการรักษาศีลพึงธรรม เมื่อทำศึกสงครามเสร็จสิ้นก็โปรดเกล้าฯ ให้มีการแสดงพระธรรมเทศนาเพื่ออบรมสั่งสอนและกล่อมเกล่าจิตใจ และเป็นแบบอย่างให้ขุนนางและประชาชนได้ปฏิบัติตาม

นอกจากนี้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยังปฏิบัติตามหลักธรรมจาโคปะนะ คือ มีการบริจาครทรัพย์โดยไม่เสียดายคิดเอาคืนภายหลัง ดังตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทำสัตย์สัญญามีไมตรีกับพระเจ้าราชาธิราช แบ่งปันเขตแดนกันแล้ว ทั้งสองพระองค์ก็นำพระมหามงกุฏและเครื่องประดับประสมกันกระทำจักรไสยขอพระมูเตา ดังความว่า

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงถวายเศวตฉัตรคันหนึ่ง บังพระสุริยะคันหนึ่ง พระยี่ภูลำรับหนึ่งแก่สมเด็จพระเจ้าราชาธิราช สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชก็ถวายเศวตฉัตรบังพระสุริยะ พระยี่ภูลำสิ่งแก่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเหมือนกัน จึงเอาพระมหามงกุฏและเครื่องประดับพระองค์ทั้งสอง ประสมกันเข้ากระทำจักรไสยขอพระมูเตา แล้วแบ่งเขตแดนอาณาจักรต่อกัน

(ราชาธิราช : 290)

เมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทำสัตย์สัญญาปักปันเขตแดนกับพระเจ้าราชาธิราชแล้วพระองค์ทรงบริจาคราชทรัพย์นำพระมหามงกุฏและเครื่องประดับมาไสยขอพระมูเตาเป็นพุทธบูชา เพื่อแสดงให้เห็นถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องและเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเป็นกษัตริย์ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมนิสัมมะการีคือ จะทำอะไรก็คิดด้วยปัญญาก่อนจึงกระทำ จะเห็นได้จากการทำศึกสงครามของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องว่าจะทรงใช้ปัญญาคิดไตร่ตรองก่อน เช่นเมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทำสงครามพ่ายแพ้ต่อพระเจ้าราชาธิราชถึงสองครั้งแล้ว พระองค์

จึงมีพระราชดำริที่จะให้กองทัพไปตีเมืองรายทางที่จะไปยังเมืองหงสาวดีให้เกิดความระส่ำระสายก่อน เพื่อไม่ให้เมืองเหล่านั้นสามารถเพาะปลูกเก็บเป็นเสบียงอาหารได้ ดังความว่า

ทรงพระดำริว่ากองทัพเรายกกลงไปทำศึกมอญสองครั้งแล้วก็ไม่สมคະเน เสียพหุภพอาหาร เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก ซึ่งแตกพ่ายขึ้นมากครั้งนี้ เพราะเหตุว่าศึกเรารุกืบนัก ประการหนึ่งหัวเมืองรายทาง แคว้นแคว้นหงสาวดีเล่าก็ยังบริบูรณ์มั่งคั่งตืออยู่ ครั้นรู้ว่าเรายกกลงไปเห็นจะรับมือได้ ก็อพยพครอบครัวกวาด เลี้ยงอาหารเสียสิ้น ฝ่ายกองทัพเราจึงขัดสนไม่มีที่อาศัยต้องมาเอาเสบียงถึงเมืองอังวะก็มีทัน ครั้นจะทําสงครามขับเคี่ยวไปก็มิได้จึงต้องล่าทัพถอยมา ไซ้จะเสียทีโดยฝีมือพหุภพอาหารที่เดียวก็หาไม่ ครั้นนี้จำจะต้องศึกใหญ่ไว้ก่อน จะแต่งกองทัพให้จุกลงไปตีบ้านเมืองรายทางให้ผู้คนระส่ำระสายไว้ อย่าให้ตั้งท่ามาหาเกินได้ ให้ออกไปล่าถอยแล้วจึงจะเตรียมเสบียงอาหารให้พร้อม ยกทัพใหญ่ลงไปทำแคว้นหงสาวดีอีกเห็นจะได้โดยสะดวก ครั้น ทรงพระดำริแล้วก็ตรัสปรึกษาเสนาบดีทั้งปวง ๆ ก็เห็นด้วย

(ราชาริราช : 252-253)

เมื่อทำศึกสงครามพ่ายแพ้พระเจ้าราชาริราช พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็ใช้ปัญญาคิดไตร่ตรองถึง สาเหตุที่ทำให้กองทัพของพระองค์พ่ายแพ้แล้วพบว่า สาเหตุมาจากการสู้รบที่เป็นฝ่ายรืบร้อนเป็นฝ่ายรุก และกองทัพขาดแคลนเสบียงอาหาร ไม่มีที่พักรักษาไม่ไซ้เพราะทหารพม่าไม่มีฝีมือ เนื่องจากเมื่อคราวที่ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกทัพไปทำศึกกับพระเจ้าราชาริราชครั้งก่อนนั้น เมื่อหัวเมืองรายทางที่จะไปหงสาวดีรู้ว่า ทหารของพม่ายกกลงมาก็กวาดต้อนผู้คนและเสบียงอาหารอพยพไปเมืองหงสาวดีหมดทำให้ทหารพม่าไม่สามารถ ทำศึกต่อไปได้จึงต้องถอยทัพพ่ายแพ้กลับไป เมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีพระราชดำริจะยกทัพไปทำศึกกับ พระเจ้าราชาริราชอีกครั้ง จึงทรงตรัสปรึกษาและวางแผนกับเสนาบดีโดยมีรับสั่งให้กองทัพส่วนหนึ่งยกไปตี หัวเมืองรายทางก่อน เพื่อไม่ให้เมืองเหล่านั้นสามารถเพาะปลูกเก็บเป็นเสบียงอาหารเพิ่มให้กับกรุงหงสาวดี ได้ ทำให้การยกทัพใหญ่ไปตีเมืองหงสาวดีทำได้สะดวกและอาจได้รับชัยชนะ

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทำสงครามพ่ายแพ้ต่อพระเจ้าราชาริราชหลายครั้ง เนื่องจากกองทัพขาด แคลนเสบียงอาหาร พระองค์จึงมีพระราชดำริที่จะเกณฑ์ทหารลงไปทำนาที่เมืองปรวน เพื่อเก็บไว้เป็น เเสบียงอาหารในการยกทัพไปตีเมืองหงสาวดี ดังความว่า

ฝ่ายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ครั้นเสด็จกลับมาถึงกรุงอังวะแล้วก็ทรงพระวิตกว่า เรายกกลงไปตีเอาเมือง หงสาวดีเป็นหลายครั้งไม่ได้ท่วงทีเลยรู้พลล้มตายมากนัก และขัดด้วยเสบียงอาหารต้องเลิกทัพกลับมาทุกครั้ง ครั้นนี้จะเกณฑ์ทหารลงไปเมืองปรวนทำนา ตั้งอยู่ฉางไว้ได้อาหารมากแล้ว ต่อรุ่งขึ้นปีใหม่จึงจะยกกลงไปตีเมือง หงสาวดี ทรงพระดำริดังนั้นแล้วก็ตรัสสั่งให้มังนันทะมิตรเป็นแม่ทัพคุมพลหมื่นหนึ่งลงมาบรรจบด้วยเจ้าเมือง ปรวนทำนาตระเตรียมอาหารไว้ตามกำหนด

(ราชาริราช : 280)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงทำศึกแพ้พระเจ้าราชาริราช พระองค์ก็ทรงใช้ปัญญาคิดไตร่ตรองในการดำเนินการทำศึกสงคราม วางแผนเพื่อให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีพระราชดำริว่าสาเหตุที่ทำให้กองทัพพ่ายแพ้มาจากการขาดแคลนเสบียงอาหาร ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการทำศึกสงคราม หากขาดแคลนเสบียงอาหารก็อาจทำให้กองทัพหมดเรี่ยวแรงในการทำศึก และต้องพ่ายแพ้ไป พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีรับสั่งให้เกณฑ์ทหารไปทำนาที่เมืองปรวน เพื่อเก็บไว้เป็นเสบียงอาหารในการยกทัพไปตีหงสาวดีในปีต่อมา ซึ่งจะแก้ปัญหาการขาดแคลนเสบียงอาหารของกองทัพและทำให้กองทัพได้รับชัยชนะ

4. วุฒิเจ็ดประการ ประกอบด้วย ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอินทร์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพรหม ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอาทิตย์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระจันทร์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพาย ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระยายมราช ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระมหาสมุทร พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 5 ข้อ ได้แก่

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงประพฤติอิริยาบถตั้งพระอาทิตย์ คือ มีความเสมอภาคในการปกครองบ้านเมืองและขุนนาง แม้แต่ขุนนางของฝ่ายข้าศึกพระองค์ก็ให้ความเสมอภาคเท่าเทียมกับขุนนางของพระองค์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องขอดูตัวสมีนครอินทร์ เมื่อสมีนครอินทร์มาเข้าเฝ้าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็โปรดให้สมีนครอินทร์นั่งเสมอกับขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของพระองค์ ดังนี้

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็โปรดให้สมีนครอินทร์นั่งที่เสมอมั่งนันทะมิตรแล้วทอดพระเนตรดู
สมีนครอินทร์ ตรัสว่าสมีนครอินทร์นี้รูปร่างสมควรเป็นทหารมีลักษณะสัตย์ซื่อ หาผู้เสมอเป็นอันยาก

(ราชาธิราช : 277)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเป็นกษัตริย์ที่ปฏิบัติต่อขุนนางผู้อยู่ใต้การปกครองอย่างเสมอภาคกัน ทรงให้เกียรติ ยกย่อง และให้ความสำคัญกับขุนนางที่ทำความดีความชอบและมีความเก่งกล้าสามารถแม้แต่ขุนนางของฝ่ายศัตรูเช่นสมีนครอินทร์ นอกจากนี้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยังพระราชทานรางวัลและให้ความสำคัญกับสมีนครอินทร์เสมอภาคกับขุนนางของพระองค์ เพื่อเป็นแบบอย่างและเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับขุนนางของพม่าว่าขุนนางผู้ใดมีความรู้ความสามารถและทำคุณประโยชน์เพื่อบ้านเมืองก็จะได้รับการยกย่องและได้รับพระราชทานรางวัลเช่นกัน

นอกจากนี้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยังทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตาโดยการประพฤติอิริยาบถตั้งพระจันทร์ทรงมีความเมตตาแก่สมณชีพราหมณ์เสนาพุดมามาตย์ เห็นแก่ความร่มเย็นเป็นสุขของราษฎรไม่ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราชจนกองทัพของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเสียรพและช้างม้าล้มตายเป็นจำนวนมาก พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีหนังสือขอสงบศึกและขอมีไมตรีต่อพระเจ้าราชาธิราช มีรายละเอียดดังนี้

เมื่อเราพี่น้องกระทำสงครามแก่กันรพล้มตายเป็นอันมาก เวรานุเวรก็จะติดตามไปในอนาคต

เพราะเราทั้งสองบัญชาการ อนึ่งสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ถูกคำวาณิชทั้งสองพระนคร ก็ได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก ไม่เป็นที่น่าพิศุขลึลล่ำพิศุขทาน เมตตามากนา เสียการกุศลธรรม เพราะมิได้ประพฤติตามโบราณราชประเพณี แต่ก่อนกรุงรัตนบุรีจะอยู่กับกรุงหงสาวดีขาดทางพระราชไมตรีกันมา ครั้นนั้นเองใครจะทำสัตยานุสัยต่อสมเด็จพระเชษฐาธิราช บำรุงทางพระราชไมตรีให้วัฒนาการมั่นคงสืบไปดุจกาลก่อน

(ราชธาธิราช : 266)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตา เมื่อทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราชจนกองทัพของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเสียร้พลและช้างม้าล้มตายเป็นจำนวนมาก พระองค์จึงมีพระราชดำริว่าหากทำศึกต่อไปก็จะมีแต่เสียร้พลและช้างม้าของทั้งสองฝ่าย ประชาชนต่างก็ได้รับความเดือดร้อน พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีหนังสือขอสงบศึกต่อพระเจ้าราชาธิราชเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน เพราะทรงคำนึงถึงความเสียหายของกองทัพและบ้านเมืองมากกว่าที่จะคำนึงถึงพระเกียรติและศักดิ์ศรีของพระองค์เอง ชุนนางและประชาชนจึงยกย่องสรรเสริญในความมีเมตตาของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง

นอกจากนี้ยังทรงมีความเมตตาแก่ชุนนางของฝ่ายศัตรูเช่นสมิงนครินทร์ เมื่อทรงทราบว่สมิงนครินทร์ถูกมังรายกะยอจะวาจับตัวไปได้รับความลำบาก จึงรีบเสด็จมาช่วยสมิงนครินทร์ ณ ทัพมังรายกะยอจะวา รายละเอียดดังนี้

ฝ่ายพม่าผู้ถือหนังสือไปถึงเมืองปวณแล้ว ก็นำหนังสือเข้าไปถวายพระเจ้ามณฑิรทอง ฯ แจ้งว่สมิงนครินทร์เจ็บข้าลำบากอยู่ที่ทรงพระวิตกว่า ลูกเราทำแก่เจ้าสมิงนครินทร์ผู้มิคุณแก่เราดังนี้หาควรไม่จึงให้มังสีสุพระราชบุตรอยู่รักษาเมืองปวณ แล้วพระองค์ก็เสด็จรีบลงมา ณ ทัพมังรายกะยอจะวา

(ราชธาธิราช : 323)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงมีเมตตาแม้แต่ชุนนางของฝ่ายศัตรูเช่นสมิงนครินทร์ เนื่องจากสมิงนครินทร์มีคุณต่อกองทัพพม่าหลายครั้ง เมื่อครั้งที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องและกองทัพถูกพระเจ้าราชาธิราชลงว่จะยอมทำสัตยัสัญญาแล้วจะลอบฆ่ากองทัพพม่า แต่สมิงนครินทร์ก็ได้บอกกลอุบายนี้แก่ชุนนางพม่าทำให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องและกองทัพของพระองค์รอดชีวิตมาได้ และสมิงนครินทร์ยังเคยไว้ชีวิตพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ในตอนที่สมิงนครินทร์ลอบเข้าห้องพระบรรทมเพื่อปลงพระชนม์ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงทรงระลึกถึงบุญคุณและมีจิตเมตตาสมิงนครินทร์ เมื่อทรงทราบว่มังรายกะยอจะวาจับตัวสมิงนครินทร์มาเป็นเชลยจนสมิงนครินทร์ได้รับความลำบากก็ทรงมีพระราชดำริว่มังรายกะยอจะวากระทำไม่เหมาะสม เพราะสมิงนครินทร์เป็นผู้มีคุณต่อกองทัพพม่า พระองค์จึงทรงรีบเสด็จมาช่วยเหลือสมิงนครินทร์ ณ ทัพมังรายกะยอจะวาด้วยความเมตตา

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยังเป็นกษัตริย์ที่ประพฤติอิริยาบถดังพระพามีความกรุณาแก่ข้าราชการตามลำดับชั้นยศ เมื่อชุนนางทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองพระองค์ก็จะพระราชทานรางวัลตอบแทนคุณความดี ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงรับฟังความเห็นของมหาดเล็กกราบทูลเรื่องว่พระองค์

ให้มั่งก่ามูนี้พระราชบุตรชายและตะละเจ้าเปฝ้าพระราชธิดาครองเมืองตะแคงนั้นเป็นการไม่สมควร เนื่องจากเมืองนี้ยังไม่สงบอาจเกิดความวุ่นวายขึ้นอีก ทำให้มั่งก่ามูนี้และตะละเจ้าเปฝ้าตกอยู่ในอันตรายได้ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเห็นชอบกับมหาดเล็กจึงพระราชทานรางวัลและแต่งตั้งมหาดเล็กให้เป็นเสนาบดี ดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามณเฑียรทองได้ทรงฟังมหาดเล็กกราบทูลดังนั้น ก็เห็นชอบด้วย จึงตรัสแก่เสนาบดี ว่า เราเลี้ยงเป็นผู้ใหญ่ให้ยศศักดิ์ศฤงคารบริวารเป็นอันมากหวังจะให้เป็นที่พอใจช่วยดูแลมิชชอบ นี่เห็นเราทำผิดแล้วจึงเสียมิได้ทดแทน แต่มหาดเล็กเป็นผู้น้อยยังเห็นผิดว่ามาดังนี้ พระเจ้ามณเฑียรทองเห็นมหาดเล็กมีปัญหาหลักแหลมควรจะเป็นเสนาบดีได้จึงตั้งให้เป็นมิ่งมหาราชฯ แล้วโปรดพระราชทานประเจียดแผ่นทองคำเป็นเครื่องยศด้วย

(ราชาธิราช : 229)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีความกรุณาแก่ขุนนางต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นลำดับชั้นยศใด หากทำคุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองก็จะได้รับการตอบแทนจึงถือเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับขุนนาง แม้ว่ามหาดเล็กซึ่งเป็นเพียงขุนนางที่มีตำแหน่งเล็ก ๆ ที่ไม่ค่อยมีความสำคัญจะทูลเตือนคัดค้านพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็ทรงรับฟังเหตุผล เมื่อทรงเห็นชอบด้วยก็ตรัสชมเชยและพระราชทานรางวัลตอบแทนคุณความดี โดยแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดี เพื่อเป็นเยี่ยงอย่างให้แก่ขุนนางผู้อื่นว่าหากเห็นพระองค์กระทำผิดก็สามารถแนะนำตักเตือนได้เพื่อให้การดำเนินงานไม่เกิดความผิดพลาด

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเป็นกษัตริย์ที่ประพฤติอิริยาบถตั้งพระยายมราช สามารถลงโทษผู้กระทำความผิดให้มีความเกรงกลัวได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่ทรงทราบว่ากองทัพของพระองค์ถูกกองทัพมอญตีแตกมา พระองค์จึงมีรับสั่งให้นำมิ่งมหาราชแม่ทัพหน้าและนายทัพนายกองทั้งปวงไปประหารชีวิต ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงพระพิโรธเป็นกำลัง จึงตรัสว่ากูให้ยกลงมารบกับพม่า คนแสนหนึ่งถึงสิบทัพจะช่วยกันรบด้านทานทัพมอญไว้ทำกูก่อนก็มีได้ พวกนี้แตกมาสิ้นทำให้ข้าศึกกำเริบ ก็จะมีมันอยู่เป็นเดนตายย้ายมอญหนักแผ่นดินพม่าทำไมเล่า กูจะช่วยย้ายมอญมันฆ่าเอง จึงตรัสสั่งให้เอามิ่งมหาราชแม่ทัพหน้าและนายทัพนายกองทั้งปวงไปฆ่าเสีย

(ราชาธิราช : 234)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงลงโทษผู้กระทำผิดให้เกิดความเกรงกลัวได้ด้วยความเด็ดขาด เมื่อมิ่งมหาราชแม่ทัพหน้าและนายทัพนายกองทั้งปวงไปทำศึกถูกกองทัพมอญตีแตกพ่ายแพ้กกลับมาทั้งที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีรับสั่งให้ยกทัพมารวบรวมคนเพื่อมาทำศึกกับฝ่ายมอญ ซึ่งถือว่ามีกำลังมากกว่า แต่มิ่งมหาราชและแม่ทัพนายกองถูกกองทัพพระเจ้าราชาธิราชตีแตก ทำให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงกริ้วมากที่ขุนนางพม่าไม่สามารถรบด้านทานทัพมอญเพื่อรอทัพสนับสนุนของพระองค์ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีรับสั่งให้นำมิ่งมหาราชและแม่ทัพนายกองไปประหาร เพื่อเป็นเยี่ยงอย่างให้ขุนนางเกิดความเกรงกลัวไม่กล้ากระทำความผิด และทำงานที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มที่ที่ไม่ให้เกิดความผิดพลาด

นอกจากนี้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยังทรงเป็นกษัตริย์ที่ประพฤติอิริยาบถดังพระมหาสมุทร สามารถลงพระราชอาญาแก่ผู้ที่ทำความผิดด้วยความเป็นกลางไม่มีความพยาบาท ดังจะเห็นได้จากตอนที่ทรงทราบข่าวเจ้าสุกริผัดจะลอบทำร้ายสมเด็จพระมังฆ้องศรีที่ออกมาให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องดูตัว เพื่อแก้แค้นให้กับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง เพราะสมเด็จพระมังฆ้องศรีเป็นผู้ที่มาพูดล่อลวงให้มังรายกะยอจะวาออกมาชนช้างกับพระเจ้าราชาธิราชทำให้มังรายกะยอจะวาได้รับบาดเจ็บถูกจับตัวเป็นเชลยและต้องสิ้นพระชนม์ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงส่งตัวเจ้าสุกริผัดไปให้สมเด็จพระมังฆ้องศรีลงโทษ ดังความว่า

ขณะเมื่อเจ้าสุกริผัดถูกกระโจนช้างสมเด็จพระมังฆ้องศรีนั้น พระเจ้ามณฑิรทองทอดพระเนตรเห็นอยู่ จึงสั่งให้จับเจ้าสุกริผัดมือทั้งสองแล้วก็ให้ทหารพม่าคุมตัวไปส่งให้สมเด็จพระมังฆ้องศรีแล้วตรัสสั่งเข้าไปให้บอกว่าเราเป็นกษัตริย์อันประเสริฐ ตรัสสั่งก็ยอมเป็นสัตย์ และซึ่งเจ้าสุกริผัดครั้งนี้เรามีได้เห็นด้วย มันเป็นข้านอกเจ้า จะทำให้เราเสียสัตย์ ท่านไม่แจ้งจะสำคัญว่า เราแต่งกลล่อลวงใช้ให้กระทำ เราจึงให้จับตัวคนผิดมาให้ท่าน ๆ จงฆ่าเสียให้เห็นความจริงของเราเถิด

(ราชาธิราช : 364-365)

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงสั่งลงโทษผู้กระทำความผิดด้วยความเป็นกลางไม่มีความพยาบาทแม้ว่าเจ้าสุกริผัดนางของพระองค์จะคิดฆ่าสมเด็จพระมังฆ้องศรีเพื่อแก้แค้นให้พระองค์ที่สมเด็จพระมังฆ้องศรีเป็นต้นเหตุให้มังรายกะยอจะวาสิ้นพระชนม์โดยการมาพูดยุยงให้มังรายกะยอจะวาออกไปชนช้างกับพระเจ้าราชาธิราชจนต้องถูกจับตัวไปและสิ้นพระชนม์ แต่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็ทรงยึดมั่นในคำสัตย์ที่ให้ไว้ว่าจะไม่ทำร้ายสมเด็จพระมังฆ้องศรี พระองค์จึงมีรับสั่งให้จับตัวเจ้าสุกริผัดมาแล้วส่งให้สมเด็จพระมังฆ้องศรีลงโทษ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงลงโทษผู้กระทำความผิดด้วยความเป็นกลาง แม้ว่าเจ้าสุกริผัดจะทำผิดเพราะต้องการแก้แค้นให้กับพระองค์ด้วยการกำจัดขุนนางฝ่ายศัตรูแต่พระองค์ก็ส่งเจ้าสุกริผัดให้กับสมเด็จพระมังฆ้องศรีลงโทษโดยมิได้เข้าข้างขุนนางของพระองค์

พระมหาปิฎกธร : อุบายสี่ประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ และวุฒิเจ็ดประการ

พระมหาปิฎกธรเดิมเป็นสามเณรบวชอยู่ที่วัดศรีปรารงค์ เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและมีสติปัญญาดี มีความรู้ในพระไตรปิฎกอย่างลึกซึ้ง สามารถเทศนาได้อย่างไพเราะจนกิตติศัพท์ลือเข้าไปในพระราชวัง ตะละนางพระยาท้าวจึงมีรับสั่งให้อาราธนาสามเณรไปถวายพระธรรมเทศนาอยู่เสมอ ทำให้ตะละนางพระยาท้าวมีพระราชศรัทธาและมีพระหทัยเสนหาดังพระราชบุตร เมื่อสามเณรมีอายุครบยี่สิบปี ตะละนางพระยาท้าวจึงจัดการอุปสมบทให้เป็นพระภิกษุมิฉายาว่าพระมหาปิฎกธร เมื่อพระมหาปิฎกธรได้ทราบข่าวว่าตะละนางพระยาท้าวถูกจับตัวไปอยู่ที่กรุงรัตนบุรีจึงติดตามไปช่วย ในที่สุดพระมหาปิฎกธรก็สามารถช่วยตะละนางพระยาท้าวกลับมากองหงสาวดีได้สำเร็จ ต่อมาตะละนางพระยาท้าวยกราชสมบัติให้พระมหาปิฎกธรขึ้นครองกรุงหงสาวดี พระมหาปิฎกธรทรงนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางปฏิบัติตนและใช้เป็นแนวทางในการปกครองบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุข 4 หมวดดังนี้

1. อุบายสี่ประการ ประกอบด้วยสามัญญอุบาย นิเกอุบาย เล่ห์อุบาย และธนะอุบาย พระมหาปิฎกธรได้นำหลักธรรมนี้มาประพฤติปฏิบัติ 3 ข้อดังนี้

พระมหาปิฎกธรเป็นกษัตริย์ที่มีความรู้ในสามัญญอุบาย คือ มีความรู้ในราชกิจการงานสงคราม ดังจะเห็นได้จากตอนที่กษัตริย์เมืองอื่นไม่ยอมรับการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ พระมหาปิฎกธรจึงต้องใช้ปัญญาในการตอบคำถามเรื่องพระราชวงศ์ของพระองค์และแก้ปริศนาของเจ้าเมืองอื่น เพื่อให้พระองค์เป็นที่ยอมรับของกษัตริย์เมืองต่าง ๆ ดังนี้

ครั้นพระเจ้าหงสาวดีได้แจ้งในพระราชสาส์นของพระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศแล้ว ก็ทรงพระดำริว่า กษัตริย์ทั้งปวงนี้ถือชาติตระกูลว่า เป็นเชื้อชาติยวงค์มีทิฐิมานะมาก ว่ากลัวเสียดงเราามาทุกพระองค์ จะจำคิดแก้ไขให้กษัตริย์ทั้งปวงคลายมานะอ่อนน้อมนับถือเราจึงได้ แต่จะกล่าวชักนำโดยความคติโลกนั้นเห็นหาสิ้นจำนวนไม่ จำจะแต่งราชสาส์นเทศนาตอบโดยทางคติธรรมให้กษัตริย์ทั้งปวงเลื่อมใสเชื่อฟัง เห็นกษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งจะยกราชธิดาตั้งเครื่องบูชากันต์เราเป็นแน่ อนึ่งวิชาเทศน์นี้เราก็ได้ เล่าเรียนร่ำมอดเป็นอาธุรสำหรับตัวมา แต่เป็นสามเณรยังเยาว์อยู่จนอุปสมบทบวชเป็นภิกษุได้ลามสักการะเลี้ยงกาย และมีชื่อเสียงปรากฏก็เพราะคุณวิชาเทศนา ตั้งแต่สึกมาครอบครองแผ่นดินแล้ว มิได้เทศนาให้ผู้ใดฟังเลย วิชาเทศนาจะเรื้อรังไปเสียแล้ว จึงตรัสสั่งเจ้าพนักงานให้แต่งพระราชสาส์นตอบลงในแผ่นสุพรรณบัฏหลายฉบับ มีเนื้อความต้องกันทุกฉบับ กับให้จัดเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ โดยสมควร แล้วโปรดพระราชทานเงินทองเสื้อผ้าแก่ราชทูตอุปทูตเป็นอันมาก ครั้นพระราชสาส์นเสร็จแล้วก็มอบให้ราชทูตอุปทูตทั้งปวงนำไป

(ราชาริราช : 419 - 420)

การกระทำดังกล่าวแสดงว่าพระมหาปิฎกธรมีความรู้ในราชกิจการงานสงคราม เมื่อกษัตริย์เมืองอื่นไม่ยอมรับการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ เนื่องจากพระมหาปิฎกธรไม่ได้สืบเชื้อสายจากกษัตริย์อาจทำให้กษัตริย์เมืองอื่นถือเป็นข้ออ้างและยกทัพมารุกรานในภายหลัง พระองค์จึงต้องทำให้กษัตริย์เมืองต่าง ๆ ยอมรับด้วยการใช้สติปัญญาในการแก้ไขสถานการณ์ โดยใช้ความรู้ในทางธรรมและความสามารถในการเทศนาตอบคำถามเรื่องชาติตระกูลของพระองค์ด้วยการตอบหนังสือเจ้าเมืองต่าง ๆ เป็นการเทศน์ทางธรรมเปรียบเทียบกับทางโลกเพื่อให้พระองค์ได้รับการยอมรับจากพระมหากษัตริย์เมืองอื่น เนื่องจากทรงทราบดีว่าตนเองมีความสามารถในการเทศนาพระองค์จึงตรัสสั่งเจ้าพนักงานให้แต่งพระราชสาส์นกับให้จัดเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ แล้วโปรดพระราชทานเงินทองเสื้อผ้าแก่ราชทูตอุปทูตเป็นอันมากที่นำพระราชสาส์นจากเมืองต่าง ๆ มายังพระองค์ เพื่อตอบแทนคุณความดี และถือเป็นแบบอย่างแก่ขุนนางอื่น ๆ เป็นการสร้างขวัญกำลังใจ และเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระองค์ให้ความสำคัญแก่ขุนนาง แม้แต่ขุนนางหรือราชทูตอุปทูตของข้าศึกหากทำคุณประโยชน์เพื่อบ้านเมืองก็จะได้รับรางวัลตอบแทนความดีความชอบเช่นกัน

ในส่วนของนิเกอุบาย คือ มีความรู้ในการประเมินสถานการณ์ต่าง ๆ นั้น เห็นได้จากตอนที่พระมหาปิฎกธรประเมินสถานการณ์ได้ว่าควรจะใช้วิธีการใดช่วยตะละนางพระยาทำวอกออกมาจากเมืองพม่า ดังความว่า

ซึ่งเราจะพานางกษัตริย์หนีไปนั้นจะไปทางบกเห็นจะมีสะดวก จำจะไปทางน้ำจึงจะดี จะได้ป้องกัน
หลบหลีกข้าศึกและถึงโดยเร็วด้วย ตรีกตรองแล้วจึงสั่งให้นิสิตคฤหัสถ์สี่คน ให้เอาไม้ไผ่มาสานเข้าเป็นเรือลำหนึ่ง
แต่พอจุได้หกคน ให้ตอกหมันชันยาแน่นหนาดีแล้ว ก็บรรจุเสบียงอาหารไว้พร้อม เรือนั้นมีประทุนยกขึ้นได้พับ
ลงได้ แล้วสั่งให้เอาเรือนั้นเก็บซ่อนไว้ในที่สมควร

(ราชานิราชา : 408)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระมหาปิฎกธรมีการวางแผนและประเมินสถานการณ์
เพื่อหาวิธีช่วยเหลือพระยาท้าวอย่างรอบคอบ โดยมีพระราชดำริว่าจะพาพระยาท้าวหนี
ไปทางน้ำจึงจะสำเร็จ เพราะการที่พระมหาปิฎกธรมีการพาพระยาท้าวหนีไปทางบกนั้นอาจไม่
สะดวกในการเดินทาง ทำให้การเดินทางล่าช้าต่อการติดตามจับกุม เนื่องจากเป็นที่สังเกตได้ง่ายยาก
ต่อการหลบซ่อน พระมหาปิฎกธรมีการเลือกที่จะหลบหนีไปทางน้ำ โดยสั่งให้ลูกศิษย์สี่คนที่ติดตาม
พระองค์ไปต่อเรือให้สามารถจุคนได้หกคนและมีประทุนให้สามารถยกขึ้นพับลงได้เพื่อให้สะดวกกระหว่างการ
เดินทางพร้อมกับเตรียมเสบียงอาหารสำหรับการเดินทางให้พอเพียงหากต้องใช้เวลานานหลายวัน
เมื่อเตรียมการพร้อมแล้วจึงมีรับสั่งให้นำเรือไปซ่อนไว้ ซึ่งจากการใช้ความรู้ในการประเมินสถานการณ์ของ
พระมหาปิฎกธรมีทำให้พระองค์สามารถพาพระยาท้าวหนีออกมาจากกรุงอังวะได้สำเร็จ

นอกจากนี้พระมหาปิฎกธรมีความเป็นกษัตริย์ที่มีความรู้ในเล่ห์อุบายสามารถใช้กลอุบายในการ
แก้ปัญหาต่าง ๆ และสามารถรู้เท่าทันเล่ห์กลของผู้อื่นได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาปิฎกธรมี
พาพระยาท้าวหนีออกมาจากกรุงอังวะโดยใช้อุบายปองยาให้พระยาท้าวป่วยหนักจึง
ต้องการพึ่งธรรมจากพระมหาปิฎกธรมี เพื่อให้พระมหาปิฎกธรมีสามารถเข้าไปในวัง และพาตัวพระยา
ท้าวหนีออกมาได้ ดังนี้

ครั้นกระทำโศกน้อมนิกคิแล้วก็เข้าไปในพระราชวัง จึงถวายพระพรแจ้งความลับแก่พระนาง
กษัตริย์ว่า การซึ่งคิดไว้นั้นสำเร็จทุกประการแล้ว ยังคอยอยู่จะให้ได้ซึ่งจะหนีไปได้เท่านั้น แต่จะไป
โดยปรกตินั้นมิได้ อาตมาภาพคิดอุบายจะขอให้เสวยโสมเสียสักหนก่อน ให้อาการปรากฏแก่แพทย์ทั้งปวงว่า
พระโรคเพียบหนัก แล้วอาตมาภาพจึงจะเข้ามาช่วยคิดการ

มหาปิฎกธรมีสามเณรก็เข้ามาอยู่ในพระราชวังกับนางกษัตริย์ จึงคิดการที่จะหนีไปนั้น มหาปิฎก
สามเณร จึงบวชนิสิตสี่คนให้เป็นสามเณรแล้วก็พาเข้าออกในพระราชวังได้ ค่ำวันหนึ่งจึงให้ยกหีบใหญ่ใบหนึ่ง
เข้าไปในตำหนัก ให้แต่งบรรจรถรณ์เครื่องลาดแล้วก็เชิญนางกษัตริย์เสด็จลงประทับอยู่ในหีบ แล้วให้เอาผ้ากา
สาวพัสดร์ปิดทับพระองค์ลงเป็นหลายชั้น ให้สามเณรสี่องค์ตามพระปิฎกธรมีออกมา ครั้นถึงพระทวาร
พระราชวังนายประตูจึงถามสามเณรว่าหามหีบสิ่งใดมา สามเณรทั้งสี่องค์บอกว่าหีบใส่ผ้ากาสาวพัสดร์
พระนางเสด็จไปถวายพระมหาปิฎกธรมี นายประตูเปิดฝาหีบขึ้นดูก็เห็นผ้ากาสาวพัสดร์ปกอยู่ข้างบน หาสังเกต
ไม่ก็เปิดประตูให้ไป

(ราชานิราชา : 408-409)

การที่พระมหาปิฎกธรสามารถดำเนินการช่วยตะละนางพระยาท้าวหนี่ได้สำเร็จนั้น เนื่องมาจาก พระองค์มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดรู้จักที่จะเลือกใช้กลอุบายให้เหมาะสมสอดคล้องกับเหตุการณ์และรู้จักใช้ สถานภาพของพระองค์ให้เป็นประโยชน์ เนื่องจากในขณะนั้นพระมหาปิฎกธรมีสถานภาพเป็นพระทำให้ สามารถดำเนินงานได้สะดวกและไม่เป็นที่สงสัย เพราะไม่มีใครคิดว่าพระมหาปิฎกธรจะใช้กลอุบายลวง ผู้อื่นให้หลงเชื่อ นอกจากนี้พระมหาปิฎกธรมีต้องอาศัยความรู้ในการปรุ้งยาให้มีความเหมาะสมพอที่จะทำ ให้ตะละนางพระยาท้าวหนี่มีอาการป่วยหนักแต่ไม่ได้รับอันตรายถึงชีวิต และต้องใจเย็นเพราะต้องรอให้โอสถที่ ปรุ้งถวายออกฤทธิ์จนพระมหาปิฎกธรได้โอกาสสามารถพาตะละนางพระยาท้าวหนี่ออกมาได้สำเร็จ โดยให้ ลูกศิษย์ทั้งสี่คนที่ติดตามพระองค์ไปบวชเป็นสามเณร เพื่อสะดวกในการติดตามพระองค์เข้าออกพระราชวัง เมื่อได้โอกาสพระมหาปิฎกธรจึงให้ลูกศิษย์ทั้งสี่หาหนทางที่ตะละนางพระยาท้าวหนี่ซ่อนอยู่ออกจากพระราชวังมา ลงเรือนีกลับหงสาวดี

พระมหาปิฎกธรมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดสามารถรู้ทันในเล่ห์กลอุบายของผู้อื่น ดังจะเห็น ได้จากในตอนที่พระมหาปิฎกธรสามารถแก้ปริศนาของพระเจ้ากรุงจีนที่ส่งหุ่นเดินได้สามร้อยหกสิบตัวมา ทดลองปัญญาพระมหาปิฎกธร ดังนี้

พระเจ้าหงสาวดีได้ทรงฟังดังนั้นก็มีพระราชดำริด้วยพระปรีชาว่า ไพร่อีกสามร้อยหกสิบนั้นเห็นจะไม่ใช่คน จะเป็นรูปภาพพยนต์หรือรูปหุ่นสิ่งใด พระเจ้ากรุงจีนแสร้งให้กระทำมาทดลองปัญญาเราเป็นมั่นคง เราก็ จำจะทดลองให้เห็นจริง จึงตรัสสั่งพระยาอินทร์ว่า ท่านจงไปปลุกโรงใหญ่ให้แขกเมืองอยู่ แล้วให้แต่งถนน หนทาง แต่พระราชวังไปถึงโรงแขกเมือง และหน้าโรงนั้นให้เอาเชือกพันสามเกลียว ประมาณเท่าเชือกผูกโคชิงไว้ แล้วจึงนำแขกเมืองเข้าไป รับพระราชทานเครื่องเลี้ยงในโรง พระยาอินทร์ก็จะได้เห็นเหตุนั้น พระยาอินทร์รับ รับสั่งแล้วก็ถวายบังคมลาออกไปเร่งให้กระทำโรงและการทั้งปวงเสร็จตามพระราชโองการ พวกวิเสทชาวพนักงาน ก็แต่งเครื่องโภชนาหารของเลี้ยงแขกเมืองมาเตรียมไว้พร้อมแล้ว พระยาอินทร์ก็ไปเชิญราชทูตอุปทูตมา รับประทานเครื่องเลี้ยงกับด้วยไพร่พลทั้งปวง พระยาอินทร์กับขุนนางรามัญทั้งหลายนั้น นำราชทูตมานำราชทูต จึงให้ไพร่จีนยี่สิบคนเดินนำหน้าหุ่น เดินหลังหุ่นยี่สิบคน หวังจะให้คอยดูแลป้องกัน มิให้รูปหุ่นทั้งปวงเดิน สะดุดหลังพลาล้มลง พระยาอินทร์กับขุนนางและราชทูตอุปทูตกับไพร่ ครั้นมาถึงเชือกซึ่งก็พากันเดินข้ามไปได้ ลื่น ส่วนรูปหุ่นมีสายยนต์กลไกข้างใน ถ้าไหลกลให้เดินให้หนักก็จะได้เดินได้เหมือนคน ครั้นมาถึงเชือกซึ่งเข้าจะ กระโดดเดินข้ามไปนั้นมิได้ ๆ แต่เดินโดยตรงก็ถูกเชือกล้มลงมาข้างหลังนั้น ก็ปะทะโดนกันเข้าล้มลงสิ้น พระยา อินทร์และขุนนางมอญทั้งปวงเห็นแล้วจึงได้รู้ว่าคนสามร้อยหกสิบนั้นเป็นรูปหุ่นเขาทำมา

(ราชาริราช : 428)

เมื่อพระเจ้ากรุงจีนส่งหุ่นเดินได้มาเพื่อทดลองปัญญาพระมหาปิฎกธร พระเจ้ากรุงจีนได้มี พระราชโองการลับกับราชทูตอุปทูตว่าหากพระมหาปิฎกธรไม่สามารถแก้ปริศนาได้ให้ราชทูตอุปทูตนำทหาร ที่ยกทัพมาด้วยทำศึกยึดเมืองหงสาวดี แต่พระมหาปิฎกธรมารู้เท่าทันในเล่ห์กลอุบายจึงทรงแก้ปริศนาได้ โดยมีรับสั่งให้ขุนนางนำเชือกไปชิงระหว่างทางที่หุ่นจะเดินไป เมื่อขุนนางมอญ ราชทูตอุปทูต และไพร่จีน เดินมาก็สามารถข้ามเชือกไปได้แต่หุ่นไม่สามารถข้ามเชือกได้จึงล้มลง ทำให้ขุนนางมอญทราบที่คนทั้งสาม

ร้อยหกสิบไม่ใช่คนแต่เป็นหุ่น จากเหตุการณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระมหาปิฎกธรมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีปฏิภาณไหวพริบ สามารถรู้เท่าทันในเล่ห์กลและแก้ปริศนาของพระเจ้ากรุงจีนได้ ทำให้หงสาวดีไม่ตกเป็น เมืองขึ้นของจีน ชุนนางและประชาชนต่างพากันยกย่องชื่นชมในสติปัญญา ความรู้ความสามารถของ พระมหาปิฎกธรมจึงให้การยอมรับและปฏิบัติตามรับสั่งของพระองค์

2. วิชาห้าประการ ประกอบไปด้วย โยคเสฐา วินิจฉัยเสฐา เหตุเสฐา โบราณเสฐา และหัตถิยัคคะเสฐา ซึ่งพระมหาปิฎกธรมได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 3 ข้อ ได้แก่

พระมหาปิฎกธรมมีความรู้ในโยคเสฐา คือ มีความรู้ในการช่างทั้งปวง ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาปิฎกธรมสามารถนำความรู้ในการช่างมาใช้ในการต่อเรือพาตะละนางพระยาท้าวหน่อออกมาจากเมืองอังวะได้ ดังความว่า

พระมหาปิฎกธรมดำริแล้ว จึงประจักษ์จากภิกษุ แล้วก็บวชเป็นสามเณร จึงตรัสตรองต่อไปว่า ซึ่งเราจะพานางกษัตริย์หนีไปนั้นจะไปทางบกเห็นจะมีสะดวก จำจะไปทางน้ำจึงจะดี จะป้องกันหลบหลีกข้าศึกและถึงโดยเร็วด้วย ตรัสตรองแล้วจึงสั่งให้นิสิตคฤหัสถ์สี่คน ให้เอาไม้ไผ่มาสานเข้าเป็นเรือลำหนึ่งแต่พอจุได้หกคน ให้ดอกหมันชันยาแน่นหนาดีแล้ว ก็บรรทุกเสบียงอาหารไว้พร้อม เรือนั้นมีประทุนยกขึ้นได้พับลงได้ แล้วสั่งให้เอาเรือนั้นเก็บซ่อนไว้ในที่สมควร

(ราชอิริยา : 408)

พระมหาปิฎกธรมมีความรู้ในการช่าง ทำให้สามารถนำมาใช้แก้ปัญหาในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ ดังที่พระมหาปิฎกธรมนำความรู้ในช่างไม้มาใช้ต่อเรือพาตะละนางพระยาท้าวหน่อออกมาจากกรุงอังวะได้สำเร็จโดยสั่งให้ลูกศิษย์ทั้งสี่คนเอาไม้ไผ่มาสานเป็นเรือพอจุได้หกคนให้ดอกหมันชันยาให้แน่นหนา แล้วก็บรรทุกเสบียงอาหารไว้ ให้เรือนั้นมีประทุนยกขึ้นพับลงได้แล้วให้เอาเรือนั้นซ่อนไว้ ทำให้พระมหาปิฎกธรมสามารถพาตะละนางพระยาท้าวหน่อออกมาได้สำเร็จ แสดงให้เห็นว่าพระมหาปิฎกธรมสามารถนำความรู้ในช่างไม้มาใช้ในการแก้ปัญหาในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้พระมหาปิฎกธรมยังมีความรู้ในวินิจฉัยเสฐา คือ มีความรู้ในธรรมศาสตร์ ราชาศาสตร์ สามารถนำความรู้นี้มาใช้ตัดสินข้อคดีของราษฎรได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาปิฎกธรมตัดสินคดีของสมิงเพ็ดคะราชที่แข่งเรือจนเรือล่มเสียชีวิต เมื่อภรรยาของสมิงเพ็ดคะราชมาขอให้พระมหาปิฎกธรมช่วยพิจารณาคดีให้ พระองค์ก็ตัดสินคดีด้วยความยุติธรรม ดังนี้

ฝ่ายภรรยาสมิงเพ็ดคะราช ครั้นรู้ว่าสามีเรือล่มถึงแก่กรรมตายแล้วก็เสียใจร้องไห้เข้ามากราบทูล พระเจ้าหงสาวดีว่า เรือสมิงเพ็ดกำกองโดนเรือสมิงเพ็ดคะราชสวามีข้าพเจ้าล่มลงจนสวามีข้าพเจ้าถึงแก่อสัญกรรมขอได้ทรงพระกรุณาตรัสพิณิจฉัยให้ข้าพเจ้าด้วย พระเจ้าหงสาวดีได้ทรงความดังนั้นก็ตรัสว่ากรณคดี

หนึ่ง ขกมวย ตลมบอนหนึ่ง แข่งเรือหนึ่ง การเล่นสามประการนี้แม้ตายเสียก็หาโทษไม่ได้ ซึ่งสวามีท่านเรือล่นถึงกาลกิริยานั้นก็เป็นกรรมสวามีท่านสิ้นอายุเป็นอาการมรณะแล้ว ท่านอย่าเสียใจเศร้าโศกเลย จงกระทำกุศลแผ่ส่วนบุญไปให้เกิด จึงพระราชทานเงินทองสิ่งของแก่ภรรยาสมิงเพ็ดคะราชให้เป็นเครื่องแต่งการปลงศพสวามี

(ราชาธิราช : 418)

เมื่อภรรยาของสมิงเพ็ดคะราชซึ่งแข่งเรือจนเรือล่นตายมาขอให้พระมหาปิฎกตรพิจารณาความ พระองค์ทรงตัดสินความให้โดยการนำความรู้ในธรรมศาสตร์ ราชาศาสตร์ มาตัดสินคดีให้และทรงอธิบายให้เห็นว่าการแข่งก็พ่าย่อมเกิดเหตุผิดพลาดขึ้นโดยเฉพาะกีฬาที่ต้องเสี่ยงต่อชีวิต เช่น การตีกลี การขกมวย และการแข่งเรือหากเสียชีวิตเพราะการแข่งขันกีฬาเหล่านี้ย่อมไม่สามารถลงโทษผู้ใดได้ให้ถือว่าเป็นเวรกรรม แล้วพระมหาปิฎกตรก็ทรงตรัสปลอบใจให้ภรรยาสมิงเพ็ดคะราชทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับสมิงเพ็ดคะราช พร้อมกับพระราชทานเงินทองสิ่งของเพื่อนำไปตกแต่งศพ ทำให้ภรรยาของสมิงเพ็ดคะราชเข้าใจและทำใจได้กับการเสียชีวิตของสามี

พระมหาปิฎกตรทรงมีความรู้ในเหตุเสฐา คือ มีความรู้ในนิมิตและสามารถทำนายนิมิตเหตุการณ์บ้านเมืองได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สยงของพระมหาปิฎกตรปลิวไปคลุมยอดปรางค์ปราสาทซึ่งพระนางเจ้าแผ่นดินเสด็จอยู่ ดังนี้

อยู่มาวันหนึ่ง พระมหาปิฎกตรลงไปสงน้ำพลัดผ้าอันตรวาสกกองไว้ ขณะนั้นบังเกิดนิมิตเป็นลมพายุใหญ่พัดหอบเอาผ้าอันตรวาสกกองไว้ปลิวไปบนอากาศตกลงคลุมยอดปรางค์ปราสาท ซึ่งพระนางเจ้าแผ่นดินเสด็จอยู่ ผ้าพุ่งห่มของภิกษุสามเณรนั้นเรียกโดยมคธภาษาว่าผ้าอันตรวาสกคำไทยว่าผ้าสบง พระมหาปิฎกตรเห็นดังนั้นแล้วก็รำพึงว่า เหตุนี้เป็นศุภนิมิตอัศจรรย์นานไปภายหลังเห็นเราจะมิวสนา คิดแล้วก็นิ่งไว้

(ราชาธิราช : 405)

นิมิตเกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อมีแรงสองตัวบินมาวนสามรอบแล้วบินเข้ามาตรงหน้าต่างหมอบอยู่ใต้กุฎีตรงหน้าพระมหาปิฎกตร พระมหาปิฎกตรจึงให้ลูกศิษย์ซึ่งคอยติดตามรับใช้พระองค์อยู่ไปซื้อเนื้อมาให้แรงกินแรงจึงร้องเป็นภาษาบาลี ดังความว่า

อยู่มาวันหนึ่งบังเกิดนิมิตมีแรงสองตัว บินมาแต่ทิศอีสาน ทำประทักษิณสามรอบแล้ว บินเข้ามาตรงหน้าต่างหมอบอยู่ใต้กุฎีตรงหน้าพระมหาปิฎกตรข้างทิศอีสาน พระมหาปิฎกตรเห็นดังนั้นจึงให้นิสิตไปซื้อเนื้อมาให้แรงกิน ครั้นแรงกินแล้วจึงร้องเป็นภาษาบาลีว่า ตปิฏกะระระสวธัมหมักเคมุหุเดวะ พระมหาปิฎกตรได้ยินแรงร้องดังนั้น ก็รู้ตัวว่าจะได้เป็นกษัตริย์มั่นคง

(ราชาธิราช : 411)

จากตัวอย่างทั้ง 2 ครั้งแสดงให้เห็นว่าพระมหาปิฎกตรทรงมีความรู้ในเรื่องของนิมิตสามารถ

ทำนายเหตุการณ์หรือล่วงหน้าคาดได้ เช่น เมื่อเกิดนิมิตลมพายุพัดผ้าอันตราวาศของพระมหาปิฎกธรปลิวไปคลุมยอดปราสาทที่ตะลันนางพระยาทำวประทับอยู่ พระมหาปิฎกธรรก็ทำนายนิมิตนั้นได้ว่าพระองค์จะได้ขึ้นครองราชย์ ต่อมาเมื่อมีแรงสองตัวบินมาวนสามรอบแล้วบินเข้ามาตรงหน้าต่างหมอบอยู่ได้ กฏีตรงหน้าพระมหาปิฎกธรรแล้วร้องเป็นภาษาบาลี พระมหาปิฎกธรรได้ยินดังนั้นก็สามารถทำนายนิมิตที่อีการ้องได้ว่า พระมหาปิฎกธรรผู้มีธรรมอันเลิศนั้นจะได้ฤกษ์งามยามดีขึ้นประเสริฐจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ เมื่อพระมหาปิฎกธรรล่วงรู้เหตุการณ์ล่วงหน้าพระองค์จึงสามารถเตรียมรับเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ และนิมิตนี้ยังแสดงให้เห็นถึงบุญบารมีของพระมหาปิฎกธรรว่าทรงมีนิมิตบอกเหตุล่วงหน้าและพระองค์ก็สามารถทำนายนิมิตของพระองค์ได้ถูกต้อง

3. คุณแปดประการ ประกอบไปด้วยหลักธรรมคือ สัจจัง อวิโรชนัง สินเนหะทสสะนา สุระยุทัง สีละวา อะโรคยา จาโคปะนะ และ นิสัมมะการี พระมหาปิฎกธรรได้นำหลักธรรมนี้มาประพฤติปฏิบัติ 3 ข้อดังนี้

พระมหาปิฎกธรรทรงปฏิบัติตามหลักธรรมข้อจาโคปะนะ คือ บริจาคทรัพย์โดยไม่เสียดายคิดเอาคืนภายหลัง ดังจะเห็นได้จากการที่พระมหาปิฎกธรรมีพระราชศรัทธาส่งพระสงฆ์ไปเมืองลังกาเพื่อเขียนรูปภาพปราสาท พระพุทธรูป และพระวิหาร เมื่อได้กลับมาแล้วพระองค์จึงให้สร้างพระเจดีย์สถานพระมหาปราสาท หล่อรูปพระพุทธรูปเจ้าสี่พระองค์ไว้บนปราสาททั้งสี่ทิศ ดังนี้

จึงตรัสสั่งให้สถาปนาพระเจดีย์สถานทั้งสี่ทิศแห่ง ป็นหนึ่งก็สำเร็จ แล้วให้สร้างปราสาททองคำหนึ่ง ครั้นเสร็จแล้วจึงให้หล่อรูปพระพุทธรูปเจ้าสี่พระองค์ คือ พระกุกกุสันโธ พระโกนาคมน์ พระพุทธกัสสป พระสมณโคดม โดยกำหนดขนาดพระกายสูงใหญ่พอควรแก่พระศรัทธา ครั้นเสร็จแล้วก็ให้อัญเชิญพระพุทธรูปทั้งสี่พระองค์ขึ้นไว้บนปราสาททั้งสี่ทิศ แล้วให้สร้างพระมหาวิหารทั้งสี่ทิศแห่งสำเร็จแล้ว ก็ทรงพระอุทิศส่วยสาอากรไว้สำหรับพระวิหารที่พระพุทธรูปเหล่านั้นก็ให้เขียนพระพุทธรูปทอด้วยขลุ่ยสร้างไว้ในพระอารามแล้วจึงให้นิมนต์พระสงฆ์อันทรงพระไตรปิฎกครองอยู่ทุกพระอาราม

(ราชอิริยา : 416)

พระมหาปิฎกธรรทรงเป็นกษัตริย์ที่มีพระราชศรัทธาในการบริจาคทรัพย์โดยไม่เสียดายคิดเอาคืนภายหลังดังที่ทรงมีรับสั่งให้พระสงฆ์ไปเมืองลังกาเพื่อเขียนภาพแบบปราสาท พระพุทธรูป และพระวิหาร แล้วนำมาสร้างตามแบบ และทรงบริจาคพระราชทรัพย์สร้างพระเจดีย์รอบเมืองถึง 16 แห่งในเวลา 1 ปี รวมทั้งยังทรงมีพระราชศรัทธาสร้างปราสาททองคำหนึ่งแล้วให้หล่อรูปพระพุทธรูปเจ้าสี่พระองค์ไว้บนปราสาทปราสาท 4 ทิศ จากนั้นจึงพระราชทานเงินภาษีอากรให้กับวัด แล้วยังนิมนต์พระสงฆ์ที่มีความรู้แตกฉานในพระธรรมมาจำวัด เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ต่อไป

พระมหาปิฎกธรรมีพระราชศรัทธาถวายเงินภาษีเข้าท้องพระคลังหลวงทุกปีให้แก่พระอารามสำหรับสงฆ์ ดังนี้

ครั้นพระเจ้าศรีสาทยวงค์ธรรมเจดีย์เฉลิมพระราชมนเทียรเสร็จแล้วจึงตรัสถามมังสุวรรณราชว่า
ส่วยสาอากรซึ่งท้องพระคลังหลวงมากนักน้อยเท่าใด มังสุวรรณราชจึงเอาบัญชีมาถวายว่า ส่วยสาอากรขึ้น
ท้องพระคลังปีละสามสิบตึก พระเจ้าศรีสาทยวงค์ธรรมเจดีย์ได้ทรงฟังดังนั้นแล้ว ก็ทรงพระดำริว่าแต่เราบริโภคมื้อหนึ่ง
กับผ้าห่มพันกายประมาณหกศอกเท่านั้น และส่วยอากรขึ้นคลังปีละสามสิบตึกเป็นอันมาก ตัวเรานี้
ประจวบจุลการอันรักษาทรัพย์ไว้ก็หาประโยชน์มิได้ จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งมังสุวรรณราช ให้แบ่งทรัพย์นั้น
ออกเป็นส่วยอากร อันขึ้นแก่พระอารามสำหรับเป็นของสงฆ์นั้นแล้ว สั่งให้จารึกเป็นพระราชกำหนดตั้งศักราช
เดือน ปี วัน คิน ขึ้น แรม ไข่

(ราชาธิราช : 457)

พระมหาปิฎกธรรตงบริจาคพระราชทรัพย์ถวายเงินภาษีในแต่ละปีซึ่งเก็บได้จากประชาชนให้แก่
พระอารามสำหรับสงฆ์ เนื่องจากทรงมีพระราชดำริว่าตัวของพระองค์เองเพียงแค่วัยชรา มีผ้าพัน
กายแค่เพียงหกศอกก็เพียงพอแล้ว พระองค์ไม่ต้องการทรัพย์สินเงินทองอีกจึงพระราชทานเงินภาษีอากรให้
วัดเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ แล้วมีพระราชโองการให้จารึกเป็นพระราชกำหนดเรื่องนำภาษีอากรบริจาคให้
พระสงฆ์ จึงอาจกล่าวได้ว่าพระมหาปิฎกธรรตงเป็นกษัตริย์ที่มีพระราชศรัทธาบริจาคทรัพย์เพื่อทำนุบำรุง
พระพุทธศาสนาให้สืบทอดต่อไป ทำให้ขุนนางและประชาชนต่างชื่นชมยกย่องในพระจริยวัตรของพระองค์

พระมหาปิฎกธรรตงยังเป็นกษัตริย์ที่ปฏิบัติหลักธรรม อะโรคยา คือมีความรู้ในการบำบัดโรค
ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาปิฎกธรรตงนำความรู้ในการบำบัดโรคมาใช้ในการปรุงยา เพื่อช่วยเหลือ
ตะละนางพระยาท้าวหลบหนีจากกรุงอังวะ รายละเอียดดังนี้

ตามแผนมหายาปิฎกธรรตงจึงคิดประกอบโอสถนานหนึ่งเอาผลสลอดมาบดปนด้วยน้ำครึ่งและแทรก
สิ่งของอื่นบ้างเล็กน้อย ครั้นกระทำโอสถหอมสนิทแล้วก็เข้าไปในพระราชวัง จึงถวายพระพรแจ้งความลับแก่
พระนางกษัตริย์ว่า การซึ่งคิดไว้นั้นสำเร็จทุกประการแล้ว ยังคงอยู่จะให้ได้ซึ่งจะหนีไปได้เท่านั้น แต่จะไป
โดยปรกตินั้นมิได้ อาตมาภาพคิดอุบายจะขอให้เสวยโอสถเสียสักหนก่อน ให้อาการปรากฏแก่แพทย์ทั้งปวงว่า
พระโรคเหี้ยนหนัก แล้วอาตมาภาพจึงจะเข้ามาช่วยคิดการ พระนางเสด็จไปได้ทรงฟังก็มีพระทัยยินดีจึงรับเอา
โอสถนั้นมาเสวย ครั้นเสวยแล้วก็ลงพระบังคน พระอุจจะปัสสาวะให้ปรากฏแก่แพทย์ทั้งปวง ๗ เห็นดังนั้น
ก็ต้องใจจึงนำอาการขึ้นกราบทูลพระเจ้าอังวะ บัดนี้พระอัคกรมเหสีทรงพระประชวรหนักลงแล้วเห็นพระอาการจะมี
พิน จะขอให้พระราชทานพระมหาปิฎกธรรตงเข้ามาอยู่ในพระราชวัง

(ราชาธิราช : 408-409)

เนื่องจากพระมหาปิฎกธรรตงเป็นพระสงฆ์จึงมีความรู้หลายด้านรวมทั้งความรู้ในการบำบัดโรค
พระองค์จึงสามารถนำความรู้นี้มาใช้แก้ปัญหาในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ ดังที่พระองค์นำความรู้ในการบำบัด
โรคมาใช้ในการพาตะละนางพระยาท้าวหนีมาจากกรุงอังวะได้สำเร็จด้วยการปรุงยาให้ตะละนางพระยาท้าว
ป่วยหนักแต่ไม่ได้รับอันตราย เพื่อให้ตะละนางพระยาท้าวขอพระราชทานอนุญาตให้พระมหาปิฎกธรรตงเข้าใน
วังได้ พระมหาปิฎกธรรตงจะได้หาหนทางนำตะละนางพระยาท้าวหนีออกมา แสดงให้เห็นว่าพระมหาปิฎกธรรตงมี
สติปัญญาเฉลียวฉลาดสามารถนำความรู้ในการบำบัดโรคมาใช้ในการแก้ปัญหาที่เหมาะสมได้

นอกจากนี้พระมหาปิฎกธรรยังปฏิบัติตามหลักธรรมนิสสัมมะการี คือ ใช้ปัญญาคิดไตร่ตรองก่อนที่จะดำเนินการ เช่นในตอนพระมหาปิฎกธรรสามารถแก้ปริศนาของพระเจ้ากรุงจีนที่ส่งหีบกลมาเพื่อทดลองปัญญา ดังนี้

พระเจ้าหงสาวดีทอดพระเนตรเห็นหีบใส่กุญแจกลไว้แน่นหนาและอักษรเจ็ดตัวซึ่งเขียนมานั้นทรงพิจารณาดูแล้วก็แจ้งด้วยพระปัญญาว่าหีบนี้เป็นกลจะมีอาวุธอยู่ในนั้นเป็นมั่นคง

.....

จึงตรัสสั่งให้พระยาอินทรให้ไปดูที่นอกพระราชวังให้ทำเรือกลึงพันตัวบุษเชากระดานบังขึ้นในทั้งสี่ด้านเรียงเรือกลึงให้ชิดติดกันไว้แล้วให้เอาไม้ยาวมาทำกระเดื่อง เอาขวานที่คมดีเล่มหนึ่งผูกปลายกระเดื่องไว้ให้มั่นคงแล้วให้นำหีบกลนั้นออกไปตั้งไว้ใกล้กระเดื่อง พระยาอินทรรับสั่งแล้วก็ออกมาเกณฑ์ไพร่กระทำการเสร็จตามรับสั่งแล้วเข้ากราบบังคมทูล พระเจ้าหงสาวดีก็ทรงฉลองพระบาทเสด็จพระราชดำเนินออกไปนอกพระราชวังพร้อมด้วยเสนาพสกนิกรมาด้วยราช ปโรหิตข้าราชการน้อยใหญ่ทั้งปวง จึงตรัสสั่งให้ไพร่จีนที่มาด้วยราชทูตนั้นสองคนเข้ามาคอยยกหีบตั้งให้ตรงปลายกระเดื่อง พระองค์ก็เสด็จขึ้นทรงเหยียบข้างต้นกระเดื่องไว้ ไพร่จีนก็เข้ามายกหีบนั้นตั้งให้ตรงปลายกระเดื่องแล้ว ก็รีบออกไปจากที่นั้น พระเจ้าหงสาวดีก็ยกพระบาทขึ้นปลายกระเดื่องผูกขวานนั้นก็สับลงถูกหีบแตกออกเป็นสองภาค ธนูนตีสายพิษซึ่งอยู่ในหีบนั้นก็ลั่นออกเสียงเป็นอันดัง ลูกธนูยิงขึ้นไปสูงกว่าหัวลำตาล จะได้ถูกต้องพระองค์หามิได้

(ราชาริราช : 426-427)

เมื่อพระเจ้ากรุงจีนส่งหีบกลมาทดลองปัญญาพระมหาปิฎกธรร พระองค์ก็สามารถใช้ปัญญาคิดไตร่ตรองก่อนว่าหีบนี้อาจเป็นกลและมีอาวุธซ่อนอยู่ พระองค์จึงมีรับสั่งให้พระยาอินทรไปเตรียมการทดลองปริศนาของพระเจ้ากรุงจีนนอกพระราชวัง พระยาอินทรก็มาเกณฑ์ไพร่พลไปตามรับสั่ง เมื่อเรียบร้อยพระมหาปิฎกธรรก็เสด็จออกไปแก้ปริศนาของพระเจ้ากรุงจีนได้โดยไม่ได้รับอันตรายจากหีบกล ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระมหาปิฎกธรรมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีปฏิภาณไหวพริบสามารถรู้เท่าทันในเล่ห์กลของพระเจ้ากรุงจีน รู้จักใช้สติปัญญารักษาสถานภาพของตนทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุขไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของจีน ชุนนางและประชาชนพากันชื่นชมยกย่องในพระปรีชาสามารถของพระมหาปิฎกธรรจึงยอมรับและปฏิบัติตามรับสั่งด้วยความซื่อสัตย์

4. วุฒิเจ็ดประการ ประกอบด้วยหลักธรรม ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอินทร์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพรหม ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอาทิตย์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระจันทร์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพาย ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระยายมราช ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระมหาสมุทร พระมหาปิฎกธรรได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 3 ข้อ ได้แก่

พระมหาปิฎกธรรทรงประพฤติอิริยาบถตั้งพระอินทร์พร้อมไปด้วยอิสตรีและทรัพย์สินเงินทองดังจะเห็นได้จากเมื่อพระมหาปิฎกธรรขึ้นครองราชย์พระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรืองจึงมีรับสั่งให้จัดพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร เพื่อแสดงถึงพระเดชานุภาพและบุญญาธิการ ดังนี้

ครั้นอยู่มาพระเจ้าศรีสากยวงศ์ธรรมเจดีย์ จึงสั่งให้วิสุกรรมกระทำพระราชมนเทียร โดยยาวสิบแปดศอก โดยกว้างสิบหกศอก ระเบียบข้างหนึ่งสิบสามศอก หน้ามุขสิบห้าศอกกว้างได้ร้อยศอก ท้องพระโรงยาวเก้าสิบสามศอก กว้างสามสิบศอก พระที่นั่งสมเด็จพระยาสีสิบสองศอก กว้างสี่สิบศอก ศาลาลูกขุนยาวเก้าสิบเก้าศอก กว้างได้สิบเอ็ดศอก ครั้นสร้างพระราชมนเทียรและการทั้งปวงเสร็จ แล้วก็สั่งให้ตั้งการพระราชพิธี จึงจะเฉลิมพระราชมนเทียร จึงให้เลือกเอาแต่พรหมณวิสัย อันชำนาญในศิลปศาสตร์วิชาคุณไตรเพทเข้าราชพิธี พระเจ้าศรีสากยวงศ์ธรรมเจดีย์ ก็เสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมนเทียรพร้อมด้วยนางกษัตริย์พันหนึ่ง

(ราชาธิราช : 456)

จากข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระมหาปิฎกธรรพมีพระเดชานุภาพและบุญญาธิการ มีความยิ่งใหญ่พร้อมไปด้วยอัสตรีและทรัพย์สินเงินทอง มีพระราชมนเทียรทั้งดงามและมีนางกษัตริย์มากมายถึงพันคน เหล่าขุนนางและประชาชนก็ชื่นชมยกย่องและเกิดความศรัทธาในบุญบารมีของพระมหาปิฎกธรรพ จึงยอมรับและปฏิบัติตามรับสั่งด้วยความซื่อสัตย์

พระมหาปิฎกธรรพยังประพตติอิริยาบถดังพระพายมีความกรุณาแก่ข้าราชการตามลำดับชั้นยศ เมื่อขุนนางทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง พระองค์ก็พระราชทานรางวัลให้เป็นการตอบแทน ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาปิฎกธรรพแต่งตั้งให้ลูกศิษย์ทั้งสี่คนเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ เพราะได้ร่วมกับพระองค์พาตะละนางพระยาท้าวหนีออกมาจากกรุงอังวะได้สำเร็จ ดังความว่า

แล้วให้สามเนรลือซึ่งเป็นนิสิตร่วมยาก หนีมาจากกรุงอังวะนั้นสี่คนออก โปรดตั้งให้เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ ชื่อพระยาอินทร์หนึ่ง พระยารามหนึ่ง พระยาพรหมหนึ่ง พระยาแก่นแทหนึ่ง แล้วโปรดตั้งเสนาบดีเป็นอันดับลงมาตามผู้ใหญ่ผู้น้อยโดยขนาดตำแหน่งที่

(ราชาธิราช : 415)

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระมหาปิฎกธรรพมีความกรุณาแก่ขุนนางตามลำดับชั้นยศ โดยการพระราชทานรางวัลแก่ขุนนางที่ทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองตามความดีความชอบ เพื่อเป็นการตอบแทนคุณความดี และเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับขุนนาง ดังที่ทรงแต่งตั้งให้ลูกศิษย์สี่คนที่ร่วมกับพระองค์พาตะละนางพระยาท้าวหนีออกมาจากกรุงอังวะได้สำเร็จให้เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ตามขนาดตำแหน่งหน้าที่และความดีความชอบ ทำให้ขุนนางตั้งใจปฏิบัติงานอย่างเต็มที่

นอกจากนี้พระมหาปิฎกธรรพยังประพตติอิริยาบถดังพระมหาสมุทร สามารถลงพระราชอาญาแก่ผู้ที่ทำความผิดด้วยความเป็นกลางไม่มีความพยายบาท ดังจะเห็นได้จากตอนที่ทรงตัดสินคดีความของมะรอดกับมะสังวิวกากัน เพราะมะสังไปนำหนามที่มะรอดปลูกอยู่ที่ไร่อ้วของตนมาไว้ในไร่ของมะสัง เมื่อมะรอดเห็นก็โกรธจึงด่าทอมะสังทำให้มะสังโกรธไปนำไม้มาตีมะรอดทำให้เกิดแผลสิบเอ็ดแห่ง ญาติฝ่ายมะรอดจึงพามะรอดไปฟ้องศาลตุลาการ แต่ตุลาการตัดสินปรับค่าทดแทนให้ไม่ยุติธรรม มะรอดจึงยื่นฟ้องต่อพระมหาปิฎกธรรพ ๆ จึงตัดสินคดีของทั้งสองให้ ดังนี้

จึงมีพระราชโองการสั่งให้สมิงอุเทิดเรียกสินไหมให้แก่มะรอต สมิงอุเทิดรับรับสั่งแล้วก็ออกมาเรียกสินไหมแก่มะรอต ๆ จึงอ่อนวอนว่า ข้าพเจ้าไม่มีทรัพย์เงินทองสิ่งใดมีแต่มาอยู่ห้าสิบไร่จะขอให้สินไหม สมิงอุเทิดจึงนำความกราบบังคมทูลตามคำมะรอตว่าทุกประการ จึงมีพระราชโองการสั่งให้สมิงอุเทิดไปรางวัลนาปักเป็นหลักแหล่งไว้มอบให้แก่มะรอต

(ราชาริราช : 464)

พระมหาปิฎกธรรมาโศภนผู้กระทำความผิดด้วยความเป็นกลาง ดังที่พระมหาปิฎกธรรมาโศภนตัดสินคดีความของมะรอตกับมะรอตโดยมีรับสั่งให้ขุนนางคือสมิงอุเทิดไปเรียกค่าสินไหมจากมะรอตให้แก่มะรอตโดยทรงนำคดีทางธรรมมาใช้พิจารณาปรับค่าสินไหมให้กับมะรอตเป็นจำนวนมากให้สมกับอาการบาตเจ็บของมะรอต ๆ ก็พึงพอใจและยอมรับการตัดสินความของพระมหาปิฎกธรรมาโศภน แต่มะรอตไม่มีค่าสินไหมทดแทนจึงนำที่นา มาขอใช้แทน ขุนนางและประชาชนต่างชื่นชมและยกย่องในความรู้ความสามารถของพระมหาปิฎกธรรมาโศภนที่สามารถตัดสินความโดยการนำความรู้ทางธรรมมาตัดสินคดีให้เกิดความยุติธรรมได้ ทำให้การปกครองบ้านเมืองของพระมหาปิฎกธรรมาโศภนเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสงบสุข

ตะละนางพระยาท้าว : อุบายสี่ประการ คุณแปดประการ และวุฒิเจ็ดประการ

ตะละนางพระยาท้าวเป็นพระราชธิดาของพระเจ้ามังฆัณโณผู้ครองเมืองหงสาวดี ผู้สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าราชาริราช พระเจ้ามังฆัณโณไม่มีพระราชบุตร เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์เหล่าเสนาบดีจึงอัญเชิญตะละนางเจ้าขึ้นครองราชสมบัติในกรุงหงสาวดีแล้วถวายพระนามว่าตะละนางเจ้าท้าวขัตติยราชินี ชาวเมืองทั้งปวงเรียกว่าตะละนางพระยาท้าว ขณะที่ครองราชสมบัติตะละนางพระยาท้าวจะเสด็จไปนมัสการพระเกศธาตุ ณ เมืองตะเกิงทุกปี ทรงมีพระราชศรัทธาในการบำเพ็ญการกุศลโปรดฟังพระธรรมเทศนา เมื่อพระนางได้ยินกิตติศัพท์ว่าสามเณรเทศนาได้ไพเราะจับใจพระนางจึงมีพระราชเสาวนีย์ให้อาราธนาสามเณรมาถวายพระธรรมเทศนา ตะละนางพระยาท้าวมีพระราชศรัทธาและมีพระทัยเลื่อมใสสามเณรเปรียบประดุจพระราชบุตร เมื่อสามเณรมีอายุครบยี่สิบปีพระนางก็จัดการอุปสมบทให้สามเณรเป็นพระภิกษุมียายว่า พระมหาปิฎกธรรมาโศภน ต่อมาพระเจ้ามังฆัณโณก็ผู้ครองกรุงรัตนบุรีซึ่งจะต้องการครองกรุงหงสาวดีจึงลักพาตัวตะละนางพระยาท้าวไปเป็นพระอัครมเหสี พระมหาปิฎกธรรมาโศภนติดตามไปช่วยเหลือกลับกรุงหงสาวดีได้สำเร็จ ตะละนางพระยาท้าวจึงได้เสด็จกลับมาครองกรุงหงสาวดีอีกครั้ง ตะละนางพระยาท้าวเป็นกษัตริย์ที่ทรงดำเนินนโยบายในการปกครองด้วยการนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางทำให้บ้านเมืองและประชาชนมีความร่มเย็นเป็นสุข ซึ่งตะละนางพระยาท้าวได้ปฏิบัติหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ 3 หมวด ดังจะวิเคราะห์ต่อไป

1. อุบายสี่ประการ ประกอบด้วยสามัญญอุบาย นิเกอุบาย เล่ห์อุบาย และธนะอุบาย ตะละนางพระยาท้าวได้นำหลักธรรมนี้มาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ 3 ข้อดังนี้

ตะละนางพระยาท้าวเป็นกษัตริย์ที่มีความรู้ในนิเกอุบายคือมีความรู้ในการประเมินสถานการณ์

มีความรู้ในเล่ห์อุบาย คือ รู้จักใช้กลอุบายเพื่อให้การดำเนินงานของตนประสบผลสำเร็จและมีความรู้ใน
ธนะอุบาย คือ รู้จักชวนชวายเป็นเทวทรัพย์รู้จักใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระนาง
มีพระราชดำริที่จะยกราชสมบัติให้กับพระมหาปิฎกธรรเนื่องจากมีคุณสมบัติเหมาะสม แต่เหล่าขุนนางไม่เห็น
ด้วย พระนางจึงหาทางให้ขุนนางทั้งหลายยอมรับพระมหาปิฎกธรรโดยการใช้อุบายในการนำเสาสะพานมา
สร้างพระพุทธรูป ดังความว่า

.....
จึงมีพระเสาวนีย์ตรัสว่า เราทุกวันนี้ก็มีขนมาขายอยู่แล้ว ๆ ก็เป็นกษัตริย์จะทรงราชสมบัตินั้นหา
ควรไม่ เราคิดว่าจะให้พระมหาปิฎกธรรบุตรเราซึ่งมีคุณพาวเรานี้มาได้นั้น ครองราชสมบัติแทนตัวเราสืบไป
เสนาบดีทั้งปวงจะเห็นประการใด เสนาบดีทั้งปวงได้ฟังพระเสาวนีย์ตรัสดังนั้นต่างคนก็ต่างมีเห็นด้วยจึงกราบทูล
ว่า สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชครองราชสมบัติเป็นใหญ่ในรามัญประเทศทั้งปวงสืบ ๆ กันมาได้ถึงแปดชั่วกษัตริย์ทั้ง
พระองค์นี้แล้ว ข้าพเจ้าทั้งปวงก็ตั้งใจสุจริตช่วยกันรักษาราชสมบัติไว้ด้วยความสัตย์สวามิภักดิ์ ไพรฟ้าข้าแผ่นดิน
ในราชอาณาจักรก็อยู่เย็นเป็นสุขพร้อมมูลกันสืบมา ซึ่งพระองค์จะละราชสมบัติเสีย ให้พระมหาปิฎกธรรผู้หา
เชื้อวงศ์มิได้ เป็นแต่พระราชบุตรเลี้ยงครองราชสมบัติแทนพระองค์นั้น เสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อยและหัวเมืองทั้งปวง
ก็จะถือกำเริบขึ้นเป็นอันมากเห็นจะมีพร้อมมูลกัน แผ่นดินก็จะเกิดจลาจลขึ้น ขอได้ทรงดำริดูจงควรก่อน

.....
พระนางเจ้าแผ่นดินได้ทรงฟังเสนาบดีทูลดังนั้นก็ได้ตรัสประการใด ตรัสสั่งให้ขับพระแกลเสีย
แล้วก็เสด็จขึ้น จึงทรงพระดำริว่าเราจะคิดทรมานเสนาบดีทั้งปวงให้เสียวิญญานจะจงได้ เวลาวันหนึ่ง พระนางเจ้า
แผ่นดินจึงตรัสสั่งให้นางข้างในให้ไปบอกแก่ขุนนางว่าราชการตำแหน่งข้างในไปตัดไม้เสาสะพาน ซึ่งคนทั้งปวง
เดินข้ามทุกวันนั้น มาทำเป็นรูปพระพุทธรูปปฏิมากรพระองค์หนึ่ง ขุนนางผู้รับแจ้งในรับสั่งแล้วก็ให้นายช่างไปตัดเสา
สะพานมาสร้างเป็นพระพุทธรูปองค์หนึ่ง

.....
พระนางเจ้าแผ่นดินจึงตรัสว่าพระมหาปิฎกธรรบุตรเราเปรียบประดุจไม้เสาสะพาน เมื่อเราจะยก
ให้เป็นพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วยเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์และเศวตฉัตรเป็นเพศกษัตริย์แล้ว ดังฤาจะไหว้
มิได้เล่า ธรรมดานุบุคคลจะเป็นพระมหากษัตริย์นั้น แม้มิได้มีบุญญาภิสมภารอันแก่กล้าสร้างมาแต่ก่อนแล้วก็หา
เป็นกษัตริย์ได้ไม่ ย่อมจะมีอันตรายแก่ชีวิต ต่าง ๆ เสียแต่ในท่ามกลางยังมิได้ราชสมบัตินั้น ถ้ามีบุญญาภิสมภาร
ได้สร้างมาเป็นอันมากควรจะได้ราชสมบัติแล้วถึงใครจะฆ่าเสียก็มีตาย จะได้ราชสมบัติเป็นมั่นคง เมื่อเราตกไป
อยู่ ณ กรุงอังวะนั้นรอดกลับมาถึงกรุงหงสาวดีได้ก็เพราะพระมหาปิฎกธรรลูกเราแม้หนวาศนาไม่ก็จะตายเสีย
ด้วยฝีมือทหารพม่า โหนจะรอดกลับมาได้ ท่านทั้งปวงจงตรึกตรองให้เห็นจริงเกิด เสนาบดีบรรดาเฝ้าอยู่พร้อม
กันได้ฟังดังนั้น ก็ชวนกันสรรเสริญพระนางเจ้าแผ่นดินว่า ทรงพระสติปัญญาสามารถยิ่งนัก จึงปรึกษาพร้อมกัน
กราบทูลว่า ข้าพเจ้าทั้งปวงเห็นสมควรแล้ว

(ราชฉันท : 411 – 414)

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่าตะละนางพระยาท้าวทรงมีความรู้ความสามารถในการ
ประเมินการณ์ว่า บ้านเมืองควรมีกษัตริย์ที่เป็นชายมากกว่าหญิง เพื่อให้กษัตริย์เมืองอื่นเกิดความยำเกรง
บ้านเมืองมีความเข้มแข็ง พระองค์จึงใช้อุบายในการชวนชวายเป็นเทวทรัพย์โดยทรงมีพระราชดำริที่จะยก
ราชสมบัติให้กับพระมหาปิฎกธรร เนื่องจากทรงเห็นว่าพระมหาปิฎกธรรเป็นผู้มีสติปัญญาหลักแหลมมีความรู้

ความสามารถ มีความประพฤติดีและเหมาะสมที่จะขึ้นครองราชย์ พระองค์จึงตรัสปรึกษาขุนนางว่าจะยกราชสมบัติให้กับพระมหาปิฎกธร แต่ขุนนางไม่เห็นด้วยตะละนางพระยาท้าวจึงใช้ความรู้ในเล่ห์กลทำกลอุบายนำเสาะพานมาสร้างเป็นพระพุทธรูปเพื่อเปรียบเทียบกับ การขึ้นครองราชย์ของพระมหาปิฎกธรว่าชาติกำเนิดไม่สำคัญเท่ากับความรู้ความสามารถและบุญญาธิการ ดังเช่นเสาะพานเป็นสิ่งที่ผู้คนเดินข้ามไปมาไม่ให้ความเคารพแตเมื่อนำเสาะพานมาสร้างเป็นพระพุทธรูปผู้คนก็ให้ความเคารพ เปรียบได้กับพระมหาปิฎกธรแม้ว่าจะไม่ได้สืบเชื้อสายกษัตริย์แต่ด้วยความรู้ความสามารถและบุญญาธิการพระมหาปิฎกธรรก็สามารถขึ้นครองราชย์ได้ ทำให้ขุนนางเข้าใจและยอมรับพระมหาปิฎกธร ซึ่งการปฏิบัติตามหลักธรรมอุบายสี่ประการทั้ง 3 ข้อนี้ ทำให้ตะละนางพระยาท้าวได้รับการยกย่องชื่นชมในสติปัญญาความรู้ความสามารถ

2. คุณแปดประการ ประกอบไปด้วยหลักธรรมคือ สัจจัง อวิโรธนะ สังขละสังคณา สุระยุตัง สีละวา อะโรคยา จาโคปะนะ และนิสสัมมะการี ตะละนางพระยาท้าวได้นำหลักธรรมนี้มาประพฤติปฏิบัติ 4 ข้อดังนี้

ตะละนางพระยาท้าวปฏิบัติตามหลักธรรมสังขละสังคณา คือ มีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากตอนที่ตะละนางพระยาท้าวหนีกลับมาจากกรุงอังวะได้แล้ว เหล่าขุนนางพากันมาขอพระราชทานอภัยโทษ ดังนี้

เสนาข้าราชการใหญ่น้อยทั้งปวง ก็มาเฝ้ากราบทูลถวายบังคม กราบทูลถามถึงพระทุกข์และความสำราญ แล้วขอพระราชทานโทษซึ่งละให้พระนางเจ้าแผ่นดิน ตกไปแก่ข้าศึกมิได้ติดตามรบพุ่ง และทูลราชกิจความเมืองทุกประการ ตะละนางพระยาท้าวก็มีพระเสาวนีย์ตรัสแถลงพระทุกข์สุขแล้วก็พระราชทานอภัย มิให้มิโทษแก่ขุนนางทั้งปวง

(ราชาธิราช : 410)

ตะละนางพระยาท้าวเป็นกษัตริย์ที่มีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น เมื่อทรงหนีกลับมาหงสาวดีเหล่าขุนนางต่างพากันมาเข้าเฝ้ากราบทูลถามพระทุกข์สุข และกล่าวลำนึกผิดขอพระราชทานอภัยโทษที่ไม่ได้ติดตามไปช่วยเหลือ พระองค์ก็ทรงมีเมตตาพระราชทานอภัยโทษให้ขุนนาง แม้ว่าขุนนางจะไม่ได้ติดตามไปช่วยเหลือพระองค์มาจากกรุงอังวะ แต่ขุนนางก็ช่วยกันปกครองดูแลบ้านเมืองระหว่างที่พระองค์ไม่อยู่ได้เป็นอย่างดี พระองค์จึงไม่ลงโทษเหล่าขุนนาง ๆ ทั้งหลายจึงมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อตะละนางพระยาท้าว

นอกจากนี้ยังทรงเป็นกษัตริย์ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมสีละวา คือ ประกอบไปด้วยศีล ดังจะเห็นได้จากการที่ตะละนางพระยาท้าวมีพระราชศรัทธาในการรักษาศีลทั้งธรรม โดยมีรับสั่งให้นิมนต์สามเณรคือพระมหาปิฎกธรเข้ามาแสดงธรรมโปรดพระองค์อยู่เสมอ รายละเอียดดังนี้

จึงมีพระเสาวนีย์ตรัสสั่งให้นิมิต์สามเณรนั้นเข้ามาถวายพระธรรมเทศนาเนื่อง ๆ มิได้ขาด พระนางเจ้าแผ่นดินก็ทรงพระราชศรัทธามีพระหทัยเลื่อมใสในสามเณรนั้นเปรียบประดุจพระราชบุตรเกิดแต่ พระอุทรแล้ว ปวราณาพระองค์เป็นราชมาตุปฐยาธิกา

(ราชาธิราช : 404)

ตะลະนางพระยาท้าวทรงเป็นกษัตริย์ที่ดีมีพระราชศรัทธาในการรักษาศิลปวัฒนธรรม และมีความประพฤติที่ดีงาม ทรงมีรับสั่งให้นิมิต์สามเณรคือพระมหาปิฎกธรเข้ามาแสดงธรรมอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังทรงปวราณาพระองค์เป็นราชมาตุปฐยาธิกาคอยอุปถัมภ์ดูแลพระมหาปิฎกธรในขณะที่ยังเป็นสามเณรอย่างดีไม่ขาดตกบกพร่อง เพื่อเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอบรมศีลธรรมและขัดเกลาจิตใจ รวมทั้งยังถือเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ ประชาชนมีที่พึ่งทางจิตใจทำให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข

ในส่วนของการบริจาคทรัพย์ตะลະนางพระยาท้าวทรงบริจาคทรัพย์โดยไม่เสียดายคิดเอาคืน ภายหลังตามหลักธรรมจาคะปะนะ ดังตอนที่พระองค์มีพระราชศรัทธาในการบริจาคทรัพย์ให้ปลูกกุฎีหาล้างถวายวัด ดังความว่า

พระนางเจ้าแผ่นดินก็ทรงพระราชศรัทธา ตั้งแต่ถวายไทยทานแก่พระภิกษุสามเณร และยากจก วณิกมิได้ขาด มหาปิฎกธรก็เข้าไปอุปสมบทเป็นภิกษุภาพในพระพุทธศาสนา พระนางเจ้าแผ่นดินก็ให้ปลูกกุฎี หาล้างถวาย ณ วัดมฤเตา ฝากกุฎีนั้นให้ปิดทอง เขียนรูปภาพอันวิจิตร

(ราชาธิราช : 411)

ตะลະนางพระยาท้าวทรงมีการบริจาคพระราชทรัพย์ถวายไทยทานแก่ภิกษุสามเณรจาก วณิก เมื่อพระมหาปิฎกธรอุปสมบทเป็นภิกษุตะลະนางพระยาท้าวทรงมีพระราชศรัทธาสรางกุฎีหาล้าง ถวายวัดมฤเตาอย่างสวยงาม ฝากกุฎีก็มีรับสั่งให้ปิดทองและเขียนรูปภาพสวยงาม แสดงให้เห็นว่าพระองค์มี พระจริยวัตรที่ดีงาม มีพระราชศรัทธาที่จะบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ต่อไป เพื่อให้ประชาชนมี ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจได้รับการอบรมศีลธรรมอันดีงามทำให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข ชุนนางและ ประชาชนจึงยกย่องสรรเสริญในการปฏิบัติตนของตะลະนางพระยาท้าว

ตะลະนางพระยาท้าวยังเป็นกษัตริย์ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมนิสัสมะการี คือ ทำสิ่งใดก็คิดด้วย ปัญญา ก่อนจึงกระทำกร เช่น ทรงมีพระราชดำริจะยกราชสมบัติให้พระมหาปิฎกธร แต่เหล่าขุนนางไม่เห็นด้วย ตะลະนางพระยาท้าวจึงใช้ปัญญาคิดหาทางให้ขุนนางทั้งหลายยอมรับพระมหาปิฎกธรโดยการนำ เสาสะพานมาสร้างพระพุทธรูปเพื่อเปรียบเทียบกับชาติกำเนิดของพระมหาปิฎกธร ดังความว่า

พระนางเจ้าแผ่นดินได้ทรงฟังเสนาบดีทูลดังนั้นก็ได้ตรัสประการใด ตรัสสั่งให้หีบพระกาลเสียแล้ว ก็เสด็จขึ้น จึงทรงพระดำริว่าเราจะคิดทรมานเสนาบดีทั้งปวงให้เสียทฐิมานะจงได้ เวลานั้นหนึ่งพระนางเจ้า แผ่นดินจึงตรัสสั่งให้นางข้างในให้ไปบอกแก่ขุนนางว่าราชการตำแหน่งข้างให้ไปตัดไม้เสาสะพาน ซึ่งคนทั้งปวง

เดินข้ามทุกวันนี้ มาทำเป็นรูปพระพุทธรูปปฏิมากรพระองค์หนึ่ง ชุมนางผู้รับแจ้งในรับสั่งแล้วก็ให้นายช่างไปตัดเสาสะพานมาสร้างเป็นพระพุทธรูปองค์หนึ่ง

พระนางเจ้าแผ่นดินจึงตรัสว่าพระมหาปิฎกธรรมาจารย์เปรียบประดุจไม้เสาสะพาน เมื่อเราจะยกให้เป็นพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วยเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์และเศวตฉัตรเป็นเพศกษัตริย์แล้ว ดังฤาจะไหว้มิได้เล่าธรรมดานุคคลจะเป็นพระมหากษัตริย์นั้น แม้มิได้มีบุญญาภิสมภารอันแก่กล้าสร้างมาแต่ก่อนแล้วก็หาเป็นกษัตริย์ได้ไม่ ย่อมจะมีอันตรายแก่ชีวิตต่าง ๆ เสียแต่ในท่ามกลางยังมีได้ราชสมบัตินั้น ถ้ามีบุญญาภิสมภารได้สร้างมาเป็นอันมากควรจะได้ราชสมบัติแล้วถึงใครจะฆ่าเสียก็มีตาย จะได้ราชสมบัติเป็นมั่นคง เมื่อเราตกไปอยู่ ณ กรุง อังวะนั้นรอดกลับมาถึงกรุงหงสาวดีได้ก็เพราะพระมหาปิฎกธรรมาจารย์ เราแม้หาวาสนาไม่ก็จะตายเสียด้วยฝีมือทหารพม่า ไหนจะรอดกลับมาได้ ท่านทั้งปวงจงตรึกตรองให้เห็นจริงเกิด เสนาบดีบรรดาเฝ้าอยู่พร้อมกันได้ฟังดังนั้นก็ชวนกันสรรเสริญพระนางเจ้าแผ่นดินว่า ทรงพระสติปัญญาสามารถยิ่งนัก จึงปรึกษาพร้อมกันกราบทูลว่า ข้าพเจ้าทั้งปวงเห็นสมควรแล้ว

(ราชานิราช : 412 – 414)

ตะละนางพระยาท้าวทรงใช้ปัญญาคิดไตร่ตรองก่อนที่จะดำเนินการต่าง ๆ เมื่อทรงมีพระราชดำริจะยกราชสมบัติให้กับพระมหาปิฎกธรรมาจารย์ แต่ชุมนางไม่เห็นด้วยจึงทรงใช้ปัญญาทำกลอุบายนำเสาสะพานมาทำเป็นพระพุทธรูปเพื่อเปรียบเทียบกับ การขึ้นครองราชย์ของพระมหาปิฎกธรรมาจารย์ว่าชาติกำเนิดของพระมหาปิฎกธรรมาจารย์ก็เปรียบได้กับไม้เสาสะพานไม่มีใครยกย่องเทิดทูน แต่เมื่อนำมาสร้างเป็นพระพุทธรูปแล้วคนเกิดความศรัทธากราบไหว้บูชาเหมือนพระมหาปิฎกธรรมาจารย์ได้รับราชสมบัติหากไม่มีบุญญาธิการพออาจสิ้นชีวิตในขณะที่ยังไม่ขึ้นครองราชย์ได้ ทั้งยังกล่าวย่อนถึงความดีของพระมหาปิฎกธรรมาจารย์ซึ่งถือเป็นผู้มีพระคุณ เพราะพาพระองค์หนีจากกรุงอังวะได้ด้วยความรู้ความสามารถหาไม่พระองค์เองก็จะสิ้นชีวิตด้วยฝีมือทหารพม่าซึ่งเป็นเรื่องที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศยิ่ง ทั้งนี้ถือว่าเป็นความผิดของชุมนางซึ่งไม่ได้ไปช่วยพระองค์ ดังนั้นพระมหาปิฎกธรรมาจารย์จึงมีความเหมาะสมในการครองราชย์เพราะมีบุญญาธิการ มีปัญญา และมีบุญคุณต่อตะละนางพระยาท้าวซึ่งก็คือมีบุญคุณต่อหงสาวดีนั่นเอง ทำให้ชุมนางเข้าใจและยอมรับในการขึ้นครองราชย์ของพระมหาปิฎกธรรมาจารย์ และพากันยกย่องในพระสติปัญญาของตะละนางพระยาท้าว

3. วุฒิเจ็ดประการ หลักธรรมดังกล่าวได้แก่ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอินทร์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพรหม ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอาทิตย์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระจันทร์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพาย ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระยายมราช ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระมหาสมุทร ตะละนางพระยาท้าวปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 1 ข้อ ได้แก่

ตะละนางพระยาท้าวประพฤติอิริยาบถตั้งพระจันทร์มีความเมตตาแก่สมณชีพราหมณ์ เสนาพศุภมาตย์และราษฎรทั้งปวงให้อยู่เย็นเป็นสุข พระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองโดยเห็นแก่ประโยชน์และความร่มเย็นเป็นสุขของราษฎร โดยมีพระราชดำริว่าบ้านเมืองควรมีกษัตริย์เป็นชาย เพื่อให้บ้านเมืองเข้มแข็งเป็นที่ยำเกรงของกษัตริย์เมืองอื่น พระองค์จึงยกราชสมบัติให้กับพระมหาปิฎกธรรมาจารย์ เนื่องจาก

พระมหาปิฎกธรรเป็นชายผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความรู้ความสามารถหลากหลายและยังเป็นผู้ที่มีคุณต่อตะละนางพระยาทั่วโดยติดตามไปช่วยเหลือพระองค์ออกมาจากกรุงอังวะอย่างไม่คิดถึงชีวิต พระองค์จึงคิดสนองคุณและทรงเห็นว่าพระมหาปิฎกธรรมีคุณสมบัติเหมาะสมพระองค์จึงยกราชสมบัติให้

ตะละนางพระยาทั่วทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความเมตตาต่อขุนนาง เมื่อขุนนางทำผิดแล้วสำนึกในความผิดที่ไม่ได้ติดตามไปช่วยเหลือพระองค์ออกมาจากเมืองพม่ามาขอพระราชทานอภัยโทษพระองค์ก็พระราชทานอภัยโทษให้ด้วยความเมตตา ทำให้ขุนนางชาวซึ่งในพระมหากษัตริย์คุณมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อตะละนางพระยาทั่ว

ตัวละครกษัตริย์ที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อขุนนาง

กษัตริย์ที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อขุนนาง หมายถึง กษัตริย์ที่แสดงพฤติกรรมไม่ดีและไม่พึงประสงค์ทำให้ขุนนางไม่ยอมรับและไม่ให้การสนับสนุน ในราชาริราชกล่าวถึงตัวละครกษัตริย์ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมแล้วมีปฏิสัมพันธ์ต่อขุนนางในเชิงลบเพียงตัวเดียวคือ พระมหาเทวี ดังนี้

พระมหาเทวี : อุบายสี่ประการ คุณแปดประการ วุฒิเจ็ดประการ และวิชาห้าประการ

พระมหาเทวีเป็นพระราชธิดาของพระเจ้ารามมะไตยกับพระนางอำปะ ทรงเป็นพระพี่นางของพระเจ้าอุพระราชบิดาของพระเจ้าราชาธิราช พระมหาเทวีจึงเป็นพระเจ้าน้าของพระเจ้าราชาธิราช เมื่อพระมหาเทวีประสูติเกิดเหตุอัศจรรย์จึงได้พระนามว่าวิหารเทวี พระเจ้าอุทรงยกพระมหาเทวีให้กับไชยสุระ เพื่อให้ไชยสุระเป็นแม่ทัพไปตีเมืองเมาะตะมะที่พระตะบะก่อกการรบยกยึดเมืองไว้ แต่ไชยสุระตายในสนามรบ ต่อมาพระเจ้าอุให้พระมหาเทวีครองเมืองตะเกิง เมื่อพระราชมารดาของพระยาน้อยสิ้นพระชนม์ พระเจ้าอุจึงมีรับสั่งให้พระมหาเทวีรับพระยาน้อยไปเลี้ยงดู พระเจ้าอุมีพระราชดำริที่จะยกราชสมบัติให้กับพ่อขุนเมือง แต่พ่อขุนเมืองสิ้นพระชนม์เสียก่อน พระเจ้าอุจึงมีพระราชดำริที่จะยกราชสมบัติให้กับพระมหาเทวีแทน ต่อมาพระเจ้าอุยกตะละแม่ศรีซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระองค์ให้กับสมิงมราหนูบุตรของไชยสุระ พระมหาเทวีมีใจรักใคร่สมิงมราหนูทั้งสองจึงลอบเป็นรู้กันและคิดจะชิงราชสมบัติจากพระยาน้อย โดยพระมหาเทวีวางแผนใช้กลอุบายต่าง ๆ เพื่อกำจัดพระยาน้อย ทำให้พระยาน้อยต้องหนีจากเมืองพะโคไปซ่อนสมกำลังที่เมืองตะเกิง เมื่อพระเจ้าอุสวรรคตพระมหาเทวีจึงขึ้นครองราชย์ ซึ่งหลักธรรมที่พระมหาเทวินำมาปฏิบัตินั้นมี 4 หมวด ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

1. อุบายสี่ประการ ประกอบด้วยสามัญญอุบาย นิเกอุบาย เล่ห์อุบาย และธนะอุบาย พระมหาเทวินำหลักธรรมนี้มาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ 3 ข้อ ดังนี้

พระมหาเทวีมีความรู้ในนิกะอุบายสามารถประเมินสถานการณ์ได้ว่าเมื่อใดจึงเป็นฝ่ายได้เปรียบ และจะได้ชัยชนะ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาเทวีมีรับสั่งให้สมิงมราญยกทัพออกไปทำศึกกับพระยาน้อย เนื่องจากพระมหาเทวีมีพระราชดำริว่า หากสมิงมราญยกทัพไปทำศึกก็อาจได้รับชัยชนะ ดังความว่า

พระมหาเทวีกลับความโศกได้แล้ว จึงตรัสห้ามคนเหล่านั้นมิให้ร้องไห้อีกต่อไป หวังจะปิดความไว้มิให้คนข้างนอกล่วงรู้ว่าเป็นดินสวรรค์ กล่าวจะรู้ไปถึงพระยาน้อย จึงสั่งให้สมิงมราญเข้ามาแล้วตรัสบอกว่า บัดนี้พระเจ้าช้างเผือกสวรรคตแล้ว ราชสมบัตินี้ก็อยู่ในเงื้อมมือท่าน ๆ เร่งจัดกองทัพออกไปรบกับพระยาน้อยเถิด พระยาน้อยยกมาตั้งอยู่หลายวันแล้ว เห็นเสบียงอาหารจะขัดสนเบาบางทหารทั้งปวงจะย่ำแย่อดอยากกำลังลงแล้ว เร่งรีบไปกระทำการอย่าให้พระยาน้อยรู้ตัว จะได้ชัยชนะเป็นแน่แท้

(ราชาธิราช : 138)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระมหาเทวีทรงรู้จักประเมินสถานการณ์ เมื่อพระเจ้าช้างเผือกสวรรคตหากพระยาน้อยทรงทราบก็จะเร่งรีบยกทัพมาตีเมืองพะโค พระมหาเทวีจึงมีรับสั่งให้สมิงมราญยกทัพออกไปรบกับพระยาน้อย เนื่องจากพระมหาเทวีทรงคาดการณ์ว่ากองทัพของพระเจ้าราชาธิราชยกทัพมาหลายวันแล้วเสบียงอาหารซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญคงจะร่อยหรอและทหารในกองทัพของพระเจ้าราชาธิราชทำศึกมาหลายวันคงอ่อนกำลังลง ประกอบกับหากสมิงมราญยกทัพไปขณะนี้พระยาน้อยยังไม่ทันตั้งตัว กองทัพของสมิงมราญก็จะเป็นฝ่ายได้เปรียบและอาจได้รับชัยชนะ แต่เมื่อกองทัพของสมิงมราญยกทัพไปทำศึกกับกองทัพของพระยาน้อยก็ต้องพ่ายแพ้กลับมา เนื่องจากกำลังพลในกองทัพของสมิงมราญเกรงกลัวพระเดชานุภาพของพระยาน้อยจึงพากันหนีไปเข้ากับกองทัพของพระยาน้อย จนกองทัพของสมิงมราญต้องแตกพ่ายไป

นอกจากนี้พระมหาเทวียังเป็นกษัตริย์ที่มีความรู้ในเล่ห์อุบายรู้จักใช้กลอุบายในการดำเนินงานให้ประสบผลสำเร็จ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาเทวีมีพระราชดำริที่จะชิงราชสมบัติจากพระยาน้อยให้กับสมิงมราญ โดยใช้กลอุบายให้สมิงมราญตีมเลียดถือสัตย์กับพระยาน้อย เพื่อลวงให้พระยาน้อยตายใจว่าพระมหาเทวีและสมิงมราญยอมสวามิภักดิ์และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระยาน้อย ดังนี้

ครั้นพระมหาเทวีรู้ จึงว่าแก่สมิงมราญว่า การเราคิดไว้เป็นความลับใหญ่หลวงหนักจะมีให้แพร่พราย เหตุไฉนจึงมาดวนทำเกินเลยต่อพระยาน้อยให้เขาขัดใจดังนี้ผิดหนักหนา ที่ไหนพระยาน้อยจะไว้วางใจเล่า และการที่คิดไว้ก็จะแพร่พรายไป เจ้าจงไปขอสมัครมาพระยาน้อยเสียอย่าให้มีความสงสัยต่อไป แล้วจงพาพระยาน้อยมาเฝ้าเรา ๆ จะคิดอุบายให้เจ้ากับพระยาน้อยทำสัตย์กินเลือดอกกัน พระยาน้อยจึงจะวางใจไม่มีความสงสัย แต่เมื่อที่เจ้าจะกินเลือดอกพระยาน้อยนั้นหน่วงไว้ให้ช้า จึงแกล้งพัดให้เทียนดับ แล้วเจ้าจงเทโลหิตในจอกนั้นเสีย เราจะเอาน้ำขมื่นกับปูนกลืนใส่จอกแล้วจึงค่อยกินให้พระยาน้อยเห็น

(ราชาธิราช : 58)

ต่อมาเมื่อพระยาน้อยหนีจากเมืองพะโคไปซ่อนสมุทกำลังที่เมืองตะเกิงพระมหาเทวีจึงคิดกำจัดพระยาน้อย โดยใช้กลอุบายยุยงพุดใส่ร้ายพระยาน้อยให้พระเจ้าช้างเผือกรู้สึกไม่พอพระทัยพระยาน้อย เพื่อให้พระเจ้าช้างเผือกมอบอำนาจให้กับพระมหาเทวี ดังความว่า

ฝ่ายพระมหาเทวีกับสมิงมราหูพากันขึ้นไปเฝ้าพระเจ้าช้างเผือก จึงพระมหาเทวีทรงพระกันแสงทูลพระเจ้าช้างเผือกว่า บัดนี้พระยาน้อยหนีไปอยู่ ณ เมืองตะเกิงตั้งตัวเป็นใหญ่ ทำอันตรายแก่ไพร่บ้านพลเมือง แล้วเก็บเอาพัสดุเงินทองของข้าพเจ้าเอามาไว้เป็นของตัว แล้วไปชิงเมียมะนิกเมียมะจัดคิดถึงมาเป็นภรรยา พระยาน้อยทำหายาบช้าถึงเพียงนี้มิได้เกรงฝ่าธุลีพระองค์เลย เห็นว่าจะคิดการใหญ่หลวงอยู่ พระเจ้าช้างเผือกได้ทรงฟังดังนั้น จึงตรัสแก่พระมหาเทวีว่า ข้าพวายนักอยู่แล้วไม่ว่าจะคิดอ่านประการใดสุดแต่พระเจ้าพี่จะคิดเกิดพระมหาเทวีจึงให้หาสมิงชีพรายและเสนาบดีทั้งปวงมาปรึกษาว่า พระยาน้อยคิดขบถดังนี้ท่านทั้งปวงจะคิดประการใด เสนาบดีทั้งปวงจึงทูลว่า การทั้งนี้สมิงชีพรายเป็นผู้ใหญ่ สุดแต่สมิงชีพรายจะคิดเกิด

(ราชาธิราช : 92)

เมื่อพระเจ้าช้างเผือกหลงเชื่อจึงมอบอำนาจให้พระมหาเทวี ๆ จึงแอบอ้างรับสั่งพระเจ้าช้างเผือกรวบรวมกองทัพไปกำจัดพระยาน้อย ดังตัวอย่าง

พระมหาเทวีจะกระทำการสิ่งใด ก็อ้างเอารับสั่งพระเจ้าช้างเผือกเป็นประมาณ ครั้นกองทัพทั้งสองเมืองมาพร้อมกันแล้ว เจ้าเมืองทั้งสองก็เข้าเฝ้าพระมหาเทวีพร้อมกัน พระมหาเทวีจึงสั่งให้เลี้ยงดูเจ้าเมืองทั้งสอง นายทัพนายกองไพร่พลทั้งปวงเสร็จแล้ว จึงตรัสว่าพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชโองการดำรัสสั่งให้รีบยกไปจับพระยาน้อยให้ได้ พระนางจึงทรงตั้งให้สมิงมราหูเป็นแม่ทัพใหญ่ทัพหนึ่ง และจัดให้สมิงชีพรายซึ่งเป็นเสนาบดีในเมืองพะโคนั้น เป็นแม่ทัพ ๆ หนึ่งกองปรด้วยทัพเมืองมอละละ เมืองตองอู เป็นสี่ทัพพร้อมด้วยเครื่องสรรพาวุธ ช้างม้ารีพลเป็นอันมาก

(ราชาธิราช : 112)

พระมหาเทวีทรงรู้จักใช้กลอุบายในการแย่งชิงราชสมบัติจากพระยาน้อยให้กับสมิงมราหูโดยครั้งที่หนึ่งทรงลวงให้พระยาน้อยตายใจว่าพระมหาเทวีและสมิงมราหูยอมสวามิภักดิ์และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระยาน้อยด้วยการลวงให้สมิงมราหูกินน้ำถือสัตย์กับพระยาน้อย โดยให้พระยาน้อยเสวน้ำที่มีเลือดแต่ให้สมิงมราหูดื่มน้ำปูนแทน แต่พระยาน้อยรู้ความจริงจึงระมัดระวังพระองค์มากขึ้น ทำให้การใช้กลอุบายในครั้งแรกไม่ประสบผลสำเร็จ จากนั้นพระยาน้อยจึงหนีไปซ่อนสมุทกำลังที่เมืองตะเกิง พระมหาเทวีจึงทรงใช้กลอุบายครั้งที่สองโดยการพุดยุยงพระเจ้าช้างเผือกว่าพระยาน้อยประพฤติตนไม่เหมาะสมก่อความเดือดร้อนให้แก่บ้านเมืองและประชาชน ทำให้พระเจ้าช้างเผือกไม่พอพระทัยพระยาน้อยจึงมอบอำนาจให้พระมหาเทวี เมื่อพระมหาเทวีได้รับอำนาจแล้วจึงใช้กลอุบายครั้งที่สามโดยแอบอ้างรับสั่งพระเจ้าช้างเผือกให้กองทัพเมืองมอละละและเมืองตองอูยกทัพมาช่วยพระองค์จับตัวพระยาน้อยแต่การดำเนินการของพระมหาเทวีก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากพระยาน้อยสามารถใช้ความรู้ความสามารถของพระองค์แก้ไขสถานการณ์ได้

พระมหาเทวีมีความรู้ในธนะอุบาย คือ รู้จักใช้อุบายในการชวนช่วยถ่ายทอดเทพริย์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาเทวีมีพระราชดำริที่จะแย่งชิงราชสมบัติมาให้กับสมิงมราหูซึ่งเป็นข้าของพระองค์ เนื่องจากพระมหาเทวีต้องการมีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองแต่ทรงมีพระราชดำริว่าบ้านเมืองควรจะมีกษัตริย์เป็นชายเพื่อให้เป็นที่ยำเกรงของบ้านเมืองอื่น ทำให้บ้านเมืองมีความเข้มแข็งและมีความร่มเย็นเป็นสุขมากกว่าที่จะมีกษัตริย์เป็นหญิง พระองค์จึงวางแผนการชิงราชสมบัติโดยพระองค์จะเป็นผู้อยู่เบื้องหลังการขึ้นครองราชย์ของสมิงมราหู ดังตัวอย่าง

พระมหาเทวีจึงกระซิบบอกแก่สมิงมราหูว่า ตัวปรารถนาจะใคร่เป็นใหญ่แล้วเสียนหนามมืออยู่ เหตุไฉนไม่คิดคิดเสียเล่า ยังจะเป็นใหญ่ได้อยู่หรือ สมิงมราหูได้ฟังพระมหาเทวีว่าดังนั้น ก็ออกมากระซิบสั่งทหารอันร่วมใจว่า การที่เราคิดไว้ก็ได้ทำอยู่แล้ว ท่านจงไปเอาดาบมาขึ้นชุมอยู่ที่ริมประตูพระราชวัง ถ้าเวลากลางคืนเสร็จการแล้ว พระยาน้อยก็จะกลับวัง ท่านจงฆ่าเสียให้จงได้ ทหารก็ไปตามที่สมิงมราหูสั่ง

(ราชาธิราช : 75)

พระมหาเทวีใช้อุบายในการชวนช่วยถ่ายทอดเทพริย์ทรงมีพระราชดำริที่จะแย่งชิงราชสมบัติให้สมิงมราหู เนื่องจากพระมหาเทวีต้องการควบคุมอำนาจในการปกครองบ้านเมืองโดยพระองค์จะอยู่เบื้องหลังการขึ้นครองราชย์ของสมิงมราหู ทรงมีพระราชดำริว่าพระองค์เป็นหญิงหากขึ้นครองราชย์อาจไม่ได้รับการยอมรับและเป็นที่ยำเกรงจากขุนนางและกษัตริย์เมืองอื่น พระองค์จึงมีพระราชดำริที่จะยกราชสมบัติให้กับสมิงมราหู เพื่อให้บ้านเมืองมีความเข้มแข็งและมีความร่มเย็นเป็นสุข ส่วนพระนางก็จะได้กุมอำนาจเหนือสมิงมราหูอีกทอดหนึ่ง นอกจากนี้พระมหาเทวีอาจเกรงว่าหากพระองค์ดำเนินการกำจัดพระยาน้อยด้วยพระองค์เองอาจไม่ได้รับการยอมรับจากขุนนางและประชาชน เนื่องจากพระองค์เป็นป้าของพระยาน้อยพระมหาเทวีจึงใช้สมิงมราหูบังหน้าในการดำเนินงาน โดยมีรับสั่งให้สมิงมราหูกำจัดพระยาน้อย สมิงมราหูจึงสั่งให้ทหารไปดักลอบปลงพระชนม์พระยาน้อยแต่ไม่สำเร็จเนื่องจากพระยาน้อยรู้ตัว

แม้พระมหาเทวีจะมีความรู้ในนิกะอุบาย เล่ห์อุบาย และธนะอุบายอยู่บ้างแต่พระมหาเทวีไม่มีความรู้ในสามัญญอุบาย คือ ความรู้ทั่วไปในราชกิจการงานสงคราม ซึ่งเป็นความรู้สำคัญของกษัตริย์ที่จะปกครองบ้านเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวที่มีการทำศึกสงครามพระองค์จึงไม่สามารถปกครองบ้านเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อพระมหาเทวีมีพระราชดำริที่จะจับตัว พระยาน้อยที่หนีไปซ่อนตัวในป่าในเขตเมืองตะเกิง พระมหาเทวีจึงตรัสปรึกษาสมิงชีพรายซึ่งเป็นเสนาบดี แต่พระมหาเทวีไม่ทรงทราบว่าสมิงชีพรายคิดช่วยพระยาน้อย ดังความว่า

ฝ่ายสมิงชีพรายจึงคิดว่า พระยาน้อยพึ่งไปอยู่ ณ เมืองตะเกิง ยังมีพันตั้งตัว จึงคิดอุบายหลอบาย เบี่ยงว่า การแต่เพียงนี้จะยกกองทัพไปนั้นยังไม่ควรก่อน ด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงประชวรหนักอยู่ จำจะให้มิหนังสือไปถึงพระยาน้อยว่ากล่าวโดยดีดูสักครั้งหนึ่งสองครั้ง ถ้าพระยาน้อยขัดชินมีมา จึงให้เกณฑ์กองทัพหัวเมืองทั้งปวงบรรจบกันยกไปจับพระยาน้อย อันเมืองตะเกิงสักหยิบมือเดียว ก็จะได้โดยง่ายสะดวก พระมหาเทวี

ได้ฟังดังนั้นก็เห็นด้วย จึงตรัสว่า ถ้ากระนั้นจะแต่งหนังสือให้ผู้ใดถือไปดีเล่าพระยาน้อยจึงจะมา สมิงชีพรายจึงทูลว่า สมิงคฤมาณนั้นพระยาน้อยเคยนับถือมาแต่ก่อน และเป็นคนซื่อสัตย์อยู่ ถ้าไปเห็นจะพอได้ราชการ

(ราชาธิราช : 92-93)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระมหาเทวีไม่มีความรู้ในราชกิจกรงานสงคราม เมื่อต้องปกครองบ้านเมืองพระองค์จึงไม่สามารถดำเนินนโยบายบริหารบ้านเมืองได้ เมื่อพระองค์มีพระราชดำริที่จะยกทัพไปจับตัวพระยาน้อยพระองค์จึงต้องตรัสปรึกษาสมิงชีพรายซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ โดยที่พระองค์ไม่ทรงทราบว่าสมิงชีพรายมีใจอกห่างไม่ซื่อสัตย์ต่อพระองค์และคิดหาทางช่วยเหลือพระยาน้อยให้ตั้งตัวซ่อมแซมกำลังให้เข้มแข็งได้ พระมหาเทวีจึงถูกสมิงชีพรายหลอกให้หลงกลโดยแนะนำทูลบายเบี่ยงไม่ให้พระมหาเทวียกทัพไปจับตัวพระยาน้อยในขณะนี้ แต่ให้ส่งหนังสือไปว่ากล่าวหยั่งเชิงดูก่อน ซึ่งในที่สุดพระมหาเทวีก็ไม่สามารถจับตัวพระยาน้อยได้ และต้องพ่ายแพ้ในการทำศึกสงครามเนื่องจากพระองค์ไม่มีความรู้ในราชกิจกรงานสงคราม

ในตอนที่พระยาน้อยยกทัพมาตีเมืองพะโคจนถึงพระนครแล้ว พระมหาเทวีตรัสปรึกษาสมิงมราหูว่าควรจะยกทัพออกไปรบตีหรือไม่ สมิงมราหูกลัวไม่อยากจะออกไปทำศึกกับพระยาน้อยจึงทูลทัดทาน พระมหาเทวีไม่ให้ยกทัพออกไป พระมหาเทวีจึงไม่ยกทัพออกไปทำศึกกับพระยาน้อย ดังความว่า

ขณะเมื่อพระยาน้อยตั้งมั่นอยู่นั้น พระมหาเทวีได้ทราบแล้วก็ตกพระทัย แต่ขุนนางทั้งปวง เอาใจอกห่างลอบแต่งเครื่องราชบรรณาการและมีหนังสือออกไปถวายพระยาน้อยนั้น พระมหาเทวีมิได้ทราบ จึงหาสมิงมราหูมาปรึกษาว่า บัดนี้พระยาน้อยมีใจกำเริบยกทัพมาตั้งมั่นอยู่ตำบลวัดสิงห์ครุฑแล้วเราจะจัดกองทัพยกออกไปรบด้านทานโหว่อย่าให้ยกเข้ามาตั้งประชิดเชิงกำแพงเมืองได้ตีหรือ ๆ จะคิดป้องกันรักษาเมืองไว้ดีประการใด สมิงมราหูนั้นเชิดชวยาดมีพระหัตถ์พระยาน้อยอยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว จึงทูลทัดทานว่า ซึ่งจะจัดกองทัพยกออกไปรบพระยาน้อยในบัดนี้นั้นยังมิได้ก่อน ด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงประชวรหนักเพียบอยู่แล้ว ขุนนางทั้งปวงก็กระด้างกระเดื่องอยู่มาก เห็นผู้คนจะระส่ำระสาย ถ้าพลลดพลั้งลงประการใด เกิดศึกขึ้นในเมืองแล้วก็จะแก้ไขยาก เหมือนรบศึกสองหน้าก็จะได้ความขัดสน เราป้องกันรักษาเมืองไว้ดีแล้ว จะกลัวอะไรกับทัพพระยาน้อยเท่านี้

(ราชาธิราช : 132)

พระมหาเทวีไม่มีความรู้ในราชกิจกรงานสงคราม เมื่อพระองค์จะตัดสินใจตัดสินพระทัยในการดำเนินนโยบายทำศึกสงครามพระองค์ก็จะไม่มีความมั่นใจ พระองค์จึงต้องตรัสปรึกษาสมิงมราหูแต่พระองค์ไม่ทรงทราบว่าสมิงมราหูหวาดกลัวพระยาน้อยไม่อยากจะออกไปทำศึกจึงทูลทัดทานไม่ให้พระมหาเทวีมีรับสั่งให้ยกทัพออกไปรบ พระมหาเทวีจึงทำตามคำแนะนำของสมิงมราหู นอกจากนี้พระมหาเทวีไม่ทรงทราบว่าเหล่าขุนนางทั้งหลายมีใจอกห่างไม่ซื่อสัตย์จงรักภักดี ลอบนำเครื่องราชบรรณาการและมีหนังสือออกไปถวายพระยาน้อย เนื่องจากเหล่าขุนนางไม่ยอมรับและไม่เชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของพระมหาเทวีว่า จะสามารถเอาชนะพระยาน้อยได้จึงยอมสวามิภักดิ์ต่อพระยาน้อย เมื่อพระยาน้อยยกทัพมาตีเมืองพะโคจึงสามารถยึดครองได้สำเร็จ

2. คุณแปดประการ ประกอบไปด้วยหลักธรรมคือ สัจจัง อวิโรธนะ สังขหะทสสะนา สุระยุทัง สีละวา อะโรคยา จาโคปะนะ และนิสัมมะการี พระมหาเทวีนำหลักธรรมนี้มาประพฤติปฏิบัติ 1 ข้อดังนี้

ในช่วงที่พระมหาเทวียังไม่ได้เป็นชู้กับสมิงมราหู พระมหาเทวีก็นำปฏิบัติตามหลักคุณแปดประการคือ สังขหะทสสะนา มีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระยาน้อยและตะละแม่ท้าวแอบลักลอบได้เสียกันแล้วกลัวความผิดหนีไปเมืองตะเกิง พระเจ้าช้างเผือกให้ไปตามจับตัวมาได้ พระเจ้าช้างเผือกจึงลงโทษขังทั้งสองไว้ เมื่อพระมหาเทวีทรงทราบก็ขอพระราชทานอภัยโทษให้ ดังความว่า

อยู่มาพระยาน้อยกับตะละแม่ท้าว อันเป็นพระราชบุตรของพระเจ้าช้างเผือก แต่ต่างมารดา กับพระยาน้อย ได้ร่วมรักสมิครสังวาสด้วยกันแล้วเกรงพระราชอาญา พากันหนีไปเมืองตะเกิง ฝ่ายพระเจ้าช้างเผือกให้ตามไปทันจับตัวได้ที่ตำบลเมาะญัต ก็พามาถวายพระเจ้าช้างเผือก ๆ ก็ให้จำไว้ทั้งสองคน อยู่มาพระมหาเทวีขอโทษพระยาน้อยกับตะละแม่ท้าวแก่พระเจ้าช้างเผือก ๆ ก็โปรดให้พระมหาเทวีสั่งให้ พระยาน้อย กับตะละแม่ท้าวพ้นโทษอยู่ด้วยกัน พระราชทานผู้คนให้แต่พอใช้สอย พระเจ้าช้างเผือกมิได้นำพาพระราชทาน ส่วยสาอากรให้แก่พอกิน

(ราชาธิราช : 54)

เมื่อพระมหาเทวีทรงทราบว่าพระยาน้อยและตะละแม่ท้าวซึ่งเป็นหลานของพระองค์แอบลักลอบได้เสียกันแล้วกลัวความผิด เนื่องจากเป็นลูกพี่ลูกน้องกันจึงหนีไปเมืองตะเกิง แต่พระเจ้าช้างเผือกให้ไปตามจับมาได้แล้วมีรับสั่งให้ลงโทษขังทั้งสองไว้ พระมหาเทวีมีจิตเมตตาขอพระราชทานอภัยโทษให้พระยาน้อย และตะละแม่ท้าว พระเจ้าช้างเผือกก็พระราชทานอภัยโทษให้ แสดงให้เห็นว่าในระยะแรกพระมหาเทวีทรงมีจิตเมตตารักใคร่พระยาน้อยซึ่งเป็นหลานของพระองค์เอง แต่หลังจากที่เป็นชู้กับสมิงมราหูแล้วพระองค์ก็ประพฤติตนไม่เหมาะสม เพราะความรักความหลงทำให้ทรงคิดกำจัดพระยาน้อย เพื่อชิงราชสมบัติมาให้สมิงมราหู

แม้กับบุคคลที่ไม่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติพระมหาเทวีก็นำจิตเมตตารักใคร่ ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ให้นายช้างที่ช่วยชีวิตพระเจ้าช้างเผือกไว้แต่ไม่ได้รับพระราชทานรางวัลตอบแทนไปอุปการะเลี้ยงดูแทนด้วยความเมตตา รายละเอียดดังนี้

พระมหาเทวีจึงว่า นายช้างนั้นมีคุณแก่พระองค์เป็นอันมาก พาพระองค์มาถึงพระนครได้ ชอบจะนำน้ำมาให้มากกว่าคนอื่นจึงควร พระเจ้าช้างเผือกตรัสว่าคุณมันมีกิจจริง แต่โทษมันกระทำได้ เมื่อมันพาข้าพเจ้ามากลางทาง มันดำ่ว่าข้าพเจ้าเป็นผัวพระพี่นาง ข้าพเจ้าจะฆ่าเสียอีก เหตุว่ามีคุณได้พามาจึงไม่ประหารชีวิตเสียแต่เท่านี้ก็เห็นว่าแทนคุณอยู่แล้ว พระเจ้าช้างเผือกก็มิได้พระราชทานสิ่งใดนายควาญช้าง พระมหาเทวีจึงขอให้นายช้างไปเลี้ยงไว้

(ราชาธิราช : 48)

พระมหาเทวีมีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น เมื่อทรงทราบว่าพระเจ้าช้างเผือกไม่ได้พระราชทานรางวัลตอบแทนให้แก่นายความช้างที่ช่วยชีวิตพระเจ้าช้างเผือกกลับมาได้ เนื่องจากนายความช้างไปว่ากล่าวพระเจ้าช้างเผือกว่าเป็นผู้กับพระมหาเทวี พระเจ้าช้างเผือกทรงกริ้วจึงไม่พระราชทานรางวัลให้ แต่พระมหาเทวีไม่ทรงกริ้วที่ความช้างกล่าวหาว่าพระองค์กับพระเจ้าช้างเผือกเป็นชู้กันแต่กลับมีจิตเมตตาที่นายช้างมีคุณต่อพระเจ้าช้างเผือกพระองค์จึงให้นายช้างไปอุปการะเลี้ยงดู

พระมหาเทวีไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมคุณแปดประการในข้อ สัจจ คือ กล่าวถ้อยคำเป็นสัตย์ พระองค์จึงเป็นกษัตริย์ที่ไม่รักษาคำพูดของตน ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าช้างเผือกประหลาดใจจะสวรรคตได้ตรัสกับพระมหาเทวีว่าไม่ให้ฆ่าพระยาน้อยให้คิดว่าเป็นลูกหลาน แต่พระมหาเทวีไม่รักษาคำพูดดังตัวอย่าง

สมเด็จพระเจ้าช้างเผือกครั้งพระโรคกำเริบหนักขึ้นมา รู้พระองค์ว่าจะไม่รอดแล้วจึงตรัสเรียกพระมหาเทวีพระเจ้าพี่นางเธอเข้ามาสั่งว่า ครั้นนี้ข้าถึงกาลเป็นแน่ ด้วยความเจ็บทั่วสรรพางค์กาย ข้าจะลาไปก่อนแล้ว แต่วิตกอยู่ด้วยราชสมบัตินี้ข้าได้ปลงใจไว้แก่พ่อขวัญเมือง ๆ ก็มาดับสูญไปเสียก่อน ถ้าข้าหาบุญไม่แล้ว พี่เห็นผู้ใดสมควรก็จงยกตั้งแต่งตั้งตามชอบใจ ถ้าไม่เห็นผู้ใดสมควรแล้วพี่จงครอบครองเถอญจะได้บำรุงญาติวงศ์ไพร่ฟ้าประชาราษฎร สมณชีพราหมณ์ให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน แต่อ้ายพระยาน้อยนั้นใจมันห้าวหาญนัก จะให้มันครองราชสมบัติมิได้ คนทั้งปวงจะเดือดร้อน ถ้าพี่จะเลี้ยงมันก็เอามาเลี้ยงใกล้ ๆ อย่าให้มันอยู่ไกล ถ้าไม่เลี้ยงก็ตัดรอนกำลังมันเสีย อย่าให้มันคิดการใหญ่ได้ แต่อย่าฆ่ามันเสียเลย ด้วยมันเกิดมาเป็นลูกหลานแล้ว คนทั้งปวงจะนินทาได้

(ราชาธิราช : 137)

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าก่อนที่พระเจ้าช้างเผือกจะสวรรคตทรงขอร้องพระมหาเทวีว่าให้ถือพระยาน้อยเป็นลูกหลานและไม่ให้ปลงพระชนม์พระยาน้อย แต่พระมหาเทวีไม่รักษาคำพูดที่ได้ให้ไว้กับพระเจ้าช้างเผือก เมื่อพระเจ้าช้างเผือกสวรรคตพระมหาเทวีก็มีรับสั่งให้ยกทัพไปทำศึกเพื่อกำจัดพระยาน้อยทันทีทำให้ขุนนางไม่เลื่อมใสศรัทธาในการปฏิบัติตนของพระมหาเทวีจึงไม่ให้ความเคารพยกย่องและไม่ซื่อสัตย์จงรักภักดี

พระมหาเทวีไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมอวิโรธนังคือ ไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น แต่พระมหาเทวีคิดเบียดเบียนผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาเทวีมีพระราชดำริที่จะแย่งชิงราชสมบัติจากพระยาน้อยให้สมิงมราหู ดังนี้

พระมหาเทวีจึงกระซิบบอกแก่สมิงมราหูว่า ตัวปรารถนาจะใคร่เป็นใหญ่แล้วเสียนหนามมืออยู่ เหตุไฉนไม่คิดตัดเสียเล่า ยังจะเป็นใหญ่ได้อยู่หรือ สมิงมราหูได้ฟังพระมหาเทวีว่าดังนั้น ก็ออกมากกระซิบสั่งทหารอันร่วมใจว่า การที่เราคิดไว้ก็ได้ทูลอยู่แล้ว ท่านจงไปเอาดาบมาขึ้นชุมนุมอยู่ที่ริมประตูพระราชวัง ถ้าเวลากลางคืนเสร็จการแล้ว พระยาน้อยก็จะกลับวัง ท่านจงฆ่าเสียให้จงได้ ทหารก็ไปตามที่สมิงมราหูสั่ง

(ราชาธิราช : 75)

พระมหาเทวีทรงคิดเบียดเบียนแม้กระทั่งพระยาน้อยซึ่งเป็นหลานของพระองค์เอง เพื่อให้พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์ แต่พระองค์ไม่ได้ลงมือกำจัดพระยาน้อยเอง เนื่องจากเกรงว่าขุนนางและประชาชนจะครหาได้ พระองค์จึงพุดยุงให้สมิงมราหูลอบปลงพระชนม์พระยาน้อยเพื่อชิงราชสมบัติแทนพระองค์ สมิงมราหูจึงสั่งให้ทหารไปล้อมยุริมประตูพระราชวังเพื่อลอบปลงพระชนม์พระยาน้อยแต่ไม่สำเร็จ เนื่องจากพระยาน้อยรู้พระองค์ก่อนจึงระมัดระวัง จากเหตุการณ์นี้ทำให้ขุนนางไม่เลื่อมใสศรัทธา ไม่ซื่อสัตย์ และไม่ให้การสนับสนุนพระมหาเทวีเนื่องจากพระองค์มีความประพฤติไม่เหมาะสม

พระมหาเทวีไม่ปฏิบัติตามหลักสุระยุทธัง เพราะพระมหาเทวีทรงหวาดกลัวในการทำศึกสงคราม ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงมราหูยกทัพออกไปรบกับพระยาน้อยแล้วพ่ายแพ้กลับมา พระยาน้อยจึงยึดเมืองพะโคได้ เมื่อพระมหาเทวีทรงทราบก็เกิดความหวาดกลัวที่จะทำศึกกับพระยาน้อยจึงหนีไปกับสมิงมราหู ดังนี้

พระมหาเทวีได้ทรงฟังดังนั้นก็สะดุ้งขึ้นทั้งพระองค์ ตกพระทัยกลัวยิ่งนัก ด้วยวิสัยสตรีก็ย่อมขาดกล้าอยู่แต่เมื่อรู้พลพริกพร้อม ครั้นอัปจนแล้วก็หายกล้า จึงตรัสว่าเป็นบุญของเขาเป็นกรรมของเราแล้ว เราจะรอดตายแลหรือ ว่าแล้วก็ทรงพระกันแสง จึงตรัสว่าพ่อเป็นที่พึ่งด้วยเถิด ครั้นนี้แม่สิ้นฤทธิ์สิ้นบุญแล้วเปรียบเหมือนหงส์ปีกหัก เห็นแต่พ่อผู้เดียวจะช่วยพาแม่บินไปได้ สมิงมราหูจึงทูลเตือนว่า อย่าทรงพระกันแสงเลย ให้เร่งจัดเตรียมพระองค์เร็วเถิดจะได้พากันรีบหนีไป

(ราชาธิราช : 140-141)

พระมหาเทวีเป็นกษัตริย์ที่หวาดกลัวไม่มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงคราม อันเนื่องมาจากสถานภาพของพระองค์ที่เป็นหญิงและไม่ได้เตรียมการที่จะต้องมาเผชิญสถานการณ์เหล่านี้ เมื่อสมิงมราหูยกทัพไปทำศึกแพ้พระยาน้อยจนพระยาน้อยสามารถยึดเมืองพะโคได้สำเร็จ ทำให้พระมหาเทวีทรงหวาดกลัว เมื่ออัปจนหนทางจึงทรงพระกันแสงและขอให้สมิงมราหูเป็นที่พึ่งซึ่งเป็นลักษณะของผู้หญิง เพราะทรงเกรงว่าจะต้องถูกลงโทษพระองค์จึงเสด็จหนีไปกับสมิงมราหู ซึ่งการที่พระมหาเทวีทำศึกพ่ายแพ้ต่อพระยาน้อยนั้น เนื่องมาจากการที่พระมหาเทวีปฏิบัติตนไม่เหมาะสม ขุนนางจึงไม่ให้การสนับสนุนในการดำเนินนโยบายต่าง ๆ และพระมหาเทวีก็ไม่สามารถดำเนินนโยบายได้ด้วยพระองค์เอง ทำให้พระองค์ไม่สามารถดำเนินนโยบายให้ประสบผลสำเร็จได้

3. วุฒิเจ็ดประการ ประกอบด้วยหลักธรรม ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอินทร์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพรหม ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระอาทิตย์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระจันทร์ ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระพาย ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระยายมราช ให้ประพฤติอิริยาบถตั้งพระมหาสมุทร พระมหาเทวีได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 1 ข้อ ได้แก่

พระมหาเทวีเป็นกษัตริย์ที่ประพฤติอิริยาบถดังพระยายมราช ทรงลงโทษผู้กระทำผิดให้เกิดความเกรงกลัวได้ ดังที่ทรงลงโทษมะเตาบุญขุนนางของพระยาน้อยเพื่อสอบถามความของพระยาน้อย มะเตาบุญทนความเจ็บปวดไม่ไหวจึงบอกความจริงแก่พระมหาเทวี รายละเอียดดังนี้

ครั้นอยู่มาพระมหาเทวีจึงให้หามะเตาบุญ ผู้เป็นข้าเก่าของพระยาน้อย ซึ่งอยู่ด้วยตะละแม่ท้าว นั้น มาถามว่า เมื่อพระยาน้อยจะหนีไปนั้นคิดอ่านการสิ่งใดบ้าง มะเตาบุญไม่ใคร่จะบอกเนื้อความ พระมหาเทวีทรงพระโกรธ จึงให้ทรงลงโทษตีมะเตาบุญ ๗ ได้ความเจ็บปวดทนมิได้ จึงทูลแจ้งความว่า เมื่อพระยาน้อยหนีไปนั้น ให้มั่งกั้นจีและพ้อมออกไปชิมกลางเขาสุกนิมิตทุกประตูเมือง ได้สุกนิมิตดีแล้ว พระยาน้อยจึงหนีไป ข้าพเจ้าได้แจ้งความอยู่แต่เท่านี้

(ราชาธิราช : 99)

พระมหาเทวีลงโทษผู้กระทำความผิดให้มีความเกรงกลัวได้ด้วยความสะดวกแต่ขาดเพื่อให้การปกครองเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสงบสุข และสามารถล่วงรู้ความลับของฝ่ายศัตรูทำให้การดำเนินงานประสบผลสำเร็จ เมื่อพระมหาเทวีต้องการทราบวาทอนที่พระยาน้อยหนีไปเมืองตะเกิงนั้นพระยาน้อยคิดอย่างไร พระองค์จึงรับสั่งให้มะเตาบุญซึ่งเป็นขุนนางเก่าของพระยาน้อยมาเฝ้าเพื่อถามความ แต่มะเตาบุญไม่ยอมบอก พระมหาเทวีจึงลงโทษมะเตาบุญด้วยการเขียนตีให้ทนเจ็บปวดไม่ได้ มะเตาบุญทนความเจ็บปวดไม่ไหวจึงบอกความจริงแก่พระมหาเทวี

พระมหาเทวีเป็นกษัตริย์ที่ไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมวุฒิเจ็ดประการไม่ประพฤติอิริยาบถดังพระมหาสมุทร พระองค์จึงลงพระราชอาญาแก่ผู้ที่ทำให้ความผิดด้วยความไม่เป็นกลาง ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาเทวีลงโทษสมิงซีพรายที่ยกทัพออกไปร่วมรบกับสมิงมราหูแล้วถูกทัพของพระเจ้าราชาธิราชตีแตกมา ทั้งที่การพ่ายแพ้ครั้งนี้เกิดจากการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาดของสมิงมราหูที่หลงกลพระเจ้าราชาธิราชแบ่งกองทัพออกไปรบหลายแห่ง แต่พระมหาเทวีทรงเข้าข้างสมิงมราหูและคิดที่จะแก้แค้นลงโทษสมิงซีพรายด้วยความไม่เป็นกลาง แต่สมิงซีพรายสามารถชี้แจงความจริงได้พระมหาเทวีจึงไม่สามารถลงโทษสมิงซีพรายได้ ซึ่งจากเหตุการณ์นี้ทำให้ขุนนางไม่ให้การยอมรับในความรู้และการปฏิบัติตนของพระมหาเทวี จึงไม่มีความซื่อสัตย์และไม่ให้ความร่วมมือในการดำเนินงานต่าง ๆ ทำให้พระมหาเทวีไม่สามารถดำเนินนโยบายให้ประสบผลสำเร็จได้

4. วิชาห้าประการ ประกอบไปด้วย คือ โยคเสฐา วินิจัยเสฐา เหตุเสฐา โบราณเสฐา และ หนัตถิยคคเสฐา ซึ่งพระมหาเทวีไม่ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมในข้อนี้ ดังปรากฏในเรื่องคือ

พระมหาเทวีไม่มีความรู้ในเหตุเสฐา คือ ไม่มีความรู้ในการทำนายนิมิตและเหตุการณ์บ้านเมือง ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาเทวีให้ข้าหลวงคนสนิทไปชิมกลางขอสุกนิมิตว่าพระองค์จะสามารถยกทัพออกไปจับตัวพระยาน้อยมาได้หรือไม่ เมื่อข้าหลวงกลับมาทูลนิมิตที่เกิดขึ้นพระมหาเทวีก็ไม่สามารถทำนาย

นิมิตที่เกิดขึ้นได้ ดังความว่า

ข้าหลวงสามคนรับพระเสาวนีย์พระมหาเทวีแล้วก็ออกมาจัดเครื่องพลีกรรมบวงสรวงเสร็จ แล้วชวนบ่าวไพร่ที่รวมไว้ความลับได้ประมาณสี่คนห้าคนให้ถือเครื่องพลีกรรม จึงพากันไปกระทำสักการบูชาบวงสรวงเทพดาทุกประตูเมือง แล้วจึงอธิษฐานว่า ตามคำพระมหาเทวีสั่ง แล้วก็พากันเที่ยวรับฟังดูทุกประตู จะได้มีผู้คนเจรจาที่ประหลาดนั้นหามาได้ เจียบสงบอยู่ เมื่อยจุย เมื่อยสะละ เมื่อยจุสามคนกับบ่าวไพร่เหล่านั้น จึงพากันเดินไปใกล้ธารามแห่งหนึ่งชื่อวัดมูสรวัย ได้ยินตาปะขาวโยมวัดว่า ปลุกดันไม้งอกงามดีแล้ว ยอดใบก็ร่วงโรยไป

(ราชาธิราช : 100)

เมื่อพระมหาเทวีทรงทราบมาก่อนพระยาน้อยจะหนีไปได้ทำพิธีขมิกลางขอศุภนิมิต พระองค์จึงมีรับสั่งให้ข้าหลวงไปอธิษฐานขมิกลางของศุภนิมิตว่าพระองค์สามารถยกทัพไปจับตัวพระยาน้อยได้หรือไม่ นางข้าหลวงไปตามประตูเมืองต่าง ๆ แต่ก็ไม่มีศุภนิมิตเกิดขึ้น นางข้าหลวงจึงเดินไปที่วัดมูสรวัยแล้วได้ยินศุภนิมิตว่า เมื่อปลุกดันไม้เจริญเติบโตงอกงามดีแล้วยอดและใบที่เคยมีก็ย่อมร่วงโรยไป ซึ่งเปรียบได้กับพระยาน้อยที่ไปซ่อนตัวกำลังอยู่ที่เมืองตะเกิงจนมีกองทัพที่ยิ่งใหญ่แล้วก็จะเจริญรุ่งเรืองได้เป็นใหญ่ แต่พระมหาเทวีนั่นก็เปรียบดังยอดและใบที่มีแต่ร่วงโรยไปไม่มีวันได้เจริญงอกงาม เมื่อนางข้าหลวงนำนิมิตมาทูลพระมหาเทวีพระองค์ก็ไม่สามารถทำนายนิมิตที่เกิดขึ้นได้จึงให้ยกทัพไปจับตัวพระยาน้อย ทำให้กองทัพของพระองค์พ่ายแพ้กลับมา

ในส่วนของความรู้ในหัตถ์อักษระเสฐา ซึ่งเป็นความรู้เกี่ยวกับช้างม้าพระมหาเทวีก็น่าจะมีความรู้ในศิลปศาสตร์ช้างม้า ทำให้การดำเนินนโยบายในการทำศึกสงครามของพระองค์ไม่ประสบผลสำเร็จ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระมหาเทวีมีรับสั่งให้ยกทัพไปจับตัวพระยาน้อย แต่สมิงซีพรายทูลทัดทานว่ากองทัพของพระมหาเทวียังไม่พร้อมเนื่องจากช้างม้าที่ดีมีผละกำลังนั้นพระยาน้อยนำไปหมดแล้ว หากจะยกทัพไปต้องเตรียมการอีกหลายวันแต่พระมหาเทวีไม่ทรงฟัง ดังตัวอย่าง

พระมหาเทวีได้ฟังดังนั้นก็นิ่งอยู่มิได้ว่าประการใด จึงได้หาสมิงซีพรายเข้ามาตรัสว่าจะให้ไปตามจับตัวพระยาน้อยให้จงได้ สมิงซีพรายจึงทูลว่าช้างม้าซึ่งมีมีเท่านั้น พระยาน้อยก็พาไปเสียหมดแล้ว กว่าจะจัดแจงคนได้ก็หลายวัน เห็นจะตามไม่ทันพระยาน้อย พระมหาเทวีก็นิ่งฟัง สั่งให้สมิงซีพรายจัดแจงคนเตรียมไว้

(ราชาธิราช : 85)

พระมหาเทวีไม่มีความรู้ในศิลปศาสตร์ช้างม้าว่ามีผละกำลังมากน้อยเพียงใดในการทำศึกสงคราม เมื่อจะดำเนินนโยบายในการทำศึกสงครามพระองค์ก็ไม่สามารถสั่งการได้จึงต้องตรัสปรึกษาสมิงซีพราย เมื่อสมิงซีพรายทูลแนะนำตักเตือนพระองค์ก็ไม่รับฟัง ขุนนางจึงไม่ให้ความรักใคร่และไม่มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหาเทวี ทำให้การดำเนินงานตามรับสั่งของพระองค์ที่ให้ไปจับพระยาน้อยไม่ประสบผลสำเร็จ

จากการศึกษาหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ทั้ง 4 หัวข้อสามารถเรียบเรียงการปฏิบัติตามหลักธรรม ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะโดดเด่นและปฏิสัมพันธ์ของกษัตริย์ที่มีต่อขุนนางในเชิงบวกได้ดังนี้

พระเจ้าราชาธิราช

พระเจ้าราชาธิราชทรงปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ทั้ง 4 หมวด ได้แก่ อุดมคติประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ และอุดมเจ็ดประการ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

พระเจ้าราชาธิราชทรงปฏิบัติตามหลักธรรมอุดมคติประการครบทั้ง 4 ข้อแต่ทรงมีความรู้ในราชกิจการงานสงครามโดดเด่นกว่าหลักธรรมอื่น เนื่องจากในช่วงที่พระองค์ครองราชย์นั้นบ้านเมืองมีศึกสงครามต่อสู้แย่งชิงอำนาจกัน ทรงนำความรู้นี้มาใช้ในการดำเนินนโยบายปกครองบ้านเมืองโดยเน้นการใช้กำลังทหารทำศึกสงครามปกป้องบ้านเมืองและแผ่ขยายอำนาจเพื่อครอบครองความยิ่งใหญ่ให้มีชัยเหนือข้าศึกศัตรู ทำให้การทำศึกสงครามประสบผลสำเร็จสามารถปราบปรามเมืองขึ้นให้สงบเรียบร้อย และขยายแสนยานุภาพไปได้อย่างกว้างไกล นอกจากนี้การที่พระเจ้าราชาธิราชดำเนินนโยบายทำศึกสงครามประสบผลสำเร็จนั้น เนื่องจากพระองค์ทรงรู้จักนำความรู้ในการประเมินสถานการณ์การรบว่าจะได้หรือเสียแพ้หรือชนะมาประกอบการตัดสินใจพระทัยในการทำศึกสงครามเพื่อให้เป็นฝ่ายได้เปรียบและไม่เพลี่ยงพล้ำแก่ข้าศึก และยังทรงนำความรู้ในเล่ห์อุบายมาใช้แก้ไขสถานการณ์ในการทำศึกให้ประสบผลสำเร็จได้ ซึ่งการทำศึกสงครามให้ได้รับชัยชนะนั้นส่วนหนึ่งมาจากการมีขุนนางที่มีความรู้ความสามารถมาปฏิบัติตามพระราชดำริ พระเจ้าราชาธิราชจึงนำความรู้ในการชวนชวายถ่ายเทพริศมาใช้ในการปกครองขุนนางให้เกิดความซื่อสัตย์จงรักภักดีสามารถปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้ นอกจากพระเจ้าราชาธิราชจะใช้ความรู้อุดมคติประการแล้วพระองค์ยังทรงรู้จักเลือกใช้บุคคลให้เหมาะสมกับงานและสถานการณ์ เนื่องจากพระองค์ทรงทราบว่าขุนนางแต่ละคนมีความรู้ความสามารถด้านใด พระองค์จะทรงเป็นผู้วางแผนวางแนวทางการดำเนินงานแล้วมีรับสั่งให้ขุนนางไปปฏิบัติราชกิจได้อย่างเหมาะสม ขุนนางจึงสามารถปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้

ในส่วนของความรู้ในวิชาห้าประการพระเจ้าราชาธิราชทรงปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 3 ข้อ คือ มีความรู้ในธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์สามารถตัดสินใจตัดสินคดีของราษฎรได้ ซึ่งเป็นความรู้ที่พระเจ้าราชาธิราชมีโดดเด่นกว่าหลักธรรมอื่น เพราะเป็นหลักธรรมสำคัญที่ใช้ในการปกครองขุนนางและประชาชนให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข และยังแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงนำความรู้นี้มาใช้ส่งเสริมกำลังใจและสร้างความจงรักภักดีให้แก่ขุนนางและประชาชน โดยการรับฟังคำชี้แจงจากขุนนางอย่างมีเหตุผล มีเมตตาหากทำความดีความชอบก็จะพระราชทานรางวัลให้ และหากขุนนางทำความผิดพระองค์ก็จะให้โอกาสทำงานแก้ตัว พระองค์จึงสามารถปกครองขุนนางและประชาชนให้มีความเข้าใจอันดี มีความสามัคคี และเกิดความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระองค์ได้ นอกจากนี้พระเจ้าราชาธิราชยังทรงมีความรู้ในนิมิตสามารถทำนายนิมิตเพื่อบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าได้พระองค์จึงเตรียมรับสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้นได้ สำหรับความรู้ในวิชาห้าศิลปศาสตร์ข้างม้า ทรงนำความรู้นี้มาใช้ดำเนินนโยบายทำศึกสงครามให้มีชัยชนะได้ ส่วนความรู้ในวิชาห้า

ประการที่พระเจ้าราชาธิราชไม่ได้ปฏิบัตินั้นมี 2 ข้อ คือ ความรู้ในภูมิศาสตร์และความรู้ในการช่าง เนื่องจากความรู้ทั้งสองข้อนี้เป็นหลักธรรมของขุนนางพระองค์จึงตรัสปรึกษาและรับฟังคำแนะนำจากขุนนาง ก่อนตัดสินพระทัยดำเนินนโยบายทำศึกสงคราม อาจกล่าวได้ว่าแม้พระเจ้าราชาธิราชจะมีความรู้ในวิชาทำประการไม่ครบทุกข้อแต่พระองค์ก็ประสบความสำเร็จในการดำเนินนโยบายในการทำศึกสงครามและปกครองบ้านเมืองได้เพราะความรู้ที่พระองค์มีนั้นสามารถนำมาใช้ได้ทั้งการปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม

นอกเหนือจากนี้พระเจ้าราชาธิราชยังปฏิบัติตามหลักธรรมคุณแปดประการ 6 ข้อ ได้แก่ การกล่าวด้วยคำเป็นสัตย์เมื่อตรัสสิ่งใดก็ทำตาม หากขุนนางทูลเตือนหรือให้คำแนะนำพระองค์ก็จะรับฟังเมื่อทรงเห็นว่าถูกต้องก็จะปฏิบัติตาม เมื่อทำศึกสงครามพระเจ้าราชาธิราชก็จะไม่เบียดเบียนประชาชนให้ได้รับความเดือดร้อน ทรงทำสงครามด้วยความองอาจกล้าหาญไม่หวาดกลัวข้าศึกโดยใช้ปัญญาคิดไตร่ตรอง ก่อนจึงมีรับสั่งให้ ขุนนางนำไปปฏิบัติ ส่วนในเรื่องของความประพฤติพระเจ้าราชาธิราชทรงมีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่นเมื่อขุนนางทำผิดพระองค์ก็จะให้ออกสทำงานแก้ตัว หากขุนนางทำความดีความชอบพระองค์จะพระราชทานรางวัลให้ และพระเจ้าราชาธิราชยังทรงบริจาคทรัพย์เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ต่อไป เพื่อให้ขุนนางและประชาชนถือเป็นแบบอย่างและมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ แม้พระเจ้าราชาธิราชจะมีคุณสมบัติตามหลักธรรม คุณแปดประการไม่ครบ แต่พระองค์ก็มีคุณสมบัติในข้อที่สามารถนำมาใช้ในการปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม พระองค์จึงสามารถนำมาปรับใช้ได้เหมาะสม ขุนนางจึงให้การยอมรับในความรู้ความสามารถและการปฏิบัติตนของพระเจ้าราชาธิราชจึงเชื่อฟังและปฏิบัติตามพระราชดำริ

ในด้านของวุฒิเจตประการพระเจ้าราชาธิราชทรงปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 6 ข้อ ได้แก่ ทรงมีความองอาจกล้าหาญและยิ่งใหญ่ในการทำศึกสงครามพร้อมไปด้วยราชสมบัติและความยิ่งใหญ่ทำให้ข้าศึกกลัวเกรงในพระเดชานุภาพ เมื่อพระเจ้าราชาธิราชดำเนินนโยบายในการปกครองบ้านเมืองพระองค์ก็ทรงปกครองด้วยความเสมอภาคไม่ว่าจะเป็นการให้รางวัลหรือการลงโทษ และยังทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตา เมื่อขุนนางทำความดีจะพระราชทานรางวัลให้ หากขุนนางทำผิดก็พระราชทานโอกาสให้ทำงานแก้ตัว นอกจากนี้พระเจ้าราชาธิราชยังทรงมีความกรุณาแก่ขุนนางเมื่อพระองค์พระราชทานรางวัลก็เป็นไปตามลำดับขั้นยศ หากขุนนางทำความผิดพระเจ้าราชาธิราชจะทรงลงโทษด้วยความเด็ดขาด ทำให้ขุนนางเกิดความเกรงกลัวไม่กล้ากระทำความผิด แต่ก็ทรงลงโทษด้วยความเป็นกลางไม่มีความพยาบาท ขุนนางจึงอยู่ภายใต้การปกครองอย่างเป็นระเบียบ พระองค์จึงสามารถปกครองบ้านเมืองให้มีความเรียบร้อยสงบสุขได้ อาจกล่าวได้ว่าแม้พระเจ้าราชาธิราชจะมีคุณสมบัติตามหลักวุฒิเจตประการไม่ครบ แต่พระองค์ก็มีคุณสมบัติของกษัตริย์ที่ดีที่ควรจะมี ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่นำมาใช้ได้ทั้งปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม ขุนนางจึงยกย่องชื่นชมและให้การสนับสนุนการดำเนินนโยบายของพระเจ้าราชาธิราช ทำให้พระเจ้าราชาธิราชสามารถปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงครามให้ประสบผลสำเร็จได้

ในด้านหลักธรรมคุณแปดประการข้อประกอบด้วยศีลและมีมารยาทอันดีและมีความรู้ในการ

บำบัดโรค ตลอดจนหลักธรรมวุฒิเจตประการในข้อรักษาศีลอุโบสถไม่ปรากฏการปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ของ พระเจ้าราชาธิราชซึ่งอาจเนื่องมาจากพระราชภารกิจของพระองค์ที่ต้องดำเนินนโยบายทำศึกสงครามตลอด รัชสมัยทำให้การปฏิบัติตนในเรื่องของการรักษาศีลไม่มีปรากฏ และในเรื่องของความรู้ในการบำบัดโรคนั้น พระเจ้าราชาธิราชไม่จำเป็นต้องใช้ความรู้นี้ในการดำเนินนโยบายจึงไม่ปรากฏการแสดงความรู้นี้

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าพระเจ้าราชาธิราชมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อขุนนาง เมื่อพระองค์จะ ดำเนินนโยบายในการปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงครามแม้จะเป็นผู้วางแผนทางในการปฏิบัติแต่พระองค์ ก็จะมีตรัสปรึกษาขุนนางเพื่อรับฟังความคิดเห็น หากเป็นสิ่งที่ถูกต้องพระองค์ก็จะปฏิบัติตาม พระองค์จึง ปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตา หากขุนนางทำความดีความชอบพระองค์ก็จะตรัสยกย่องชื่นชม แสดง ความรักความเอาใจใส่และพระราชทานรางวัลตอบแทน ซึ่งถือเป็นการสร้างขวัญกำลังใจในการทำงานให้ ขุนนาง เมื่อขุนนางเกิดความขัดแย้งกันพระองค์ก็สามารถตัดสินไกลเกลี่ยให้ด้วยความยุติธรรมโดยการ สอบถามหาเหตุผลก่อนตัดสิน หากขุนนางทำความผิดพระองค์ก็ทรงลงโทษด้วยความเด็ดขาดแต่ก็จะทรงมี เมตตาพระราชทานอภัยโทษให้ออกาสขุนนางทำงานลบล้างความผิด ขุนนางจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อ พระเจ้าราชาธิราช เนื่องจากมีความชื่นชมยกย่องและยอมรับในความรู้ความสามารถและการปฏิบัติตนของ พระเจ้าราชาธิราชจึงเชื่อฟังและปฏิบัติตามรับสั่งด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดีเต็มใจปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับ มอบหมายอย่างสุดความสามารถ ทำให้พระเจ้าราชาธิราชสามารถดำเนินนโยบายปกครองบ้านเมืองและทำ ศึกสงครามได้เป็นอย่างดี

จะเห็นได้ว่าการที่พระเจ้าราชาธิราชประสบผลสำเร็จในการดำเนินนโยบายปกครองบ้านเมือง และทำศึกสงครามนั้นเกิดจากการที่พระองค์ทรงปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง 4 หมวดและมีความรู้ความเข้าใจ อย่างถ่องแท้ พระองค์จึงสามารถนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ไม่จำเป็นว่าการดำเนิน นโยบายทั้งฝ่ายรุกและฝ่ายรับพระองค์ก็สามารถใช้ได้เหมาะสม โดยเฉพาะการที่พระเจ้าราชาธิราช ทรงมีความรู้ในราชกิจการงานสงครามโดดเด่นกว่าหลักธรรมอื่น เพราะในช่วงเวลาที่พระองค์ครองราชย์นั้น มีการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกัน พระองค์จึงต้องใช้ความรู้ในราชกิจการงานสงครามมาดำเนินนโยบายเป็นส่วน ใหญ่ พระองค์จึงดำเนินนโยบายให้ประสบผลสำเร็จได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การที่พระเจ้าราชาธิราชมี ความเฉลียวฉลาดในการรู้จักเลือกใช้คนให้เหมาะสมกับงาน และรู้จักเลือกวิธีดำเนินงานได้อย่างเหมาะสมก็ เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พระเจ้าราชาธิราชประสบความสำเร็จ ทำให้ขุนนางและประชาชนยอมรับและเชื่อมั่น ในความรู้ความสามารถและการประพฤติปฏิบัติของพระเจ้าราชาธิราชจึงเชื่อฟังและปฏิบัติตามพระราชดำริ ด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี ทำให้พระเจ้าราชาธิราชสามารถปกครองบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรืองได้

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ทั้ง 4 หมวด คือ อุบายสี่ประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ และวุฒิเจตประการ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงปฏิบัติตามหลักธรรมอุบายสี่ประการครบทั้ง 4 ข้อ ได้แก่ มีความรู้ใน ราชกิจการงานสงคราม มีความรู้ในเล่ห์อุบาย พระองค์จึงนำความรู้เหล่านี้มาใช้วางแผนทางในการดำเนิน นโยบายปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงครามไม่ว่าจะเป็นฝ่ายรุกหรือฝ่ายรับได้ แต่การดำเนินนโยบายของ พระองค์ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากขุนนางพม่าไม่สามารถปฏิบัติตามรับสั่งได้เพราะไม่มีความรู้ ความสามารถ และขุนนางฝ่ายมอญมีความเก่งกล้าสามารถรู้เท่าทันกลอุบายของพระองค์ เมื่อพระเจ้า ฝรั่งมังฆ้องทำศึกแพ้พระเจ้าราชาธิราชหลายครั้งสูญเสียกำลังพลไปมากมายพระองค์จึงใช้ความรู้ในการ ประเมินสถานการณ์ว่าควรขอสงบศึกเพื่อไม่ให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนมากไปกว่านี้ นอกจากนี้ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยังทรงนำความรู้ในการชวนชวนถ่ายทอดเทพวิทย์มาใช้ให้เกิดประโยชน์ด้วยการยกราชาธิดา ให้กับสมิงพระรามซึ่งเป็นขุนนางมอญ เพื่อตอบแทนความดีที่กอบกู้บ้านเมืองของพระองค์ไม่ให้ตกเป็น เมืองขึ้น เพื่อเป็นแบบอย่างให้ขุนนางพม่าตั้งใจปฏิบัติราชการอย่างเต็มที่ ทำให้ขุนนางขึ้นชมยกย่องใน ความเสียสละของพระองค์จึงเกิดความซื่อสัตย์จงรักภักดีตั้งใจปฏิบัติงานให้ประสบผลสำเร็จ ถึงแม้ว่า พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจะปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง 4 ข้อ แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการทำศึกสงครามให้มีชัยชนะ ต่อพระเจ้าราชาธิราชได้ อาจเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไม่มีประสิทธิภาพ เพียงพอ ไม่สามารถนำความรู้ในอุบายสี่ประการมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับแต่ละสถานการณ์ได้ เพราะใน การดำเนินนโยบายนั้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจะเป็นผู้วางแผนทางในการปฏิบัติเพียงพระองค์เดียว เนื่องจาก ขุนนางพม่าไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอที่จะให้คำแนะนำปรึกษา เมื่อขุนนางไปปฏิบัติงานก็ไม่สามารถปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสถานการณ์ได้ ทำให้การดำเนินนโยบายของพระองค์ไม่ประสบผลสำเร็จ จึงอาจกล่าวได้ว่าขุนนางมีส่วนสำคัญยิ่ง หากมีขุนนางที่ไม่ดีไม่มีความรู้ความสามารถก็อาจทำให้การ ดำเนินงานของพระมหากษัตริย์ไม่ประสบผลสำเร็จ

ในส่วนของหลักธรรมวิชาห้าประการนั้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงปฏิบัติตามเพียงข้อเดียว ได้แก่ มีความรู้ในภูมิประเทศ พระองค์จึงนำความรู้นี้มาใช้ในการดำเนินนโยบายทำศึกสงครามได้ไม่ว่าจะเป็นการ เคลื่อนทัพหรือตั้งทัพ แต่การดำเนินการของพระองค์ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากขุนนางของฝ่ายมอญมี ความรู้ความสามารถมากกว่าจึงเตรียมการทำได้เป็นอย่างดี ส่วนความรู้ในเรื่องธรรมชาติ วิชาศาสตร์ที่ใช้ในการตัดสินใจพิพาทของขุนนางและประชาชนและความรู้ในการช่างนั้นไม่มีเหตุการณ์ที่ พระองค์ต้องแสดงความรู้ในข้อนี้ ประกอบกับในช่วงเวลานั้นไม่มีนิมิตเกิดขึ้นกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องพระองค์ จึงไม่ต้องแสดงความรู้ในการทำนายนิมิต อาจกล่าวได้ว่าการที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไม่สามารถทำศึกให้ได้รับ ชัยชนะได้นั้นมาจากการที่พระองค์ขาดความรู้ในเรื่องเหล่านี้ ซึ่งเป็นความรู้ที่เป็นส่วนสำคัญที่ใช้ในการ ปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม พระองค์จึงไม่สามารถใช้ความรู้เหล่านี้ในการดำเนินนโยบายได้ และ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไม่มีขุนนางที่มีความรู้ความสามารถเป็นที่ปรึกษาพระองค์จึงต้องวางแผนและตัดสินใจ พระทัยดำเนินนโยบายด้วยพระองค์เองซึ่งอาจเกิดความผิดพลาดได้

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงปฏิบัติตามหลักธรรมคุณแปดประการ 6 ข้อ คือ การกล่าวถ้อยคำเป็น สัตย์เมื่อพระองค์ตรัสสิ่งใดก็ทำตามขุนนางจึงขึ้นชมยกย่องในการประพฤติตนของพระองค์ และยังทรงมีจิต

เมตตารักใคร่ผู้อื่น แม้แต่ขุนนางของฝ่ายศัตรูหากมีคุณต่อชาติบ้านเมืองพระองค์ก็จะทรงให้ความเมตตา ทำให้ขุนนางมีความชื่นชมรักใคร่และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง เมื่อทำศึกสงคราม พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็ทรงบัญชาการรบในสนามรบด้วยพระองค์เองโดยไม่หวาดเกรงข้าศึก ขุนนางจึงมีขวัญ กำลังใจและเกิดความฮึกเหิม ทำให้การทำศึกของพระองค์ได้รับชัยชนะ เมื่อพระองค์ทำศึกสงครามก็ทรงใช้ ปัญญาคิดก่อนดำเนินการ แต่การทำศึกสงครามของพระองค์ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากขุนนางไม่มีความรู้และไม่มีความชำนาญจึงไม่สามารถปฏิบัติตามพระราชดำริได้ นอกจากนี้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยังทรงรักษาศิล และบริจาคพระราชทรัพย์เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ขุนนางและประชาชนมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและได้ อบรมศีลธรรมอันดี พระองค์จึงปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขได้ การที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงรักษาศิลและ บริจาคพระราชทรัพย์ให้กับพระพุทธศาสนานั้นทำให้พระองค์ไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น ถึงแม้ว่าพระเจ้า ฝรั่งมังฆ้องจะมีคุณสมบัติตามหลักคุณแปดประการเกือบครบทุกข้อ แต่พระองค์ก็ไม่สามารถดำเนินนโยบาย ในการทำศึกสงครามให้มีชัยชนะได้ อาจเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายที่ยังไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ และขาดขุนนางที่มีความเก่งกล้าสามารถมาปฏิบัติงานสนองพระราชดำริ

นอกจากนี้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงปฏิบัติตามหลักธรรมคุณเจ็ดประการ 5 ข้อ ได้แก่ มีความ เสนอภาคในการปกครอง แม้แต่ขุนนางฝ่ายศัตรูหากมีความเก่งกล้าสามารถพระองค์ก็ทรงให้ความ เสนอภาคเท่าเทียมกับขุนนางของพระองค์ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตา เมื่อพระองค์ทำศึกสงครามกับพระเจ้าราชวชิราราชจนประชาชนได้รับความเดือดร้อน พระองค์ทรงมีเมตตา ยอมเสียพระเกียรติส่งหนังสือไปขอสงบศึกกับพระเจ้าราชวชิราราชเพื่อให้บ้านเมืองมีความสงบสุข หากขุนนาง ทำความดีความชอบให้คำแนะนำตักเตือนพระองค์ไม่ให้ดำเนินนโยบายผิดพลาด พระองค์ก็จะมี ความกรุณาพระราชทานรางวัลตอบแทนไม่ว่าขุนนางจะอยู่ในลำดับชั้นยศใด หากขุนนางทำความผิดพระองค์ก็ ทรงลงโทษด้วยความเด็ดขาดเพื่อเป็นเยี่ยงอย่างให้ขุนนางผู้อื่นเกิดความเกรงกลัวไม่กล้ากระทำความผิด ตั้งใจปฏิบัติงานเต็มความสามารถเพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาด แม้ว่าขุนนางจะกระทำเพื่อพระองค์แต่ถ้า เป็นการฝ่าฝืนคำสั่ง พระองค์ก็สั่งลงโทษด้วยความเป็นกลาง ทำให้ขุนนางชื่นชมยกย่องในการประพฤติตน ของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง จะเห็นได้ว่าแม้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจะมีคุณสมบัติตามหลักคุณเจ็ดประการถึง 5 ข้อ แต่พระองค์ก็ยังไม่สามารถดำเนินนโยบายทำศึกสงครามให้มีชัยชนะได้ เพราะพระองค์ขาดคุณสมบัติข้อ สำคัญที่จำเป็นต้องใช้ในการทำศึกสงครามซึ่งเป็นส่วนสำคัญในช่วงเวลาที่มีการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกันนั้นคือ ขาดความองอาจ สง่างาม และยิ่งใหญ่ซึ่งแสดงถึงพระราชอำนาจและพระเดชานุภาพที่ทำให้ข้าศึกเกิด ความเกรงกลัวและทำให้ขุนนางของพระองค์เกิดขวัญกำลังใจและความฮึกเหิมในการทำศึกให้ได้รับชัยชนะ

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกกับขุนนาง เมื่อพระองค์จะดำเนินนโยบาย ปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม พระองค์จะเป็นผู้วางแผนวางในการดำเนินงานและตรัสปรึกษาขุนนาง ถึงพระราชดำริเพื่อรับฟังความคิดเห็น จากนั้นจึงมีรับสั่งให้ขุนนางนำไปประพฤติปฏิบัติ หากขุนนางทำ คุณประโยชน์แก่บ้านเมืองพระองค์ก็จะตรัสยกย่องชื่นชมให้ความสำคัญ และให้เกียรติแก่ขุนนางที่มีความ เก่งกล้าสามารถ โดยการพระราชทานรางวัลตอบแทนเพื่อให้ขุนนางมีขวัญกำลังใจที่ดีในการทำงานหาก

ขุนนางทำผิดพลาดพระองค์ก็จะให้คำแนะนำตักเตือนให้ทำในสิ่งที่ถูกต้อง ขุนนางจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องโดยให้การชื่นชมยกย่องในการปฏิบัติตน และเชื่อมั่นในความรู้ของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง จึงเชื่อฟังและปฏิบัติตามพระราชดำริ ตั้งใจทำงานที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มที่ด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี

แม้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจะปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ทั้ง 4 หมวด แต่พระองค์ก็ไม่สามารถดำเนินนโยบายในการทำศึกสงครามให้ประสบผลสำเร็จได้ อันเนื่องมาจากพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไม่มีขุนนางที่มีบทบาทโดดเด่นที่มีความรู้ความสามารถในการทำศึกสงครามพระองค์จึงไม่ได้รับความคิดเห็นจากขุนนางในการดำเนินนโยบายต่าง ๆ พระองค์จึงต้องคิดและตัดสินใจด้วยพระองค์เองทำให้การดำเนินนโยบายของพระองค์อาจมีข้อผิดพลาดขึ้น เมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีรับสั่งให้ขุนนางไปปฏิบัติตามพระราชดำริขุนนางก็ไม่สามารถดำเนินการให้ประสบผลสำเร็จได้ ทำให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องต้องพ่ายแพ้ในการทำศึกสงครามกับพระเจ้าราชาธิราช

พระมหาปิฎกธร

พระมหาปิฎกธรทรงปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ทั้ง 4 หมวด ได้แก่ อุบายสี่ประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ และวุฒิเจ็ดประการ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

พระมหาปิฎกธรทรงปฏิบัติตามหลักธรรมอุบายสี่ประการ 3 ข้อ คือ ทรงมีความรู้ในการประเมินสถานการณ์เพื่อนำมาใช้แก้ไขสถานการณ์พาตะละนางพระยาท้าวหนี่มาได้สำเร็จ ทำให้พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์ เมื่อพระมหาปิฎกธรขึ้นครองราชย์พระองค์สามารถใช้ความรู้ในราชกิจการงานสงครามเพื่อปกครองบ้านเมืองได้ เนื่องจากในช่วงแรกของการครองราชย์ พระมหาปิฎกธดยังไม่ได้รับการยอมรับเพราะไม่ได้สืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์ พระองค์จึงต้องใช้ความรู้นี้ประกอบกับความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม และใช้ความสามารถในการเทศน์มาอธิบายโน้มน้าวจิตใจ เพื่อสร้างการยอมรับจากกษัตริย์เมืองต่าง ๆ รวมทั้งขุนนางและประชาชน และทรงใช้ความรู้ในแง่อุบายมาใช้แก้ไขสถานการณ์เพื่อให้พระองค์สามารถปกป้องบ้านเมืองจากการรุกรานและปกครองบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุขได้

พระมหาปิฎกธรปฏิบัติตามหลักธรรมวิชาห้าประการ 3 ข้อ ทรงมีความรู้ในธรรมศาสตร์ ราชาศาสตร์โดดเด่นกว่าหลักธรรมอื่น พระองค์จึงนำความรู้นี้มาปรับใช้ในการปกครองบ้านเมืองด้วยการตัดสินใจความให้กับขุนนางและประชาชนให้เกิดความยุติธรรมได้เป็นอย่างดีโดยนำหลักพระอัยการและหลักศาสนา มาปรับใช้ในการตัดสินคดีจนได้รับการยกย่องชื่นชมและทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุข และพระมหาปิฎกธดยังมีความรู้ในช่างไม้ พระองค์จึงนำความรู้นี้มาใช้แก้ไขสถานการณ์ให้ประสบผลสำเร็จได้ และทรงมีความรู้ในนิมิตสามารถทำนายนิมิตได้ ทำให้สามารถเตรียมพร้อมรับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ นิมิตที่เกิดขึ้นนี้ยังแสดงถึงบุญบารมีของพระมหาปิฎกธร ขุนนางและประชาชนจึงเกิดความเลื่อมใสศรัทธาให้การยอมรับในบุญบารมีและความรู้ความสามารถของพระองค์จึงเชื่อฟังและปฏิบัติตามรับสั่งด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี แม้ว่าพระมหาปิฎกธรไม่มีความรู้ในภูมิประเทศและไม่มีความรู้ในศิลปศาสตร์ช่างม้า แต่พระองค์ก็ทรง

ปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขได้ เพราะในช่วงที่ทรงครองราชย์ไม่มีศึกสงครามพระองค์จึงไม่ต้องใช้ความรู้เหล่านี้ในการดำเนินนโยบาย

สำหรับเรื่องคุณแปดประการพระมหาปิฎกธรรได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 3 ข้อ ได้แก่ การบริจาคพระราชทรัพย์เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ เพื่อให้ขุนนางและประชาชนได้ขัดเกลาจิตใจถือเป็นพระราชภารกิจของพระมหากษัตริย์ที่ต้องอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทำให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข นอกจากนี้พระมหาปิฎกธรรยังทรงมีความรู้ในการบำบัดโรคโดยทรงนำความรู้นี้มาใช้แก้ไขสถานการณ์พาตະนางพระยาทั่วนีสำเร็จ เมื่อพระมหาปิฎกธรรจะดำเนินการสิ่งใดก็จะใช้ปัญญาคิดไตร่ตรองก่อน ทำให้พระองค์สามารถปกป้องบ้านเมืองจากการรุกรานของข้าศึก และปกครองบ้านเมืองให้มีความสงบสุขได้ และในช่วงที่พระมหาปิฎกธรรครองราชย์พระองค์ไม่ต้องทำศึกสงครามจึงไม่ต้องเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ต้องแสดงความองอาจกล้าหาญในการทำศึกและไม่ต้องแสดงจิตเมตตาต่อศัตรู แต่ทรงดำเนินนโยบายปกครองบ้านเมืองโดยให้มีการรักษาศีลฟังธรรมและมีการบริจาคพระราชทรัพย์บำรุงพระพุทธศาสนา เพื่อฟื้นฟูจิตใจให้กับขุนนางและประชาชน ส่วนในเรื่องการรักษาคำพูดนั้นไม่มีเหตุการณ์ที่แสดงถึงการปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ของพระองค์

นอกจากนี้พระมหาปิฎกธรรยังทรงปฏิบัติตามหลักธรรมวุฒิเจตประการ 2 ข้อ คือ มีความกรุณาแก่ขุนนางหากขุนนางทำความดีความชอบพระองค์ก็พระราชทานรางวัลให้ตามลำดับขั้นยศ แต่หากมีผู้กระทำความผิดพระองค์ก็จะลงโทษด้วยความเป็นกลางไม่มีความพยาบาทพระองค์จึงปกครองบ้านเมืองให้มีความสงบสุขได้ เนื่องจากในสมัยที่พระมหาปิฎกธรรทรงครองราชย์นั้นบ้านเมืองไม่มีศึกสงครามพระองค์จึงไม่ต้องแสดงความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงคราม และไม่ต้องลงโทษผู้กระทำความผิดด้วยความเด็ดขาด ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตามุ่งเน้นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

จะเห็นได้ว่าพระมหาปิฎกธรรมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อขุนนางโดยทรงเป็นผู้วางแผนในการดำเนินงานและมีรับสั่งให้ขุนนางนำไปประพฤติปฏิบัติ หากขุนนางทำความดีความชอบพระองค์จะพระราชทานรางวัลตอบแทน เพื่อเป็นขวัญกำลังใจในการทำงานต่อไป นอกจากนี้พระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตากรุณาทำให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข ขุนนางจึงมีปฏิสัมพันธ์ต่อพระมหาปิฎกธรรในเชิงบวกโดยการชื่นชมยกย่องในความรู้และการประพฤตินของพระมหาปิฎกธรร รวมทั้งเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในบุญบารมีของพระมหาปิฎกธรรจึงยอมรับเชื่อฟังและปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี

แม้พระมหาปิฎกธรรจะไม่ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมครบทุกข้อ เพราะพระองค์ไม่ได้เตรียมการเพื่อเป็นกษัตริย์ แต่พระองค์ก็สามารถปกครองบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุขได้โดยใช้สติปัญญาและความรู้ความสามารถของพระองค์ เนื่องจากในช่วงที่พระมหาปิฎกธรรทรงขึ้นครองราชย์นั้นไม่มีการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกัน บ้านเมืองมีความสงบสุข พระองค์จึงไม่ต้องใช้ความรู้ในการทำศึกสงครามมาดำเนินนโยบาย พระองค์จึงใช้ความรู้ซึ่งมีพื้นฐานจากการเป็นพระมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการปกครองบ้านเมืองเพื่อขัดเกลาและฟื้นฟูจิตใจให้ประชาชนสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข การที่พระมหาปิฎกธรรปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ทำให้พระองค์ได้รับการยอมรับและเคารพยกย่องจากขุนนางและประชาชนจึงเชื่อฟังและ

ปฏิบัติตามพระราชดำริด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี เป็นที่น่าสังเกตว่าพระมหาปิฎกธรรพทรงใช้สติปัญญาในการดำเนินนโยบายโดยทรงมีความรู้ในเล่ห์อุบาย และความรู้ในธรรมศาสตร์ราชาศาสตร์โดดเด่นมาก พระองค์ได้นำความรู้นี้มาใช้ในการปกป้องบ้านเมืองจากการรุกรานของชาติอื่น และใช้ความรู้นี้ในการปกครองบ้านเมืองให้มีความสงบสุขได้ พระองค์จึงได้รับการยอมรับจากขุนนางว่าทรงเป็นกษัตริย์ที่ดี มีสติปัญญา เจตियวฉลาด มีความรู้ความสามารถ และมีพระจริยวัตรทั้งงดงาม ทรงปฏิบัติตนในเรื่องการบริจาดพระราชทรัพย์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างโดดเด่น เนื่องจากทรงมีพระราชศรัทธาไม่ใจทางพุทธศาสนาเพราะทรงเป็นภิกษุมามาก่อนและต้องการใช้หลักทางพุทธศาสนาช่วยกล่อมเกลาคิดใจให้ประชาชนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ทำให้พระองค์สามารถปกครองบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุขได้

ตะลันนางพระยาท้าว

ตะลันนางพระยาท้าวทรงปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ทั้ง 3 ข้อ ได้แก่ อุบายสี่ประการ คุณแปดประการ และวุฒิเจ็ดประการ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

ตะลันนางพระยาท้าวทรงปฏิบัติตามหลักธรรมอุบายสี่ประการ 3 ข้อ คือ มีความรู้ในการประเมินสถานการณ์ได้ว่าควรมีกษัตริย์ผู้ชายเป็นผู้ปกครองบ้านเมือง เพื่อให้บ้านเมืองมีความมั่นคงเข้มแข็ง พระองค์จึงนำความรู้ในการขวนขวายถ่ายเททรัพย์มาใช้โดยยกราชสมบัติให้กับพระมหาปิฎกธรรพ แต่ขุนนางไม่ยอมรับ พระองค์จึงนำความรู้ในเล่ห์อุบายทำกลอุบายจนขุนนางยอมรับการขึ้นครองราชย์ของพระมหาปิฎกธรรพ จึงอาจกล่าวได้ว่าตะลันนางพระยาท้าวสามารถใช้ความรู้ในอุบายสี่ประการมาใช้ปกครองบ้านเมือง และดำเนินการตามพระราชดำริให้ประสบผลสำเร็จได้ และจะสังเกตได้ว่าตะลันนางพระยาท้าวไม่ต้องใช้ความรู้ในราชกิจการงานสงครามเนื่องจากบ้านเมืองสงบสุขไม่มีการทำศึกสงคราม

ในส่วนของหลักธรรมคุณแปดประการนั้นตะลันนางพระยาท้าวทรงปฏิบัติตาม 4 ข้อ ได้แก่ มีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น หากขุนนางทำความผิดมาขอพระราชทานอภัยโทษ พระองค์ก็ทรงเมตตาพระราชทานให้ ขุนนางจึงขึ้นชมยกย่องและซื่อสัตย์จงรักภักดี นอกจากนี้ยังทรงรักษาศิลปวัฒนธรรมและบริจาดพระราชทรัพย์ เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแบบอย่างให้แก่ขุนนางและประชาชนได้นำไปประพฤติปฏิบัติ เมื่อตะลันนางพระยาท้าวจะดำเนินการสิ่งใดพระองค์จะใช้ปัญญาไตร่ตรองก่อนว่าจะเกิดผลดีผลเสียเช่นไร เพื่อให้การปกครองบ้านเมืองมีประสิทธิภาพ และเนื่องจากในเวลาที่ตะลันนางพระยาท้าวครองราชย์นั้นบ้านเมืองไม่มีศึกสงครามพระองค์จึงไม่ได้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ต้องแสดงความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงคราม นอกจากนี้พระองค์ก็ไม่ต้องใช้ความรู้ในการบำบัดโรคมาแกัไขสถานการณ์ต่าง ๆ ส่วนการรักษาคำพูดนั้นไม่มีเหตุการณ์ที่แสดงถึงการปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ของตะลันนางพระยาท้าว

สำหรับการปฏิบัติตามหลักธรรมวุฒิเจ็ดประการนั้นตะลันนางพระยาท้าวทรงปฏิบัติตามเพียงข้อเดียวคือ การที่พระองค์ปกครองบ้านเมืองเสนาพศุมาตย์และอาณาประชาราษฎร์ด้วยความเมตตา ทรงคำนึงถึงประโยชน์สุขของบ้านเมืองจึงมีพระราชดำริที่จะยกราชสมบัติให้กับพระมหาปิฎกธรรพ เนื่องจากทรงเห็นว่าจะทำให้บ้านเมืองมีความมั่นคงเป็นปึกแผ่นและมีความร่มเย็นเป็นสุข ขุนนางและประชาชนจึง

ยกย่องสรรเสริญในการประพัตินของตะละนางพระยาท้าว จึงยอมรับและปฏิบัติตามรับสั่งด้วยความจงรักภักดี เนื่องจากช่วงที่ตะละนางพระยาท้าวครองราชย์นั้นไม่มีศึกสงครามพระองค์จึงไม่ต้องแสดงความองอาจกล้าหาญในการทำศึกไม่ต้องลงโทษขุนนางให้เกิดความเกรงกลัวด้วยความเด็ดขาดเป็นกลางไม่พยายาบท และไม่ต้องพระราชทานรางวัลขุนนางด้วยความกรุณาและเสมอภาคกันเพราะขุนนางไม่ได้ออกไปสู้รบ พระองค์จึงปกครองบ้านเมืองโดยมุ่งเน้นพระราชภารกิจทางศาสนาให้รักษาศีลและบริจาตพระราชทรัพย์

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าตะละนางพระยาท้าวมีปฏิสัมพันธ์ต่อขุนนางในเชิงบวก เมื่อพระองค์จะดำเนินนโยบายในการปกครองบ้านเมืองพระองค์ก็จะตรัสปรึกษาขุนนาง หากขุนนางไม่เห็นด้วยพระองค์ก็ไม่ใช้อำนาจบีบบังคับให้ขุนนางปฏิบัติตาม แต่ทรงดำเนินการโดยใช้สติปัญญาทำให้ขุนนางยอมรับและเห็นด้วยกับพระราชดำริ นอกจากนี้ยังทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตา หากขุนนางทำความดีความชอบพระองค์ก็จะพระราชทานรางวัลให้ หากขุนนางทำผิดพระองค์ก็ทรงพระราชทานอภัยโทษให้ ขุนนางจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อตะละนางพระยาท้าวโดยยกย่องและสรรเสริญในสติปัญญาความรู้ความสามารถและการประพัตินของตะละนางพระยาท้าวที่ทรงเห็นแก่ประโยชน์ของชาติบ้านเมือง ขุนนางจึงเลื่อมใสศรัทธาให้การยอมรับเชื่อฟังและปฏิบัติตามรับสั่งด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี ทำให้การดำเนินนโยบายของพระองค์ประสบผลสำเร็จ สามารถปกครองบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุขได้

จะเห็นได้ว่าแม้ตะละนางพระยาท้าวจะปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ไม่ครบแต่พระองค์ก็ยังคงมีคุณสมบัติของกษัตริย์ที่ดี เพราะช่วงที่ทรงครองราชย์บ้านเมืองมีความสงบสุขจึงไม่ต้องใช้ความรู้ในการทำศึกสงครามให้ประสบผลสำเร็จ ทรงมีความรู้ในการประเมินสถานการณ์และการใช้เล่ห์อุบายโดดเด่นกว่าหลักธรรมอื่น พระองค์จึงนำความรู้เหล่านี้มาใช้เพื่อให้พระราชดำริของพระองค์ประสบผลสำเร็จได้เป็นอย่างดี สามารถสร้างความมั่นคงและเจริญรุ่งเรืองให้แก่บ้านเมือง พระองค์จึงใช้ความรู้ในเล่ห์อุบายสร้างการยอมรับให้พระมหากษัตริย์ได้ครองราชย์โดยชอบธรรม ถือได้ว่าตะละนางพระยาท้าวมีบทบาทในการเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูให้พระมหากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ได้อย่างมั่นคงเป็นปึกแผ่น

ปฏิสัมพันธ์ของกษัตริย์ที่มีต่อขุนนางในเชิงลบ ปรากฏในตัวละครของกษัตริย์เพียงตัวเดียวคือ พระมหาเทวี

พระมหาเทวี

พระมหาเทวีปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ 3 ข้อได้แก่ อุบายสี่ประการ คุณแปดประการ วุฒินหกประการ และไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ 1 ข้อคือ วิชาห้าประการ สามารถสรุปได้ดังนี้

พระมหาเทวีทรงมีความรู้ตามหลักธรรมอุบายสี่ประการ 3 ข้อคือ มีความรู้ในการชวนชวาย ถ้ายาทหารจึงมีพระราชดำริที่จะยกราชสมบัติให้สมิงมราหูเพราะทรงเห็นว่าควรมีกษัตริย์เป็นผู้ชายปกครอง

บ้านเมือง เพื่อให้มีความมั่นคงเข้มแข็ง และเนื่องจากพระองค์มีพระดำริที่จะกำจัดพระยาน้อย แต่พระองค์เป็นป้าหากทำอะไรรุนแรงขุนนางและประชาชนก็จะไม่ให้การยอมรับและสนับสนุนพระองค์จึงใช้สมิงมราหูบงหน้ในการกุมอำนาจอยู่เบื้องหลัง จากนั้นพระมหาเทวีจึงนำความรู้ในเล่ห์อุบายมากำจัดพระยาน้อย แต่ไม่สำเร็จเนื่องจากพระยาน้อยรู้ทันและได้รับการช่วยเหลือจากขุนนาง เมื่อต้องทำศึกกับพระเจ้าราชวชิราช พระมหาเทวีจึงใช้ความรู้ในการประเมินสถานการณ์ได้ว่าควรจะยกทัพออกไปทำศึกเวลาใดจึงจะได้รับชัยชนะ แต่การศึกษาของพระองค์ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะขุนนางเกรงกลัวพระเดชานุภาพของพระยาน้อย และพระมหาเทวีก็ไม่มีความรู้ในราชกิจการงานสงครามซึ่งเป็นความรู้ที่มีความสำคัญในช่วงเวลาดังกล่าว พระองค์จึงไม่สามารถดำเนินนโยบายในการทำศึกสงครามได้อย่างถูกต้อง ทำให้พระองค์ไม่มีความมั่นใจในการตัดสินใจที่จะดำเนินนโยบายจึงต้องตรัสปรึกษา ขุนนางซึ่งไม่ได้จงรักภักดีต่อพระองค์ทำให้ต้องพ่ายแพ้ในการทำศึกสงคราม

การปฏิบัติตามหลักธรรมคุณแปดประการนั้นพระมหาเทวีปฏิบัติตามหลักธรรมนี้เพียงข้อเดียว คือ มีจิตเมตตารักใคร่ผู้อื่น ซึ่งเป็นการประพฤติดนก่อนที่พระมหาเทวีจะเป็นผู้กับสมิงมราหู เมื่อพระองค์เป็นผู้กับสมิงมราหูแล้วก็เกิดความรักความหลงจึงประพฤติดนไม่ถูกต้อง เช่น ไม่ประพฤติตามหลักธรรมคุณแปดประการ ได้แก่ ไม่รักษาคำพูดที่ให้ไว้กับพระเจ้าอยู่ คิดเบียดเบียนทำร้ายพระยาน้อย แต่เมื่อต้องทำศึกกับพระยาน้อยพระมหาเทวีก็เกิดความหวาดกลัวในการทำศึกสงคราม ทำให้พระมหาเทวีพ่ายแพ้ถูกจับตัวไปลงโทษ นอกจากนี้พระมหาเทวียังไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมในเรื่องของการไม่รักษาศีลคือ ประพฤติผิดในกามแอบลักลอบเป็นผู้กับสมิงมราหูซึ่งเป็นหลานเขยของพระองค์ ขุนนางจึงไม่เลื่อมใสศรัทธาในความประพฤติจึงไม่ให้การเคารพยกย่องและไม่ปฏิบัติตามรับสั่ง ทำให้พระองค์ไม่สามารถดำเนินนโยบายปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงครามให้ประสบผลสำเร็จได้ ส่วนการใช้ปัญญาก่อนกระทำการนั้นนางกล่าวได้ว่าการที่พระมหาเทวีทรงใช้ความรู้ในอุบายสี่ประการในการดำเนินงานพระองค์ยอมใช้ปัญญาคิดก่อนกระทำการแต่เป็นการใช้ปัญญาในทางที่ไม่ถูกต้องทำให้ไม่ได้รับการยอมรับจากผู้อื่น นอกจากนี้การบริจาดพระราชทรัพย์ การใช้ความรู้ในการบำบัดโรคไม่มีเหตุการณ์ปรากฏว่าพระองค์ทรงปฏิบัติตามหลักธรรมนี้หรือไม่

นอกจากนี้พระมหาเทวีทรงปฏิบัติตามหลักธรรมอุมิเจ็ดประการ 1 ข้อ คือ ลงโทษผู้กระทำความผิดด้วยความเด็ดขาดให้เกิดความเกรงกลัว ทำให้พระองค์ล่วงรู้ความลับของพระยาน้อยแต่พระองค์ก็ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากสิ่งที่ได้รู้มานี้ เนื่องจากทรงไม่มีความรู้เพียงพอ นอกจากนี้พระมหาเทวีก็ไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมอุมิเจ็ดประการข้ออื่น ๆ ได้แก่ ทรงลงโทษขุนนางอย่างไม่เป็นกลางด้วยความพยายบาท ไม่มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงคราม ไม่รักษาศีล ไม่มีความเมตตากรุณา และไม่มีความเสมอภาคในการปกครองบ้านเมืองทำให้ขุนนางไม่เลื่อมใสศรัทธาในการประพฤติปฏิบัติของพระองค์จึงไม่ให้การสนับสนุนในการดำเนินนโยบายต่าง ๆ พระองค์จึงไม่สามารถปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงครามให้ประสบผลสำเร็จได้

ในเรื่องของความรู้ตามหลักธรรมวิชาห้าประการนั้น พระมหาเทวีไม่มีความรู้ตามหลักธรรมนี้

ตามที่ปรากฏในเรื่อง 2 ข้อ คือ ไม่มีความรู้ในนิมิต เมื่อมีนิมิตเกิดขึ้นพระมหาเทวีก็ไม่สามารถทำนายนิมิตได้ พระองค์จึงไม่สามารถเตรียมตัวรับสถานการณ์ล่วงหน้าได้จึงมีผลให้การดำเนินงานของพระองค์ไม่ประสบผลสำเร็จ นอกจากนี้พระมหาเทวียังไม่มีความรู้ในศิลปศาสตร์ข้างม้าซึ่งเป็นความรู้สำคัญในการทำศึกสงคราม เมื่อขุนนางถวายคำแนะนำพระองค์ก็ไม่รับฟังทำให้พระองค์ต้องพ่ายแพ้ในการทำศึก ส่วนความรู้ในภูมิศาสตร์และความรู้ในการช่างนั้นไม่มีเหตุการณ์ปรากฏว่าทรงมีความรู้หรือไม่

จะเห็นได้ว่าพระมหาเทวีเป็นกษัตริย์เพียงพระองค์เดียวที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อขุนนาง เนื่องจากทรงนำความรู้ในหลักธรรมต่าง ๆ มาใช้ปฏิบัติพระองค์เพื่อขึ้นสู่อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม ไม่มีความรู้ในหลักธรรมสำหรับกษัตริย์อย่างลึกซึ้ง อันเนื่องมาจากการที่พระมหาเทวีไม่ได้เตรียมการมาเพื่อเป็นกษัตริย์พระองค์จึงไม่มีความรู้ที่ต้องนำมาใช้ในการดำเนินนโยบายในการทำศึกสงครามซึ่งเป็นความรู้ที่มีความสำคัญเนื่องจากในเวลาดังกล่าวต้องมีการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกันทำให้การดำเนินนโยบายของพระองค์ไม่ประสบผลสำเร็จ และการที่ไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับกษัตริย์ ทำให้พระมหาเทวีมีความประพฤติไม่เหมาะสม ขุนนางจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อพระมหาเทวีไม่ยกย่องชื่นชม ไม่เลื่อมใสศรัทธา ไม่มีความซื่อสัตย์จงรักภักดี ไม่ยอมรับในการประทุพติตนและไม่เชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของพระมหาเทวีจึงไม่ปฏิบัติตามรับสั่ง และไม่ให้ความร่วมมือในการดำเนินนโยบาย แต่กลับสนับสนุนและซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช ทำให้การปกครองบ้านเมืองและการทำศึกสงครามของพระมหาเทวีไม่ประสบผลสำเร็จต้องพ่ายแพ้ต่อพระเจ้าราชาธิราช

หลักธรรมสำหรับขุนนาง : การศึกษาในเชิงปฏิสัมพันธ์

หลักธรรมของขุนนางมี 7 หมวด ได้แก่ โทษแปดประการ คุณเจ็ดประการ ภูมิหกประการ คดสามประการ ชื่อหกประการ มุสาเก้าประการ และราชวัตรสิบประการ แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ หลักธรรมที่ประทุพติสอดคล้องตามหลักศีลธรรม ได้แก่ โทษแปดประการ คุณเจ็ดประการ ภูมิหกประการ ชื่อหกประการ และราชวัตรสิบประการ ส่วนหลักธรรมที่ประทุพติไม่สอดคล้องกับหลักศีลธรรมแต่เป็นสิ่งที่ขุนนางจำเป็นต้องปฏิบัติในยามคับขันเพื่อให้ประสบผลสำเร็จในการทำศึกสงคราม ได้แก่ คดสามประการ และมุสาเก้าประการ

การปฏิบัติตามหลักธรรมของขุนนางนี้ยังแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ของขุนนางที่มีต่อกษัตริย์ทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ ดังนี้

ตัวละครขุนนางที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อกษัตริย์

ขุนนางที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อกษัตริย์ หมายถึง ขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักธรรมและแสดงพฤติกรรมอันดีต่อกษัตริย์ ทำให้มีความรู้สึกและแสดงพฤติกรรมที่ดีต่อขุนนาง ในราชาธิราชนั้นได้กล่าวถึง

ขุนนางที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อกษัตริย์ 4 ตัวละคร 4 ตัวคือ ราชามะนุ อำมาตย์
ทินมนีกรอด สมิทพ็อพเพอร์ และสมิงพระราม ดังรายละเอียดคือ

ราชามะนุ : คุณเจ็ดประการ วุฒิหกประการ ชื่อหกประการ และราชวัตรสิบประการ
ราชามะนุเดิมเป็นสามเณรชื่อพุทธญาณอยู่ที่บ้านพะลาคาเป็นข้าพระเกศธาตุที่เมืองตะเกิง
สามเณรพุทธญาณมีสติปัญญาดีมีความรู้ในคัมภีร์ไตรเพท พระสูตร พระอภิธรรม พระคัมภีร์โหราศาสตร์
ชัยภูมิพิชัยสงคราม กลอุบายพิชัยสงคราม มารดาเป็นหนี้ตบูกมะง่าวรดอนายบ้านอยู่จึงต้องไปเป็นทาส
แทนตบูก สามเณรจึงลักไปเป็นทาสแทนมารดาผู้คนจึงเรียกสามเณรว่ามังกันจี มารดาสามเณรเห็นลูก
ตกทุกข์ได้ยากเพราะความกตัญญูจึงไปขอให้พระมหาเถร ณ วัดกลางนิพพานซึ่งเป็นพี่ชายไปได้ตัวมังกันจี
มา พระมหาเถรจึงเรียรายตีตบูกมาด้วยตัวมังกันจี หลังจากนั้นมังกันจีจึงบวชเป็นสามเณรอยู่ที่วัดกลาง
นิพพาน ต่อมาพระยาน้อยพบนิมิตประหลาดว่าให้พระองค์ตามหาบุรุษผู้หนึ่งแล้วแก้ปริศนาของบุรุษผู้นั้นให้
ได้สามบท แล้วพระองค์จะได้คู่คิดที่ดีและทำให้พระองค์ได้เป็นใหญ่ บุรุษผู้นั้นคือมังกันจี เมื่อพระเจ้า
ราชาธิราชแก้ปริศนาสามบพได้แล้วพระองค์จึงมีรับสั่งให้นำของไปถวายแก่พระมหาเถรสูงของสามเณร
และนำของไปให้มารดาสามเณรแล้วขอตัวสามเณรมาไว้รับใช้ใกล้ชิด มังกันจินำหลักธรรมมาใช้ในการ
ปฏิบัติงานราชการ ทำให้ประสบผลสำเร็จเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานเป็นที่รักใคร่ชื่นชมของพระเจ้า
ราชาธิราช พระองค์จึงพระราชทานรางวัลและแต่งตั้งให้มังกันจีเป็นราชามะนุ และพระราชทานเมือง
รอนญะให้ ซึ่งในที่นี้จะใช้ชื่อว่า "มังกันจี" ในการวิเคราะห์ตัวละคร สำหรับหลักธรรมของขุนนางที่มังกันจี
ปฏิบัติมี 4 หมวด ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

1. คุณเจ็ดประการ ประกอบด้วย กุละสัมปันนัง สุระสัมปันนัง สุตตะทินัง วัณณัง
สินะหะทัสสะนา ทันตะเนตติ และโยโคตะระ ซึ่งมังกันจินำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติ
ปฏิบัติ 5 ข้อ ดังนี้

มังกันจีเป็นขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักธรรมสุระสัมปันนัง คือ มีปัญญามาก สามารถทำนายนิมิต
เพื่อให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษาแก่พระเจ้าราชาธิราชได้หลายครั้งเช่น ตอนที่พระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟัง
เด็กน้อยผู้หนึ่งขับเพลงขณะที่เสด็จออกเยี่ยมเมือง มังกันจีทำนายว่าพระเจ้าราชาธิราชจะได้ครองเมืองพะโค
ดังนี้

มังกันจีก็ทูลแก่ซึ่งนิมิตถวาย ในคำเพลงของเด็กนั้นแปลออกเป็นคำไทยว่า พระมหาเทวีผู้เป็น
พระเจ้าป้าของพระองค์อยู่ในเมืองพะโค ให้เก็บดอกโยทะกามาบูชาพระบรมธาตุ ณ เมืองตะเกิง ต้นทองสอง
ต้นมีอยู่ที่ดอนสิงคุด มังกันจีก็ความโดยพิสดารถวายว่า พระมเหสีเมืองพะโคก็มีพระมหาเทวีไม่นับถือ กลับ
ให้เอาดอกไม้มาบูชาพระธาตุเมืองตะเกิง ๆ นี่เป็นเจดีย์สถานใหญ่ ฝ่ายพระองค์อยู่ในที่นี้ก็ได้นามพระศุภร์ เห็น
จะได้เมืองพะโคเป็นแน่ พระยาน้อยได้ฟังมังกันจีก็เป็นผู้มีตมมงคลดังนี้ก็ดีพระทัยนัก ก็จัดแจงคิดอ่านการ

ที่จะเอาเมืองพะโคให้จงได้

(ราชาธิราช : 99)

ตอนที่มังกันจีทำนายสุบินนิมิตให้กับพระยาน้อยว่าพระเจ้าช้างเผือกพระราชบิดาจะสวรรคต แล้วพระยาน้อยจะได้ขึ้นครองราชย์ ทำให้พระยาน้อยเกิดความโศกเศร้าเสียใจที่ไม่ได้ทำหน้าที่บุตรที่ดีต่อพระเจ้าช้างเผือก มังกันจีจึงกล่าวปลอบใจและให้กำลังใจพระยาน้อยจนพระองค์คลายความทุกข์ใจ พระยาน้อยจึงสรรเสริญและพระราชทานรางวัลให้กับมังกันจี ดังความว่า

พระสุบินนิมิตของพระองค์นี้เป็นสวัสดิมงคลใหญ่หลวงนัก ซึ่งว่าดวงจันทร์อันส่องโลกอยู่เป็นนิจตกลงมาแล้วสูญหายไปนั้น คือได้แก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชบิดาของพระองค์ อันจะเสด็จสวรรคตในคืนวันนี้ ซึ่งว่ามีพระจันทร์ดวงหนึ่งผุดขึ้นมาส่องโลกแทนแสงสว่างดังกล่าวนั้น คือได้แก่พระองค์ผู้มิกฤษฎาธิการ จะได้ผ่านไทรยสมบัติเป็นอิสริภาพในเมืองพะโค มีเดชานุภาพแผ่ทั่วไปในรามัญประเทศทั้งปวง อันดาวสองดวงซึ่งหนีพระจันทร์ไปฝ่ายข้างทิศอุดร และรัศมีน้อยลง ๆ สูญหายไปนั้น คือได้แก่พระมหาเทวีกับสมิงมราหูจะสู้รบพระองค์มิได้ จะกลัวอำนาจพระเดชแล้วและพ่ายแพ้หนีไปโดยทางทิศอุดร ก็เป็นคนขบเซ้าสั่นตะเบาะระเปรียบประคุดดวงดาวอันสิ้นรัศมี และซึ่งพระจันทร์มีแสงสว่างรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไปกว่าเดิมนั้น คือพระองค์ได้เกลี้ยถวัลยราชสมบัติแล้วจะทรงพระเดชานุภาพมากยิ่งขึ้นไปกว่าสมเด็จพระราชบิดา จะปราบปรามข้าศึกศัตรูให้พ่ายแพ้ พระฤทธิ์เดชของพระองค์ได้ทั้งสิ้น อันลักษณะสุบินนิมิตของพระองค์ทั้งสามประการนี้ ข้าพเจ้าถวายพยากรณ์ทำนายเป็นความสัตย์จริง จะเห็นผลประจักษ์เป็นศุภมงคลมั่นคง ขอพระองค์อย่าได้แคลงพระทัยเลย

พระยาน้อยได้ทรงฟังมังกันจีพูดชักนำดังนั้นก็เห็นชอบด้วย คลายวิตกในพระทัยลง จึงตรัสยกย่องสรรเสริญว่า ท่านนี้ประกอบด้วยสติปัญญามาก รู้ทั้งพุทธศาสตร์ ไสยศาสตร์ เรามีทุกข์เดือดร้อนขึ้นในจิตครั้งใด ท่านว่ากล่าวให้ฟังแล้วก็หายทุกข์เดือดร้อนทุกครั้ง แต่เราเสียตายน้อยหนึ่งเพราะเลียมปากท่านมิได้ ถ้าเลียมปากได้แล้ว เราจะเอาทองนพคุณเลียมปากท่านเป็นบำเหน็จความชอบ พระยาน้อยจึงถอดฉลองพระองค์ซึ่งทรงอยู่นั้น พระราชทานให้มังกันจีเป็นรางวัล

(ราชาธิราช : 133 -136)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่ามังกันจีเป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดในการทำนายนิมิต เช่น นิมิตที่เกิดขึ้นในช่วงก่อนที่พระเจ้าราชาธิราชจะขึ้นครองราชย์ ซึ่งเป็นนิมิตที่แสดงถึงบุญญาธิการของพระองค์ ทำให้ขุนนางขึ้นชมและยอมรับในการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ นอกจากนี้นิมิตเหล่านี้ยังสามารถสร้างขวัญกำลังใจให้กับกองทัพของพระองค์ ทำให้กองทัพสามารถเอาชนะข้าศึกได้ในครั้งแรก คือ เมื่อพระยาน้อยทรงฟังเด็กผู้หญิงขับเป็นเพลงขณะที่พระองค์เสด็จออกเยี่ยมเมืองได้ว่าพระมหาเทวีนำดอกไม้มาถวายพระเจดีย์ที่เมืองตะเกิงทั้งที่เมืองพะโคก็มีเจดีย์ แสดงให้เห็นว่าพระมหาเทวีไม่มีบุญญาธิการเท่ากับพระเจ้าราชาธิราชจึงนำเมืองพะโคมายกให้กับพระเจ้าราชาธิราช เปรียบเหมือนกับการนำดอกไม้มาถวายพระธาตุเมืองตะเกิง นิมิตครั้งที่สองเกิดขึ้นก่อนที่พระเจ้าราชาธิราชจะยกทัพออกไปทำศึกกับสมิงมราหูเกิดเสียงจากบนฟ้าว่าไชยะ ๆ สามครั้ง มังกันจีได้ฟังจึงทำนายว่าเทพดาให้ฤกษ์มงคลแก่พระองค์ ๆ จะได้รับชัยชนะ ทำให้พระเจ้าราชาธิราชและกองทัพเกิดขวัญกำลังใจมีความอีกเฝือในการทำศึกสงคราม นิมิตครั้ง

พระอาทิตย์ทรงกลดไม่มีเมฆมาบดบัง ทำให้นายทพนายกองทั้งปวงต่างพากันสรรเสริญชื่นชมบุญญาธิการของพระยาน้อย มังกันจีจึงทูลทำนายนิมิตว่าเทพยดาให้ฤกษ์เป็นมงคลพระองค์ยกทัพไปทำศึกก็จะได้รับชัยชนะ ซึ่งจากการทำนายนิมิตทั้งสามครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าราชาธิราชจะได้ครองเมืองพะโค ทำให้พระเจ้าราชาธิราชและกองทัพเกิดกำลังใจและเกิดความฮึกเหิมในการทำศึกสงคราม และในตอนที่ยังกันจีสามารถทำนายสุบินนิมิตของพระเจ้าราชาธิราชได้ว่าพระเจ้าช้างเผือกพระราชบิดาจะสวรรคตแล้วพระยาน้อยได้ขึ้นครองราชย์ ทำให้พระเจ้าราชาธิราชเกิดความโศกเศร้าเสียใจที่ไม่ได้ทำหน้าที่บุตรที่ดี มังกันจีจึงกล่าวปลอบใจและให้กำลังใจจนพระองค์คลายความทุกข์ใจ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่ามังกันจีมีสติปัญญาดีมีความรู้ในการทำนายนิมิต สามารถให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษาในเรื่องการทำนายนิมิตให้กับพระเจ้าราชาธิราชได้ และสามารถสร้างขวัญกำลังใจแก่พระเจ้าราชาธิราชและกองทัพได้ พระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสสรรเสริญในความรู้ความสามารถของมังกันจีจึงถอดฉลองพระองค์ที่ทรงอยู่นั้นให้เป็นรางวัล ต่อมาเมื่อมีนิมิตเกิดขึ้นพระเจ้าราชาธิราชก็จะให้ความไว้วางใจตรัสปรึกษาและมอบหมายให้มังกันจีเป็นผู้ทำนายนิมิต

มังกันจีมีสติปัญญาดีมีความรู้ในเรื่องของชัยภูมิว่าที่ใดมีความเหมาะสมและเป็นมงคล ดังตอนที่พระยาน้อยมีพระราชดำริที่จะปลุกตำหนัก ณ เมืองตะเกิง เมื่อทอดพระเนตรเห็นสถานที่หนึ่งจึงปรึกษาพระอาจารย์มะเปงและมังกันจี ดังนี้

ขณะนั้นพระยาน้อยเสด็จออกไปเลียบเมืองตะเกิงอีกครั้งหนึ่ง จึงเสด็จไปดูที่จะปลุกตำหนักแล้วตรัสปรึกษาพระอาจารย์มะเปงและมังกันจีว่า ที่หว่างพระธาตุพระอาโคกงศ์หนึ่งพระบารมีองค์หนึ่งชอบกลดีเราจะปลุกเรือนอยู่จะเห็นประการใด พระอาจารย์มะเปงและมังกันจีจึงกราบทูลว่าพระอาโคงนั้นนามหกพระบารมีนามห้า พระองค์ก็นามห้า หนองบัวซึ่งใกล้พระธาตุนั้นนามสอง โบกขรณ์ ณ เมืองตะเกิงนามเจ็ด และยังเจดีย์สถานแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าก็มีนามปรากฏดังนี้ ก็ด้วยด้ายนามเป็นศุภมงคลทั้งสิ้น ถ้าตั้งตำหนักลงที่นี่จะมีชัยชนะแก่ศัตรู

(ราชาธิราช : 88-89)

มังกันจีนำความรู้ทางโหราศาสตร์ตามคัมภีร์มหาทักษาพยากรณ์ในตำราพิไชยสงครามมาปรับใช้พิจารณามงคลนามของบุคคล สถานที่ หรือสิ่งของเพื่อดูว่าที่ใดเป็นมงคลและมีความเหมาะสมที่จะดำเนินการให้เกิดสิริมงคลได้ ดังที่มังกันจีสามารถให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษาให้พระเจ้าราชาธิราชในเรื่องสถานที่ที่จะสร้างพระตำหนักที่บริเวณหว่างพระธาตุอาโคกงศ์หนึ่ง พระบารมีองค์หนึ่ง ณ เมืองตะเกิงนั้นว่าเป็นมงคลต้องด้วยมงคลนาม หากพระเจ้าราชาธิราชสร้างพระตำหนักบริเวณนี้จะมีชัยชนะ พระเจ้าราชาธิราชจึงมีรับสั่งให้ดำเนินการสร้างพระตำหนัก แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชให้ความไว้วางใจและเชื่อมั่นในความรู้ของมังกันจี

มังกันจีมีสติปัญญาดีมีความรู้ความสามารถในเรื่องการใช้กลอุบายในการรบ สามารถเป็นที่ปรึกษาและให้คำแนะนำแก่พระเจ้าราชาธิราชในการทำศึกสงครามได้ เช่น แนะนำให้พระเจ้าราชาธิราชใช้

กลราชปัญญาในคราวที่ทำการศึกกับสมิงมราหู ทำให้กองทัพของพระเจ้าราชาธิราชได้รับชัยชนะ ดังความว่า

ฝ่ายพระยาน้อยแจ้งว่า กองทัพยกมาล้อมเมืองไว้แน่นหนาดังนั้นแล้ว จึงให้หาพ่อมอญ มังกันจิมมา
ปรึกษาว่า บัดนี้กองทัพมาล้อมเมืองเราไว้ทั้งสี่ด้านคับขันมันคงนัก เราจะคิดรบพุ่งประการใด พ่อมอญและ
มังกันจิจึงกราบทูลว่า ดิถีครั้งนี้มีกำลังครั้นจะยกออกตีสมิงมราหูบัดนี้แล้ว กำลังศึกยังหนักนักเห็นจะไม่ได้ชัยชนะ
ก่อน จำจะคิดผ่อนผันด้วยกลอุบายจึงจะได้ จึงมังกันจิจึงเดียวกราบทูลว่าข้าพเจ้าคิดกลศึกไว้อย่างหนึ่ง เรียกว่า
กลราชปัญญา ถ้ากระทำให้ตามกลอันนี้แล้ว ถึงข้าศึกมีกำลังรื้อมากก็คงจะแพ้แก่ปัญญาเห็นจะได้ชัยชนะเป็นแท้

(ราชาธิราช : 113)

มังกันจี้เป็นขุนนางที่มีสติปัญญาในการใช้กลอุบายเมื่อทำสงคราม โดยแนะนำให้พระเจ้า
ราชาธิราชใช้กลราชปัญญา ซึ่งเป็นกลศึกที่ปรากฏในตำราพิชัยสงครามว่าให้คัดเลือกผู้ที่มีปัญญาปลอมไปดูลู่
ทางหรือวางกลอุบายติดสินบนฝ่ายศัตรูให้มาเป็นพวกเดียวกัน มังกันจี้นำกลราชปัญญานี้มาใช้ในตอน
ที่ทำการศึกกับสมิงมราหู เนื่องจากกองทัพของพระเจ้าราชาธิราชมีกำลังน้อยกว่า มังกันจิจึงแนะนำให้พระเจ้า
ราชาธิราชมีรับสั่งให้พระอาจารย์มะเปงออกไปฟังข่าวศึกและดูท่าที่จากกองทัพสมิงมราหูและกองทัพของ
สมิงชีพราย แล้วให้พระอาจารย์มะเปงไปเจรจาชี้แจงความจริงแก่กองทัพเมืองตองอูและเมืองมอญมะละ
เพื่อให้กองทัพทั้งสองเมืองยกทัพกลับไป กองทัพของสมิงมราหูก็จะมีกำลังพลน้อยลง เมื่อพระเจ้า
ราชาธิราชยกทัพออกไปทำศึกก็จะได้รับชัยชนะ จากเหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชเชื่อมั่นใน
สติปัญญาความรู้ความสามารถของมังกันจี้ เพราะทรงปฏิบัติตามคำแนะนำของมังกันจี้

มังกันจี้เป็นขุนนางที่รู้เห็นได้ลำดับรับฟังมากซึ่งตรงกับหลักธรรมสุตตะที่หนึ่งคือรู้เห็นลำดับรับฟัง
มากพระเจ้าราชาธิราชจึงให้ทำหน้าที่แต่งหนังสือราชกิจสำคัญ ดังจะเห็นได้จากตอนที่มิรับสั่งให้มังกันจี้แต่ง
หนังสือไปยังยี่ก่ากองว่าพระองค์มาซื้อของชุมกำลังที่เมืองตะเกิงแล้วขอให้ยี่ก่ากองให้ความร่วมมือ ดังนี้

ครั้นแล้วพระยาน้อยจึงตรัสแก่มังกันจี้ว่า ยี่ก่ากองซึ่งมาอยู่เมืองตะเกิงนั้นได้ให้สัญญาไว้แก่เราว่าถ้า
มีเหตุประการใดก็บอกไปให้รู้ด้วย บัดนี้เราก็กยกมาอยู่ในเมืองตะเกิงแล้ว จำจะมีหนังสือบอกไปถึงยี่ก่ากองให้รู้จึง
จะควร มังกันจิจึงกราบทูลเห็นด้วย พระยาน้อยจึงให้มังกันจี้แต่งหนังสือ

(ราชาธิราช : 87)

พระเจ้าราชาธิราชมีรับสั่งให้มังกันจี้แต่งหนังสืออ่อนน้อมขอมิไต่ถามไต่สวนไปยังพระตะบะและ
สมิงเล็กพัว เพื่อให้พระตะบะและสมิงเล็กพัวไม่ส่งกองทัพมาช่วยพระมอญเทวีทำการศึกกับพระองค์ ดังนี้

ฝ่ายพระยาน้อยครั้นมูยลาเวลกลับไปยังเมืองพะโคแล้ว จึงให้หาพ่อมอญและมังกันจิมาส่งให้มังกันจี้
แต่งหนังสืออ่อนน้อม และให้พ่อมอญจัดเครื่องบรรณาการ ซึ่งจะส่งไปให้พระตะบะและสมิงเล็กพัวครั้นมังกันจี้
ทำหนังสือเสร็จแล้ว พระยาน้อยก็มอบให้คนสนิทถือหนังสือไปกับเครื่องบรรณาการ

(ราชาธิราช : 107)

มังกันจีเป็นขุนนางที่มีสติปัญญาดีเนื่องจากได้รู้เห็นสลับตลับฟังมากจึงมีความรู้ความสามารถจนเป็นที่ยอมรับและไว้วางใจของพระเจ้าราชาธิราชจึงให้แต่งหนังสือราชการสำคัญมากถึงสองครั้ง ซึ่งการแต่งหนังสือราชการนั้นต้องใช้ความรู้ในการอธิบายและโน้มน้าวใจ มังกันจีย่อมมีความสามารถทางด้านนี้เพราะเคยบวชเรียนมาก่อนจึงสามารถแต่งหนังสือไปยังยี่กากองเพื่อขอความร่วมมือและให้การช่วยเหลือพระเจ้าราชาธิราชในการทำศึกสงคราม และแต่งหนังสืออ่อนน้อมขอมีไมตรีไปยังพระตะบะและสมิงเล็กพัวเพื่อให้ทั้งสองไม่ส่งกองทัพมาช่วยพระมหาเทวีทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราช แสดงให้เห็นว่ามังกันจีมีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดีมีความรู้ความสามารถจนได้รับความไว้วางใจให้ทำงานราชการที่สำคัญและมังกันจีก็สามารถปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้มังกันจียังมีคุณสมบัติตามหลักวัฒนธรรม คือ มีรูปร่างบุคลิกลักษณะที่ดีและมีคุณสมบัติตามหลักธรรมในข้อ สีนะหัทสละนา คือ เป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากคำยกย่องของพระเจ้าราชาธิราช เมื่อพบมังกันจีเป็นครั้งแรก ดังนี้

พระยาน้อยทอดพระเนตรเห็นก็มีความยินดี จึงนิมนต์พระสามเณรให้นั่งในที่อันควร แล้วขอพระหัตถ์ถวายนมัสการ พระองค์ก็พิเคราะห์ดูซึ่งลักษณะพระสามเณร ก็เห็นลักษณะปรากฏมีในกายก็ทราบว่าเป็นนักปราชญ์มีปัญญารู้ในไตรเพทจริง

(ราชาธิราช : 74)

มังกันจีเป็นขุนนางที่มีรูปร่างบุคลิกลักษณะดี มีลักษณะของผู้ที่มีความรู้ความสามารถเมื่อพระยาน้อยทอดพระเนตรเห็นมังกันจีครั้งแรกพระองค์ก็ทรงชื่นชมและรู้สึกรักใคร่ในบุคลิกลักษณะของมังกันจีที่แสดงถึงความเป็นนักปราชญ์เป็นผู้มีความรู้ในคัมภีร์ไตรเพทอันประกอบด้วยคัมภีร์ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวทมีบุคลิกลักษณะสมกับเป็นขุนนางที่มีความรู้ความสามารถเหมาะสมที่จะมารับใช้ใกล้ชิดกษัตริย์

มังกันจีเป็นขุนนางที่มีความเพียรในการเรียนรู้ ซึ่งตรงกับหลักธรรมคุณเจ็ดประการในข้อ โยโคตะระ คือ ประกอบด้วยความเพียรอันยิ่งใหญ่ ทำให้ราชามะนุเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถหลายด้านจนเป็นที่ยอมรับ และได้รับคำยกย่องจากบุคคลต่าง ๆ เช่น ในตอนที่สามเณรพุทธญาณหรือมังกันจีบวชเรียนนั้นก็หมั่นศึกษาหาความรู้จนเป็นผู้มีสติปัญญาดีมีความรู้ในคัมภีร์ไตรเพท พระสูตร พระอภิธรรม พระคัมภีร์โหราศาสตร์ ชัยภูมิพิชัยสงคราม กลอุบายพิชัยสงครามจนเป็นที่ยอมรับของพระสังฆราชและพระมหาเถร ดังความว่า

ส่วนสมภารจึงสรรเสริญถึงความรู้ของสามเณรพุทธญาณ ให้มารดาและมะสอดฟัง คือสามเณรได้เล่าเรียนทั้งพระสูตร พระอภิธรรม พระคัมภีร์โหราศาสตร์และชัยภูมิ พิชัยสงคราม กลอุบายพิชัยสงครามเรียนได้แต่อายุสปีบ อันความรู้ของสามเณรนั้นหาผู้ใดจะเสมอมิได้

(ราชาธิราช : 68)

การที่มังกันจีมีความเพียรไม่เกียจคร้านหมั่นศึกษาหาความรู้ ทำให้มีสติปัญญาดีมีความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ จนได้รับคำยกย่องจากพระสังฆราชและพระมหาเถรซึ่งเป็นอาจารย์ว่าเป็นผู้ที่หมั่นศึกษาหาความรู้จนมีสติปัญญาดี มีความรู้ในคัมภีร์ไตรเพท พระสูตร พระอภิธรรม พระคัมภีร์ ไทวาทศาสตร์ ชัยภูมิพิชัยสงคราม กลอุบายพิชัยสงคราม ทำให้มีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดีและสามารถนำความรู้เหล่านี้มาใช้ในการปฏิบัติราชการที่ได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์ให้ประสบผลสำเร็จได้ พระเจ้าราชาธิราชจึงทรงยกย่องสรรเสริญมังกันจีว่ามีสติปัญญาดีมีความรู้ความสามารถเป็นที่ปรึกษาคอยให้คำแนะนำตักเตือน และกล่าวปลอบใจให้กำลังใจพระองค์ได้จึงพระราชทานรางวัลให้กับมังกันจี ในตอนที่มังกันจีกล่าวปลอบใจพระองค์ให้คลายความทุกข์จากการสวรรคตของพระเจ้าช้างเผือก โดยพระราชทานรางวัลให้กับมังกันจีเพื่อตอบแทนความดีความชอบด้วยการถนอมถนอมพระองค์ที่ทรงอยู่นั้นเป็นรางวัลให้มังกันจี

2. วุฒินกประการ ประกอบด้วยหลักธรรมคือ ประพฤติตั้งพระยาราชสีห์ ประพฤติตั้งนกยาง ประพฤติตั้งกา ประพฤติตั้งไก่ ประพฤติตั้งเหยี่ยว ประพฤติตั้งโคอุสุภราช มังกันจีมีคุณสมบัติตามหลักธรรมนี้ 4 ข้อ ดังนี้

มังกันจีปฏิบัติตามหลักธรรมประพฤติดังพระยาราชสีห์คือ มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงคราม มีความกตัญญูทดแทนพระคุณพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่มังกันจีออกไปทำศึกสงครามกับพระเจ้าราชาธิราชในครั้งที่พระเจ้าราชาธิราชทำสงครามกับสมิงมราญ ดังความว่า

พระยาน้อยได้ทรงฟังดังนั้นก็ดีพระทัย จึงให้จัดกองทัพตั้งเป็นกระบวนศพหุญเสร็จแล้วพอได้ศฤงคาร พระองค์ก็เสด็จขึ้นทรงพลายประกายมาดเป็นคชธาร พอเมื่อยมะนุที่พลายเหยี่ยว พอเมื่อยเป่าที่พลายเพชร พอเมื่อยอินที่พลายสิงหนารายณ์ พออุ้มมอเฒ่าที่พลายมัจฉุมาร มังกันจีที่พลายรักน้อยพอมอญที่พลายสุริยะ คนผู้มีชื่อซึ่งขึ้นช้างพลายทั้งหกตัวนี้ล้วนเป็นคนสนิทชดช้อยรักษาพระองค์ พร้อมไปด้วยช้างดั้งช้างกันสารนทรกแรง คับค้ำค่ายโอดแล่นทั้งปวงเป็นอันมาก พร้อมด้วยหมู่พลทหารหน้าหลัง พลดาบ ดั่งไล่ เช่น ทวนทอง เครื่องสรรพวุธน้อยใหญ่ครบครัน

(ราชาธิราช : 123)

เมื่อพระเจ้าราชาธิราชจะยกทัพไปตีเมืองพะโค มังกันจีก็ตามเสด็จพระเจ้าราชาธิราชออกไปทำศึกสงครามด้วยความองอาจกล้าหาญ ดังตัวอย่าง

พระยาน้อยจึงให้นายทัพนายกองถือน้ำพระพิพัฒน์สัทยา ณ ตำหนัก เสร็จแล้วจึงทรงจัดกองทัพทั้งปวงให้มังกันจีคุมคนสามพัน พอเลิกคุมคนพันหนึ่ง มะสอดคุมคนพันหนึ่ง มะเกาะคุมคนพันหนึ่ง มะละคุมคนพันหนึ่ง มะเสดโคคุมคนพันหนึ่ง มะพะโคคุมคนพันหนึ่ง

(ราชาธิราช : 125)

มังกันจีเป็นขุนนางที่มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงคราม มีความกตัญญูคิดที่จะทำงานทดแทนพระคุณของพระเจ้าราชาธิราช เมื่อบ้านเมืองเกิดศึกสงครามก็ออกไปร่วมรบกับพระเจ้าราชาธิราชและปฏิบัติตามรับสั่งของพระเจ้าราชาธิราชด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี ทำงานราชการรับใช้ใกล้ชิดอย่างเต็มความสามารถด้วยความองอาจกล้าหาญ เพื่อทดแทนพระคุณของพระมหากษัตริย์

มังกันจีสามารถใช้กลอุบายที่จะล่อลวงข้าศึกให้หลงกลได้ ซึ่งตรงกับหลักธรรมที่ให้ ประพฤติดังนกยาง คือ เรียนรู้กลอุบายที่จะล่อลวงข้าศึกให้หลงกลเพื่อนำชัยชนะมาให้พระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากการแนะนำให้พระเจ้าราชาธิราชใช้กลอุบายในการออกไปรบและนัดแนะกับทหารที่เข้าร่วมกับพระองค์ เพื่อหนีไปซ่อนสมุทกำลังที่เมืองตะเกิงโดยไม่ให้พระมหาเทวีและสมิงมราหูล่วงรู้ได้ ดังความว่า

มังกันจีจึงว่าถ้ากระนั้นจำจะทำกลอุบายไม่ให้คนทั้งปวงล่วงรู้ จึงทูลพระยาน้อยว่า เชิญพระองค์จงเสด็จไปไล่เนื้อเถิด จึงจะได้พบทหารเหล่านั้น พระยาน้อยจึงตรัสว่า ๆ นี้ควรอยู่แล้ว ก็ให้คนไปบอกสมิงมราหูว่า จะไปไล่เนื้อให้พี่มาเที่ยวเล่นไล่เนื้อด้วยกัน สมิงมราหูจึงว่า วันนี้ข้ากัวงวลอยู่ไปด้วยไม่ได้แล้ว ให้พระยาน้อยไปเถิด พระยาน้อยก็เสด็จไปไล่เนื้อกับมังกันจีพอมอญและบ่าวไพร่ที่ร่วมพระทัย พอมอญและพ่อยุ่หมอเผ่า จึงนำคนซึ่งนัดกันนั้นมาเฝ้าพระยาน้อย ๆ ก็ให้กระทำการสัตย์ต่อกันแล้ว จึงสั่งให้พอมอญคุมคนเหล่านี้ชุมนุมไว้ คอยทำอยู่ ณ วัดปากกะโยกลาง

(ราชาธิราช : 83)

มังกันจีเป็นขุนนางที่มีการใช้กลอุบายในการทำศึกสงครามเพื่อล่อลวงศัตรู ทำให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ เมื่อพระเจ้าราชาธิราชมีพระราชดำริที่จะหนีไปรวบรวมกำลังพลที่เมืองตะเกิง แต่พระองค์ยังไม่ได้นัดหมายกับผู้เข้าร่วมกับพระองค์ มังกันจีจึงแนะนำกลอุบายให้พระเจ้าราชาธิราชลวงสมิงมราหูว่าจะออกไปล่าเนื้อ เพื่อที่พระองค์จะได้ไปพบปะนัดแนะกับคนเหล่านั้นโดยที่พระมหาเทวีและสมิงมราหูไม่ทรงทราบพระเจ้าราชาธิราชก็ปฏิบัติตามคำแนะนำของมังกันจี ทำให้การดำเนินการของพระเจ้าราชาธิราชเป็นไปอย่างเรียบร้อย

นอกจากนี้มังกันจียังประพฤติดังไ้ ระลึกถึงคุณของพระมหากษัตริย์เพื่อความเป็นมงคลของตนเอง โดยเต็มใจที่จะทำงานราชการอย่างเต็มความสามารถโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชให้มะสอดกับมหาดเล็กนำสิ่งของมาให้พระมหาเถรและมารดาของสามเณรพุทธญาณหรือมังกันจี เพื่อขอตัวสามเณรไปเป็นขุนนาง สามเณรพุทธญาณก็เต็มใจไปรับราชการสนองพระคุณพระเจ้าราชาธิราชโดยไม่ได้อำนาจสิ่งของตอบแทน ดังนี้

มารดาเจ้าสามเณรได้รับพระราชทานแล้วก็มีคุณสมบัติอันดีแล้วแล้วแก่สามเณรพุทธญาณว่า พระราชบุตรมีรับสั่งมาจะขอเจ้าสามเณรไปไว้ เจ้าเณรจะคิดประการใด สามเณรพุทธญาณจึงว่า ตัวข้าพเจ้านี้อยู่

ในแผ่นดินของท่านก็เป็นข้าแผ่นดิน ซึ่งพระลูกเจ้าทรงเมตตาโปรดพระราชทานสิ่งของทั้งนี้มาเป็นส่วนของขว้ลุง และส่วนของมารดาหวังจะใคร่ได้ตัวข้าพเจ้า ๆ หรือจะไม่สมัครใจแล้ว มาตรมั้นพระองค์ไม่ทรงพระเมตตาโปรดพระราชทานข้าพเจ้าของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเลย จะเอาไปใช้เปล่า ๆ ก็ขัดได้หรือ จำจะต้องไป ควรที่ข้าพเจ้าจะรักดี ตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณจึงจะชอบ

(ราชาธิราช : 68)

มังกันจีเป็นขุนนางที่ระลึกถึงพระเดชพระคุณของพระมหากษัตริย์เพื่อเป็นมงคลแก่ตนเอง เต็มใจที่จะทำงานราชการรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์โดยไม่หวังผลตอบแทน เมื่อพระเจ้าราชาธิราช ต้องการให้มังกันจีไปรับราชการจึงให้มหาดเล็กนำสิ่งของมาพระราชทานแก่พระมหากษัตริย์และมารดาของ มังกันจี ๆ ลำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าราชาธิราชจึงเต็มใจที่จะไปรับราชการกับพระเจ้า ราชาธิราชโดยไม่รับพระราชทานสิ่งของ

มังกันจีเป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดจึงประพุดตั้งโคอุสุภราชคือ ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาใน ราชกิจและคอยให้คำแนะนำต่าง ๆ แก่พระเจ้าราชาธิราช ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชปรึกษา มังกันจีว่าพระองค์ควรจะหนีพระมหาเทวีกับสมิงมราหูไปซ่อนสมุณคนอยู่ที่เมืองใด มังกันจีจึงแนะนำให้ พระเจ้าราชาธิราชขอศุภนิมิตชิมलग ดังความว่า

อยู่มาพระยาน้อยจึงปรึกษามังกันจีและพอมอญว่า เรายุอยู่ในเมืองพะโคนี้อุปมาดังอยู่ในกลางใจไฟ อันสมิงมราหูกับพระเจ้าป้าก็คิดการใหญ่หลวงนัก จะทำร้ายแก่เรา ครั้นจะอยู่ในเมืองพะโคนี้ จะคิดอ่านทำ การไม่ถนัด เราจะหนีไปอาศัยอยู่ ณ เมืองเกาะตะมะตีหรือ ๆ จะไปเมืองเสียง หรือจะไปเมืองตะเกิง มังกันจี จึงทูลพระยาน้อยว่า ปัญญาคนเราทุกวันนี้เป็นโลกียปัญญา จะเหมือนหนึ่งปัญญาทิพย์หรือจำจะขอศุภนิมิต ชิมलगถามเทพยดาผู้ก่อน รู้ชัดแล้วจึงจะจัดแจงกระทำการใหญ่ได้ พระยาน้อยก็เห็นด้วยจึงให้นามังสวดยะ โนง พ่อมะชนะนุทอมะอินทะเมื่อจะวังมา สั่งให้แต่งเครื่องพลีกรรมบวงสรวงเทพยดาทั้งแปดประตูเมือง

(ราชาธิราช : 78)

เมื่อพระเจ้าราชาธิราชมีพระดำริที่จะหนีไปซ่อนสมุณกำลังแต่ตัดสินใจพระทัยไม่ได้ว่าจะไปเมืองใดจึง จะเหมาะสม มังกันจีจึงแนะนำให้พระองค์ขอศุภนิมิตจากเทวดา พระเจ้าราชาธิราชจึงมีรับสั่งให้จัดพิธี บวงสรวงเทวดาเพื่อทำพิธีชิมलगขอศุภนิมิต จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่าเมื่อพระเจ้าราชาธิราชจะทำสิ่งใดก็ จะปรึกษามังกันจีเพื่อประกอบการตัดสินใจของพระองค์ เพราะทรงให้ความไว้วางใจในความรู้ ความสามารถของมังกันจี

3. ชื่อหอประการ ประกอบด้วยหลักธรรม กตัญญู กตเวที ทักษะเวที ประะทุกขานะสะนัง กัลยาณะมิตตัง มิตตะสังคะนัง ซึ่งมังกันจีปฏิบัติหลักธรรมนี้ 2 ข้อคือ

มังกันจีเป็นขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักธรรมกตัญญูและกตเวที ระลึกถึงคุณและรู้จักส่นของคุณของพระมหากษัตริย์และผู้มีพระคุณ ดังจะเห็นได้จากตอนที่มังกันจีหรือสามเณรพุทธญาณยอมสีกไปเป็นทาสรับใช้แทนมารดาที่เป็นหนี้ตบูกมะจ้าวรอนนายบ้านอยู่ด้วยความกตัญญูต่อมารดา ดังความว่า

ฝ่ายมะจ้าวรอนจึงให้เกาะเอามารดาสามเณรไว้ใช้เป็นทาสแทนตบูก และสามเณรคิดกตัญญูต่อมารดาว่า มารดาไปเป็นขามะจ้าวรอนอยู่ ก็มีความรำคาญใจ สามเณรจึงเอาความไปแจ้งแก่พระสังฆราชผู้เป็นอาจารย์ว่า มารดาข้าพเจ้าเป็นขามะจ้าวรอน ๆ เอาตัวไปไว้ใช้ ข้าพเจ้าจะขอสีกออกไปให้มะจ้าวรอนใช้แทนมารดา พระสังฆราชจึงว่าแก่สามเณรว่า เจ้าเณรมีปัญญารู้จบไตรเพท ข้าเณรดูหนัก ครั้นจะห้ามเจ้าเณรไว้ ทรัพย์สินของก็ไม่มีจะให้แก่เจ้าเณร ๆ จะไปแทนคุณมารดาก็ไปเถิด สามเณรก็ลาพระสังฆราชสีกออกไปแล้ว เขาก็เรียกว่ามังกันจีไปรับใช้แทนมารดา

(ราชาธิราช : 65)

ขณะที่มังกันจีหรือสามเณรพุทธญาณบวชเรียนนั้นก็มีความกตัญญูต่ออาจารย์ของตนโดยการปฏิบัติหน้าที่ของศิษย์ที่ด้นมั่นศึกษาหาความรู้จนเป็นผู้ที่มีสติปัญญาดีมีความรู้ในคัมภีร์ไตรเพท พระสูตร พระอภิธรรม พระคัมภีร์โหราศาสตร์ ชัยภูมิพิชัยสงคราม กลอุบายพิชัยสงครามจนเป็นที่ยอมรับของพระสังฆราชและพระมหากษัตริย์ เมื่อพระเจ้าราชาธิราชให้มะสอดกับมหาดเล็กนำสิ่งของมาให้พระมหากษัตริย์และมารดาของสามเณรพุทธญาณหรือมังกันจี เพื่อขอตัวสามเณรไปเป็นขุนนาง สามเณรพุทธญาณก็เต็มใจไปรับราชการสนองพระคุณพระเจ้าราชาธิราชโดยไม่ได้อำนาจสิ่งของตอบแทน โดยการที่มังกันจีสีกจากการเป็นสามเณรเพื่อจะได้ทำงานสนองพระคุณพระเจ้าราชาธิราชได้เต็มที่ ดังนี้

พระยาน้อยจึงให้เอาผ้าสัดตะขันทไทรหนึ่ง กับผ้าคฤหัสถ์สำหรับหนึ่งมาถวายพระสามเณร พระสามเณรก็รับเอาผ้าคฤหัสถ์แล้วจึงถวายพระพรว่า อาตมภาพมาถึงพระองค์แล้ว จะขอสีกทำราชการสนองพระคุณไปจนกว่าจะสิ้นชีวิต มิได้คิดแก่ความยากความลำบากเลย ครั้นแล้วสามเณรกับมะสอดก็พากันไปลาพระพุทธรูปและพระสงฆ์ที่อาราม สีกออกมาอยู่ด้วยพระราชนุตร

(ราชาธิราช : 74)

มังกันจีมีความกตัญญูรู้จักระลึกถึงและส่นของคุณของมารดา ครูอาจารย์ และพระมหากษัตริย์ โดยการปฏิบัติหน้าที่เพื่อตอบแทนคุณพระมหากษัตริย์ อาจารย์ และมารดา เมื่อรู้ว่ามารดาต้องได้รับความลำบากไปเป็นทาสเพื่อชดเชยหนี้ตบูกแก่มะจ้าวรอน มังกันจีจึงยอมไปเป็นทาสแทนมารดา ๆ เห็นมังกันจีลำบากก็ไปขอร้องให้พี่ชายของตนซึ่งเป็นสมภารอยู่ช่วยเรียรายตบูกไปไถ่ตัวมังกันจีกลับมา มังกันจีจึงบวชอยู่กับพระมหากษัตริย์ทำหน้าที่เป็นศิษย์ที่ดีตั้งใจศึกษาเล่าเรียนเพื่อทดแทนพระคุณครูอาจารย์ ต่อมาพระเจ้าราชาธิราชมีรับสั่งให้มหาดเล็กนำสิ่งของมาให้พระมหากษัตริย์และมารดาของสามเณรเพื่อขอตัวไปเป็นขุนนาง มังกันจีก็เต็มใจสีกไปทำงานราชการเพื่อสนองพระคุณพระเจ้าราชาธิราชโดยไม่ได้อำนาจสิ่งของตอบแทน จากพฤติกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นว่ามังกันจีมีคุณสมบัติของขุนนางที่ดี มีความ

กตัญญูตบะที่ระลึกถึงคุณและสนองคุณผู้มีพระคุณและมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช ทำงานตามหน้าที่ของตนได้เป็นอย่างดี เต็มใจที่จะทำงานรับใช้ใกล้ชิดพระเจ้าราชาธิราชโดยไม่หวังผลตอบแทน

4. ราชวัตรสิบประการ ประกอบด้วยหลักธรรมคือ นะหิราชะกลัง อะติสุโร อัปปะมัตตะโต สีสัญจะ สุขัตตะมัคโค อะนุทธะโต นาสะปิถัง นาติทุเร ระหาปเส นาสะกะริยาหิทะเล มังกันจีปฏิบัติ ตามหลักธรรมราชวัตรสิบประการเพียงหัวข้อเดียวคือ หลักธรรมสี่ลัญจะ มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อ พระเจ้าราชาธิราช เมื่อพระเจ้าราชาธิราชให้มหาดเล็กไปนำตัวมาเป็นขุนนางมังกันจีก็เต็มใจที่จะทำงาน ราชการรับใช้ใกล้ชิดโดยไม่ต้องการสิ่งตอบแทน มังกันจีจึงมีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดีมีความ ประพฤติเหมาะสมในการที่จะมาทำงานรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ได้ ทำให้พระเจ้าราชาธิราชมีความรัก ใคร่เมตตาและชื่นชมในความรู้ความสามารถและการปฏิบัติตนของมังกันจีเมื่อพระองค์จะดำเนินนโยบายใน การทำศึกสงครามและการปกครองบ้านเมืองพระองค์ก็จะตรัสปรึกษาหารือรับฟังความคิดเห็นของมังกันจี ประกอบการตัดสินใจพระทัย

อำมาตย์ทินมณีกรอด : คุณเจ็ดประการ วุฒิหกประการ ชื่อหกประการ ราชวัตรสิบ ประการ คดสามประการ และมุสาเก้าประการ

อำมาตย์ทินมณีกรอด เป็นขุนนางที่รับราชการมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าช้างเผือก มีความรู้ ความสามารถจนได้รับความไว้วางใจจากพระเจ้าราชาธิราชให้เป็นที่ปรึกษาของพระองค์ อำมาตย์ทินเป็น ขุนนางที่เก่งกล้าสามารถในการทำศึกสงครามทำให้ได้รับชัยชนะอยู่เสมอและเป็นขุนนางที่ซื่อสัตย์จงรักภักดี พระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานรางวัลแต่งตั้งให้เป็นอำมาตย์ทินมณีกรอดและให้ครองเมืองพะสิม อำมาตย์ทินมณีกรอดนำหลักธรรมมาเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน ทำให้สามารถทำหน้าที่ที่ได้รับ มอบหมายสำเร็จลุล่วงด้วยดี มีความประพฤติที่ดีถือเป็นแบบอย่างให้แก่ขุนนางอื่นได้ สำหรับหลักธรรมของ ขุนนางที่อำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติมี 6 หมวด ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

1. คุณเจ็ดประการ ประกอบด้วยกุละสัมปันนัง สุระสัมปันนัง สุตตะทินัง วัณณัง สีเนหะ ทัสสะนา ทันตะเนตติ และโยโคตตะระ ซึ่งอำมาตย์ทินมณีกรอดนำหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติ 2 ข้อ ดังนี้

อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักธรรมสุระสัมปันนัง คือ มีปัญญามาก กล้าหาญ ดังจะเห็นได้จากในตอนที่พระเจ้าราชาธิราชลองให้อำมาตย์ทินมณีกรอดประมาณพลในกองทัพ อำมาตย์ทินมณีกรอดก็สามารถประมาณกำลังพลได้อย่างถูกต้อง ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจึงทรงพระดำริว่า อำมาตย์ทิมมณีกรอดมีปัญญาหลักแหลมนัก ครั้นนี้เราจะให้ประมาณพลในกองทัพดู จะประมาณผิดหรือถูก จึงตรัสสั่งอำมาตย์ทิมมณีกรอดให้ไปเลียบค่ายดูพลทหารทั้งสี่วันจะมากน้อยเท่าใด อำมาตย์ทิมมณีกรอดก็กราบถวายบังคมลาออกไปเลียบค่ายประมาณพลตามรับสั่ง ครั้นพิจารณาดูทั่วแล้ว ก็กลับเข้ามากราบทูลว่า พลของพระองค์ยกมาครั้งนี้ทั้งนายทัพนายกองทแกล้วทหารหมดด้วยกันข้าพเจ้าประมาณดูสิบแสนเศษ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังยังแคลงพระทัยอยู่ พระองค์จะใคร่ขัณสูตรดูให้รู้แน่ จึงสั่งให้จะเร่งไปเอาบัญญัติพลทุกกองทัพให้สิ้นทุกค่ายจะเร่งรับรับสั่งแล้ว ก็ไปทำบัญชีตรวจพลมาได้เป็นพลสิบแสนกับสองพัน จึงเอาบัญชีเข้ามากราบทูลสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ๆ ได้แจ้งแล้วก็ดีพระทัย จึงตรัสสรรเสริญว่าอำมาตย์ทิมมณีกรอดนี้เลิศมนุษย์ มีปัญญาหลักแหลมลึกซึ้ง เปรียบประดุจเทพยดามีจักขุเป็นทิพย์ ประมาณพลโยธาถูกมิได้ผิดครั้งนี้เรามีความยินดีนัก อุปมาดังได้พระนครประเทศหนึ่ง ซึ่งการสงครามขุนหมองขัดข้องอยู่นั้น บัดนี้ใจเราโล่งว่างเปรียบประดุจได้ชัยชนะแล้ว จึงโปรดพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคแก่อำมาตย์ทิมมณีกรอดเป็นอันมาก

(ราชาธิราช : 244-245)

อำมาตย์ทิมมณีกรอดเป็นขุนนางที่มีสติปัญญาดีสามารถประมาณกำลังพลในกองทัพของพระเจ้าราชาธิราชที่ยกมาทำศึกกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้อย่างถูกต้อง แสดงถึงคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดีสามารถเป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราชในเรื่องการศึกสงครามได้ รวมทั้งยังมีส่วนในการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่พระเจ้าราชาธิราชและกองทัพว่ากองทัพจะมีชัยชนะ พระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานรางวัลตอบแทนความดีความชอบ นอกจากนี้พระองค์ยังให้ความสนใจในความรู้ความสามารถของอำมาตย์ทิมมณีกรอด เมื่อจะทำสิ่งใดก็จะปรึกษานาหรือรับฟังความคิดเห็นของอำมาตย์ทิมมณีกรอดประกอบการตัดสินใจ

ในตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกทัพมาตีเมืองพะสิมแต่ไม่สำเร็จจึงล้อมเมืองไว้แล้วแต่งหนังสือลงให้อำมาตย์ทิมมณีกรอดยอมสวามิภักดิ์และออกมามาเพื่อที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจะได้ยึดเมืองพะสิมโดยง่าย แต่อำมาตย์ทิมมณีกรอดมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดรู้เท่าทันกลอุบายนั้นจึงไม่ออกไป ดังนี้

ครั้นอำมาตย์ทิมมณีกรอดแจ้งในหนังสือนั้นแล้ว ก็รู้เท่าถึงว่าเป็นความล่อลวง จึงแต่งหนังสือตอบให้คนผู้ถือหนังสือกลับออกไปถวายพระเจ้ามณฑลยธรทอง ๆ จึงสั่งให้อ่านออกทรงฟัง ในหนังสือนั้นว่า

ข้าพเจ้าอำมาตย์ทิมมณีกรอด ขอกราบถวายบังคมมายังฝ่าพระบาท สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนบุรีจะได้ทราบ ซึ่งพระองค์ทรงพระเมตตาข้าพเจ้าตรัสเข้ามาทั้งนี้ พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้อันข้าพเจ้าเป็นข้าทหารทำสงครามมาจนอายุชราถึงเพียงนี้ แม้นกล้วตายอยู่แล้วที่ไหนจะทำสงครามยืดยาวมาได้ อันเกิดมาเป็นมนุษย์ในโลกนี้ ใครจะปราศจากความตายนั้นหาไม่ได้ มาตราว่าข้าพเจ้าจะถึงแก่ความมรณะในครั้งนี้ ก็จะต้องตายอยู่ในเมืองพะสิมให้จงได้ ซึ่งพระองค์ตรัสว่าจะปลุกเลี้ยงข้าพเจ้าซึ่งเป็นข้าศึก อันหาความชอบมิได้ให้เสมอเจ้าของข้าพเจ้าปลุกเลี้ยงนั้น อย่าพักมาลวงชูข้าพเจ้าเลยป่วยการเสียเปล่า ซึ่งว่าเมืองพะสิมอยู่ในเอื้อมพระหัตถ์แล้ว ก็ขอเชิญพระองค์เร่งตีเสียให้ได้ก่อนเกิดจึงค่อยยกลงไปตีกรุงหงสาวดี

(ราชาธิราช : 262-263)

จากข้างต้นแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทิมมณีกรอดเป็นขุนนางที่มีสติปัญญาดี มีความรู้ในเรื่อง

กลอุบายพิชัยสงครามสามารถรู้เท่าทันกลอุบายล่อลวงของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงมีหนังสือตอบพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีใจความแสดงความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงครามโดยไม่คิดชีวิตเพื่อเกียรติยศและบ้านเมือง ทำให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องตีเมืองพะสิมไม่สำเร็จ แสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทิมมณีกรอดมีคุณสมบัติของขุนนางที่ดีสามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จโดยใช้สติปัญญาความรู้ความสามารถและความองอาจกล้าหาญ

นอกจากจะมีสติปัญญาดีแล้วอำมาตย์ทิมมณีกรอดยังเป็นขุนนางที่มีความกล้าหาญในการทำศึกสงคราม ดังจะเห็นได้จากในตอนที่อาสาพระเจ้าราชาธิราชไปตีเมืองเตวมุแล่งและเมืองเตวประสรัย ดังนี้

ฝ่ายอำมาตย์ทิมมณีกรอดจึงกราบทูลขึ้นว่า ถ้าพระองค์ถอยทัพเสด็จไปตั้งอยู่ ณ เมืองทะเล หักพลทหารให้มีกำลังก่อนแล้ว อันเมืองเตวมุแล่งเมืองเตวประสรัยสองเมืองนี้ ข้าพเจ้าจะขอรับอาสาคิดอ่านตี ถวายให้จงได้ขอพระองค์อย่าได้ทรงพระวิตกเลย

(ราชาธิราช : 178)

อำมาตย์ทิมมณีกรอดเป็นขุนนางที่มีความกล้าหาญอาสาปกป้องดูแลรักษากันเมืองอย่างเต็มความสามารถ เมื่อเกิดศึกสงครามอำมาตย์ทิมมณีกรอดก็ช่วยพระเจ้าราชาธิราชทำศึกโดยรับอาสาพระเจ้าราชาธิราชไปตีเมืองเตวมุแล่งและเมืองเตวประสรัย พระเจ้าราชาธิราชจึงมอบหมายให้อำมาตย์ทิมมณีกรอดยกทัพไปตีเมืองเตวมุแล่งและเมืองเตวประสรัยด้วยการใช้สติปัญญาและความกล้าหาญ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชทรงเชื่อมั่นให้ความไว้วางใจในสติปัญญาและมีมือในการทำศึกของอำมาตย์ทิมมณีกรอด

อำมาตย์ทิมมณีกรอดปฏิบัติตามหลักธรรมสุตตะที่หนึ่ง คือ รู้เห็นได้สดับตรับฟังมาก เนื่องจากรับราชการมาเป็นเวลานานจึงมีประสบการณ์มาก ทำให้มีความรู้ความสามารถหลากหลาย ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้แก่พระเจ้าราชาธิราชในการดำเนินนโยบายทำศึกสงครามให้ได้รับชัยชนะ ดังจะเห็นได้จากในตอนที่สุดแนะนำพระเจ้าราชาธิราชให้ย้ายที่ตั้งค่ายทหารออกมาจากตลิ่งขึ้นไปอีกในคราวที่พระองค์ยกทัพไปทำศึกกับพม่าเพื่อให้มีที่สำหรับให้ทหารฝึกซ้อมรบเมื่อทหารฝ่ายพม่าเห็นก็จะเกิดความเกรงกลัว ดังนี้

ครั้นอำมาตย์ทิมมณีกรอดออกจากเฝ้าแล้ว ก็เที่ยวพิจารณาค่ายทุกกองทัพบ้าง เห็นค่ายหลวงที่สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชให้ตั้งรับพม่านั้นใกล้ตลิ่งนัก จึงกราบทูลว่า ซึ่งสมิงพ่อเพชรดำริการสงครามให้ตั้งประชิดข้าศึกดังนี้ก็อยู่แต่เป็นประมาณ ถ้าข้าพเจ้าขยายค่ายเสียใหม่ตั้งให้ไกลตลิ่งขึ้นไปอีกเส้นหนึ่งหรือสามสิบลวาแล้วจะต้องตำราตียิ่งนัก เพราะทหารทั้งปวงจะได้หนีตัวข้ามมา เต็มว่าทำเพลงอาวุธเล่นตามสบายให้เอิกเกริกรื่นเริงหน้าทัพฝ่ายพม่าเห็นจะได้เป็นที่กลัวเกรง เพราะทหารของพระองค์มีกำลังรื่นเริงพร้อมกันอยู่ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็เห็นชอบด้วย จึงตรัสสั่งนายทัพนายกองทั้งปวงให้ขยายค่ายถอยค่าย ตั้งใหม่ตามคำอำมาตย์ทิม

มณีนีกรอดกราบทูลนั้น

(ราชาธิราช : 243 - 244)

อำมาตย์ทินมณีนีกรอดสามารถให้คำแนะนำและเป็นທີ່ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราชในเรื่องชัยภูมิในการตั้งทัพให้เหมาะสมได้ ดังที่แนะนำให้พระเจ้าราชาธิราชย้ายที่ตั้งค่ายทหารออกมาจากตลิ่งขึ้นไปอีก เพื่อให้มีที่สำหรับให้ทหารฝึกซ้อมรบให้ทหารร้องรำทำเพลงให้รื่นเริง เพื่อแสดงความเข้มแข็งและแสดงฝีมือในการทำศึกของกองทัพมอญให้ทหารพม่าหวาดกลัวและขาดกำลังใจในการทำศึกต่อไป เมื่อพระเจ้าราชาธิราชรับฟังแล้วก็ทรงปฏิบัติตามคำแนะนำ เนื่องจากทรงเชื่อมั่นในความรู้ของอำมาตย์ทินมณีนีกรอด จากตัวอย่างนี้ยังแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีนีกรอดมีความละเอียดรอบคอบในการทำศึกสงคราม เมื่อออกจากการเฝ้าพระเจ้าราชาธิราชอำมาตย์ทินมณีนีกรอดก็ไปตรวจดูความเรียบร้อยของกองทัพเมื่อเห็นข้อบกพร่องก็รีบมากราบทูลให้พระเจ้าราชาธิราชแก้ไขด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี

2. วุฒินกประการ ประกอบด้วยหลักธรรมคือ ประพฤติตั้งพระยาราชสีห์ ประพฤติตั้งนกยาง ประพฤติตั้งกา ประพฤติตั้งไก่ ประพฤติตั้งเหยี่ยว ประพฤติตั้งโคอุสุภราช อำมาตย์ทินมณีนีกรอดมีคุณสมบัติตามหลักธรรมนี้ 5 ข้อ ดังนี้

อำมาตย์ทินมณีนีกรอดเป็นขุนนางที่ประพฤติตั้งพระยาราชสีห์คือ มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงครามเพื่อทดแทนคุณของพระมหากษัตริย์ มีความเมตตาแก่ขุนนางชั้นผู้น้อยและอาณาประชาราษฎร์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่อำมาตย์ทินมณีนีกรอดต่อสู้ป้องกันเมืองพะลิมจากการรุกรานของพม่าด้วยความกล้าหาญ ดังความว่า

ครั้นพระเจ้ามณฑลทิพย์ทองได้แจ้งดังนั้น ก็ทรงเห็นว่าอำมาตย์ทินมณีนีกรอดรู้ในกลอุบายหาเชื่อไม่จึงตรัสสั่งนายทัพนายกองทั้งปวงให้เร่งรีบทำการซึ่งจะเอาเมืองพะลิมเป็นกวดขัน อำมาตย์ทินมณีนีกรอดก็ให้รักษามันคงอยู่จะหักเอามิได้

(ราชาธิราช : 263)

อำมาตย์ทินมณีนีกรอดเป็นขุนนางที่มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงครามปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายโดยไม่หวังผลตอบแทน และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีปฏิบัติตามรับสั่งของพระเจ้าราชาธิราช เมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกทัพมารุกรานก็ปกป้องดูแลรักษาเมืองพะลิมที่ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าราชาธิราชอย่างเต็มความสามารถด้วยการใช้สติปัญญาและความกล้าหาญ แม้ว่าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจะใช้กลอุบายหรือใช้กำลังเท่าใดก็ไม่สามารถตีเมืองพะลิมได้ ทำให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไม่สามารถยกทัพไปตีหงสาวดีได้ ซึ่งถือเป็นการทำหน้าที่ยุติความกตัญญูเพื่อทดแทนพระมหากษัตริย์ของพระมหากษัตริย์

นอกจากนี้อำมาตย์ทินมณีกรอดยังเป็นขุนนางที่มีความเมตตาแก่ขุนนาง ทหารชั้นผู้น้อย หรือประชาชนโดยไม่มีความลำเอียง ดังจะเห็นได้จากตอนที่อำมาตย์ทินมณีกรอดตีเมืองเดวมุแสงได้แล้วมีประกาศไม่ให้ทหารข่มเหงราษฎร ดังนี้

อำมาตย์ทินมณีกรอดได้เมืองเดวมุแสง ตั้งพักกองทัพอยู่ในเมืองแล้ว จึงประกาศแก่ทหารทั้งปวงมิให้เที่ยวกระทำข่มเหงราษฎรเป็นอันขาด ผู้ใดมีฟังจะเอาโทษถึงชีวิต

(ราชาธิราช : 183)

อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่มีความเมตตาแก่ประชาชนโดยไม่มีความลำเอียง เมื่อตีเมืองเดวมุแสงได้แล้วอำมาตย์ทินมณีกรอดก็มีคำสั่งไม่ให้ทหารข่มเหงรังแกชาวเมือง ทำให้ชาวเมืองชื่นชมยกย่องอำมาตย์ทินมณีกรอดที่มีความเมตตาจึงให้ความร่วมมือในการดำเนินการต่าง ๆ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี มีความเมตตาแก่ประชาชนและมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชสามารถทำงานที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้เป็นอย่างดี

ในตอนนี้อำมาตย์ทินมณีกรอดขอพระราชทานอภัยโทษให้ส่วยสงคราม เปิดไซ และหนะนารายณ์ที่กองทัพของทั้งสามถูกฝ่ายพม่าตีแตกให้ทำงานแก้ตัวลบล้างความผิด ดังความว่า

จึงสมิงสามผลัด อำมาตย์ทินมณีกรอดกราบทูลว่า ซึ่งนายทัพทั้งสามแตกพ่ายมานั้นโทษผิดถึงสิ้นชีวิตตามบทพระอัยการศึกก็จริงอยู่แล้ว แต่ข้าพเจ้าทั้งสองขอรับพระราชทานอภัยโทษนายทัพทั้งสามไว้ครั้งหนึ่ง จะได้ทำราชการสงครามสนองพระเดชพระคุณสืบไปภายหน้า ซึ่งนายทหารทั้งสามแตกทัพมานั้น จะเป็นเพราะประมาทไม่ระมัดระวังหามิได้ เพราะรีบเดินกองทัพไปรวดเร็วได้พักผ่อนทหาร ๆ ทั้งปวงก็เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ครั้นไปถึงก็อดโรยถอยกำลังลง ฝ่ายข้าศึกยกกองทัพเรือมา ทหารทั้งปวงมีกำลังมิได้เหน็ดเหนื่อย จึงสู้รบกันเอาชัยชนะมิได้

(ราชาธิราช : 169-170)

เมื่อขุนนางผู้อื่นถูกลงโทษอำมาตย์ทินมณีกรอดก็จะช่วยเหลือด้วยความเมตตาขอพระราชทานอภัยโทษให้ทำงานแก้ตัวโดยไม่มีความลำเอียง แสดงให้เห็นความเมตตาที่มีแก่ขุนนางผู้อื่น รวมทั้งยังสามารถให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราช เมื่อพระเจ้าราชาธิราชพระราชทานอภัยโทษให้ขุนนาง ๆ ก็จะมี ความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช และพระองค์ก็จะมีขุนนางที่ดีมาทำงานสนองพระราชดำริ ทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของขุนนางเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและเกิดความสามัคคี

อำมาตย์ทินมณีกรอดสามารถใช้กลอุบายล่อลวงข้าศึกให้หลงกลเพื่อเอาชัยชนะมาให้พระมหากษัตริย์ได้ซึ่งตรงกับการประพุดติตั้งนกลาย รู้จักใช้กลอุบายล่อลวงข้าศึก ดังจะเห็นได้จากตอนที่อำมาตย์ทินมณีกรอดใช้กลอุบายในการตีเมืองเดวมุแสงมาให้พระเจ้าราชาธิราชได้สำเร็จ โดยส่งหนังสือและเครื่องบรรณาการแก่ลี้สวามีภักดีต่อเจ้าอายพระยาเจ้าเมืองเดวมุแสงแล้วลอบทำร้ายเจ้าอายพระยาภายหลัง ดังความว่า

ฝ่ายอำมาตย์ทึมนมณีกรอดซึ่งตั้งมั่นอยู่นั้น ก็คิดเป็นกลอุบายแต่งหนังสือฉบับหนึ่ง เป็นทางค้ำับ ล่อลวง กับให้จัดสิ่งของเครื่องราชบรรณาการโดยสมควร ครั้นแต่งหนังสือสำเร็จพับผนึกสนิทแล้ว จึงให้ อำมาตย์สองคนเป็นผู้ใหญ่มีปัญญาฉลาดในการเจรจา ถือหนังสือคุมเครื่องราชบรรณาการเข้าไปถึง เจ้าอาวยพระยาเจ้าเมืองเตมูแล่ง อำมาตย์ทั้งสองนั้นค้ำับลาแล้วก็ออกมาจัดผู้คนถือเครื่องบรรณาการครบตัว ทั้งสิ่งของ พวกกันเข้าไปในเมืองเตมูแล่ง

(ราชาธิราช : 180)

อำมาตย์ทึมนมณีกรอดใช้กลอุบายจับพม่าที่มาไหว้พระธาตุสร้อยจะเยียดเพื่อสอบถามความ ภายในเมืองพม่าให้พระเจ้าราชาธิราช มีรายละเอียดดังนี้

อำมาตย์ทึมนมณีกรอดจึงกราบทูลว่า ข้าพเจ้าจะคิดอุบายจับพม่ามาถวายให้จงได้ ด้วยเมืองอังวะ และเมืองเติง กับพระธาตุสร้อยจะเยียดนั้นอยู่ปากแม่น้ำหนึ่ง เยื้องกันเป็นสามแพร่ง จะขอให้พ่ายหน้าเรือขนาน ไปข้างพระธาตุสร้อยจะเยียดให้ เอาเสื้อผ้าธงเที่ยวข้ามไปบูชาให้พม่ารู้แล้วจึงให้สมิงสามกรายเอาเรือบรรจทหาร ชุมไว้ ฝ่ายพม่ารู้ว่ากองทัพเราเอาสิ่งของไปบูชาพระธาตุ ครั้นคนกลับมาหมดแล้ว พม่าก็จะออกเก็บเอาสิ่งของ เห็นจะจับผู้คนได้บ้าง สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชทรงเห็นชอบด้วย จึงสั่งให้จัดผ้าแพรพรรณธงเที่ยวไปบูชาพระธาตุ

(ราชาธิราช : 207-208)

ในตอนที่ยกทัพไปยึดเมืองปรวนซึ่งเป็นแหล่งเสบียงของพม่าไว้ได้ มังรายกะยอจะว้ายกทัพมาตี เมืองปรวนคืน อำมาตย์ทึมนมณีกรอดจึงทำกลอุบายลวงกองทัพพม่าว่าทัพมอญยังตั้งอยู่แล้วจึงรีบถอยทัพ กลับไปเมืองพะสิม ดังความว่า

อำมาตย์ทึมนมณีกรอดรู้ว่ามังรายกะยอว้ายกขึ้นมาจะตีกระหนาบ จึงคิดเป็นกลอุบายให้ผูกหูเป็น หุ่น ถือเครื่องศาสตราวุธประจำอยู่ทุกหน้าที่ แล้วทำเกวียนบรรทุกข้าวเป็นอันมาก ครั้นเวลาค่ำให้กองเพลิงราย นอกค่าย แล้วจับสุนัขมาผูกประจำกองเพลิง ให้เรียกรายข้าวปลาอาหารไว้ ในค่ายนั้นให้กองเพลิงห่าง ๆ กัน แต่ พอแลเห็นแสงเพลิงมิให้พม่าทั้งปวงสงสัย จึงถอยทัพลวงรีบขึ้นไปเมืองพะสิม กองทัพพม่าอยู่ปากข้างหนึ่ง ได้ยิน เสียงเกวียนเห็นรูปหุ่น และสุนัขคล้อยอยู่หาที่รู้ว่าทัพมอญเลิกไปสิ้นไม่ก็ตรวจตรากันรักษาค่ายเป็นปรกติอยู่

(ราชาธิราช : 314)

อำมาตย์ทึมนมณีกรอดเป็นขุนนางที่ใช้กลอุบายในการทำศึกสงครามล่อลวงข้าศึกเพื่อให้ฝ่ายตน ได้รับชัยชนะหลายครั้ง โดยจะใช้กลอุบายในสถานการณ์ที่แตกต่างกัน เมื่ออาสาพระเจ้าราชาธิราชไปตี เมืองเตมูแล่งนั้นอำมาตย์ทึมนมณีกรอดก็ใช้กลอุบายแต่งหนังสือยอมสวามิภักดิ์ลวงเจ้าอาวยพระยาเพื่อให้ เจ้าอาวยพระยาหลงกลจนอำมาตย์ทึมนมณีกรอดสามารถฆ่าเจ้าอาวยพระยาและยึดเมืองเตมูแล่งได้ จากนั้น เมื่อพระเจ้าราชาธิราชยกทัพไปทำศึกกับฝ่ายพม่าแต่พระองค์ยังไม่ทราบความเคลื่อนไหวภายในเมืองพม่า อำมาตย์ทึมนมณีกรอดจึงแนะนำพระเจ้าราชาธิราชให้ใช้กลอุบายนำของไปไหว้พระธาตุสร้อยจะเยียด เมื่อชาวเมืองพม่าออกมาเก็บข้าวของต่าง ๆ ก็จับตัวมาสอบถามความเคลื่อนไหวภายในเมืองพม่า ต่อมา

เมื่อยกทัพไปยึดเมืองปรวนซึ่งเป็นแหล่งเสบียงของพม่าไว้ได้ มังรายกะยอจะถวายทัพมาตีเมืองปรวนคืน อำมาตย์ทินมณีกรอดคิดที่จะถอยทัพจึงทำกลอุบายลวงกองทัพมังรายกะยอจะว่าทัพพม่ายังตั้งอยู่ ทัพพม่าจึงไม่กล้าเข้าโจมตีเมืองปรวนทันที ทำให้ทัพของอำมาตย์ทินมณีกรอดสามารถยกทัพกลับไปได้ สำเร็จโดยไม่ได้รับความเสียหาย จากพฤติกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดสามารถทำงานที่ได้รับมอบหมายได้เป็นอย่างดี มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดสามารถใช้กลอุบายในการทำศึกสงครามให้ได้รับชัยชนะ และให้คำแนะนำเป็นที่ปรึกษาให้พระเจ้าราชาธิราชในเรื่องการทำศึกสงครามได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้อำมาตย์ทินมณีกรอดยังประพฤติดังกา ไม่ประมาทหมั่นระวังข้าศึกศัตรู ดังจะเห็นได้จากตอนที่อำมาตย์ทินมณีกรอดทูลเตือนพระเจ้าราชาธิราชไม่ให้เปิดน้อยทอดลองดาบโพรงแก้วด้วยตนเอง ดังนี้

ขณะนั้นอำมาตย์ทินมณีกรอดกับสมิงพ่อเพชรจึงกราบทูลว่า ซึ่งพระองค์จะโปรดให้เปิดน้อยผู้ขบถ ถีอดาบหน้าพระที่นั่งนั้น ผิดด้วยอย่างธรรมเนียม ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดตรัสบังคับข้าทหารซึ่งกิน น้ำพระพิพัฒน์สัทยาอยู่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพันจึงจะควร สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังดังนั้นก็เห็นชอบ ด้วย จึงตรัสสั่งให้เจ้าสมิงนครอินทร์เข้ามาฟัง

(ราชาธิราช : 190)

อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่ไม่ประมาทคอยระวังศัตรูด้วยความรอบคอบ แม้แต่ศัตรูที่ กลับใจแล้วเช่นเปิดน้อย โดยการทูลเตือนพระเจ้าราชาธิราชให้ระมัดระวังไม่ควรให้เปิดน้อยเป็นผู้ทดลอง ดาบโพรงแก้ว เนื่องจากผิดธรรมเนียมที่จะให้ขบถถีอดาบหน้าพระที่นั่ง และเพื่อความปลอดภัยของพระเจ้า ราชาธิราช เมื่อพระเจ้าราชาธิราชได้ฟังคำแนะนำของอำมาตย์ทินมณีกรอด พระองค์ก็ทรงเห็นชอบด้วยจึงมี รับสั่งให้สมิงนครอินทร์มาทดลองดาบโพรงแก้วแทน แสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดมีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีคอยให้ความระมัดระวังความปลอดภัยแก่พระเจ้าราชาธิราช รวมทั้งยังสามารถให้คำแนะนำและ เป็นที่ปรึกษาให้กับพระมหากษัตริย์ได้

ในตอนนี้อำมาตย์ทินมณีกรอดไปครองเมืองพะสิมอยู่นั้นก็ไม่ประมาท คอยระวังศัตรูโดยจัดคน ปลอมแปลงไปฟังราชการต่าง ๆ ในเมืองพม่าอยู่เสมอ เมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกกองทัพจะมาตีเมือง พะสิมคนที่อำมาตย์ทินมณีกรอดให้ปลอมไปฟังราชการของพม่าก็มาแจ้งแก่อำมาตย์ทินมณีกรอด ทำให้ อำมาตย์ทินมณีกรอดสามารถเตรียมรับศึกและส่งข่าวไปให้พระเจ้าราชาธิราชทราบได้ทัน ดังนี้

ฝ่ายอำมาตย์ทินมณีกรอดซึ่งกินเมืองพะสิมนั้น แต่งคนแปลงปลอมผลัดเปลี่ยนไปฟังกิจการการ ณ แดนเมืองอังวะอยู่เป็นนิจ ครั้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกกองทัพลงมา คนซึ่งอำมาตย์ทินมณีกรอดแต่งไปฟังกิจ ราชการนั้นรู้แล้ว ก็เร่งเอาเนื้อความลงมาแจ้งแก่อำมาตย์ทินมณีกรอด ๆ แจ้งดังนั้น ก็ให้ตกแต่งบ้านเมืองไว้เป็น สามารถ จึงแต่งหนังสือให้ม้าใช้ถือลงมายังเสนาบดี ณ กรุงหงสาวดีให้กราบทูลสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช

(ราชาธิราช : 260)

จะเห็นได้ว่าเมื่ออำมาตย์ทินมณีกรอดได้รับมอบหมายให้ไปครองเมืองพะสิมก็ไม่ประมาทคอยระวังศัตรูโดยส่งคนไปสอดแนมฟังข่าวคราวศึกที่เมืองพม่าอยู่เสมอ เมื่อพม่ายกทัพมารุกกรณอำมาตย์ทินมณีกรอดจึงเตรียมรับศึกได้ทันทั่วทั้งที่และสามารถส่งข่าวศึกไปให้พระเจ้าราชาธิราชได้ แสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดมีความรอบคอบในการทำหน้าที่ปกป้องดูแลรักษาบ้านเมือง

อำมาตย์ทินมณีกรอดยังเป็นขุนนางที่ระลึกถึงคุณของพระมหากษัตริย์เพื่อความเป็นมงคลของตนเองซึ่งตรงกับหลักกรรมประเพณีดั้งเดิม คือ มีสติระลึกถึงพระเดชพระคุณของพระมหากษัตริย์ โดยการทำงานราชการอย่างเต็มที่ด้วยความกตัญญู ดังจะเห็นได้จากตอนที่อำมาตย์ทินมณีกรอดเปิดประตูรับทัพของพระยาน้อยเมื่อตอนที่พระองค์ยึดเมืองพะโคแล้วแต่เพียงบานเดียว เพื่อแสดงความกตัญญูที่มีต่อพระเจ้าช้างเผือกที่สวรรคตไปแล้วแต่พระบรมศพยังไม่ได้ถวายพระเพลิง ดังนี้

และเมื่อพระองค์เสด็จพระราชดำเนินกองทัพอจะเข้าสู่พระนครนั้น สมเด็จพระราชบิดาของพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ข้าพเจ้าเห็นพระองค์เป็นพระราชบุตร ควรที่จะได้ผ่านสมบัติสืบชาติดิยราชประเพณี ปกป้องไพร่ฟ้าประชาราษฎรสมณชีพราหมณ์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ข้าพเจ้าก็มีความยินดี จึงรีบออกไปเปิดพระทวารรับเสด็จพระองค์แต่บานหนึ่ง ซึ่งปิดไว้แต่บานหนึ่งนั้น เพราะเหตุว่าพระบรมศพยังมิได้ถวายพระเพลิง ข้าพเจ้ายังรักษาพระศพอยู่ จึงมิได้เปิดรับทั้งสองบาน ซึ่งทำทั้งนี้หวังจะให้เป็นแบบแผนของเสนาบดีผู้ซื่อสัตย์ต่อเจ้า ถ้าสมเด็จพระราชบิดาของพระองค์อันเป็นพระเจ้าอยู่หัวของข้าพเจ้านั้น ยังสถิตดำรงอยู่ในบวรเศวตฉัตรแล้ว แม้นพระองค์กรีธาพลเข้ามาจะหักเอาเมือง ข้าพเจ้าก็จะปิดประตูพระนครไว้ให้มั่นคง จะจัดแจงพลทหารพร้อมด้วยเครื่องศาสตราวุธให้ขึ้นประจำรักษาน้ำที่เชิงเนินประตูรอบไว้มั่นคงเป็นสามารถ จะรับอาสาสู้รบพระองค์ไปกว่าจะสิ้นปัญญาและมีมือข้าพเจ้า ควรจะไว้ชื่อให้ปรากฏเป็นเกียรติยศสืบไปโน่นแผ่นดิน ถึงตัวข้าพเจ้าจะตายก็ไม่เสียตายชีวิต ซึ่งความดีความชอบได้ทำไว้ ถึงมนุษย์ทั้งปวงไม่เลืงเห็นแล้วจะขอฝากไว้แก่เทพยดาผู้มีทิพยเนตรทิพยกรรม ถ้าพระองค์จะผูกพระทัยพิโรธเอาโทษข้าพเจ้านี้แล้ว นานไปภายหน้าไหนเลยจะมีเสนาบดีที่จงรักภักดีซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งดำรงอยู่ในเศวตฉัตรนั้นหาได้แล้วก็มีแต่คนสอพลอคดโกง ชนะไหนพลอยด้วย หากความสัตย์กตัญญูต่อเจ้ามิได้

(ราชาธิราช : 152)

อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่ระลึกถึงพระเดชพระคุณของพระมหากษัตริย์ทำงานราชการต่าง ๆ อย่างเต็มความสามารถด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าช้างเผือก แม้ว่าพระเจ้าช้างเผือกจะสิ้นพระชนม์ไปแล้วก็ยังคงมีความจงรักภักดี ทำหน้าที่รักษาพระบรมศพและรักษาบ้านเมืองไว้สุดความสามารถ แม้ว่าพระเจ้าราชาธิราชจะยึดเมืองพะโคได้แล้วและเป็นผู้ที่สมควรได้เป็นกษัตริย์แต่พระบรมศพของพระเจ้าช้างเผือกยังไม่ได้เผา อำมาตย์ทินมณีกรอดจึงเปิดประตูรับทัพพระเจ้าราชาธิราชเพียงบานเดียว เพื่อเป็นการให้เกียรติและแสดงถึงความซื่อสัตย์ต่อพระเจ้าช้างเผือกและพระเจ้าราชาธิราชในขณะเดียวกัน เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ขุนนางให้มีความกตัญญูและมีความซื่อสัตย์จงรักภักดี ไม่เข้าข้างผู้ชนะสงคราม พระเจ้าราชาธิราชจึงยกย่องชื่นชมในความกตัญญูและความซื่อสัตย์ของอำมาตย์ทินมณีกรอดจึงพระราชทานรางวัลให้

อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่มีสติปัญญาดีมีความรู้ความสามารถจึงประพุดตั้งโคอุสุภราช ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาในราชกิจและคอยให้คำแนะนำต่าง ๆ แก่พระเจ้าราชาธิราชได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชยกทัพไปตีเมืองอังวะแต่ยอมถอยทัพกลับเพราะเห็นแก่พระสังฆราชกังคยะสะกะโร พระเจ้าราชาธิราชจึงสร้างหอพระไว้เป็นอนุสรณ์ เมื่อพระองค์ยกทัพกลับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องให้ทหารพม่ามาเผาหอพระที่พระเจ้าราชาธิราชทรงสร้างไว้ เมื่อพระเจ้าราชาธิราชทอดพระเนตรเห็นก็ทรงกริ้วจึงมีพระราชดำริที่จะยกทัพกลับไปตีเมืองอังวะอีก อำมาตย์ทินมณีกรอดจึงทูลเตือนไม่ให้พระเจ้าราชาธิราชเสียสัตย์ที่ได้ให้ไว้แก่พระสังฆราชกังคยะสะกะโร ดังความว่า

อันประเพณีพระมหากษัตริย์ตรัสสิ่งใดเปรียบประดุจช้างซึ่งงอกออกแล้วมิได้หดคืน พระองค์ก็ได้ตรัสให้ถ้อยคำไว้แก่พระสังฆราชกังคยะสะกะโรว่าจะถอยทัพเสด็จกลับไปกรุงหงสาวดีแล้ว ยังมีทันได้กลับไปถึงพระนครก่อนมาทรงพระโกรธแก่พม่าจะยกคืนขึ้นไปนั้นข้าพเจ้าเห็นไม่ชอบ ขอได้ทรงพระดำริตามพระราชวโรกาสวัตรจุจงควร สมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ได้ทรงฟังอำมาตย์ทินมณีกรอดทูลทัดทานดังนั้นก็เห็นด้วย

(ราชาธิราช : 223)

อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่สามารถให้คำปรึกษาและแนะนำราชกิจสำคัญให้พระมหากษัตริย์ประพุดปฏิบัติให้ถูกต้องได้ เมื่อพระเจ้าราชาธิราชมีพระราชดำริที่จะยกทัพกลับไปตีพม่าอีกครั้งเนื่องจากพม่าเผาหอพระที่พระองค์สร้างไว้ อำมาตย์ทินมณีกรอดทูลเตือนพระเจ้าราชาธิราชให้ทรงระงับความโกรธไม่ยกทัพไปตีพม่าอีกเพราะจะเสียค่าทูตที่ได้ให้ไว้กับพระสังฆราชกังคยะสะกะโรซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมเนื่องจากเป็นกษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ พระเจ้าราชาธิราชได้ฟังคำเตือนของอำมาตย์ทินมณีกรอดก็ทรงเห็นด้วยจึงยกทัพกลับหงสาวดี

3. ชื่อหกประการ ประกอบด้วยหลักธรรม กตัญญู กตเวทิตะ ทักษะวชิระ ประเสริฐทุกขานะสะนัง กัลยาณะมิตตัง มิตตะสังคะหัง อำมาตย์ทินมณีกรอดนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการประพุดปฏิบัติ 2 ข้อ ดังนี้

อำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติตามหลักธรรมทักษะวชิระ คือ ยึดมั่นในความจริง ดังจะเห็นได้จากเมื่อขุนนางในเมืองพะโครู้ว่าพระเจ้าราชาธิราชยกทัพมาถึงเมืองพะโคแล้วต่างก็ส่งหนังสือและเครื่องราชบรรณาการขอสวามิภักดิ์ เนื่องจากขุนนางเหล่านั้นเห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชจะตีเมืองพะโคได้ต่างก็หวังที่จะมียศถาบรรดาศักดิ์มากขึ้น มีเพียงอำมาตย์ทินมณีกรอดเท่านั้นที่ไม่ได้ส่งหนังสือและเครื่องราชบรรณาการไปขอสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าราชาธิราช เนื่องจากยึดมั่นในความซื่อสัตย์ที่มีต่อพระเจ้าช้างเผือกซึ่งในขณะนั้นยังไม่สวรรคต ดังความว่า

แต่อำมาตย์ทินมณีกรอดนั้นเป็นคนมีสติปัญญา ประกอบด้วยความซื่อสัตย์สุจริต รักษาเสนานุวัตรเป็นอันดี มิได้สมรู้ร่วมคิดด้วยผู้ใด กับสมิงมราหุก็มีได้เข้าขอบน้อม หรือจะมีเครื่องราชบรรณาการให้คนคุม

ออกมาถวายพระยาน้อย ขอนบนอบดูขุนนางทั้งปวงนั้นก็หามิได้ ตั้งจิตเป็นกลางมรัยสถ้อยู่ ด้วยคิดว่าการจะเป็นไปอย่างไรในเบื้องหน้านั้นก็จะคิดแก้ไขด้วยปัญญา เอาแต่ความสัตย์สุจริตเป็นที่ตั้ง

(ราชาธิราช : 132)

ตอนที่อำมาตย์ทินมณีกรอดเปิดประตูรับทัพของพระยาน้อยเมื่อตอนที่พระองค์ยึดเมืองพะโคแล้วแค่เพียงบานเดียว เนื่องจากอำมาตย์ทินมณีกรอดเห็นว่าพระยาน้อยเป็นพระราชบุตรของพระเจ้าช้างเผือกมีความเหมาะสมที่จะขึ้นครองราชย์ แต่พระบรมศพของพระเจ้าช้างเผือกยังไม่ได้ถวายพระเพลิงให้เสร็จสิ้น อำมาตย์ทินมณีกรอดทำหน้าที่รักษาพระบรมศพอยู่จึงเปิดประตูรับทัพพระยาน้อยแค่เพียงบานเดียวเพื่อแสดงความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระเจ้าช้างเผือก และให้เป็นแบบอย่างแก่ขุนนางผู้อื่นต่อไป จึงแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่ยึดมั่นในความซื่อสัตย์สุจริต มีความจงรักภักดี แม้จะรู้ว่าพระเจ้าราชาธิราชจะขึ้นครองราชย์ แต่อำมาตย์ทินมณีกรอดก็ยังคงทำหน้าที่ของขุนนางที่ดีมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าช้างเผือก ไม่ยอมส่งหนังสือและเครื่องบรรณาการไปขอสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าราชาธิราชเหมือนขุนนางคนอื่น เมื่อพระเจ้าราชาธิราชสามารถตีเมืองพะโคได้แล้วอำมาตย์ทินมณีกรอดก็เปิดประตูรับทัพของพระเจ้าราชาธิราชแค่เพียงบานเดียว เพราะอำมาตย์ทินมณีกรอดทำหน้าที่รักษาพระบรมศพของพระเจ้าช้างเผือกอยู่ และเพื่อให้เกียรติแก่พระบรมศพของพระเจ้าช้างเผือกที่ยังไม่ได้ถวายพระเพลิง แสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่มีความซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะสวรรคตไปแล้วก็ยังคงทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายได้เป็นอย่างดี พระเจ้าราชาธิราชจึงยกย่องชื่นชมและพระราชทานรางวัลให้แก่อำมาตย์ทินมณีกรอดเพื่อเป็นตัวอย่างของขุนนางที่ดี

อำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติหลักธรรมปะระทุกขาทะสะนัง เห็นผู้อื่นมีความทุกข์ก็ให้ความช่วยเหลือเหมือนทุกข์ของตัวเอง ดังจะเห็นได้จากการขอพระราชทานอภัยโทษให้กับมะสันและนายทัพนายกองต่อพระเจ้าราชาธิราชที่ทำการเข้าโจมตีเมืองพม่าแล้วเกิดความผิดพลาดถูกตีแตกมา ดังความว่า

อำมาตย์ทินมณีกรอดจึงกราบทูลว่า เมื่อมะสันใจนุกำแพงเข้าไปนั้นได้ทงที่อยู่อีก ฆ่าพม่าล้มตายเป็นมาก กองทัพยังมีทันจะอุดหนุนเข้าพร้อมกัน หากจุดเพลิงเผาเมืองขึ้นพม่าจึงเห็นตัวถนัดว่ามาแต่ผู้เดียว หากกองทัพอุดหนุนมิได้ จึงกลับเข้ารบพุ่งเสียทงที่ถอยมาก็ติดอยู่ และฝ่ายกองทัพพม่าเสาก็เสีย มังรายกะยออะวแล้วเป็นทัพแก้ตัวอยู่จึงเข้มแข็งนักอุปมามาตั้งข้างสารกำลังบ้านมิง วังด้วยกำลังแรงเป็นสามารจึงรับมิหยุด ข้าพเจ้าขอรับพระราชทานโทษนายทัพนายกองและมะสันไว้ให้ทำการการแก้ตัว จลองพระเดชพระคุณอีกครั้งหนึ่งก่อน สงครามจึงจะเข้มแข็ง เปรียบประดุจข้างสารว้างเข้าชนกัน จึงจะตั้งตัวรับไว้ได้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังดังนั้น จึงพระราชทานโทษให้แก่อำมาตย์ทินมณีกรอด แล้วสั่งให้นายทัพนายกองยกขึ้นไปตีเอาเมืองตะเกิงอีกให้จงได้

(ราชาธิราช : 370)

อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่เห็นผู้อื่นมีความทุกข์แล้วก็จะให้ความช่วยเหลือเหมือนกับทุกข์ของตัวเอง เมื่อรู้ว่ามะสันและแม่ทัพนายกองทำผิดพลาดโจมตีเมืองพม่าไม่สำเร็จถูกพระเจ้าราชาธิราช

ลงโทษอำมาตย์ทินมณีกรอดก็ให้ความช่วยเหลือขอร้องพระราชทานอภัยโทษจากพระเจ้าราชาธิราชให้ทำงานแก้ตัว แสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่ดีที่มีความเมตตากรุณาให้การช่วยเหลือแก่ขุนนางอื่นที่ได้รับความเดือดร้อน ทำให้ขุนนางมีความรักและเคารพอำมาตย์ทินมณีกรอดก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ และแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช จึงให้คำแนะนำแก่พระเจ้าราชาธิราชให้พระองค์พระราชทานอภัยโทษขุนนางเพื่อให้พระองค์มีขุนนางที่เก่งกล้าสามารถทำงานสนองพระราชดำริ ทำให้กองทัพของพระองค์ได้รับชัยชนะในการทำศึกสงคราม

4. ราชวัตรสิบประการ ประกอบด้วยหลักธรรมคือ นะหิราชาภังง อะติสุโร อัปปะมัตตะโต สัสสญจะ สุกขัตตะมัคโค อะนุทระโต นาสะปิถัง นาติทุเร ระหาปเต และนาสะปะริยาหิกะเล อำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 3 ข้อ ได้แก่

อำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติตามหลักธรรมอะติสุโร คือ มีความกล้าวกกล้าในสงครามอาสาพระมหากษัตริย์โดยมิได้คิดชีวิต ดังจะเห็นได้จากตอนที่อำมาตย์ทินมณีกรอดอาสาพระเจ้าราชาธิราชไปตีเมืองเดวมุแลงและเมืองเดวประสรัยให้กับพระเจ้าราชาธิราช ดังความว่า

ฝ่ายอำมาตย์ทินมณีกรอดจึงกราบทูลขึ้นว่า ถ้าพระองค์ถอยทัพเสด็จไปตั้งอยู่ ณ เมืองทะละหักพลทหารให้มีกำลังก่อนแล้ว อันเมืองเดวมุแลงเมืองเดวประสรัยสองเมืองนี้ ข้าพเจ้าจะขออาสาคิดอ่านตีถวายให้จงได้ขอพระองค์อย่าได้ทรงพระวิตกเลย

(ราชาธิราช : 178)

อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่มีความกล้าวกกล้าในการทำสงครามอาสาพระมหากษัตริย์โดยมิได้คิดชีวิต เมื่อพระเจ้าราชาธิราชยกทัพไปทำศึกอำมาตย์ทินมณีกรอดก็อาสาไปตีเมืองเดวมุแลงและเมืองเดวประสรัยให้พระเจ้าราชาธิราช เพื่อให้กองทัพของพระองค์ได้รับชัยชนะ พระเจ้าราชาธิราชจึงยกย่องชื่นชมในความกล้าหาญและความสามารถของอำมาตย์ทินมณีกรอด พระองค์จึงไว้วางใจมอบหมายให้อำมาตย์ทินมณีกรอดไปตีเมืองเดวมุแลง แสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดมีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี มีความกล้าหาญและความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช และสามารถทำงานที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้

นอกจากนี้อำมาตย์ทินมณีกรอดยังเป็นขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักธรรม อัปปะมัตตะโต คือ ไม่ประมาทในราชกิจที่พระมหากษัตริย์ดำรัสใช้ เมื่อพระเจ้าราชาธิราชมีรับสั่งให้อำมาตย์ทินมณีกรอดไปครองเมืองพะสิม อำมาตย์ทินมณีกรอดก็ส่งคนไปสอดแนมฟังข่าวคราวศึกที่เมืองพม่าอยู่เสมอ ดังนั้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกกองทัพจะมาตีเมืองพะสิมผู้ที่อำมาตย์ทินมณีกรอดให้ปลอมไปฟังราชกิจของพม่าก็มาแจ้งแก่อำมาตย์ทินมณีกรอด ทำให้อำมาตย์ทินมณีกรอดเตรียมรับศึกและส่งข่าวไปให้พระเจ้าราชาธิราช

ทรงทราบได้ทันทีทันที แสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่ดีไม่ประมาท มีความรอบคอบในการทำหน้าที่ปกป้องดูแลบ้านเมืองตามรับสั่งของพระเจ้าราชาธิราช

อำมาตย์ทินมณีกรอดยังเป็นขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักธรรม สีสัญจะ คือ มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะสิ้นพระชนม์ไปแล้วก็ยังคงมีความจงรักภักดีทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มที่ ด้วยการดูแลปกป้องบ้านเมืองและพระบรมศพของพระเจ้าช้างเผือกเมื่อพระยาน้อยยึดเมืองพะโคได้แล้วยกทัพเข้าเมืองอำมาตย์ทินมณีกรอดก็เปิดประตูรับแค่เพียงบานเดียวเพื่อเป็นการให้เกิดเกียรติพระบรมศพของพระเจ้าช้างเผือกและเพื่อแสดงความซื่อสัตย์จงรักภักดีอำมาตย์ทินมณีกรอดจึงเป็นตัวอย่างของขุนนางที่ดีไม่ละทิ้งหน้าที่ที่พึงปฏิบัติในการดูแลรักษาบ้านเมืองและพระบรมศพของพระเจ้าช้างเผือกอย่างสุดความสามารถด้วยความซื่อสัตย์

5. คดสามประการ ประกอบด้วย มีประสงค์จะปลงชีวิตกันจึงกล่าวกลอันคด จะกระทำยุทธสงครามแก่กันจึงกล่าวคำคด ตนจะถึงแก่ความฉิบหายจึงอุบายกล่าวกลอันคดแก้ตัว ซึ่งอำมาตย์ทินมณีกรอดได้ปฏิบัติหลักคดสามประการทั้งที่เป็นหลักปฏิบัติที่ผิดศีลธรรมไม่ควรปฏิบัติแต่ถือว่าเป็นการทำตามหน้าที่เพื่อให้การดำเนินงานของชาติบ้านเมืองประสบผลสำเร็จนำชัยชนะมาให้แก่พระมหากษัตริย์ได้ดังนี้

อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักธรรมคดสามประการ คือ การกล่าวกลคำคดเมื่อจะฆ่าผู้อื่นเพื่อให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ ดังตอนที่อำมาตย์ทินมณีกรอดใช้กลอุบายในการตีเมืองเตวมุแสงมาให้พระเจ้าราชาธิราชได้สำเร็จ โดยส่งหนังสือและเครื่องบรรณาการแก่ลี้ลงสวามีภักดีต่อเจ้าชายพระยาเจ้าเมืองเตวมุแสงเพื่อให้หลงเชื่อแล้วลอบทำร้ายเจ้าชายพระยาภายหลัง ดังนี้

ฝ่ายอำมาตย์ทินมณีกรอดคิดกระทำความสัตย์เป็นอุบาย มิได้เอาพระศรีรัตนตรัยมาตั้งเป็นประธาน เอาใบลานเปล่าพับเป็นคัมภีร์ขึ้นตั้งไว้บนที่อันควร แล้วอำมาตย์ทินมณีกรอดก็ว่าตามความสัตยาริษฐานเป็นกลไป ต่อนหน้าอำมาตย์ทั้งสามคนซึ่งออกมานั้น

(ราชาธิราช : 182)

อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่กล่าวคำคดเพื่อเป็นกลอุบายฆ่าเจ้าชายพระยา โดยส่งหนังสือและเครื่องบรรณาการแก่ลี้ลงสวามีภักดีต่อเจ้าชายพระยา ทำให้เจ้าชายพระยาได้ อำมาตย์ทินมณีกรอดจึงสามารถยึดเมืองเตวมุแสงให้พระเจ้าราชาธิราชได้สำเร็จ พระเจ้าราชาธิราชจึงทรงชื่นชมรักใคร่พระราชทานรางวัลตอบแทนและทรงให้ความไว้วางใจมอบหมายราชกิจสำคัญให้ทำ เมื่อพระเจ้าราชาธิราชจะดำเนินการสิ่งใดก็จะปรึกษาหารือเพื่อรับฟังความคิดเห็น

6. มุสาเก่าประการ ประกอบด้วยหลักธรรมคือ มุตตะมายา ชีวิตมายา มนุสสะนิงสา ไชยะสิโน ยะสะวาจา มะมะละหิยา ลัพพันฺนุโน อะลิกะวะจะนัง กุสะลฺพะภาติ ซึ่งอำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติหลัก มุสาเก่าประการ ทั้งที่เป็นหลักธรรมที่ผิดศีลธรรม เนื่องจากจำเป็นต้องปฏิบัติเพื่อให้การดำเนินงานตาม รับสั่งของพระมหากษัตริย์ประสบผลสำเร็จทำให้บ้านเมืองมีชัยชนะ ดังนี้

อำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติตามหลักมุสาเก่าประการคือ มุสาเพื่อเอาชัยชนะมาให้ พระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่อำมาตย์ทินมณีกรอดใช้กลอุบายในการตีเมืองเดวมุลงมาให้ พระเจ้าราชาธิราชได้สำเร็จ โดยลวงส่งหนังสือและเครื่องบรรณาการแก่ลัษฏามิภักดีต่อเจ้าอาวยพระยา เจ้าเมืองเดวมุลง โดยแกล้งลวงทำสัตย์เพื่อให้เจ้าอาวยพระยาหลงเชื่อแล้วหลอกให้เจ้าอาวยพระยาออกมา รับช้างพลาย อำมาตย์ทินมณีกรอดจึงถือโอกาสนั้นฆ่าเจ้าอาวยพระยา ดังความว่า

ฝ่ายอำมาตย์ทินมณีกรอดเห็นดังนั้น จึงใช้คนให้เข้าไปบอกแก่เจ้าอาวยพระยาว่า ข้าพเจ้ามาหาถึง ถิ่นโดยดีแล้ว อย่าได้สงสัยสิ่งใดเลย ให้เชิญออกมาดูช้างที่ข้าพเจ้าจะเอามาถวายนั้นเถิด ฝ่ายเจ้าอาวยพระยา ก็ เปิดประตูเมือง ขึ้นช้างออกมาหาอำมาตย์ทินมณีกรอด ๆ เห็นได้ทีแล้ว จึงเรียกเอาช้างพลายราชเบ็ดนั้นมา เทียบเข้าแล้วก็โดดขึ้นช้างพลาย ให้ตีกลองสัญญาณให้ช้างตรงเข้าไป ฝ่ายเจ้าอาวยพระยาเห็นดังนั้นก็ตกใจ พายช้างหนีอำมาตย์ทินมณีกรอด ๆ ได้ท้วงทีแล้ว ก็ให้กองทัพรุกขยักตีเข้าไปได้ในเมือง อำมาตย์ทินมณีกรอด ไล่ช้างตามทันเจ้าอาวยพระยา เอาทวนแทงเจ้าอาวยพระยาตกช้างตาย

(ราชาธิราช : 183)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดมีการมุสาในการทำศึกสงครามให้ ข้าศึกหลงกลเพื่อจะนำชัยชนะมาให้พระมหากษัตริย์ด้วยการกล่าวเท็จลวงเจ้าอาวยพระยาให้หลงเชื่อ โดยการส่งหนังสือและเครื่องบรรณาการและแกล้งทำสัตย์ยอมสวามิภักดีให้เจ้าอาวยพระยาตายใจเสด็จ ออกมารับช้างพลายที่อำมาตย์ทินมณีกรอดลวงว่าจะนำมาถวาย เมื่อเจ้าอาวยพระยาทรงหลงเชื่อเสด็จ ออกมาอำมาตย์ทินมณีกรอดจึงฆ่าเจ้าอาวยพระยาได้สำเร็จและสามารถยึดเมืองเดวมุลงให้พระเจ้า ราชาธิราชได้ แสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีสามารถทำงานที่ได้รับ มอบหมายได้โดยรู้จักโกหกเพื่อล่อลวงข้าศึกทำให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ ทำให้พระเจ้าราชาธิราชมีความชื่นชม ยอมรับและไว้วางใจในความรู้ความสามารถจึงมอบหมายภารกิจสำคัญให้ทำ และเมื่อพระองค์จะทำการใด ก็ จะปรึกษานหาหรือรับฟังความคิดเห็นของอำมาตย์ทินมณีกรอด

สมิงพ่อเพชร : คุณเจ็ดประการ วุฒิกประการ ชื่อหกประการ ราชวัตรสิบประการ และมุสาเก่าประการ

สมิงพ่อเพชรเดิมคือพ่อมอญเป็นขุนนางที่คอยรับใช้ใกล้ชิดพระเจ้าราชาธิราชมาตั้งแต่พระองค์ ยังเป็นพระยาน้อย พ่อมอญมีบทบาทสำคัญในการขึ้นครองราชย์ของพระยาน้อย โดยเป็นที่ปรึกษาในเรื่อง การดำเนินการต่าง ๆ และยังเป็นขุนนางที่เก่งกล้าสามารถเมื่อทำศึกสงครามก็จะได้รับชัยชนะเสมอ จนได้รับความไว้วางใจจากพระเจ้าราชาธิราช และได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลแต่งตั้งให้เป็น

สมิงพ้อเพชร ๆ นำหลักธรรมใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติสามารถปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมาย ประสบผลสำเร็จได้เป็นอย่างดี มีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดีจึงเป็นที่รักใคร่ชื่นชมยกย่องของพระเจ้าราชาธิราชและเหล่าขุนนางต่าง ๆ ซึ่งหลักธรรมสำหรับขุนนางที่สมิงพ้อเพชรปฏิบัติมี 5 หมวด ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

1. คุณเจ็ดประการ ได้แก่ กุละสัมปันนัง สุระสัมปันนัง สุตตะทินัง วัณณัง สีนะทสสะนา ทันตะเนตติ และโยโคตะระ ซึ่งสมิงพ้อเพชรนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ดังนี้

สมิงพ้อเพชรได้ปฏิบัติตามหลักธรรมสุระสัมปันนัง คือ มีปัญญามากกล้าหาญ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระยาน้อยหรือพระเจ้าราชาธิราชจะหนีออกจากเมืองพะโค พ่อมอญหรือสมิงพ้อเพชรเป็นผู้ใช้ปัญญาในการเกลี้ยกล่อมผู้คนให้เข้าร่วมกับพระเจ้าราชาธิราชโดยไม่ให้ฝ่ายพระมหาเทวีและสมิงมราหูล่วงรู้ได้สำเร็จ ดังนี้

พระยาน้อยจึงถามพ่อมอญว่า คนซึ่งอยู่นอกนั้น เราจะจัดเอาคนที่มีกำลังกล้าแข็งนั้นยังจะได้หรือ มิได้ประการใด พ่อมอญจึงทูลว่า ข้าพเจ้าจะออกไปเกลี้ยกล่อมคนตามบ้านนอกเห็นจะได้อยู่ พระยาน้อยก็ให้เงินทองไปกับพ่อมอญเป็นอันมาก ครั้นพ่อมอญรับเงินทองแล้ว ก็ถวายบังคมลาพระยาน้อยออกไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมคนตามบ้านนอกอยู่สิบวัน ได้แล้วจึงกลับเข้ามา

(ราชาธิราช : 81)

สมิงพ้อเพชรสามารถให้คำแนะนำเป็นที่ปรึกษาและทำงานราชการสนองพระราโชบายของพระเจ้าราชาธิราชได้เป็นอย่างดี เมื่อพระเจ้าราชาธิราชดำริที่จะหนีไปจากเมืองพะโคพระองค์จึงตรัสปรึกษาสมิงพ้อเพชรเรื่องจัดหารวบรวมกำลังพลที่ยอมสวามิภักดิ์และจะร่วมกระทำการกับพระองค์ สมิงพ้อเพชรก็รับอาสาพระเจ้าราชาธิราชด้วยการใช้สติปัญญาและใช้จิตวิทยาในการเกลี้ยกล่อมผู้คนให้เข้าร่วมกับกองทัพของพระเจ้าราชาธิราชได้สำเร็จ ทำให้กองทัพของพระเจ้าราชาธิราชมีกำลังพลมากขึ้น หากพระเจ้าราชาธิราชจะดำเนินการอย่างไรต่อไปก็สามารถทำได้สะดวกและประสบผลสำเร็จ

สมิงพ้อเพชรมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมีความรู้ในเรื่องกลอุบายพิชัยสงคราม จะเห็นได้จากตอนที่สมิงพ้อเพชรใช้กลอุบายลวงกองทัพพม่าให้ถูกน้ำท่วมตายโดยอาศัยความรู้ในภูมิประเทศ ดังความว่า

ฝ่ายสมิงพ้อเพชรจึงกราบทูลสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชว่า ทพพม่ายกมาครั้งนี้สมณะแล้ว ข้าพเจ้าจะคิดกลอุบายลวงพม่าให้น้ำท่วมตาย ให้กองทัพยับเยินให้จงได้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสถามว่าท่านจะคิดประการใด สมิงพ้อเพชรก็ทูลตามความคิดทุกประการ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชทรงเห็นชอบด้วย จึงให้สมิงพ้อเพชรไปกับเจ้าเมืองเตียงสองนายเป็นแม่กองกำกับการ เหนือทัพทหารชุดลี้ลับทำทางหนีน้ำทะเล ที่จะรบด้วยข้าศึกให้เป็นทีแอบที่บังมั่นคงแล้ว ให้รายทหารลงไปได้ค่ายตามลำแม่น้ำที่น้ำจะขึ้นมานั้น กำหนดชั่วโมงกลองเป็นระยะมาจนถึงค่าย เสร็จแล้วตรัสสั่งว่าถ้าเห็นน้ำทะเลขึ้น ให้ทหารตีกลองเป็นสำคัญต่อกันขึ้นมา แล้วมี

พระราชกำหนดแก่นายทัพนายกองทกลั้วทหารทั้งปวงว่า เราจะให้ยกลงไปรบเยาะพม่าในคลองน้ำ ถ้าได้ยินเสียงฆ้องกลองตีขึ้นอื้ออึงพร้อมกันเมื่อใด ก็ให้ถอยขึ้นมาบนตลิ่งโดยเร็ว ครั้นถึงวันกำหนดน้ำทะเลขึ้นมา นายทัพนายกองผู้รับสั่งก็จัดทหารออกไปวางที่ท่าไว้ทุกช่องทุกทาง แล้วกำชับทหารทั้งปวงว่า ถ้าพม่าตามขึ้นมา จงรบต้านทานไว้อย่าให้ขึ้นได้ นายทัพนายกองทหารทั้งปวงก็ยกไปคอยกระทำการตามรับสั่ง

(ราชาธิราช : 241)

สมิงพ่อเพชรเป็นขุนนางที่มีสติปัญญาดีสามารถแนะนำให้พระเจ้าราชาธิราชใช้กลยุทธ์ล่อลวง กองทัพของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องให้หลงกล โดยให้ทหารชุดทำทางหนีน้ำไว้แล้วรบล่อหลอกให้ทหารพม่าลงไปอยู่ในทางน้ำ เมื่อน้ำขึ้นฝ่ายพม่าไม่รู้ว่บริเวณนั้นมีน้ำขึ้นน้ำลงและไม่ได้ยินเสียงน้ำเพราะทหารมอญตีกลองเสียงดังกลบเสียงน้ำ แต่ทหารมอญรู้ว่าเป็นสัญญาณน้ำมาทหารมอญก็หนีขึ้นฝั่งตามทางที่ชุดไว้ได้ทัน ทหารพม่าหนีขึ้นฝั่งไม่ได้จึงถูกน้ำพัดจนน้ำทะเลตายเป็นจำนวนมาก ทำให้กองทัพของพระเจ้าราชาธิราชได้รับชัยชนะ แสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรมีความรู้ในกลยุทธ์พิชัยสงครามและมีความรู้ในภูมิประเทศสามารถให้คำแนะนำและเป็นทีปรึกษาในเรื่องการศึกสงครามแก่พระเจ้าราชาธิราชด้วยการใช้สติปัญญา ปกป้องดูแลรักษาบ้านเมืองอย่างเต็มความสามารถ พระเจ้าราชาธิราชก็ทรงให้ความเชื่อมั่นและยอมรับในสติปัญญาของสมิงพ่อเพชรจึงมีรับสั่งให้ปฏิบัติตามคำแนะนำของสมิงพ่อเพชร ทำให้การดำเนินนโยบายในการศึกของพระองค์ประสบความสำเร็จ

นอกจากนี้สมิงพ่อเพชรยังเป็นขุนนางที่มีความกล้าหาญ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงพ่อเพชรรับอาสาพระเจ้าราชาธิราชยกทัพออกไปรบทัพพม่าไว้ไม่ให้ยกล่วงเข้ามาในดินแดนมอญได้ ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้แจ้งว่ากองทัพพม่ายกลงมา จึงตรัสปรึกษาเสนาบดีทั้งปวงว่ากองทัพยกมาครั้งนี้จะเปิดให้เข้ามาถึงเมืองเราดีหรือไม่ ว่าจะรับต้านทานไว้แต่ไกลดี ฝ่ายสมิงพ่อเพชรจึงทูลว่า ซึ่งจะยกกองทัพมายกล่วงดีเข้ามาถึงชานพระนครนั้นไม่ควร ข้าพเจ้าจะขออาสายกออกไปรบทัพพม่าไว้แต่ไกลมิให้ยกล่วงเข้ามาได้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังสมิงพ่อเพชรทูลดังนั้น ก็เห็นชอบด้วยดีพระทัยนัก

(ราชาธิราช : 229-230)

เมื่อพม่ายกทัพมารุกรานสมิงพ่อเพชรก็สามารถให้คำแนะนำแก่พระเจ้าราชาธิราชได้ว่าควรดำเนินนโยบายในการศึกโดยการออกไปตั้งรับนอกเมืองไม่ควรให้ข้าศึกยกทัพมาถึงชานเมือง สมิงพ่อเพชรจึงอาสายกทัพออกไปทำศึกด้านรับพม่าไว้ พระเจ้าราชาธิราชก็ทรงเห็นด้วยกับคำแนะนำของสมิงพ่อเพชร และทรงดีพระทัยที่สมิงพ่อเพชรรับอาสาเนื่องจากทรงไว้วางใจในความสามารถของสมิงพ่อเพชร แสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช เมื่อบ้านเมืองมีข้าศึกมารุกรานก็อาสายกทัพออกไปทำศึกป้องกันบ้านเมืองด้วยความกล้าหาญ

2. วุฒินกประการ ประกอบด้วยหลักธรรมคือ ประพฤติดังพระยาราชสีห์ ประพฤติดังนกยาง ประพฤติดังกา ประพฤติดังไก่ ประพฤติดังเหยี่ยว ประพฤติดังโคอุสุภราช สมิงพ่อเพชรปฏิบัติตาม

หลักธรรมมูลหกประการ 4 ข้อ ได้แก่

สมิงพ่อเพชรเป็นขุนนางที่ประพฤติดังพระยาราชสีห์ มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงคราม เพื่อทดแทนคุณของพระมหากษัตริย์ และมีความเมตตาแก่ข้าราชการชั้นผู้น้อยและอาณาประชาราษฎร์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงพ่อเพชรอาสาพระเจ้าราชาธิราชยกทัพออกไปรบกับพม่า เพื่อไม่ให้ทัพพม่ายกลงมาถึงกรุงหงสาวดีได้ ดังนี้

ฝ่ายสมิงพ่อเพชรจึงทูลว่า ซึ่งจะให้กองทัพพม่ายกล่วงตีเข้ามาถึงขานพระนครนั้นมิควร ข้าพเจ้าจะขออาสายกออกไปรับทัพพม่าไว้แต่ไกลมิให้ยกล่วงเข้ามาได้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังสมิงพ่อเพชรทูลดังนั้น ก็เห็นชอบด้วยดีพระทัยนัก

(ราชาธิราช : 230)

สมิงพ่อเพชรเป็นขุนนางที่ดีอาสาปกป้องดูแลรักษากันเมืองอย่างเต็มความสามารถ เมื่อพม่ายกทัพมารุกรานก็อาสายกทัพออกไปรบเพื่อไม่ให้ข้าศึกยกทัพกล้าเข้ามาถึงขานเมืองได้ แสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรมีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี มีความกล้าหาญ และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช เต็มใจที่จะไปปฏิบัติหน้าที่เพื่อชาติบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ พระเจ้าราชาธิราชจึงทรงดีพระทัยที่สมิงพ่อเพชรรับอาสา เนื่องจากทรงเชื่อมั่นในฝีมือของสมิงพ่อเพชรว่าสามารถเอาชนะข้าศึกได้

สมิงพ่อเพชรยังเป็นขุนนางที่มีความเมตตาแก่ขุนนางและทหารชั้นผู้น้อยโดยไม่มีความลำเอียง ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงพ่อเพชรอาสาพระเจ้าราชาธิราชยกทัพออกไปรบกับพม่า พระเจ้าราชาธิราชจึงมีรับสั่งให้สมิงพ่อเพชรเป็นแม่ทัพในการรบ เมื่อไปทำศึกสมิงนครอินทร์ไม่เชื่อฟังแผนการรบของสมิงพ่อเพชรที่ให้ทุ่มโจมตีกองทัพพม่า สมิงนครอินทร์จึงยกทัพออกไปรบกับพม่า สมิงพ่อเพชรเห็นว่ากองทัพจะเกิดความเสียหายจึงนำกองทัพไปช่วยเหลือสมิงนครอินทร์ไม่ให้ถูกตีแตกไปได้ทัน ดังความว่า

ฝ่ายสมิงพ่อเพชรเห็นสมิงนครอินทร์ยกไป จึงว่าแก่สมิงอุบากองและสมิงอังวะมั่งศรีว่า อ้ายสมิงนครอินทร์ใจมันมทะลุหัวคือสอนยาก เราว่ากล่าวมิฟังคำ ชื่นยกไปก็จะแตกมาบัดนี้เป็นแท้ พวกเราเป็นผู้ใหญ่ครั้งจะละเสียก็ได้ จะเสียเกียรติยศของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไป ท่านทั้งสองยกหนุนไป ถ้าสมิงนครอินทร์แตกลงมาอย่าให้เข้ารับ ถ้าเห็นธงเราโบกขวา ก็ให้สมิงอุบากองหลีกทัพเข้าชายป่าข้างขวา ถ้าเห็นธงเราโบกซ้าย ก็ให้สมิงอังวะมั่งศรีหลีกทัพเข้าชายป่าข้างซ้าย ให้สงบทแกล้วทหารไว้จงคืออย่าเพิ่งรบพุ่ง ต่อเมื่อได้ยินเสียงร้องกลองสัญญาณแล้ว จึงให้ระดมรบกระหนาบพร้อมกัน

(ราชาธิราช : 231)

แม้ว่าสมิงนครอินทร์จะไม่เชื่อฟังคำแนะนำตักเตือนของสมิงพ่อเพชรที่ไม่ให้รับยกทัพไปตีทัพพม่า แต่สมิงพ่อเพชรก็มีความเมตตา ยกทัพเข้าไปให้ความช่วยเหลือกองทัพของสมิงนครอินทร์ไม่ให้ถูกพม่าตีแตกได้แม้จะเตือนสมิงนครอินทร์ถึงสามครั้งแล้วก็ตามสมิงพ่อเพชรก็ไม่ถือโทษโกรธเคือง เนื่องจากเห็นว่า

ตนเป็นผู้ใหญ่กว่าควรจะให้ความช่วยเหลือเพื่อไม่ให้กองทัพของพระเจ้าราชาธิราชได้รับความเสียหาย เพราะจะทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติของพระองค์ สมิงพ่อเพชรจึงยกทัพไปช่วยสมิงนครอินทร์ แสดงให้เห็นว่า สมิงพ่อเพชรมีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี มีความเมตตาแก่ขุนนางชั้นผู้น้อยเมื่อเห็นว่าจะเกิดความเดือดร้อนก็เข้าช่วยเหลือ และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช ปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมาย อย่างเต็มที่เพื่อนำชัยชนะมาให้พระเจ้าราชาธิราช

ในตอนที่สมิงพ่อเพชรขอพระราชทานอภัยโทษให้สมิงนครอินทร์ที่ทำความผิดไปบอกกลอุบายที่พระเจ้าราชาธิราชลงฆ่าฝ่ายพม่า โดยทูลขอพระเจ้าราชาธิราชให้สมิงนครอินทร์ทำงานแก้ตัว ดังความว่า

สมิงพ่อเพชรจึงกราบทูลว่า ซึ่งพระองค์จะให้ประหารชีวิตตสมิงนครอินทร์เสียนั้นก็ควรอยู่ แต่ข้าพเจ้าขออุปมาถวาย ธรรมชาติบุคคลมีรูปมิได้งามมาแต่เดิมแล้ว ถึงจะแต่งบำรุงด้วยเครื่องลูบไล้ทาพาสักเท่าใด ๆ ก็ไม่สามารถจะแต่งให้งามขึ้นได้ ธรรมชาติบุคคลมีเสียงมิได้เพราะ ถึงจะกินยาเสียงเท่าใดเสียงนั้นก็มิอาจเพราะขึ้นได้ ดังบุคคลที่มีเสียงเพราะเสนาะมาแต่เดิมนั้น อันบุคคลจะเป็นทหารเอกก็มีมือเข้มแข็งเล่า ถ้าวาสนาบุญญาธิการมิได้อบรมมาแต่ก่อนแล้วก็หาเป็นทหารได้ไม่ ซึ่งสมิงนครอินทร์ไปบอกกลอุบายแก่ข้าศึกโทษถึงตายนั้น แต่ผิดครั้งเดียวข้าพเจ้าขอพระราชทานชีวิตไว้ให้ทำราชการแก้ตัวสนองพระเดชพระคุณครั้งหนึ่งก่อน

(ราชาธิราช : 269)

เมื่อสมิงนครอินทร์ถูกพระเจ้าราชาธิราชลงโทษ สมิงพ่อเพชรก็มีเมตตาขอพระราชทานอภัยโทษให้สมิงนครอินทร์ ด้วยการพูดโน้มน้าวใจพระเจ้าราชาธิราชให้ทรงเห็นว่าขุนนางที่มีฝีมือเช่น สมิงนครอินทร์หายาก พระองค์ควรให้สมิงนครอินทร์ทำงานแก้ตัวเพื่อประโยชน์ของบ้านเมือง พระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานอภัยโทษให้ แสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรสามารถเป็นที่ปรึกษาและคอยให้คำแนะนำในการดำเนินการทำศึกสงครามและการปกครองบ้านเมืองแก่พระเจ้าราชาธิราชได้ ถือเป็นกรรการกตัญญูทดแทนคุณต่อพระเจ้าราชาธิราช

ในส่วนของการประพุดดั่งนกยาง เรียนรู้ที่จะใช้กลอุบายล่อลวงข้าศึกให้หลงกลเพื่อเอาชัยชนะมาให้พระมหากษัตริย์ จะเห็นได้จากตอนที่สมิงพ่อเพชรอาสาพระเจ้าราชาธิราชยกทัพออกไปรบกับพม่า เพื่อไม่ให้ทัพพม่ายกลงมาถึงกรุงหงสาวดีได้โดยใช้กลลวงข่มขู่โจมตีให้พม่ายกทัพเข้ามาในท้องทุ่งก่อนเพื่อไม่ให้พม่ารู้กำลังของฝ่ายตน ดังนี้

สมิงพ่อเพชรจึงตอบสมิงนครอินทร์ว่า ซึ่งท่านจะเข้าตีนั้นเราเห็นยังไม่ได้ ด้วยว่าศึกแรกยกมามีกำลังดังพระยาไกรสรราชสีห์กล้าหาญยิ่งนัก จะเข้ารบที่กลางทางได้ทีก็จะสมคะเน ถ้าเสียฝ่ายทัพพม่าก็จะซ้ำเติมทัбыเอ้าที่ไหนจะตั้งตัวทัน เราคิดว่าจะรายกองทัพข่มคนไว้ในป่าไม้อย่าให้เห็นทัพเราว่ามากและน้อย ต่อเมื่อใดพม่ายกตกลงมาถึงท้องทุ่งสิ้นพล พอรู้จักว่ากำลังมากและน้อย จึงจะกำหนดตรงเสียงฆ้องกลองเข้าตีกระหนาบให้พร้อมกัน ฝ่ายพม่าก็จะเสียทีดล้าเข้ามาในหว่างเรา ไม่รู้ว่าพลมากและน้อยก็จะแตกยับไป เห็นจะได้ชัยชนะเป็นมั่นคง

(ราชาธิราช : 230)

สมิงพ่อเพชรมีการใช้กลอุบายในการทำศึกสงครามล่อลวงข้าศึกให้เสียที เพื่อให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ โดยใช้กลอุบายที่แตกต่างกันในแต่ละสถานการณ์ ดังที่สมิงพ่อเพชรใช้กลอุบายลวงฆ่ากองทัพพม่าที่แม่น้ำปันเกลาะโดยอาศัยความรู้ทางภูมิศาสตร์ โดยลวงให้พม่าลงไปรบในทางน้ำเนื่องจากบริเวณแม่น้ำปันเกลาะมีน้ำขึ้นลงตามช่วงเวลา สมิงพ่อเพชรจึงแนะนำให้พระเจ้าราชาธิราชทำอุบายให้ทหารชุดทางนี้ น้ำริมตลิ่งเมื่อเห็นน้ำขึ้นให้ตีกลองเป็นสัญญาณต่อกันมา แล้วให้ไปรบหลอกล่อพม่าให้อยู่ทางน้ำ พม่าไม่รู้ว่าน้ำขึ้นน้ำลงและไม่ได้ยินเสียงน้ำเพราะเสียงกลองกลบหมด เมื่อน้ำขึ้นพม่าหนีขึ้นมาไม่ทันก็จมน้ำตาย และในตอนที่สมิงพ่อเพชรเป็นแม่ทัพยกทัพไปทำศึกกับทัพพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง โดยใช้กลอุบายลวงฆ่าศึกไม่ให้รู้ว่ามีกำลังมากน้อยเท่าใด โดยให้กองทัพของฝ่ายตนซ่อนอยู่ในป่า เมื่อพม่ายกทัพมาในท้องทุ่งจนหมด จึงเข้าโจมตีกระหนาบพร้อมกัน ฝ่ายพม่าอยู่ในระหว่างกลางทุ่งไม่รู้กำลังทัพของมอญคิดว่ามีมากก็แตกพ่ายไป จากพฤติกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรมีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี สามารถให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษาการใช้กลอุบายในการทำศึกสงครามแก่พระเจ้าราชาธิราชได้เป็นอย่างดีจึงสามารถนำชัยชนะมาสู่พระเจ้าราชาธิราชได้ พระเจ้าราชาธิราชก็ทรงให้ความไว้วางใจรับฟังคำแนะนำจากสมิงพ่อเพชร หากทรงเห็นชอบก็จะมีรับสั่งให้ไปปฏิบัติ

นอกจากนี้สมิงพ่อเพชรยังประพฤติดั่งกามไพบรมาทคอยระวังศัตรู ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชให้พ้อมมอญหรือสมิงพ่อเพชรยกทัพเรือไปตีเมืองพะโค เมื่อหยุดพักตั้งทัพพ้อมมอญก็ให้ทหารลงเรือลาดตระเวนตรวจตราความเรียบร้อยด้วยความไม่ประมาท ดังตัวอย่าง

ฝ่ายพ้อมมอญแม่ทัพเรือ ก็จัดกองทัพเรือตั้งเป็นค่ายคูประตูเข้าออกตามขบวนพิชัยสงคราม จึงแต่งให้ทหารลงเรือลาดตระเวนคอยจับผู้คนไปมาแปลกปลอม แล้วจึงส่งนายทัพนายกองเป็นคนต่างใจ ให้อยู่ตรวจตรารักษากองทัพ

(ราชาธิราช : 130)

สมิงพ่อเพชรเป็นขุนนางที่ไม่ประมาทคอยระวังศัตรูด้วยความรอบคอบ เมื่อหยุดตั้งทัพสมิงพ่อเพชรก็ให้ทหารลาดตระเวนตรวจตราความเรียบร้อยเพื่อความปลอดภัยและส่งให้นายทัพนายกองคอยตรวจตราทัพ แสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรมีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี มีความละเอียดรอบคอบคอยระมัดระวังศัตรูอยู่เสมอ สามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าราชาธิราชด้วยความไม่ประมาท ทำให้พระเจ้าราชาธิราชไว้วางใจมอบหมายราชกิจให้รับผิดชอบ

ในตอนที่สมิงพ่อเพชรทูลเตือนพระเจ้าราชาธิราชไม่ให้เปิดน้อยทอดลงดาบโพรงแก้ว เนื่องจากเปิดน้อยเป็นขบถควรให้ข้าพทหารของพระเจ้าราชาธิราชเป็นผู้ทอดลงดาบโพรงแก้ว เพื่อความไม่ประมาทและเพื่อความถูกต้องเหมาะสมตามราชประเพณี ดังความว่า

ขณะนั้นอำมาตย์ทิมณเฑียรอดกับสมิงพ่อเพชรจึงกราบทูลว่า ซึ่งพระองค์จะโปรดให้เปิดน้อยผู้ขาด ถือดาบหน้าพระที่นั่งนั้น ผิดด้วยอย่างธรรมเนียม ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดตรัสบังคับข้าทหารซึ่งกิน น้ำพระพิพัฒน์สัตยาอยู่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพ้นจึงจะควร สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังดังนั้นก็เห็นชอบ ด้วย จึงตรัสสั่งให้เจ้าสมิงนครินทร์เข้ามาพิน

(ราชาธิราช : 190)

สมิงพ่อเพชรเป็นขุนนางที่ไม่ประมาณคอยระวังศัตรูแม้แต่ศัตรูที่ยอมกลับใจแล้วเช่นเปิดน้อย โดยทูลเตือนพระเจ้าราชาธิราชให้ระวังขอบอย่างเปิดน้อยไม่ให้ถืออาวุธหน้าพระที่นั่ง แต่ควรให้ขุนนางของ พระองค์เป็นผู้ทดลองดาบโพรงแก้วจึงจะเหมาะสม เพื่อความปลอดภัยของพระเจ้าราชาธิราช ๆ ก็ทรง เห็นชอบด้วยจึงมีรับสั่งให้สมิงนครินทร์เป็นผู้ทดลองดาบโพรงแก้ว

ในตอนที่สมิงพ่อเพชรทูลเตือนพระเจ้าราชาธิราชไม่ให้ออกไปทำศึกโดยที่ยังไม่รู้กำลังข้าศึกควร ส่งคนไปสืบกำลังข้าศึกก่อนเพื่อความไม่ประมาท ดังความว่า

จึงสมิงพ่อเพชรกราบทูลว่า กำลังสงครามครั้งนี้ใหญ่หลวงนัก ยังมิได้พินิจวิเคราะห์เหตุการณ์ต้น ลึก ซึ่งพระองค์จะยกไปโดยเร็วนั้นมีควร ข้าพเจ้าจะแต่งผู้คนให้เล็ดลอดไปสืบดูกำลังศึกก่อน สมเด็จพระเจ้า ราชาธิราชก็ทรงเห็นด้วย

(ราชาธิราช : 237)

สมิงพ่อเพชรเป็นขุนนางที่ไม่ประมาณคอยระวังศัตรู เมื่อจะดำเนินการทำศึกสงครามก็มีความ ละเอียดรอบคอบเพื่อป้องกันมิให้ฝ่ายตนเสียทีและต้องพ่ายแพ้ สมิงพ่อเพชรจึงทูลเตือนและแนะนำให้ พระเจ้าราชาธิราชส่งคนไปสืบกำลังข้าศึกก่อนเพื่อความไม่ประมาท โดยที่สมิงพ่อเพชรอาสาออกไปทำศึก ครั้งนี้เอง พระเจ้าราชาธิราชก็ทรงเห็นชอบด้วยจึงอนุญาตให้สมิงพ่อเพชรไปดำเนินการ แสดงให้เห็นว่า สมิงพ่อเพชรมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีไม่ประมาณคอยระวังข้าศึกศัตรูให้แก่พระเจ้าราชาธิราช สามารถให้ คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราชได้เป็นอย่างดี

นอกจากสมิงพ่อเพชรจะไม่ประมาณคอยระวังศัตรูในการทำศึกสงครามแล้วสมิงพ่อเพชรยัง ประพฤติดังโคสุสุกราชทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาในราชกิจและคอยให้คำแนะนำต่าง ๆ แก่พระเจ้าราชาธิราช ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชทรงตรัสปรึกษาเหล่าเสนาบดีว่าควรจะรับศึกพม่าอย่างไร สมิงพ่อเพชรจึงทูลแนะนำพระเจ้าราชาธิราช ดังนี้

สมิงพ่อเพชรจึงทูลว่ากองทัพพม่ามากครั้งนี้ สมิงนครินทร์ทูลว่าเหลือประมาณมากนัก อันทัพ พม่าอุปมาดังผึ้งหลวงซึ่งพระองค์จะให้ไปรบในพานั้น ก็เห็นจะได้ชัยชนะอยู่ แต่ทัพจะลำบากล้มตายเป็นอันมาก เปรียบประดุจช้างสารชนกัน หญ้าแพรกก็จะแหลกละเอียดไป ข้าพเจ้าคิดจะให้ทัพพม่าอยู่ในป่า ฝ่ายเราอยู่บ้าน ให้ทัพพม่าลำบากข้างเดียว เราตั้งมั่นอยู่แต่ในแดนเมืองแล้ว ถ้าได้ท่วงทีก็จะออกรบ ถ้าไม่ได้ทีก็จะตั้งมั่นสงบ อยู่ ข้าพเจ้าคิดจะให้ถอยกองทัพไปตั้งมั่น ณ ตำบลแม่น้ำปิงเกลาะ เพราะที่แม่น้ำปิงเกลาะนั้นเป็นที่สำคัญอยู่

จะคิดอุปายถ่ายเทพระการใด พม่าหาไม่รู้ ถ้าเป็นทีแล้วก็ต้องรบฆ่าด้วยศาสตราวุธพม่าก็จะตายไปเอง ทำไมกับ
รู้พลมาก ถึงจะมากก็เหมือนน้อย เห็นจะได้ชัยชนะโดยง่าย สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็เห็นชอบด้วย

(ราชาธิราช : 239)

เมื่อพม่ายกทัพมารุกรานพระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสปรึกษา ขุนนางเพื่อหาแนวทางในการทำศึก
สมเด็จพระเพทราชาจึงให้คำแนะนำว่าควรตั้งทัพรับศึกพม่าในพระนครให้พมälำบากอยู่ในป่าฝ่ายเดียว และให้
พระองค์คอยทัพไปตั้งที่แม่น้ำปิงเกลาะเนื่องจากมีชัยภูมิเหมาะสมสามารถทำกลอุบายศึกให้ได้รับชัยชนะได้
พระเจ้าราชาธิราชก็ทรงเห็นชอบด้วย จะเห็นได้ว่าเมื่อพระเจ้าราชาธิราชจะทำสิ่งใดก็จะปรึกษาสมิทพเพทราชา
เนื่องจากพระองค์ให้ความไว้วางใจในความรู้ความสามารถในเรื่องการทำศึกสงครามของสมิทพเพทราชาจึงรับ
ฟังความคิดเห็นและให้มาทำงานรับใช้ใกล้ชิดพระองค์

3. ชื่อหกประการ ประกอบด้วยหลักธรรม กตัญญู กตเวที ทัพพะวะดี ประะทุกขานะสะนัง
กัลยาณะมิตตัง มิตตะสังคะหัง ซึ่งสมิทพเพทราชนำหลักธรรมมาประพุดิปฏิบัติ 3 ข้อ ดังนี้

สมิทพเพทราชาเป็นขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักธรรม ประะทุกขานะสะนัง คือ เห็นผู้อื่นมีความทุกข์
แล้วก็ให้ความช่วยเหลือเหมือนทุกข์ของตัวเอง ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิทพเพทราชาช่วยสมิงนครินทร์เมื่อเห็น
ว่าสมิงนครินทร์มีความทุกข์เพราะมีใจรักใคร่นางอุตะละพระสนมของพระเจ้าราชาธิราชจนไม่สามารถ
ออกไปทำศึกได้ สมิงนครินทร์ขอร้องให้สมิทพเพทราชาไปขอนางอุตะละจากพระเจ้าราชาธิราช สมิทพเพทราชา
ก็ให้ความช่วยเหลือ ดังความว่า

สมิทพเพทราชาจึงตอบว่า เราเดินสติห้ามปรามดังนี้เพราะเมตตานานเรา ๆ ก็มีฟังจะให้กราบทูล
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหรือ สมิงนครินทร์จึงว่า ซึ่งข้าพเจ้าจะบังคับให้น้ำท่านทูลและมีให้ทูลนั้นก็ว่ามีได้ ตามแต่
น้ำท่านจะเห็นควร สมิทพเพทราชาได้ฟังสมิงนครินทร์ว่าดังนั้นก็กลับมาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชกราบทูลตาม
ถ้อยคำสมิงนครินทร์ว่าทุกประการ

(ราชาธิราช : 257-258)

ในตอนที่สมิทพเพทราชาขอพระราชทานอภัยโทษต่อพระเจ้าราชาธิราชให้สมิงนครินทร์ที่บอกกล
อุบายลวงฆ่าพม่าให้ฝ่ายพม่ารู้ตัวแล้วหนีรอดไปได้ โดยให้สมิงนครินทร์ทำงานแก้ตัวลบล้างความผิดแทน
ดังรายละเอียดว่า

สมิทพเพทราชาจึงกราบทูลว่า ซึ่งพระองค์จะให้ประหารชีวิตสมิงนครินทร์เสียนั้นก็ควรอยู่
แต่ข้าพเจ้าขออุปมาถวาย ธรรมดานุคคลมีรูปมีได้งามมาแต่เดิมแล้ว ถึงจะแต่งบำรุงด้วยเครื่องดูปลั้ทาบทาสัก
เท่าใด ๆ ก็ไม่สามารถจะแต่งให้งามขึ้นได้ ธรรมดานุคคลมีเสียงมีได้เพราะ ถึงจะกินยาเสียงเท่าใดเสียงนั้นก็มิอาจ
เพราะขึ้นได้ ดังบุคคลที่มีเสียงเพราะเสนาะมาแต่เดิมนั้น อันบุคคลจะเป็นทหารเอกมีฝีมือเข้มแข็งเล่า ถ้าวาสนา

บุญญาธิการมิได้อบรมมาแต่ก่อนแล้วก็เป็นพหุรได้ไม่ ซึ่งสมิงนครอินทร์ไปบอกกลอุบายแก่ข้าศึกโทษถึงตาย
นั้น แต่ผิดครั้งเดียวข้าพเจ้าขอพระราชทานชีวิตไว้ให้ทำราชการแก้ตัวสนองพระเดชพระคุณครั้งหนึ่งก่อน

(ราชาธิราช : 269)

ในตอนที่พระเจ้าราชาธิราชทรงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตพระยาอินทโยธาที่ไม่สามารถรักษาเมือง
ตะเกิงได้จึงถูกพม่าตีแตกมา สมิงพ่อเพชรจึงขอพระราชทานโทษให้พระยาอินทโยธา ดังนี้

สมิงพ่อเพชรกราบทูลขอโทษว่า พระยาอินทโยธานิสัยชำนาญในทางสมณะ หาดนัดในการ
สงครามไม่ชำนาญแต่ทางธรรมศาสตร์โหราศาสตร์ ซึ่งจะลงภรรยาเกียจคร้านในกิจราชการดังปากคนเล่าลือ
นั้น ข้าพเจ้าเห็นหาเป็นไม่ ขอพระราชทานให้ภาคโทษไว้ครั้งหนึ่งก่อน สมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ก็ทรงคิดถึง
ความหลังคล้ายพระโอรสจึงพระราชทานโทษให้

(ราชาธิราช : 312)

สมิงพ่อเพชรเป็นขุนนางที่เห็นผู้อื่นมีความทุกข์แล้วก็ให้ความช่วยเหลือเหมือนทุกข์ของตัวเองที่
สมิงนครอินทร์มีความทุกข์ใจที่มีจิตปฏิบัติต่อนางอุตะละพระสนมของพระเจ้าราชาธิราช สมิงพ่อเพชรก็เข้าไป
ปลุกเตือนให้สมิงนครอินทร์เปลี่ยนใจเพราะเป็นความประพฤติที่ไม่เหมาะสม แต่สมิงนครอินทร์ไม่ฟังกลับ
ขอร้องให้สมิงพ่อเพชรช่วยเหลือ สมิงพ่อเพชรจึงไปทูลขออนางอุตะละให้สมิงนครอินทร์ ต่อมาสมิงนครอินทร์
ทำความผิดไปบอกกลอุบายลวงฆ่าพม่าทำให้พม่ารู้ตัวหนีรอดไปได้ พระเจ้าราชาธิราชลงโทษประหารชีวิต
สมิงนครอินทร์ สมิงพ่อเพชรจึงทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้สมิงนครอินทร์ทำงานแก้ตัว โดยทูลเตือน
พระเจ้าราชาธิราชว่าขุนนางที่มีความสามารถหายาก พระองค์ควรให้โอกาสสมิงนครอินทร์ทำงานแก้ตัวเพื่อ
ประโยชน์ของชาติบ้านเมือง พระเจ้าราชาธิราชทรงเห็นด้วยจึงพระราชทานอภัยโทษให้ และตอนที่พระยา
อินทโยธาถูกพระเจ้าราชาธิราชลงโทษที่ไม่สามารถดูแลเมืองตะเกิงไว้ได้ทำให้พม่าเข้าตีสำเร็จ สมิงพ่อเพชร
ก็ทูลชี้แจงและขอพระราชทานอภัยโทษให้ พระเจ้าราชาธิราชก็ทรงหายกริ้วจึงพระราชทานอภัยโทษให้
จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรเป็นขุนนางที่ดีมีความเมตตาเมื่อเห็นขุนนางผู้อื่นได้รับความ
ทุกข์ยากก็ให้ความช่วยเหลือ ทำให้ขุนนางเกิดความรักใคร่เคารพนับถือสมิงพ่อเพชรจึงสามารถทำงาน
ร่วมกันได้เป็นอย่างดี และทำให้ขุนนางเกิดความซื่อสัตย์ต่อพระเจ้าราชาธิราชตั้งใจทำงานที่ได้รับมอบหมาย
อย่างเต็มที่เพื่อนำชัยชนะมาให้พระเจ้าราชาธิราช ทำให้การดำเนินนโยบายของพระองค์ประสบผลสำเร็จ
ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรเป็นขุนนางที่ดีมีความซื่อสัตย์สุจริต สามารถเป็นที่ปรึกษาคอยให้คำแนะนำ
แก่พระเจ้าราชาธิราชได้ พระเจ้าราชาธิราชจึงให้ความไว้วางใจรับฟังความคิดเห็นของสมิงพ่อเพชรเสมอ

นอกจากนี้สมิงพ่อเพชรยังเป็นขุนนางที่เป็นกัลยาณมิตรดัง คือ เป็นมิตรที่ดีคอยให้คำแนะนำ
ตักเตือนมิตรอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงพ่อเพชรป่วยและรู้ตัวว่าจะต้องเสียชีวิต เมื่อสมิงพ่อเพชร
รู้ว่าสมิงนครอินทร์มาเยี่ยมจึงให้คำแนะนำตักเตือนสมิงนครอินทร์ก่อนเสียชีวิตด้วยความเป็นห่วง ดังความว่า

สมิงพ้อเพชรได้ยืงดั่งนั้น ลืมตาขึ้นดูเห็นสมิงนครอินทร์ก็ดีใจจึงว่าหลานเรามากดีแล้ว น้ำจะลืกลง
อยู่ อันโรคเรานั้นเห็นจะหนักอกหนักใจนัก เหลือกกำลังที่จะทนได้ โหนน้ำจะมีชีวิตอยู่ทำราชการสนองพระเดช
พระคุณพระเจ้าอยู่หัวสืบไป น้ำจะลาหลานเรานี้แล้ว แต่น้ำวิตกถึงหลานเรา ซึ่งจะทำการศึกสงครามในเบื้องหน้า
ด้วยเจ้าผู้เดียวถ้าศึกพอกำลังก็จะเอาชนะได้ ถ้าศึกเหลือกำลังก็เห็นจะเสียที เพราะหาผู้จะเป็นคู่คิดอุดหนุน
มิได้ ฝ่ายสมิงอึ้งวะมังศรีเป็นคนมีสติปัญญาฝีมืออยู่ พอลงได้เป็นเพื่อนท้าวก็เป็นคนหลบหลีกไป ซึ่งจะทำ
สงครามไปภายหลัง หลานเราอุทิศสำหรับมัตระวังตัวจึงดีเกิด เรานี้มิได้อยู่ช่วยประคับประคองท่านแล้ว
สมิงนครอินทร์ได้ฟังดั่งนั้น ก็ยกเอามือสมิงพ้อเพชรขึ้นใส่ศีรษะแล้วร้องให้รัก

(ราชาธิราช : 316)

สมิงพ้อเพชรเป็นมิตรที่ดีคอยให้คำแนะนำตักเตือนมิตร เมื่อรู้ตัวว่าต้องเสียชีวิตจึงแนะนำ
ตักเตือนสมิงนครอินทร์ในเรื่องการทำการศึกสงครามว่าให้ระมัดระวังตัว และแนะนำสมิงนครอินทร์ว่า
สมิงอึ้งวะมังศรีเป็นคู่คิดให้สมิงนครอินทร์ได้ แสดงให้เห็นว่าสมิงพ้อเพชรเป็นมิตรที่ดี คอยให้คำแนะนำ
ตักเตือนแก่ขุนนางผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องด้วยความเป็นห่วง และยังแสดงให้เห็นว่า
สมิงพ้อเพชรมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชแม้ใกล้จะเสียชีวิตก็ยังเป็นห่วงพระเจ้าราชาธิราช
และบ้านเมืองจึงแนะนำตักเตือนขุนนางผู้อื่นให้ทำการศึกสงครามเพื่อให้ได้รับชัยชนะและอยู่ภายใต้การปกครอง
ของพระเจ้าราชาธิราช ทำให้การปกครองขุนนางของพระองค์เป็นไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อย

สมิงพ้อเพชรยังเป็นขุนนางที่ประพฤติตามหลักธรรมมิตตะสังคะหัง คือ สงเคราะห์คอยให้
ความช่วยเหลือและให้คำแนะนำตักเตือนมิตร ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงพ้อเพชรตักเตือนสมิงนครอินทร์ที่
คิดมีใจปฏิพัทธ์ต่อพระสนมของพระเจ้าราชาธิราช ดังนี้

สมิงพ้อเพชรได้ฟังก็ตกใจ จึงว่าเป็นโธหลานเรามาเจรจา ดังนี้ ตัวเจ้าก็เป็นทหารมีฝีมืออันเลิศ
ควรที่จะได้บำรุงแผ่นดินสืบไปและเป็นบรรทัดแก่ข้าพเจ้าทหารอันจะมีภายหลัง เมื่อคิดทำการทุจริตอย่างนี้ ถึงตัวตาย
ก็สาบสูญแต่กาย อันชื่อกับความชั่วมิได้สูญหายจะปรากฏไปชั่วกาลปาวสาน และหลานเราผู้จะเป็นบรรทัดทหาร
สืบไปมารักผิดเสียขอบมิได้ประพฤติตามราชวัตรสืบประการ สำหรับเสวกามาตย์ที่จะให้เจริญยศศักดิ์นั้นหาขอบ
ไม่

(ราชาธิราช : 255)

สมิงพ้อเพชรเป็นขุนนางที่สงเคราะห์คอยให้ความช่วยเหลือและให้คำแนะนำตักเตือนกับมิตรให้
ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม เมื่อสมิงพ้อเพชรรู้ว่าสมิงนครอินทร์แอบมีใจรักใคร่นางอุตะละ
พระสนมของพระเจ้าราชาธิราช สมิงพ้อเพชรก็ไปตักเตือนและให้คำแนะนำแก่สมิงนครอินทร์ว่าเป็นการ
กระทำที่ไม่ถูกต้อง ขุนนางที่ดีไม่ควรประพฤติปฏิบัติ เพราะจะทำให้เสื่อมเสียเกียรติและได้รับความ
เดือดร้อน อีกทั้งยังทำให้ไม่เจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ซึ่งการกระทำของสมิงพ้อเพชรนี้ถือเป็น
แบบอย่างที่ดีที่ควรปฏิบัติตาม เพื่อให้ขุนนางทุกคนปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องและอยู่ภายใต้การปกครองของ
พระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี พระเจ้าราชาธิราชก็จะทรงให้ความไว้วางใจและพระราชทานรางวัลตอบแทน
ความชอบ

4. ราชวัตรสิบประการ ประกอบด้วยหลักธรรม นะหิราชาภังง อะติสุโร อัปปะมัตตะโต สีลัญจะ สุขขัตตะมัคโค อะนุทระโต นาสะปิถัง นาติทุเร ระหาปเส นาสะภาะริยาทิกะเล สมิงพ่อเพชร ปฏิบัติตามหลักธรรมราชวัตรสิบประการ 2 ข้อ ดังนี้

สมิงพ่อเพชรปฏิบัติตามหลักธรรม อะติสุโร คือ มีความกล้ากล้าในสงครามอาสา พระมหากษัตริย์โดยมิได้คิดชีวิต ดังจะเห็นได้จากตอนที่พม่ายกทัพมารุกราน พระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสปรึกษาว่าควรดำเนินนโยบายอย่างไร สมิงพ่อเพชรจึงให้คำแนะนำว่าควรออกไปรบศึกอย่าให้ข้าศึกยกทัพล่วงล้ำเข้ามาจนถึงพระนคร สมิงพ่อเพชรก็อาสาออกไปทำศึกป้องกันบ้านเมืองด้วยความกล้าหาญ พระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังคำแนะนำจากสมิงพ่อเพชรก็ทรงเห็นชอบด้วยก็ทรงดีพระทัยที่สมิงพ่อเพชรอาสาออกไปทำศึก เนื่องจากพระองค์ทรงเชื่อมั่นในความสามารถของสมิงพ่อเพชรว่าสามารถเอาชนะศัตรูได้ แสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรมีความกล้าหาญและมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชสามารถให้คำแนะนำและเป็นที่ยปรึกษาให้กับพระมหากษัตริย์และสามารถทำหน้าที่เป็นแม่ทัพออกไปทำศึกปกป้องบ้านเมืองได้

สมิงพ่อเพชรยังเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักธรรม อัปปะมัตตะโต คือ ไม่ประมาทในราชกิจที่พระมหากษัตริย์ดำรงไว้และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าราชาธิราชให้พม่อญหรือสมิงพ่อเพชรยกทัพเรือไปตีเมืองพะโค เมื่อหยุดพักตั้งทัพ พม่อญก็ให้ทหารลงเรือลาดตระเวนตรวจตราความเรียบร้อยด้วยความไม่ประมาท เพื่อความปลอดภัยของพระเจ้าราชาธิราช และกองทัพจะได้ไม่เสียที่แก่ข้าศึก แสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรมีความรอบคอบในการทำหน้าที่เป็นแม่ทัพยกทัพไปทำศึกสงครามด้วยความไม่ประมาทและคอยระมัดระวังความปลอดภัยให้แก่พระเจ้าราชาธิราชอยู่เสมอ

เมื่อพระเจ้าราชาธิราชจะให้เปิดน้อยทอดลงดาบโพรงแก้วสมิงพ่อเพชรก็ทูลเตือนพระเจ้าราชาธิราชไม่ให้เปิดน้อยทอดลงดาบโพรงแก้ว เนื่องจากเปิดน้อยเป็นขบถควรให้ข้าทหารของพระเจ้าราชาธิราชเป็นผู้ทอดลงดาบโพรงแก้ว เพื่อความปลอดภัยและรักษารัศมีนิยมที่ถูกต้องเหมาะสม แสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรเป็นผู้ที่ดีสามารถให้คำแนะนำและเป็นที่ยปรึกษาให้แก่พระเจ้าราชาธิราช มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีสามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายได้เป็นอย่างดี พระเจ้าราชาธิราชจึงให้ความไว้วางใจและรับฟังความคิดเห็นจากสมิงพ่อเพชร

5. มุสาแก้วประการ ประกอบด้วย มุตตะมายา ชีวิตมายา มนุสสะหิงสา ไชยะสิโน ยะสะวาจา มะมะละหิยา ลัพพันธุโน อะลิกะวะจะนัง กุสะลัพพะภาสี สมิงพ่อเพชรปฏิบัติตามหลักมุสาแก้วประการทั้งที่เป็นหลักปฏิบัติที่ผิดศีลธรรม เนื่องจากการปฏิบัติตามหลักปฏิบัตินี้จะทำให้การดำเนินงานเพื่อบ้านเมืองประสบผลสำเร็จ ซึ่งสมิงพ่อเพชรก็ปฏิบัติหลักนี้เฉพาะในการทำศึกสงครามเพียงข้อเดียวเท่านั้น

คือ มุสาเพื่อจะไม่บอกความลับแก่ผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงพ่อเพชรหรือพ่อมอญออกไปรวบรวมผู้คนที่จะตามเสด็จพระเจ้าราชาธิราชหรือพระยาน้อยหนีไปอยู่ที่เมืองตะเกิงระหว่างทางพบพระมหาเทวีสมิงพ่อเพชรจึงต้องโกหกพระมหาเทวีเพื่อไม่ให้พระมหาเทวีล่วงรู้แผนการที่วางไว้ ดังนี้

พ่อมอญจึงทูลว่า ข้าพเจ้าจะออกไปเกลี้ยกล่อมคนตามบ้านนอกเห็นจะได้อยู่ พระยาน้อยก็ให้เงินทองไปกับพ่อมอญเป็นอันมาก ครั้นพ่อมอญรับเงินทองแล้ว ก็ถวายบังคมลาพระยาน้อยออกไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมคนตามบ้านนอกอยู่สิบวัน ได้แล้วจึงกลับเข้ามา พระมหาเทวีเห็นพ่อมอญจึงถามว่า ไปไหนมาเห็นประหลาดอยู่ พ่อมอญจึงทูลว่า ข้าพเจ้าออกไปเยือนป่า ณ บ้านวากะเมาะ แล้วก็มาทูลแก่พระยาน้อยว่า ข้าพเจ้ามาพบพระมหาเทวี ๆ ตรัสถามว่า ไปไหนมาเห็นประหลาดอยู่ ข้าพเจ้าทูลแก่ว่าไปเยือนป่ามา

(ราชาธิราช : 81-82)

สมิงพ่อเพชรเป็นขุนนางที่มุสาเพื่อจะไม่บอกความลับแก่ผู้อื่น เมื่อสมิงพ่อเพชรได้รับมอบหมายให้ไปรวบรวมผู้คนที่จะตามเสด็จพระเจ้าราชาธิราชไปเมืองตะเกิง ระหว่างทางพบพระมหาเทวีทรงตรัสถามว่าไปไหนมา พ่อมอญหรือสมิงพ่อเพชรจึงทูลลงพระมหาเทวีว่าไปหาญาติเพื่อไม่ให้พระมหาเทวีทรงรู้แผนการที่วางไว้ ทำให้การดำเนินนโยบายของพระยาน้อยประสบผลสำเร็จ แสดงให้เห็นว่าสมิงพ่อเพชรสามารถทำงานที่ได้รับมอบหมายได้เป็นอย่างดี พระเจ้าราชาธิราชจึงให้ความไว้วางใจมอบหมายภารกิจที่สำคัญให้รับผิดชอบ เมื่อพระองค์จะทำสิ่งใดก็จะปรึกษานาหรือเพื่อรับฟังความคิดเห็น

สมิงพระราม : คุณเจ็ดประการ วุฒิหกประการ ชื่อหกประการ ราชวัตรสิบประการ และคดสามประการ

สมิงพระรามทำหน้าที่รับใช้ใกล้ชิดพระเจ้าราชาธิราชด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี มีบทบาทโดดเด่นในเรื่องของความเก่งกล้าสามารถและมีปฏิภาณไหวพริบในการทำศึกสงครามทำให้ได้รับชัยชนะ พระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานรางวัลให้สมิงพระรามอยู่เสมอ เมื่อสมิงพระรามทำงานราชการต่าง ๆ ก็จะนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน แม้ภายหลังสมิงพระรามจะถูกจับตัวไปอยู่ที่เมืองพม่า สมิงพระรามก็ยังคงนำหลักธรรมมาเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน จึงได้รับการยกย่องชื่นชมจากพระเจ้าราชาธิราช และพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องว่ามีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี รวมทั้งยังเป็นแบบอย่างให้แก่ขุนนางผู้อื่นได้นำไปประพฤติปฏิบัติตาม ซึ่งหลักธรรมสำหรับขุนนางที่สมิงพระรามปฏิบัติมี 5 หมวด ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

1. คุณเจ็ดประการ ประกอบด้วย กุละสัมปันนัง สุระสัมปันนัง สุตตะทินัง วณณัง สีนะหัทธสะนา ทันตะเนตติ และโยโคตตะระ ซึ่งสมิงพระรามได้นำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ 4 ข้อ ดังนี้

สมิงพระรามปฏิบัติตามหลักธรรมสุระสัมปันนัง คือ มีปัญญามากและมีความกล้าหาญ ดังจะ

เห็นได้จากตอนที่พระเจ้ากรุงจีนยกทัพมารุกรานเมืองพม่าในระหว่างที่สมเด็จพระรามถูกจับตัวอยู่ที่พม่า สมเด็จพระรามจึงคิดตัดสินใจไม่ให้พระเจ้ากรุงจีนยกทัพไปรุกรานหงสาวดี ด้วยการอาสาออกมาสู้กับกามะณี ทหารของพระเจ้ากรุงจีน โดยใช้กลยุทธ์หลอกให้กามะณีฆ่าอาวูตามตนเอง เพื่อจะได้เห็นจุดอ่อนของ กามะณีทำให้ฆ่ากามะณีได้สำเร็จและได้รับชัยชนะ ดังนี้

ขณะเมื่อสมเด็จพระรามรำลึ้นเพลงทวนแล้ว แกล้งทำกลยุทธ์หวังจะดูของเกราะหมายสำคัญ ที่จะ สอดทวนแทงนั้น ก็แสร้งทำยกแขนซ้ายเหยียดตรง เหยียดแขนขวาเบื่องบนแล้วทำยื่นควมมาไปมา แล้วกลับห้อย ศีรษะลงบ้าง แล้วทำกลับเอาหลังนอนลงควมวกเวียนไปต่าง ๆ กามะณีหารู้กลไม่ สำคัญว่าเพลงทวนฝ่ายพม่า ดั่งนั้นจริงก็ได้สงสัย รำตามไปสิ้นทุกประการ สมเด็จพระรามทอดตาแลดู เห็นเป็นช่องได้รักแร้ทั้งสองเป็นหว่างอยู่ พอจะสอดทวนแทงได้ แล้วเมื่อกลับศีรษะมานั้น เห็นเกราะซ้อนท้ายหมวกเปิดออก พอจะย่นฟันได้แห่งหนึ่ง หมายสำคัญได้ถนัดมั่นคงแล้ว ก็ชักม้าหยุดพักพอสายเหนื่อยจึงให้ล่ำมร้องบอกว่า เราทั้งสองรำถวายก็สิ้นเพลง ด้วยกันแล้ว ที่นี้เราทั้งสองจะสู้กันเอาแพ้และชนะแก่กัน

(ราชาธิราช : 383)

สมเด็จพระรามเป็นขุนนางที่มีสติปัญญาดีมีความกล้าหาญสามารถแก้ไขสถานการณ์ได้เมื่อ สมเด็จพระรามต่อสู้กับกามะนีอยู่นั้นกามะนีใส่ชุดเกราะทำให้ไม่เห็นจุดอ่อนที่สามารถแทงทวนเข้าไปได้ สมเด็จพระรามจึงใช้กลยุทธ์ลวงกามะนีให้หลงกลฆ่าอาวูตามตนเองเพื่อจะได้เห็นจุดอ่อนและฆ่ากามะนีได้ สำเร็จ แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระรามสามารถทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายได้เป็นอย่างดี ทั้งยังมีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชแม้ว่าจะถูกขังอยู่ที่เมืองพม่าก็ยังคิดปกป้องบ้านเมืองของตนให้พ้นจากภัย สงคราม เนื่องจากสมเด็จพระรามเห็นว่าหากพระเจ้ากรุงจีนยึดเมืองพม่าได้ก็จะยกทัพไปรุกรานหงสาวดี สมเด็จพระรามจึงคิดตัดสินใจไม่ให้พระเจ้ากรุงจีนยกทัพไปรุกรานหงสาวดีได้

ตอนที่กองทัพของพระเจ้าราชาธิราชทำสงครามกับกองทัพพม่าแล้วสมิงนครินทร์เสียทีถูกรุม โจมตีและถูกจับตัวไป สมเด็จพระรามเข้าไปช่วยเหลือด้วยความกล้าหาญ ดังความว่า

ฝ่ายสมิงพระรามซึ่งมาทางบกนั้น ครั้นรู้ว่าเจ้าสมิงนครินทร์เสียทีกับพม่าก็โกรธ จึงขึ้นช้างพลาย ประกายมาศรีบเข้าไยหน้าค่ายพม่าแล้วร้องคำว่าอ้ายพม่าโกหกหาจริงไม่ มันมีดีให้ออกมาชนช้างกับกูตัว ต่อตัวให้เห็นฝีมือกัน มังรายกะยอจะว่าได้ยินดังนั้นก็ขับให้พม่าขึ้นช้างออกไปรุมชนจะจับตัวให้ได้ สมิงพระรามก็ วางพลายประกายมาศเข้ากระโจมน ช้างฝ่ายพม่าเสียทีพลีภัยพล้ำ สมิงพระรามก็จ้วงฟันด้วยขอจ้าว ถูกพม่านายทัพนายกองตายเป็นหลายคน พม่าก็เอาช้างล้อมเข้าเป็นหลายชั้น สมิงพระรามเห็นดังนั้นก็ขับพลายประกาย มาศเข้าไปชน ช้างพม่าก็ล้มตายเป็นหลายตัว สมิงพระรามเห็นเหลือกำลังจึงขับช้างแหวกออกมา แล้วร้องคำว่า อ้ายพม่ามีดีแต่พวกมากหาไม่ความอายไม่ แล้วก็ขับช้างมาค่าย พม่าเห็นดังนั้นขยาดฝีมือสมิงพระรามอยู่ ก็มี อาจจะติดตามพากันกลับเข้าค่าย

(ราชาธิราช : 321-322)

สมิงพระรามเป็นขุนนางที่มีความกล้าหาญต่อสู้ทำศึกสงครามเพื่อปกป้องดูแลรักษาบ้านเมือง

งามยิ่งนัก

ตรัสแล้วจึงพระราชทานเครื่องทองกินหมากสำหรับหนึ่ง ช้างผูกเครื่องคร่ำทองด้วยช้างหนึ่ง ให้แก่ สมิงพระราม ๗ ก็ถวายบังคมลาขึ้นช้างกลับมาเฝ้าพระเจ้าราชวชิราฯ กราบทูลความตามพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องตรัส ว่ากล่าวนั้นทุกประการ สมเด็จพระเจ้าราชวชิราฯแจ้งแล้วก็ยิ้มอยู่

(ราชาธิราช : 327-328)

สมิงพระรามเป็นขุนนางที่มีรูปร่างบุคลิกลักษณะดี บุคคลอื่นเห็นแล้วรักใคร่ แม้แต่ฝ่ายข้าศึก เช่นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเมื่อทอดพระเนตรเห็นสมิงพระรามก็ทรงรักใคร่ชื่นชมในความงามสง่า และ บุคลิกลักษณะของสมิงพระรามที่แสดงถึงความรู้ความสามารถและความงามสง่าสมกับเป็นทหารเอกของ สมิงพระราม พระองค์จึงพระราชทานเครื่องทองกินหมากและช้างเผือกเครื่องคร่ำทองให้สมิงพระราม พระเจ้าราชวชิราฯจึงชื่นชมรักใคร่และภาคภูมิใจในตัวสมิงพระรามที่สามารถทำให้ศัตรูชื่นชมและเกิดความเกรงกลัวฝ่ายมอญได้

2. วุฒินกประการ ประกอบด้วยหลักธรรม ประพฤติดีดั่งพระยาราชสีห์ ประพฤติดีดั่งนกยาง ประพฤติดีดั่งกา ประพฤติดีดั่งไก่ ประพฤติดีดั่งเหยี่ยว ประพฤติดีดั่งโคอุสุภราช สมิงพระรามได้ปฏิบัติตาม หลักธรรมวุฒินกประการ 2 ข้อ ดังนี้

สมิงพระรามเป็นขุนนางที่ประพฤติดีดั่งราชสีห์ มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงครามเพื่อ ทดแทนคุณของพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากเมื่อสมิงพระรามรู้ว่าสมิงนครอินทร์เสียที่แก่พม่าถูกจับตัว ไปกักโทษที่พม่าไม่รักษาคำพูดใช้อุบายลวงจับสมิงนครอินทร์ไป สมิงพระรามจึงเข้าไปช่วยเหลือ สมิงนครอินทร์เพียงคนเดียวด้วยความกล้าหาญจนถูกพม่าจับตัว แต่สมิงพระรามสามารถเอาตัวรอด กลับมาได้เพราะพม่าเกรงกลัวในฝีมือจึงไม่ติดตามมา แสดงให้เห็นว่าสมิงพระรามทำหน้าที่เป็นขุนนางที่ดี ปกป้องดูแลรักษาบ้านเมืองและช่วยเหลือขุนนางผู้อื่นด้วยความกล้าหาญ และสามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับ มอบหมายอย่างเต็มความสามารถซึ่งถือเป็นการกตัญญูทดแทนคุณของพระมหากษัตริย์ด้วยความซื่อสัตย์ จงรักภักดี

นอกจากนี้สมิงพระรามยังประพฤติดีดั่งนกยางมีการใช้กลอุบายที่จะล่อลวงข้าศึกให้หลงกลเพื่อ เอาชัยชนะมาให้พระมหากษัตริย์ได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงพระรามรบกับกามะนีทหารของพระเจ้า กรุงจีน สมิงพระรามก็ใช้กลอุบายหลอกให้กามะนีรำอาดูตามตนเอง เพื่อที่จะได้เห็นจุดอ่อนของกามะนี เพื่อให้ตนได้รับชัยชนะ ดังนี้

ขณะเมื่อสมิงพระรามรำลึนเพลงทวนแล้ว แกล้งทำกลอุบายหวังจะดูช่องกระหน่ำสำคัญ ที่จะ สอดทวนแทงนั้น ก็แสวงทำยกแขนซ้ายเหยียดตรง เหยียดแขนขวาเบื่องบนแล้วทำยืนควบม้าไปมา แล้วกลับห้อย

ศิระลงบ้าง แล้วทำกลับเอาหลังนอนลงควมวกเวียนไปต่าง ๆ ภาวะนั้นหาไม่รู้กลไม่ สำคัญว่าเพลงทวนฝ่ายพม่า ดังนั้นจริงก็มีได้สงสัย ว่าตามไปสิ้นทุกประการ สมิงพระรามทอดตาแลดู เห็นเป็นช่องได้รักแสร้งทั้งสองเป็นห่วงอยู่ พอละสอดทวนแทงได้ แล้วเมื่อกลับศิระมานั้น เห็นเกราะซ้อนท้ายหมวกเปิดออก พอละย่นฟันได้แห่งหนึ่ง หมายถึงสำคัญได้ณดมั่นคงแล้ว ก็ชักม้าหยุดพักพohหายเหนื่อยจึงให้ล่ำร้องบอกว่า เราทั้งสองรำถวายก็สิ้นเพลงด้วยกันแล้ว ที่นี้เราทั้งสองจะสู้กันเอาแพ้และชนะแก่กัน

(ราชาธิราช : 383)

สมิงพระรามเป็นขุนนางที่รู้จักใช้กลอุบายในการทำศึกสงครามเพื่อสละวงช้างศึก ทำให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ โดยลวงกามะนีทหารพระเจ้ากรุงจีนให้รำอาวธตามเพื่อให้สมิงพระรามได้เห็นจุดอ่อนของกามะนีที่สมิงพระรามจะสามารถแทงทวนลอดชุดเกราะของกามะนี ทำให้สมิงพระรามสามารถเอาชนะกามะนีได้ สมิงพระรามจึงมีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่รู้จักใช้กลอุบายในการทำศึกสงครามให้ได้รับชัยชนะ สามารถทำงานที่ได้รับมอบหมายได้เป็นอย่างดี พระเจ้าฝรั่งมังศรีจิงตรัสยกย่องและพระราชทานรางวัลให้ รวมทั้งยังเป็นขุนนางที่มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช แม้จะถูกจับตัวอยู่ที่เมืองพม่าก็ยังมีความซื่อสัตย์ต่อพระเจ้าราชาธิราช อาสาออกทำศึกเพื่อมิให้พระเจ้ากรุงจีนยกทัพไปรุกรานหงสาวดี

3. ชื่อหกประการ ประกอบด้วยหลักธรรมคือ กตัญญู กตเวที ทักษะดี ประระทุกขหะ สะนัง กัลยาณะมิตตัง มิตตะสังคะหัง ซึ่งสมิงพระรามนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ 3 ข้อดังนี้

สมิงพระรามเป็นขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักธรรมกตเวที รู้จักสนองคุณท่าน ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงพระรามถูกจับตัวมาไว้ที่เมืองพม่า เมื่อพระเจ้ากรุงจีนยกทัพมาเพื่อยึดครองเมืองพม่า โดยให้พม่าส่งทหารไปสู้กับทหารของพระเจ้ากรุงจีนตัวต่อตัว หากพม่าชนะพระเจ้ากรุงจีนก็จะยกทัพกลับ สมิงพระรามจึงอาสาออกไปสู้กับทหารของพระเจ้ากรุงจีน เนื่องจากสมิงพระรามเห็นว่าจะเป็นการตัดศึกไม่ให้พระเจ้ากรุงจีนยกทัพไปตีเมืองหงสาวดีได้ ดังนี้

สมิงพระรามได้ฟังดังนั้นก็คิดว่า กรุงอังวะนี้เป็นต้นทาง อุปมาดั่งหน้าด่านกรุงหงสาวดี พระเจ้ากรุงจีนยกทัพมาครั้งนี้ก็มีความปรารถนาจะใคร่ดูทแกล้วทหารอันมีมือซึ่งมีรำเพลงทวนสู้กันตัวต่อตัว ถ้าไม่มีผู้ต่อสู้รบถึงจะได้เมืองอังวะแล้วก็ไม่สิ้นความปรารถนาแต่เพียงนี้ เห็นศึกจีนจะกำเริบยกส่งลงเลยลงไปตีกรุงหงสาวดีด้วยเป็นมั่นคง ตัวเราเล่าก็ต้องจ้องจำตราครุฑอยู่ ถ้าเสียกรุงอังวะแล้วจะหมายใจว่าจะรอดคืบไปเมืองหงสาวดีได้ก็ใช่ที่ จำเราจะรับอาสาตัดศึกเสียจึงจะชอบ อย่าให้ศึกจีนยกไปตีกรุงหงสาวดีได้

(ราชาธิราช : 376)

สมิงพระรามมีความกตเวทีรู้จักสนองพระคุณของพระมหากษัตริย์ และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เต็มใจที่จะทำงานราชการรับใช้ใกล้ชิดโดยไม่หวังผลตอบแทน แม้ว่าสมิงพระรามจะถูกจับตัวอยู่ที่เมืองพม่าก็คิดที่จะทำงานสนองพระคุณสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชโดยการอาสา

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องออกไปรบกับกามะนีทหารของพระเจ้ากรุงจีนเพื่อเป็นการตัดศึกไม่ให้พระเจ้ากรุงจีน ยกทัพไปรุกรานหงสาวดีต่อไป

นอกจากนี้สมเด็จพระรามาธิบดีตามหลักธรรมทัฬหะวดี คือยึดมั่นในความจริง ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมเด็จพระรามาธิบดีพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไปสู้กับทหารพระเจ้ากรุงจีน สมเด็จพระรามาธิบดีจึงขี่ม้าออกไปนอกเมืองเพื่อฝึกหัดม้า พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องและเหล่าเสนาบดีต่างก็คิดว่าสมเด็จพระรามาธิบดีกลับไปหงสาวดีแล้ว เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีกลับมาพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงสรรเสริญสมเด็จพระรามาธิบดี ดังความว่า

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทอดพระเนตรเห็น ก็ดีพระทัยนักจึงตรัสสรรเสริญว่า สมเด็จพระรามานี้ นับว่าเป็นชาย
ผู้หนึ่ง มีความสัตย์ซื่อยิ่งนัก และกล้าหาญเข้มแข็งรู้ศิลปศาสตร์สันหัต หาดูเปรียบเสมอมิได้

(ราชาธิราช : 380)

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไปสู้กับทหารพระเจ้ากรุงจีน สมเด็จพระรามาธิบดีขอทอดลงฝึกหัดม้าให้เชื่อง สมเด็จพระรามาธิบดีจึงขี่ม้าออกไปนอกเมืองตั้งแต่เช้าจนเย็น พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องและเหล่าเสนาบดีต่างก็คิดว่าสมเด็จพระรามาธิบดีไม่รักษาคำพูดหนีกลับไปหงสาวดีแล้ว เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีฝึกหัดม้าเชื่องดีแล้วกลับมา พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงตรัสชื่นชมยกย่องที่สมเด็จพระรามาธิบดีรักษาคำพูดของตนด้วยความซื่อสัตย์ไม่หนีกลับไปหงสาวดี

ในด้านของความเป็นมิตรสมเด็จพระรามาธิบดีเป็นขุนนางที่สงเคราะห์คอยให้ความช่วยเหลือมิตรซึ่งตรงกับหลักธรรมมิตตะสังกะหัง ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมเด็จพระรามาธิบดีรู้ว่าสมิงนครอินทร์เสียทีแก่พม่าถูกกรมโจมตีและถูกจับตัวไป สมเด็จพระรามาธิบดีก็เข้าไปช่วยเหลือสมิงนครอินทร์อย่างสุดความสามารถ โดยเข้าไปรบกับพม่าเพียงลำพังจนสุดความสามารถ แต่ก็ไม่สามารถช่วยสมิงนครอินทร์ได้ เนื่องจากทหารพม่าเข้ามารุมจับตัวสมิงพระราม แต่สมิงพระรามก็สามารถเอาตัวรอดมาได้เพราะพม่าเกรงกลัวฝีมือจึงไม่กล้าติดตามมา

4. ราชวัตรสิบประการ ประกอบด้วยหลักธรรมคือ นะหิราชาภักตัง อะติสุโร อัปปะมัตตะโต สีสัญจะ สุขัตตะมัคโค อะนุทธะโต นาสะปีถัง นาติทุเร ระหาปเส นาสะกะวียาหิทะเล สมิงพระรามปฏิบัติตามหลักธรรมราชวัตรสิบประการ 2 ข้อได้แก่

สมิงพระรามปฏิบัติตามหลักธรรมอะติสุโรคือ มีความกล้ากล้าในสงครามอาสาพระมหากษัตริย์โดยมิได้คิดชีวิต ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้ากรุงจีนยกทัพมารุกรานเมืองพม่าในระหว่างที่สมิงพระรามถูกจับตัวอยู่ที่พม่า สมิงพระรามจึงคิดตัดศึกไม่ให้พระเจ้ากรุงจีนยกทัพไปรุกรานหงสาวดี สมิงพระรามจึงอาสาพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องออกมาสู้กับกามะนีทหารของพระเจ้ากรุงจีน ดังความว่า

สมเด็จพระรามาธิบดีจึงกราบทูลว่า อันการสงครามเพียงนี้มีพหุเป็นไรนัก ข้าพเจ้าจะขอรับอาสาพระองค์ออกไปต่อสู้ด้วยกามะนี สอนองพระเดชพระคุณมิให้อภัยศกแก่พระเจ้ากรุงจีนนั้นพอจะได้อยู่ แต่ข้าพเจ้าจะขอรับพระราชทานม้าที่ตีมีเท้าตัวหนึ่ง ถ้าได้สมคะเนแล้วอย่าว่าแต่กามะนีผู้เดียวเลย เว้นไว้แต่เทพยดานอกกว่านั้น ข้าพเจ้าจะสู้ได้สิน

(ราชาธิราช : 377)

สมเด็จพระรามาธิบดีเป็นขุนนางที่มีความกล้าหาญในการทำสงครามอาสาพระมหากษัตริย์โดยมิได้คิดชีวิต อาสาปกป้องดูแลรักษาบ้านเมืองอย่างเต็มความสามารถ เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีถูกจับตัวอยู่ที่พม่าพระเจ้ากรุงจีนยกทัพมาทวงถาม สมเด็จพระรามาธิบดีเห็นว่าหากปล่อยให้พระเจ้ากรุงจีนยึดครองพม่าได้ พระเจ้ากรุงจีนต้องยกทัพไปตีหงสาวดีด้วย สมเด็จพระรามาธิบดีจึงอาสาพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องออกไปทำศึกโดยหวังจะตัดศึกให้พระเจ้ากรุงจีนยกทัพกลับไป โดยขอพระราชทานม้าที่ตีมีเท้าเพียงตัวเดียวจากพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องในการออกไปรบ แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระรามาธิบดีมีความมั่นใจในสติปัญญาและมีฝีมือในการสู้รบของตนเอง มีความกล้าหาญและมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช สามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้สมเด็จพระรามาธิบดีเป็นขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักสัจจะคือ มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมเด็จพระรามาธิบดีถูกจับตัวมาไว้ที่เมืองพม่า เมื่อพระเจ้ากรุงจีนยกทัพมาเพื่อยึดครองเมืองพม่า โดยให้พม่าส่งทหารไปสู้กับทหารของพระเจ้ากรุงจีนตัวต่อตัว หากพม่าชนะพระเจ้ากรุงจีนก็จะยกทัพกลับ สมเด็จพระรามาธิบดีจึงอาสาออกไปสู้กับทหารของพระเจ้ากรุงจีน เนื่องจากสมเด็จพระรามาธิบดีเห็นว่าเป็นการตัดสินใจไม่ให้พระเจ้ากรุงจีนยกทัพไปตีเมืองหงสาวดีได้ แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระรามาธิบดีเป็นขุนนางที่มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช เต็มใจที่จะทำงานราชการรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์โดยไม่หวังผลตอบแทน แม้ว่าสมเด็จพระรามาธิบดีจะถูกจับตัวอยู่ก็ยังคงมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชคิดที่จะทำงานสนองพระคุณพระเจ้าราชาธิราชโดยการอาสาออกไปรบกับทหารของพระเจ้ากรุงจีนเพื่อเป็นการตัดกำลังศึกไม่ให้ไปรุกรานเมืองหงสาวดี

5. คดสามประการ เป็นหลักปฏิบัติที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานทำศึกสงครามให้ประสบผลสำเร็จ เป็นหลักปฏิบัติที่ผิดศีลธรรมแต่จำเป็นต้องปฏิบัติเพื่อนำชัยชนะมาให้พระมหากษัตริย์ประกอบด้วย มีประสงค์จะปลงชีวิตกันจึงกล่าวกลอันคด จะกระทำยุทธสงครามแก่กันจึงกล่าวคำคด ตนจะถึงแก่ความฉิบหายจึงอุบายกล่าวกลอันคดแก่ตัว สมเด็จพระรามาธิบดีปฏิบัติตามหลักธรรมคดสามประการในการดำเนินงานทำศึกสงครามเพียงประการเดียว คือ การกล่าวกลคำคดเมื่อจะฆ่าผู้อื่นเพื่อให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมเด็จพระรามาธิบดีรบกับกามะนีทหารของพระเจ้ากรุงจีน สมเด็จพระรามาธิบดีใช้กลอุบายพูดหลอกล่อให้กามะนีรำอาวธตามตนเอง เพื่อที่สมเด็จพระรามาธิบดีจะได้เห็นจุดอ่อนของข้าศึกเพื่อให้ตนได้รับชัยชนะ ดังนี้

แลเห็นกามะนีชี้มาแต่ดวงห่มเกราะอยู่ ไม่เห็นสำคัญที่จะหมายแทงได้ จึงคิดว่ากามะนีคนนี้
ชำนาญในเพลงทวนว่องไวนัก แล้วก็ห่มเกราะใส่เสื้อบังอยู่ยังไม่เห็นช่องที่จะสอดทวนแทงแทงได้ จำจะชวนให้
รำคู่สำคัญก่อน อนึ่งเล่ากำลังม้าก็ยังก้ำกึ่งกันอยู่กับกำลังม้าเรา จำจะขับเคี่ยวกันไปก่อนจึงจะหย่อนกำลังลง
เห็นจะเสียที่ทำงานจึงเอารัชนีมาได้โดยง่าย คิดแล้วก็ให้ล่ำมร้องแปลไปว่า เราทั้งสองเป็นทหารเอกอันประเสริฐ
จะสู้กันครั้งนี้เป็นที่สุด จะไว้เกียรติยศการงานจนตลอดกาลปาวสาน ครั้นจะสู้กันเอาแพ้ชนะที่เดียวก็หาสิ้นฝีมือไม่
เราทั้งสองอย่าเพื่อทำอันตรายแก่กันก่อน ให้ท่านรำเพลงทวนถวายไปให้สิ้นฝีมือแล้ว เราจะรำตามท่านให้เหมือน
จงได้ แล้วเราจะทำให้ท่านรำตามเราบ้างให้สิ้นฝีมือเหมือนกัน ให้พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ทอดทศนาเจริญ
พระเนตรและทบทแล้วทหารทั้งสองฝ่ายดูเล่นเป็นขวัญตา ถ้าเรารำลั่นเพลงหยุดหายเหนื่อยแล้ว เมื่อจะสู้กันเอาแพ้
ชนะนั้นจึงจะบอกกันให้รู้ตัวทั้งสองฝ่าย กามะนีได้ฟังล่ำมร้องออกมาดังนั้นก็มีความยินดีนัก จึงร้องตอบมาว่า
ขอบแล้ว

(ราชาธิราช : 382-383)

สมเด็จพระรามได้กล่าวกลคำคิดเพื่อเป็นกลอุบายลวงฆ่ากามะนีโดยการพูดหลอกล่อกามะนีให้
ยอมรำอาวธตามตนเองเพื่อจะได้เห็นจุดอ่อนของกามะนี และให้ม้าของกามะนีอ่อนกำลังลงก่อน
เมื่อสมเด็จพระรามเห็นจุดอ่อนก็ใช้ทวนแทงบริเวณคอและชอกรักแร้ซึ่งเป็นจุดอ่อนของกามะนี สมเด็จพระรามจึง
สามารถฆ่ากามะนีได้สำเร็จ แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระรามมีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดีสามารถทำงานที่
ได้รับมอบหมายได้เป็นอย่างดีด้วยการกล่าวคำคิดเพื่อนำชัยชนะมาให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้ พระเจ้า
ฝรั่งมังฆ้องจึงยกย่องชื่นชมในสติปัญญาความรู้ความสามารถของสมเด็จพระรามจึงพระราชทานรางวัลเพื่อ
เป็นการตอบแทนสมเด็จพระรามที่ช่วยปกป้องบ้านเมืองของพระองค์ไว้ พระเจ้าราชาธิราชจึงให้ความรักใคร่
ชื่นชมในความความเก่งกล้าสามารถของสมเด็จพระรามที่สามารถปฏิบัติราชกิจที่ได้รับมอบหมายได้เป็นอย่างดี
ดีและมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชแม้จะถูกจับตัวเป็นเชลยก็คิดทำประโยชน์เพื่อชาติ
บ้านเมือง

**สมิงนครอินทร์ : คุณเจ็ดประการ วุฒิหกประการ ชื่อหกประการ ราชวัตรสิบ
ประการ และคดสามประการ**

สมิงนครอินทร์เดิมชื่อมะสะลุมเป็นทหารของสมิงสามผลัดเจ้าเมืองแตงแต่เกิดผิดใจกัน
มะสะลุมจึงมาอยู่กับพระเจ้าราชาธิราช มะสะลุมมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด เก่งกล้าสามารถและกล้าหาญ
ในการทำศึกสงครามทำให้กองทัพของพระเจ้าราชาธิราชได้รับชัยชนะอยู่เสมอ เมื่อทำความดีความชอบและ
ทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง พระเจ้าราชาธิราชจึงปูนบำเหน็จรางวัล และแต่งตั้งให้มะสะลุมเป็น
สมิงนครอินทร์ครองเมืองตึกคด้า ได้ปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าราชาธิราชเต็มความสามารถ
ด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี สมิงนครอินทร์นำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้
สามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมและสามารถปฏิบัติราชการประสบผลสำเร็จ ซึ่งหลักธรรมสำหรับขุนนาง
ที่สมิงนครอินทร์นำมาปฏิบัตินั้นมี 6 หมวด ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

1. คุณเจ็ดประการ ได้แก่ กุละสัมปันนัง สุระสัมปันนัง สุตตะทินัง วัณณัง สีนะหะทสสะนา ทันตะเนตติ และโยโคตะระ สมิงนครอินทร์นำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ 4 ข้อ ดังนี้

สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมสุระสัมปันนัง คือ มีปัญญามากและมีความกล้าหาญ สมิงนครอินทร์จึงสามารถใช้กลอุบายลวงข้าศึกให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ ดังจะเห็นได้จากตอนที่มะละลุมหรือ สมิงนครอินทร์ใช้กลอุบายหลอกทหารเมืองมะกรานจนสามารถไปตัดศีรษะเจ้าเมืองมะกรานสำเร็จ รายละเอียดดังนี้

มะละลุมก็หยิบได้ระลอมใบหนึ่งแล้วเอามือขวาส่งในระลอม มือหนึ่งถือดาบ มือหนึ่งถือระลอม จะออกประตุนายประตูเปิดให้มิทัน จึงโดดแผ่นลงจากกำแพงไกลออกไปสามวา แล้วทำกลอุบายวิ่งปลอมร้อง ออกไปว่าข้าพเจ้าตัดศีรษะทหารเอกพระเจ้าราชาธิราชได้คนหนึ่งจะเอามาถวาย ฝ่ายทหารมะกรานได้ยินดังนั้นไม่ทันพิจารณาก็หาสงสัยไม่คิดว่าทหารพวกตัว จึงนิ่งให้มะละลุมถือระลอมเข้าไปจนถึงมะกราน ๆ ได้ยินเสียง มะละลุมร้องดังนั้น คิดว่าทหารของตัวได้ศีรษะมาจริงก็ดีใจ มะกรานชะเง้อหน้าดู มะละลุมเห็นได้ทีก็โดดขึ้นฟัน ตัดเอาศีรษะมะกรานแม่ทัพได้ มะละลุมก็สลัดมือขวาส่งในระลอมนั้นออกเสีย แล้วเอาศีรษะมะกรานใส่ลงใน ระลอม แล้วก็วิ่งออกมาทำอุบายร้องว่า ท่านให้เอาศีรษะข้าศึกไปเสียเสียมะละลุมก็วิ่งกลับเข้ามาเมือง และขณะ เมื่อมะละลุมออกไปตัดศีรษะมะกรานบนคอช้างนั้น แสงเพลิงสว่างรุ่งเรือง พระเจ้าราชาธิราชทอดพระเนตรเห็น รู้จักตัวอยู่ จึงตรัสสั่งให้เปิดประตูเมืองรับมะละลุมก็เอาศีรษะ มะกรานเข้ามาถวาย แล้วกราบทูลซึ่งทำกลอุบาย มิให้พวกทหารมะกรานสงสัยได้ดังนั้นทุกประการ พระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็ดีพระทัย จึงตรัสสรรเสริญ มะละลุมว่า ท่านนี้มีมือเข้มแข็งยิ่งนัก มิเสียทีที่เกิดมาเป็นชายชาติทหาร นานไปเบื้องหน้าเราจะชุบเลี้ยงท่านให้ ถึงขนาด

(ราชาธิราช : 165-166)

สมิงนครอินทร์สามารถใช้สติปัญญาและความกล้าหาญทำกลอุบายลวงข้าศึกว่าเป็นพวกเดียวกันแล้วลวงเจ้าเมืองมะกรานว่าสามารถตัดศีรษะข้าศึกมาได้ เมื่อเจ้าเมืองมะกรานหลงกลก็มลงดู มะละลุมหรือสมิงนครอินทร์ก็สามารถตัดศีรษะเจ้าเมืองมะกรานได้ แสดงให้เห็นว่าสมิงนครอินทร์มีทั้ง สติปัญญาดีมีปฏิภาณไหวพริบรู้จักแก้ไขสถานการณ์และมีความกล้าหาญสามารถออกไปทำกลอุบายลวง ข้าศึกเพียงคนเดียวก็สามารถทำให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ พระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสชื่นชมยกย่องในความ เก่งกล้าสามารถของสมิงนครอินทร์พร้อมกับตรัสว่าจะเลี้ยงดูสมิงนครอินทร์เป็นอย่างดี

ในตอนที่สมิงนครอินทร์ใช้กลอุบายลวงมังมหาราชให้ต่อสู้กับตนด้วยอาวุธที่สมิงนครอินทร์ ถนัด เพื่อเอาชนะมังมหาราช ดังนี้

สมิงนครอินทร์มังมหาราชรบกันด้วยเพลงทวนเป็นหลายสิบเพลง ยังหาแพ้ชนะไม่ สมิงนครอินทร์ ไม่สู้ชำนาญเพลงทวนนัก ถนัดแต่เพลงดาบ พอรบกันได้สิ้นเพลงลงถอยม้าห่างออกไป สมิงนครอินทร์จึงแกล้งว่า

ท่านนี้ชำนาญแต่อาวุธยาว อาวุธสั้นเห็นจะไม่ชำนาญ อาวุธสั้นนี้คนฉลาดแล้วก็รบไม่ได้ ท่านก็มีฝีมือเข้มแข็ง รบกันด้วยอาวุธสั้นเกิด มังมหานรธาได้ฟังก็ถึงทวนเสีย ชักดาบออกสู้กันเป็นช้านาน มังมหานรธาเสียที่ สมิณครอินทร์ฟันด้วยดาบถูกที่สำคัญคมมาตาย ให้ทหารตัดเอาศีรษะไว้

(ราชาธิราช : 248-249)

เมื่อมีข้าศึกมารุกรานสมิณครอินทร์ก็ออกไปสู้รบด้วยความกล้าหาญและสามารถใช้สติปัญญา แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าจนมีชัยชนะได้ เมื่อรบกับมังมหานรธาอยู่นานแต่ไม่สามารถเอาชนะได้ สมิณครอินทร์จึงทำกลอุบายล่อลวงมังมหานรธาให้หลงกลด้วยการพูดยั่วยุให้มังมหานรธาเปลี่ยนมาใช้ดาบ แทนการใช้ทวนในการสู้รบ ซึ่งดาบเป็นอาวุธที่สมิณครอินทร์มีความชำนาญทำให้สามารถเอาชนะชนะ มังมหานรธาได้ แสดงให้เห็นว่าสมิณครอินทร์มีความกล้าหาญและมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดสามารถใช้กล อุบายลวงข้าศึกให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะได้ และสามารถปกป้องดูแลรักษาบ้านเมืองและทำหน้าที่ที่ได้รับ มอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้

ในตอนที่มีมังรายกะยอจะวาส่งสาส์นมาขอให้พระเจ้าราชาธิราชส่งทหารไปรบกับทวารพม่าเพื่อ แสดงฝีมือก่อนทำศึก แต่ไม่มีผู้ใดอาสาสมิณครอินทร์จึงอาสาพระเจ้าราชาธิราชออกไปรบกับพม่า ดังความว่า

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ครั้นผู้ถือหนังสือกลับไปแล้วจึงตรัสแก่เสนาบดีนายทัพนายกองทั้ง ปวงว่า เวลาเช้าพรั่งนี้คิดจะแต่งทหารออกสู้รบกับพม่า เรือลำต่อลำ ผู้ใดจะรับอาสาสู้กับพม่าได้บ้าง เสนาบดี นายทัพนายกองทั้งปวงก็นิ่งอยู่ เจ้าสมิณครอินทร์ได้ฟังดังนั้นก็ดีใจ จึงกราบทูลว่าพม่าดูหมิ่นเราจางองจะนี้ คุยมอญมิใช่ชายหาฝีมือและสติปัญญาไม่ได้สำคัญว่าเมืองมอญจะสิ้นคนดีและกระมัง ข้าพเจ้าจะขออาสาออกไป ชำเสียให้พม่าชยาดฝีมือให้จงได้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็เห็นชอบด้วย มีพระทัยยินดีจึงตรัสว่า ผู้อื่นนั้นถึงมีฝีมือจะออกไป เรายังมิใคร่ลั่นวิตก ถ้าสมิณครอินทร์จะอาสาออกไปแล้ว เราดีใจคลายความวิตกลง

(ราชาธิราช : 320)

จากพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสมิณครอินทร์เป็นขุนนางที่มีความกล้าหาญอาสาปกป้อง บ้านเมืองจากการรุกรานของข้าศึกอย่างเต็มความสามารถ เพื่อแสดงศักดิ์ศรีของฝ่ายมอญไม่ให้ถูกฝ่ายพม่า ดูหมิ่นว่าไม่มีคนมีฝีมือ และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชเต็มใจที่จะทำงานรับใช้ พระมหากษัตริย์และบ้านเมือง รวมทั้งแสดงให้เห็นว่าสมิณครอินทร์มีความมั่นใจในความรู้ความสามารถ ของตนเองมากจึงดีใจที่จะได้แสดงฝีมือปกป้องบ้านเมือง เมื่อสมิณครอินทร์รับอาสาออกไปสู้รบพระเจ้า ราชาธิราชก็ทรงดีพระทัยเพราะพระองค์เชื่อมั่นและให้ความไว้วางใจในความรู้ความสามารถของ สมิณครอินทร์ว่าสามารถเอาชนะข้าศึกได้

สมิณครอินทร์มีคุณสมบัติในข้อวัณนัง คือ มีรูปร่างบุคลิกลักษณะดี และมีคุณสมบัติใน สีนะหะตัสสะนา คือ บุคคลอื่นเห็นแล้วรักใคร่อันเนื่องมาจากบุคลิกลักษณะและความรู้ความสามารถ

ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องขอตัวสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทอดพระเนตรเห็นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชพระองค์ก็ทรงสรรเสริญสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ดังความว่า

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็โปรดให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่นั่งที่เสมอมนั่งบนมโหรีแล้วทอดพระเนตรดูสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตรัสว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชรูปงามสมควรเป็นทหารมีลักษณะคล้ายผู้เสมอเป็นอันยาก

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้ทรงฟังก็ดีพระทัย จึงตรัสสรรเสริญสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ได้ได้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้ดังดังได้ดวงแก้วอันหาค่ามิได้ แล้วทอดพระเนตรมโหรีที่มีราคาอันมีราคากับเครื่องม้าทองคำสำหรับหนึ่ง พระราชทานแก่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๗ ได้รับพระราชทานแล้วก็กราบถวายบังคมลา ลงเรือพร้อมด้วยทหารกลับมาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชกราบทูลความซึ่งเข้าไปเฝ้าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง และได้รับพระราชทานสิ่งของทุกประการ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็มิพระทัยชื่นชมยินดีด้วยเจ้าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยิ่งนัก

(ราชาธิราช : 277-278)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นขุนนางที่บุคคลอื่นเห็นแล้วรักใคร่ชื่นชม แม้แต่ฝ่ายข้าศึกเช่นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็ยังชื่นชมรักใคร่ในรูปร่างบุคลิกลักษณะที่ดีอันแสดงถึงความเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีความงามสง่าสมกับเป็นทหารเอก เมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องขอตัวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชพระเจ้าราชาธิราชจึงมีรับสั่งให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปเฝ้าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ไปเฝ้าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องด้วยความองอาจกล้าหาญและสง่าผ่าเผย ทำให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงสรรเสริญว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นขุนนางที่ดี หากกษัตริย์ผู้ใดได้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้ก็เหมือนกับได้ของมีค่า พระองค์จึงทอดพระเนตรมโหรีที่มีราคาอันมีค่าพระราชทานให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นรางวัล เมื่อพระเจ้าราชาธิราชทรงทราบก็มีความชื่นชมยินดีและภาคภูมิใจในสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นอย่างมาก

นอกจากนี้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังเป็นขุนนางที่มีความเพียรพยายามซึ่งตรงกับหลักธรรม โยโคตะละ คือ ประกอบด้วยความเพียรอันยิ่ง ดังจะเห็นได้จากเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทราบว่ากระทำความผิดบกพร่องถวายที่พระเจ้าราชาธิราชลงพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องและเหล่าขุนนางพม่ามาฆ่าแก่ฝ่ายพม่าทำให้ฝ่ายพม่ารู้ตัวหนีไปได้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็พยายามทำงานแก้ตัวเพื่อลบล้างความผิดด้วยการปลอมตัวเป็นพระเจ้าราชาธิราชไปชนช้างกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ดังนี้

แล้วสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ลงจากช้าง เข้ามากราบถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ๗ จึงทรงพระดำริว่า พลายประกายมามีน้ำมันไล่คนอยู่ดังนี้ และสมเด็จพระนเรศวรมหาราชรักษาไว้หยุดได้นั้นเห็นจะทำการได้สมคະเน จึงสั่งให้จาร์กพระนามพระองค์ลงในแผ่นทองแล้วพระราชทานให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชคาดเป็นประเจียดแล้วพระราชทานเครื่องสูงปีกทองและเครื่องทรงกษัตริย์สำหรับศึกซึ่งจะไปชนช้างกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องนั้นถ้วนทุกสิ่ง

(ราชาธิราช : 270)

เมื่อปลอมตัวเป็นพระเจ้าราชาธิราชไปชนช้างกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องแต่ไม่สำเร็จสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

จึงใช้กลอุบายลอบปลงพระชนม์พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องโดยเข้าไปในห้องบรรทม ดังความว่า

ครั้นเวลาใกล้ค่ำ สมิงนครอินทร์กับทหารร่วมใจหกคน ก็หาบฟ่อนหญ้าเจรจาภาษาพม่า ปลอมกันกับตะพุ่นซึ่งส่งหญ้าข้างเข้าไปในค่ายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ครั้นเวลาค่ำก็ลอบตัดค่ายพม่าออกเป็นช่อง จึงวางทหารสองคนไว้แล้วสั่งว่า เราจะเข้าไปทำการข้างใน ถ้าได้ยินเสียงอื้ออึงขึ้นบนพลับพลาในค่ายเป็นอลหม่านก็ให้ร้องขึ้นเป็นสำคัญ เราจึงจะได้ออกมาทันทองที่ แล้วก็พาคนสี่คนมาถึงโรงข้างวางไว้สองคนแล้วสั่งว่า ถ้าได้ยินเสียงคนวุ่นวายขึ้น ให้ตัดแหล่งข้างแล้วให้เอาดาบแทงฟันข้าง ให้ข้างตื่นอลหม่านขึ้นจงได้ แล้วพาคนสองคนมาวางไว้หน้าโรงใหญ่แห่งหนึ่งจึงสั่งว่า ถ้าได้ยินเสียงอื้ออึงขึ้น พม่าตัวนายก็จะวิ่งออกมาทันจงตัดเอาศีรษะให้จงได้ ครั้นวางคนสั่งไว้เสร็จแล้วสมิงนครอินทร์ก็ลอบไปบนพลับพลา ภาวนาอาคมแผ่ดวงอาบอยู่จนเวลาสามยาม พอได้ทองที่จึงย่องเข้าไปในที่ซึ่งพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องบรรทมนั้นเห็นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องบรรทมหลับสนิทนางพนักงานข้างในรักษาพระองค์อยู่ สมิงนครอินทร์จึงคิดว่า ครั้นนี้ชีวิตพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องอยู่ในเงื้อมมือเรา ๆ จะฆ่าเสียบัดนี้ก็ได้ แต่ตัวเราตัวศักดิ์เป็นเพียงทหาร จะมาล้างชีวิตพระมหากษัตริย์เสียจะนี้หาควรไม่ เราจะเอาแต่พระแสง ซึ่งวางข้างที่พระบรรทมกับพานพระศรีไปเป็นสำคัญ

(ราชาธิราช : 273)

สมิงนครอินทร์เป็นขุนนางที่มีความเพียรพยายามในการที่จะทำงานแก้ตัวเพื่อลบล้างความผิดเมื่อสมิงนครอินทร์สำนักผิดที่บอกกลอุบายลวงฆ่าพม่า พระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานโอกาสให้สมิงนครอินทร์ทำงานแก้ตัวด้วยการปลอมตัวเป็นพระเจ้าราชาธิราชไปชนข้างกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องและทรงมีรับสั่งให้จารึกพระนามของพระองค์ลงในแผ่นทองพระราชทานให้สมิงนครอินทร์คาดเป็นประเจียดก่อนออกไปชนข้างเพื่อสร้างขวัญกำลังใจในการทำงานแต่ไม่สำเร็จสมิงนครอินทร์จึงขอพระราชทานโอกาสทำงานแก้ตัวอีกครั้งด้วยการปลอมตัวลอบเข้าไปในค่ายพม่าแล้วจัดวางผู้คนด้วยความรอบคอบตามจุดต่าง ๆ หากการทำงานของสมิงนครอินทร์เกิดความผิดพลาดก็สามารถเอาตัวรอดออกมาได้ จากนั้นสมิงนครอินทร์จึงใช้ความรู้ในทางไสยศาสตร์แผ่ดวงเข้าไปในห้องบรรทมของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเพื่อลอบปลงพระชนม์แต่สมิงนครอินทร์ไม่ได้ทำเพียงแต่นำพระแสงและพานพระศรีที่วางข้างแท่นบรรทมมา แสดงให้เห็นว่าสมิงนครอินทร์เป็นผู้ที่มีความเพียรพยายามในการทำงานที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จ โดยการออกไปชนข้างกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องและลอบเข้าห้องบรรทมของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง เมื่อมีโอกาสที่จะปลงพระชนม์ได้แต่สมิงนครอินทร์ก็ไม่ทำเพราะคิดว่าการกระทำเช่นนี้ไม่สมควรเพราะตนเองต่ำต้อยเป็นเพียงทหารไม่ควรปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าสมิงนครอินทร์มีความเคารพยกย่องและให้เกียรติพระมหากษัตริย์แม้แต่พระมหากษัตริย์ของฝ่ายศัตรู

2. ภูมิหนกประการ ประกอบด้วยหลักธรรมคือ ประพฤติตั้งพระยาราชสีห์ ประพฤติตั้งนกยาง ประพฤติตั้งกา ประพฤติตั้งไก่ ประพฤติตั้งเหยี่ยว ประพฤติตั้งโคอุสุภราช สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมภูมิหนกประการ 4 ข้อดังนี้

สมิงนครินทร์ประพุดิตตั้งพระยาราชสีห์คือมีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงครามเพื่อทดแทนคุณของพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครินทร์ยกทัพไปรบกับพม่าพร้อมกับสมิงพ้อเพชรแล้วเกิดมีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่องแผนการรบ สมิงนครินทร์แสดงความองอาจกล้าหาญต้องการออกไปรบกับพม่าโดยไม่รอชุมโจมตืเพื่อจะได้นำชัยชนะทดแทนคุณของพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

ฝ่ายสมิงนครินทร์จึงว่า เราเป็นข้าทหารพระเจ้าอยู่หัวฯ ตรีสใช้ให้ขึ้นมารับข้าศึก ถ้าพบเข้าที่ใดก็จะรบที่นั่น และบัดนี้พม่ายกมาแล้วจำเราจะยกเข้าตี

(ราชาธิราช : 230)

ในตอนที่พระเจ้าราชาธิราชมีรับสั่งให้สมิงนครินทร์ไปชุมสืบลูกกำลังของฝ่ายพม่าแล้วให้รีบกลับไปแจ้งแก่พระองค์ เมื่อสมิงนครินทร์เห็นกำลังของข้าศึกมีมากมายนักก็ยกทัพเข้าไปโจมตีทัพพม่าเพื่อลูกกำลังศึก และเพื่อตัดกำลังฝ่ายพม่า ทำให้กองทัพพม่าแตกได้รับความเสียหาย สมิงนครินทร์จึงยกทัพกลับไปรายงานข่าวแก่พระเจ้าราชาธิราช ดังนี้

สมิงนครินทร์แจ้งอยู่แต่เช้าจนเวลาบ่ายก็มีลิ้นพล จึงคิดว่าพม่ายกมาครั้งนี้พลช้างม้ามากกว่ามากนัก ตัวเราก็คือทหารสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรีสใช้ให้มาสอดแนมลูกกำลังศึก บัดนี้พบข้าศึกแล้วจะกลับไปเล่าก็มีขอบ จำจะยกเข้าโจมตีลูกกำลังศึกจะเป็นประการใด สมิงนครินทร์ก็พาพลออกโจมตีคกลางทัพพระเจ้ามณฑลทิยราชตลอดออก ฝ่ายพลพม่าตายลงประมาณร้อยหนึ่ง ก็แตกย่นลงไปจนถึงหน้าช้างพระที่นั่งพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง สมิงนครินทร์ก็พาพลทหารเข้าป่าไป

(ราชาธิราช : 238)

สมิงนครินทร์เป็นขุนนางที่มีความองอาจกล้าหาญ เมื่อเกิดศึกสงครามก็อาสาออกรบปกป้องดูแลรักษาบ้านเมืองจากรุกรานของศัตรูด้วยความองอาจกล้าหาญเพื่อทดแทนคุณพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมของสมิงนครินทร์ที่ยกทัพไปร่วมกับทัพสมิงพ้อเพชรเพื่อทำศึกกับพม่า เมื่อพบข้าศึกสมิงนครินทร์ต้องการที่จะออกไปรบกับกองทัพพม่าในทันทีด้วยความกล้าหาญโดยไม่หวั่นกลัวว่าข้าศึกจะมีกำลังมากนักน้อยเพียงใด ต่อมาเมื่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยกทัพมารุกราน พระเจ้าราชาธิราชก็มีรับสั่งให้สมิงนครินทร์ไปสืบลูกกำลังศึกแล้วให้รีบกลับมารายงาน แต่สมิงนครินทร์ก็ไม่ปฏิบัติตามรับสั่ง เมื่อสืบลูกกำลังศึกแล้วเห็นกำลังศึกมีมากมายก็ไม่รีบกลับไปรายงานพระเจ้าราชาธิราช แต่คิดที่จะออกไปสกัดตีกองทัพข้าศึกด้วยความกล้าหาญเพื่อเป็นการตัดกำลังศึก และนำชัยชนะมาให้กับพระเจ้าราชาธิราช ซึ่งถือเป็นการปฏิบัตินอกเหนือจากคำสั่งแต่เป็นการกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองสมิงนครินทร์จึงไม่ถูกพระเจ้าราชาธิราชลงโทษ แสดงให้เห็นว่าสมิงนครินทร์มีความองอาจกล้าหาญมีความเก่งกล้าสามารถและมีความซื่อสัตย์จงรักภักดี สามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จเพื่อทดแทนคุณของพระเจ้าราชาธิราชได้เป็นอย่างดี พระเจ้าราชาธิราชจึงไว้วางใจมอบหมายให้ปฏิบัติราชการสำคัญ

ในส่วนของการประพุดติตั้งนกยาง เรียนรู้ที่จะใช้กลอุบายล่อลวงข้าศึกให้หลงกลนั้น สมิงนครินทร์เป็นขุนนางที่มีการใช้กลอุบายที่จะล่อลวงข้าศึกให้หลงกลเพื่อเอาชนะชนะมาให้พระมหากษัตริย์ได้ ดังจะเห็นได้จากในตอนที่สมิงนครินทร์ยกทัพไปรบกับพม่าแต่กองทัพของสมิงนครินทร์มีกำลังน้อยกว่าจึงใช้กลอุบายลวงกองทัพพม่าให้เข้าใจผิดว่ากองทัพของสมิงนครินทร์มีกำลังมาก เนื่องจากมีกองทัพของพระเจ้าราชาธิราชยกมาช่วย ฝ่ายกองทัพพม่าหลงเชื่อจึงถูกตีแตกไปดังตัวอย่าง

สมิงนครินทร์จึงให้เอาระดิงผูกคอช้างม้าทั้งปวง บรรดาไพร่พลเดินนั้นให้มีหลอดเป่าทุกคน ครั้นเวลากลางคืนประมาณสองยามได้ฤกษ์แล้ว จึงให้โห่ร้องตีฆ้องเป่าหลอดทั้งทัพยกทัพเรือเข้าโจมตีทัพสงขยา แลทัพพม่าตายลงประมาณสองพัน ฝ่ายสงขยานายทัพนายกองทั้งปวง ได้ยินเสียงระดิงและหลอดฆ้องกลองเป็นอันมาก ก็สำคัญว่าสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชยกทัพหลวงมาตีสงขยาและนายทัพนายกองทั้งปวงก็แตกกระเจายพลัดพรายไป

(ราชาธิราช : 259)

ในตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องขอตัวสมิงนครินทร์ สมิงนครินทร์จึงใช้กลอุบายซ่อนอาวุธไว้ในเสื้อเพื่อป้องกันตัวหากเกิดเหตุร้ายขณะที่เข้าเฝ้าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ดังความว่า

ถึงพระเจ้ามณเฑียรทองและท้าวแก้วท้าวทองทั้งปวงจะคิดทำร้ายประการใด เราคงจะสู้รบจนสิ้นชีวิต จะลำเค็ญความกล้าให้ปรากฏเป็นเกียรติยศไว้ในแผ่นดิน ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ท้าวท้าวทหารสืบไปภายหน้า แต่ตัวเราเปรียบดังอสรพิษ จำจะซ่อนรักษาตัวของตัวไปด้วย คิดแล้วจึงให้ช่างเอาเสื้ออย่างดีสองตัวมาแหวริมไหล่ข้างหน้าทั้งซ้ายขวาแต่พอสอดคาบลงได้ แล้วก็ใส่เสื้อซ่อนเข้าทั้งสองตัวเป็นสร้อย เอาคาบสอดลงตามแผลเสื้อที่แหวไว้ นั้น จึงเอาผ้าขมพูลิบของโศกศิริระ ไร่ชายผ้าให้ยาวปกไหล่ทั้งสองข้างมิดแผล แล้วลองก้มกราบดูเห็นแนบเนียนดีมิได้ขัดขวาง จึงถอดเสื้อออกให้ช่างเย็บตรึงฝักคาบกับเสื้อเข้าไว้ให้มันคง

(ราชาธิราช : 276)

สมิงนครินทร์เป็นขุนนางที่มีความรู้ความสามารถรู้จักใช้กลอุบายในการทำศึกสงครามดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมของสมิงนครินทร์ที่รู้จักใช้กลอุบายล่อลวงข้าศึกให้หลงกล เมื่อบ้านเมืองเกิดศึกสงคราม สมิงนครินทร์ก็ยกทัพไปทำศึกโดยใช้กลอุบายลวงฝ่ายพม่าว่าฝ่ายตนมีกำลังมากกว่าโดยการเอาระดิงผูกคอช้างม้าและให้ไพร่พลเป่าหลอดทุกคนแล้วให้โห่ร้องตีฆ้องเป่าหลอด ฝ่ายพม่าได้ยั้งคิดว่ามีทัพของพระเจ้าราชาธิราชยกมาช่วย ทำให้ฝ่ายพม่าเสียขวัญหนีกระจัดกระจายไปจึงถูกกองทัพสมิงนครินทร์ตีแตกได้ ต่อมาพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องขอตัวสมิงนครินทร์ พระเจ้าราชาธิราชก็มีรับสั่งให้สมิงนครินทร์ไปเข้าเฝ้าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง สมิงนครินทร์จึงคิดป้องกันตัวเองโดยการทำกลอุบายซ่อนอาวุธไว้ในเสื้อ หากเกิดเหตุร้ายก็จะสามารถเอาตัวรอดออกมาได้ แสดงให้เห็นว่าสมิงนครินทร์เป็นขุนนางที่มีความองอาจกล้าหาญ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีปฏิภาณไหวพริบรู้จักใช้กลอุบายเพื่อให้ได้รับชัยชนะ สมิงนครินทร์จึงทำงานที่ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าราชาธิราชได้เป็นอย่างดี สามารถปฏิบัติหน้าที่เพื่อประโยชน์ของ

บ้านเมืองได้ พระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานรางวัลตอบแทนความชอบแก่สมิงนครอินทร์

นอกจากนี้สมิงนครอินทร์ยังประพฤติดีงามไม่ประมาทคอยระวังศัตรูด้วยความรอบคอบ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องขอตัวสมิงนครอินทร์ สมิงนครอินทร์จึงสั่งให้ทหารที่ติดตามมาด้วยให้คอยฟังเสียงเรียกจากสมิงนครอินทร์ หากเกิดเหตุร้ายให้เตรียมพร้อมที่จะเข้าไปช่วยเหลือเพื่อความไม่ประมาท ดังนี้

สมิงนครอินทร์ได้ฟังก็ดีใจมิได้ครั้นคร้าม ดูท่าทางที่จะหนีจะไล่เสร็จแล้ว จึงสั่งทหารทั้งปวงว่า ถ้าเราขึ้นไปเฝ้าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไม่มีอันตรายก็แล้วไป แม้เกิดเหตุการณ์ได้ยินเสียงเราร้องเรียกแล้วจงขึ้นไปช่วยให้ทันที ท่านทั้งปวงอย่าประมาทจงเตรียมตัวไว้ให้พร้อม สั่งแล้วสมิงนครอินทร์ก็ขึ้นไปเฝ้า

(ราชาธิราช : 277)

สมิงนครอินทร์เป็นขุนนางที่ไม่ประมาทคอยระวังศัตรู เตรียมการป้องกันไว้เป็นอย่างดีหากถูกข้าศึกทำร้าย เมื่อสมิงนครอินทร์ต้องไปเฝ้าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องตามรับสั่งของพระเจ้าราชาธิราช สมิงนครอินทร์ก็เตรียมทางหนีที่ไล่ไว้เป็นอย่างดี โดยสั่งให้ทหารที่ไปด้วยเตรียมพร้อมและระมัดระวังอยู่เสมอหากได้ยินเสียงสมิงนครอินทร์เรียกก็จะได้เข้าช่วยเหลือทันที ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสมิงนครอินทร์มีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความละเอียดรอบคอบ ไม่ประมาทหมั่นคอยระวังข้าศึกศัตรู สามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าราชาธิราชได้เป็นอย่างดี

สมิงนครอินทร์ยังประพฤติดีไถ่ระลึกถึงคุณของพระมหากษัตริย์เพื่อความเป็นมงคลของตนเอง ด้วยการทำงานราชการต่าง ๆ อย่างเต็มความสามารถโดยไม่ต้องการสิ่งตอบแทน ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครอินทร์ถูกมังรายกะยอจะวาจับตัวไปแม้มังรายกะยอจะวาจะพยายามเกลี้ยกล่อมให้สมิงนครอินทร์อยู่กับพระองค์ แต่สมิงนครอินทร์ก็ยังระลึกถึงคุณของพระเจ้าราชาธิราชไม่ยอมเป็นขุนนางของพม่า ดังความว่า

สมิงนครอินทร์จึงทูลว่า ข้าพเจ้าเกิดมาเป็นข้าทหารทำการสงครามมีแต่แพ้และชนะ บัดนี้ข้าพเจ้าเสียทีด้วยข้าศึกหาสัจย์มิได้ ถ้าและมีสัจย์มันคงอยู่ดังความสัญญาแล้วที่โน้นจะเป็นดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าได้ความอัปยศเจ็บช้ำถึงเพียงนี้แล้ว ซึ่งจะรักษาชีวิตอยู่กินข้าวแดงเป็นข้าสองเจ้า จะมีประโยชน์อันใด ขอแต่พระราชทานน้ำกินแล้วก็จะถวายบังคมลาตาย

(ราชาธิราช : 322)

สมิงนครอินทร์เป็นขุนนางที่ระลึกถึงพระคุณของพระมหากษัตริย์ เต็มใจที่จะทำงานราชการรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์โดยไม่หวังผลตอบแทน แม้จะมีความทุกข์ยากลำบากถูกจับตัวไปอยู่ฝ่ายข้าศึกก็ยังระลึกถึงพระคุณของพระเจ้าราชาธิราช แม้ว่ามังรายกะยอจะวาจะเกลี้ยกล่อมให้สมิงนครอินทร์ยอมสวามิภักดิ์อยู่กับพระองค์โดยทรงให้สัญญาว่าจะเลี้ยงดูเป็นอย่างดี แต่สมิงนครอินทร์ก็ไม่ยินยอมขอตาย

ด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช

3. ชื่อหกประการ ประกอบด้วยหลักธรรมคือ กตัญญู กตเวที ทักษะเวที ประระทุกขาหะ สะนัง กัลยาณะมิตตัง มิตตะสังคะนัง ซึ่งสมิงนครอินทร์ได้นำหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติ 3 ข้อ ดังนี้

สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักกตัญญู คือ รู้จักคุณของพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครอินทร์ได้รับพระราชทานรางวัลจากพระเจ้าราชาธิราชที่สามารถตัดศีรษะเจ้าเมืองมะกรวนได้แล้ว ทำให้สมิงนครอินทร์สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าราชาธิราช ดังนี้

มะสะลุมครันอ่านสิ้นความแล้ว ก็รู้ว่าสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชผู้เป็นพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานปูนบำเหน็จให้ด้วยความชอบ เมื่อไปตัดศีรษะข้าศึกมาถวายนั้นมะสะลุมก็มีความยินดีจึงบ่ายหน้ามาข้างทิศกรุงหงสาวดี ยกมือขึ้นถวายบังคมสามครั้งแล้วก็รับพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภค และนางนักษณมเครื่องศรียางค์ดนตรี กินเมืองตึกคล้าตามโปรดพระราชทานนั้น

(ราชาธิราช : 174-175)

สมิงนครอินทร์เป็นขุนนางที่มีความกตัญญูระลึกถึงพระคุณของพระมหากษัตริย์ เมื่อสมิงนครอินทร์ได้รับพระราชทานรางวัลจากพระเจ้าราชาธิราชที่สามารถตัดศีรษะเจ้าเมืองมะกรวนได้แล้ว ทำให้สมิงนครอินทร์สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าราชาธิราช จึงมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีเต็มใจที่จะทำงานราชการรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์โดยไม่หวังผลตอบแทน

นอกจากจะมีความกตัญญูแล้วสมิงนครอินทร์เป็นขุนนางที่มีความกตเวที คือ รู้จักสนองคุณของพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครอินทร์ลงพระทัยพระเจ้าราชาธิราชโดยทูลขอนางอุตะละพระสนมของพระเจ้าราชาธิราช ๆ ก็ทรงพระราชทานนางอุตะละให้กับสมิงนครอินทร์ ทำให้สมิงนครอินทร์สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าราชาธิราชเป็นอันมาก ดังความว่า

สมิงนครอินทร์ได้ฟังดังนั้นไหว้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็ยกมือขึ้นถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช จึงร้องห้ามเรือม่านไว้แต่ไกลมิให้เข้ามาใกล้ ก็เฝ้าอยู่เฝ้าคอยไม่ไปขอขมานางอุตะละ แล้วแจ้งความตามที่ตนคิดลงพระทัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกประการ จึงบ่ายหน้าไปต่อพระราชวังกราบถวายบังคมลาแล้ว ก็พูดกับสมิงพ่อเพชรว่าครั้งนี้ศึกภายในชนะแล้ว ด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรักษาน้ำพระทัยยิ่งกว่าสตรี ข้าพเจ้าได้เห็นพระทัยโดยแท้ และซึ่งนำท่านช่วยเอาความทั้งนี้ไปกราบทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คุณอยู่แก่ข้าพเจ้ายิ่งนัก แต่มาถวายตัวเป็นข้าทหารมาช้านานแล้ว พึ่งรู้จักพระทัยเจ้าวันนี้ นำช่วยทูลตามข้าพเจ้าอีกด้วยเถิด อย่าว่าแต่มีข้าศึกเท่านั้นเลยถึงจะมีมากสักเท่าใดข้าพเจ้าจะรับอาสาสู้รบสนองพระเดชพระคุณจนสิ้นชีวิตมิได้คิดท้อใจ

(ราชาธิราช : 258-259)

สมิงนครอินทร์เป็นขุนนางที่มีความกตเวทีรู้จักสนองพระคุณของพระมหากษัตริย์

เมื่อสมิงนครอินทร์ลงพระทัยพระเจ้าราชาธิราชโดยแกลังทูลขอนางอุตะละพระสนมของพระองค์ พระเจ้าราชาธิราชก็พระราชทานให้เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระองค์ให้ความสำคัญและให้ความรักขุนนางมากกว่าสิ่งอื่นใดแม้จะเป็นของรักพระองค์ก็ยอมเสียสละได้ ทำให้สมิงนครอินทร์มีความซาบซึ้งในน้ำพระทัยเกิดความซื่อสัตย์จงรักภักดี เต็มใจที่จะทำงานราชการรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์โดยไม่คิดชีวิตเพื่อสนองคุณพระมหากษัตริย์

นอกจากนี้สมิงนครอินทร์ยังปฏิบัติตามหลักธรรม มิตตะสังกะหัง คือ เป็นมิตรที่ดีคอยให้ความช่วยเหลือแก่มิตร ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครอินทร์รู้ว่าสมิงพ่อเพชรป่วยจึงไปเยี่ยมเยียนด้วยความเป็นห่วง ดังตัวอย่าง

ครั้นอยู่มาประมาณสามเดือน สมิงพ่อเพชรก็ป่วยลง สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชทรงพระวิตกนัก จึงให้สัณห์แพทย์ไปพยาบาลโรค ๆ ก็มีคลายป่วยหนักลง ฝ่ายสมิงนครอินทร์รู้ว่า สมิงพ่อเพชรป่วยหนักก็ไปเยี่ยมเยียนมิได้ขาด

(ราชาธิราช : 316)

สมิงนครอินทร์เป็นมิตรที่ดีคอยให้ความช่วยเหลือ และมีความรักใคร่มิตรอยู่เสมอ เมื่อสมิงนครอินทร์รู้ว่าสมิงพ่อเพชรป่วยจึงไปเยี่ยมเยียนมิได้ขาดด้วยความเป็นห่วง แสดงให้เห็นว่าสมิงนครอินทร์มีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี คอยให้ความช่วยเหลือและคอยห่วงใยขุนนางผู้อื่นอยู่เสมอ และยังแสดงให้เห็นถึงความรักความสามัคคีในพวกพ้องของสมิงนครอินทร์ที่มีต่อสมิงพ่อเพชร

4. ราชวัตรสิบประการ ประกอบด้วยหลักธรรมคือ นะหิราชะกลัง อะติสุโร อัปปะมัตตะโต สีลัญจะ สุกขัตตะมัคโค อะนุทธะโต นาสะปิงัง นาทิทุเร ระนาปเส นาสะภาวียาหิเกเล สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมราชวัตรสิบประการ 6 ข้อ ได้แก่

สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมอะติสุโร คือ มีความกล้าในสงครามอาสาพระมหากษัตริย์โดยไม่ได้คิดชีวิต ดังจะเห็นได้จากตอนที่มั่งรายกะยอจะวางส่งสาส์นมาขอให้พระเจ้าราชาธิราชส่งทหารไปรบกับทวารพม่าเพื่อแสดงฝีมือก่อนทำศึก แต่ไม่มีผู้ใดอาสาออกไปสมิงนครอินทร์จึงอาสาพระเจ้าราชาธิราชออกไปรบกับพม่า ดังนี้

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ครั้นผู้ถือหนังสือกลับไปแล้วจึงตรัสแก่เสนาบดีนายทัพนายกองทั้งปวงว่า เวลาเช้าพุงนี้คิดจะแต่งทหารออกสู้รบกับพม่า เรือล่าต่อล่า ผู้ใดจะรับอาสาสู้กับพม่าได้บ้าง เสนาบดีนายทัพนายกองทั้งปวงก็นิ่งอยู่ เจ้าสมิงนครอินทร์ได้ฟังดังนั้นก็ดีใจ จึงกราบทูลว่าพม่าตุนมีนเผลออาจจะนี้ คุยมอญมิไช่ชายหาฝีมือและสติปัญญาได้สำคัญว่าเมืองมอญจะสิ้นคนดีและกระมัง ข้าพเจ้าจะขออาสาออกไปฆ่าเสียให้พม่าขาดฝีมือให้จงได้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็เห็นชอบด้วย มีพระทัยยินดีจึง

ตรัสว่า ผู้อื่นนั้นถึงมีฝีมือจะออกไป เรายังมิใคร่สิ้นวิตก ถ้าสมิงนครอินทร์จะอาสาออกไปแล้ว เราดีใจคลายความวิตกลง

(ราชาธิราช : 320)

สมิงนครอินทร์เป็นขุนนางที่มีความเฉลียวฉลาดในการทำสงครามอาสาพระมหากษัตริย์โดยมิคิดถึงชีวิต เมื่อมังรายกะยอจะอาสาส่งสาสน์มาให้พระเจ้าราชาธิราชส่งทหารออกไปรบแสดงฝีมือ สมิงนครอินทร์ก็อาสาออกไปแสดงฝีมือเพื่อรักษาศักดิ์ศรีของบ้านเมือง เนื่องจากสมิงนครอินทร์มีความเชื่อมั่นในฝีมือของตนว่าจะสามารถเอาชนะพม่าได้ พระเจ้าราชาธิราชก็ทรงเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของสมิงนครอินทร์ เมื่อสมิงนครอินทร์รับอาสาพระองค์ก็ทรงดีพระทัยและชื่นชมยกย่องในความเก่งกล้าสามารถของสมิงนครอินทร์ว่าจะสามารถแสดงฝีมือให้ข้าศึกเกรงกลัวได้ แสดงให้เห็นว่าสมิงนครอินทร์มีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี มีความกล้าหาญและมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชเต็มใจที่จะทำงานสนองพระราชดำริของพระเจ้าราชาธิราชอย่างสุดความสามารถ

สมิงนครอินทร์ยังปฏิบัติตามหลักธรรม อปปะมัตตะโต คือ ไม่ประมาทในราชกิจที่พระมหากษัตริย์ดำรัสใช้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องขอตัวสมิงนครอินทร์พระเจ้าราชาธิราชก็ทรงมีรับสั่งให้สมิงนครอินทร์ไปเข้าเฝ้าพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง สมิงนครอินทร์ก็ปฏิบัติตามรับสั่งโดยได้เตรียมการป้องกันตนเองไว้เป็นอย่างดีหากถูกข้าศึกทำร้ายก็สามารถเอาตัวรอดออกมาได้ ด้วยการสั่งให้ทหารที่ติดตามไปด้วยเตรียมพร้อมอยู่เสมอหากเกิดเหตุร้ายกับสมิงนครอินทร์จะได้เข้าไปช่วยเหลือได้ทัน แสดงให้เห็นว่า สมิงนครอินทร์มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ไม่ประมาท และมีความละเอียดรอบครอบสามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้สมิงนครอินทร์เป็นขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักธรรม สีลัพพะ คือ มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครอินทร์ถูกมังรายกะยอจะวาถูกจับตัวไป แม้มังรายกะยอจะวาจะเกลี้ยกล่อมขอให้สมิงนครอินทร์อยู่กับพระองค์ แต่สมิงนครอินทร์ก็ยังคงมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช ตั้งใจที่จะทำงานราชการรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์โดยไม่หวังผลตอบแทน แม้จะมีความทุกข์ยากลำบากถูกจับไปเป็นเชลยของพม่าก็ยังคงมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช ไม่คิดเป็นขบถแม้มังรายกะยอจะวาจะเกลี้ยกล่อมให้สมิงนครอินทร์ยอมสวามิภักดิ์อยู่กับพระองค์ สมิงนครอินทร์ก็ไม่ยอมเป็นขุนนางของพม่ายอมตายแทน เมื่อพระเจ้าราชาธิราชทรงทราบก็ทรงมีความเสียพระทัยต่อการจากไปของสมิงนครอินทร์ ทรงยกย่องชื่นชมและภาคภูมิใจในความประพฤติของสมิงนครอินทร์จนถึงกับสร้างรูปปั้นเป็นอนุสรณ์ เพื่อเป็นแบบอย่างให้ขุนนางผู้อื่นปฏิบัติตาม

ในส่วนของการปฏิบัติตนสมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรม นาสะปิถัง คือ ไม่ทะนงตนว่าเป็นที่รักใคร่ของพระมหากษัตริย์แล้วทำตัวดีเสมอ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครอินทร์ลงพระทัยพระเจ้า

ราชาธิราชว่าพระองค์จะรักใคร่ขุนนางเพียงใด โดยแก้มลิงทูลขออนางอุตะละพระสนมของพระเจ้าราชาธิราช ๆ ก็ทรงพระราชทานนางอุตะละให้สมิงนครอินทร์ ทำให้สมิงนครอินทร์ซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าราชาธิราชและรู้ซึ้งในน้ำพระทัยของพระองค์แล้วว่าทรงให้ความสำคัญและให้ความรักแก่ขุนนางมากกว่าสิ่งอื่นยอมเสียสละของรักของพระองค์ให้ได้สมิงนครอินทร์จึงส่งนางอุตะละคืน เนื่องจากสมิงนครอินทร์ไม่ทะนงตนว่าเป็นที่รักใคร่ของพระเจ้าราชาธิราชจนพระองค์พระราชทานนางสนมของพระองค์ให้ตามความต้องการของสมิงนครอินทร์แล้วทำตัวดีเสมอมานางอุตะละมาอยู่กับตน แสดงให้เห็นว่าสมิงนครอินทร์มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชเป็นอันมาก เต็มใจที่จะทำงานราชการรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์โดยไม่หวังผลตอบแทน

สมิงนครอินทร์ยังปฏิบัติตามหลักธรรม ระบุปาเล คือ มีจิตรักใคร่ในพระมหากษัตริย์โดยไม่รังเกียจและไม่โกรธตอบแม้พระมหากษัตริย์จะมีอาการอย่างไรก็ตาม ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครอินทร์กระทำความผิดบอกกลอุบายที่พระเจ้าราชาธิราชลงพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องและเหล่าขุนนางพม่ามาฆ่าแก่ฝ่ายพม่าทำให้ฝ่ายพม่ารู้ตัวหนีไปได้ พระเจ้าราชาธิราชจึงลงโทษประหารชีวิตสมิงนครอินทร์ ๆ ก็ไม่โกรธพระเจ้าราชาธิราช เมื่อพระเจ้าราชาธิราชให้โอกาสสมิงนครอินทร์ทำงานแก้ตัวสมิงนครอินทร์ก็พยายามทำงานแก้ตัวเพื่อลบล้างความผิดด้วยการปลอมตัวเป็นพระเจ้าราชาธิราชไปชนช้างกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ดังความว่า

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังสมิงพ้อเพรทูลดังนั้น จึงตรัสว่าซึ่งสมิงนครอินทร์นั้นจะทำการแก้ตัวให้รอดชีวิต ว่าจะเอาชนะโดยฝีมือนั้นจะเป็นประการใด สมิงนครอินทร์จึงกราบทูลว่า บัดนี้ช้างพลายประกายมามีน้ำมันคลั่งอยู่ ข้าพเจ้าจะขออาสาไปชนด้วยพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง เมื่อเสด็จออกเสียบค่ายนั้นเห็นจะเอาชนะได้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็เห็นชอบ

(ราชาธิราช : 269-270)

สมิงนครอินทร์เป็นขุนนางที่มีจิตรักใคร่ในพระมหากษัตริย์โดยไม่รังเกียจและไม่โกรธตอบแม้พระมหากษัตริย์จะลงโทษประหารชีวิตเมื่อตอนที่สมิงนครอินทร์นำกลอุบายของพระเจ้าราชาธิราชไปบอกแก่พม่าทำให้ฝ่ายพม่ารู้ตัวแล้วหนีรอดไปได้ สมิงนครอินทร์ก็ไม่โกรธพยายามที่จะทำงานแก้ตัวเพื่อลบล้างความผิดด้วยการปลอมตัวเป็นพระเจ้าราชาธิราชไปชนช้างกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าสมิงนครอินทร์มีคุณสมบัติของการเป็นขุนนางที่ดี มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชเพียรพยายามทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายเต็มความสามารถ

นอกจากนี้สมิงนครอินทร์เป็นขุนนางที่ปฏิบัติตามหลักธรรมนาสะกะริยาหิกะเล คือ ไม่มีจิตปฏิบัติในพระสนมของพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครอินทร์ลงพระทัยพระเจ้าราชาธิราชโดยทูลขออนางอุตะละพระสนมของพระเจ้าราชาธิราช ๆ ก็ทรงพระราชทานนางอุตะละให้สมิงนครอินทร์ ทำให้สมิงนครอินทร์ซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าราชาธิราชจึงส่งนางอุตะละคืน เนื่องจากสมิงนครอินทร์ไม่ได้มีจิตปฏิบัติในพระสนมของพระเจ้าราชาธิราช เพียงแต่ลงพระทัยพระเจ้า

ราชาธิราชว่าพระองค์จะรักใคร่และให้ความสำคัญขุนนางของพระองค์เพียงใด เมื่อสมิงนครินทร์ได้รู้ซึ่งในน้ำพระทัยของพระเจ้าราชาธิราชแล้วจึงมีความจงรักภักดี เต็มใจที่จะทำงานราชการรับใช้ใกล้ชิดโดยไม่หวังผลตอบแทน

5. คดสามประการ เป็นหลักปฏิบัติที่ใช้ในการทำศึกสงคราม เป็นหลักปฏิบัติที่ผิดศีลธรรมแต่จำเป็นต้องปฏิบัติเพื่อให้การดำเนินงานของชาติบ้านเมืองประสบผลสำเร็จ ถือเป็นการทำตามหน้าที่ประกอบด้วย มีประสงค์จะปลงชีวิตกันจึงกล่าวกลอันคด จะกระทำยุทธสงครามแก่กันจึงกล่าวคำคด ตนจะถึงแก่ความฉิบหายจึงอุบายกล่าวกลอันคดแก้ตัว สมิงนครินทร์ปฏิบัติตามหลักคดสามประการในการทำศึกสงครามเพียงข้อเดียว ดังนี้

สมิงนครินทร์เป็นขุนนางที่ปฏิบัติหลักคดสามประการ คือ การกล่าวกลคำคดเมื่อจะฆ่าผู้อื่นเพื่อให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครินทร์ใช้กลอุบายลวงพญายักษ์ให้มังมหานรธาต่อสู้กับตนด้วยอาวุธที่สมิงนครินทร์ถนัด เพื่อสมิงนครินทร์จะได้เอาชนะมังมหานรธาได้ ดังความว่า

สมิงนครินทร์มังมหานรธารบกันด้วยเพลงทวนเป็นหลายสิบเพลง ยังหาแพ้ชนะไม่ สมิงนครินทร์ไม่สู้ชำนาญเพลงทวนนัก ถนัดแต่เพลงดาบ พอรบกันได้สิ้นเพลงลงถอยห่างออกไป สมิงนครินทร์จึงแกล้งว่า ท่านนี้ชำนาญแต่อาวุธยาว อาวุธสั้นเห็นจะไม่ชำนาญ อาวุธสั้นนี้คนฉลาดแล้วก็รบไม่ได้ ท่านก็มีฝีมือเข้มแข็งรบกันด้วยอาวุธสั้นเถิด มังมหานรธาได้ฟังก็ทิ้งทวนเสีย ชักดาบออกสู้กันเป็นช้านานมังมหานรธาเสียที สมิงนครินทร์ฟันด้วยดาบถูกที่สำคัญตกม้าตาย ให้ทหารตัดเอาศีรษะไว้

(ราชาธิราช : 248-249)

สมิงนครินทร์เป็นขุนนางที่มีการกล่าวคำคดเพื่อใช้เป็นอุบายลวงฆ่ามังมหานรธาหลังจากที่ต่อสู้กันมานานก็ยังไม่รู้แพ้ชนะ สมิงนครินทร์จึงพูดหลอกล่อให้มังมหานรธายอมต่อสู้กับตนด้วยดาบซึ่งเป็นอาวุธที่สมิงนครินทร์ชำนาญกว่า เมื่อมังมหานรธาหลงกลยอมต่อสู้ด้วยดาบกับสมิงนครินทร์ ๆ จึงสามารถฆ่ามังมหานรธาได้สำเร็จ ทำให้กองทัพของพม่าต้องพ่ายแพ้ไป แสดงให้เห็นว่าสมิงนครินทร์มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช สามารถทำงานที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จโดยการกล่าวคำคดเพื่อนำชัยชนะมาให้พระเจ้าราชาธิราชได้ ทำให้พระเจ้าราชาธิราชไว้วางใจในความรู้ความสามารถจึงมอบหมายให้ปฏิบัติภารกิจที่สำคัญ

ตัวละครขุนนางที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อกษัตริย์

ขุนนางที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อกษัตริย์ หมายถึง ขุนนางที่ไม่ปฏิบัติตามข้อห้ามในหลักธรรมของขุนนาง ทำให้ไม่เป็นที่ยอมรับของกษัตริย์และขุนนางด้วย จากเรื่องราชาธิราชมีเพียงตัวละครเดียวที่มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อกษัตริย์ คือ สมิงนครินทร์

สมิงนครอินทร์ : โทษแปดประการ

1. โทษแปดประการ เป็นหลักปฏิบัติที่ขุนนางไม่ควรปฏิบัติเป็นสิ่งที่ขุนนางควรละเว้น ประกอบด้วย พะยะสินี จิตตะโจรี อะสันตญฐี อติมัญญะติ สันตอะปิยา นิทาสินี ภาสะสินี และ อะนญฐาตา สมิงนครอินทร์ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 2 ข้อ ดังนี้

สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมอะสันตญฐี คือไม่รู้จักอดกลั้นความสุขและความทุกข์ที่มาถึงตัวและมีความหวั่นไหว ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครอินทร์หรือมะสะลุมไปทำศึกแล้วร่ำว่าเจ้าเมืองมะกรานได้ ทำให้ทัพของเมืองมะกรานแตกต้องยกทัพกลับไป แต่พระเจ้าราชาธิราชไม่ได้พระราชทานรางวัลในการทำศึกความชอบครั้งนี้ ทำให้มะสะลumn้อยเนื้อต่ำใจจึงร่ำว่าพันกับสมิงพัชระ ดังนี้

มะสะลุมเสฐรายังไม่เมานัก จึงพูดต่อมตัวว่า อันฝีมือและสติปัญญาข้าพเจ้านี้ก็เป็นประมาณ จะจัดว่าเป็นเอกอย่างอื่นนั้นมิได้ ซึ่งไปตัดศีรษะมะกรานมาถวายนั้น ก็เพราะบุญบารมีของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ปกแผ่คุ้มครองไปจึงได้ ซึ่งท่านว่าข้าพเจ้าจะได้ยศศักดิ์มีชื่อเสียงปรากฏนั้นก็ขอให้สมพรปากท่านเถิด แต่ทกแล้วทหารทั้งปวงซึ่งได้ทำการสงครามนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงโปรดพระราชทานบำเหน็จรางวัลตามความชอบถ้วนทั่วกันแล้ว แต่ข้าพเจ้าผู้เดียวมิได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งท่านจะหมาย พึ่งข้าพเจ้าผู้น้อยเป็นคนอาภัพหายยศศักดิ์มิได้นั้นเห็นไม่สม ชอบแต่ข้าพเจ้าผู้น้อยจะพึ่งท่านผู้เป็นใหญ่

(ราชาธิราช : 172-173)

เมื่อสมิงนครอินทร์ทำความดีความชอบสามารถตัดศีรษะเจ้าเมืองมะกรานได้ ทำให้กองทัพของเมืองมะกรานแตกพ่ายไปแล้วก็ต้องขอให้พระเจ้าราชาธิราชพระราชทานบำเหน็จรางวัลเพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจในการทำงานราชการสนองพระคุณพระมหากษัตริย์ต่อไป แต่พระเจ้าราชาธิราชไม่ได้พระราชทานรางวัลให้ในขณะนั้น เนื่องจากพระองค์ทรงมีพระราชดำริว่ามะสะลุมหรือสมิงนครอินทร์กระทำการลงไปด้วยความมูทะลุไม่มาขอพระราชทานุญาตจากพระองค์ก่อนเป็นการประพฤติดนที่ไม่น่าเหมาะสม แต่สมิงนครอินทร์ไม่รู้ว่าตนทำผิดกลับเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจและเกิดความท้อแท้ในการทำงานราชการ ดังที่สมิงนครอินทร์กล่าวร่ำว่าพันกับสมิงพัชระว่าเป็นคนอาภัพไม่มียศศักดิ์ ทำความชอบแล้วไม่ได้รับพระราชทานรางวัล แสดงให้เห็นว่ามะสะลุมหรือสมิงนครอินทร์ในช่วงเวลานี้ประพฤติปฏิบัติตนไม่เหมาะสม ไม่รู้จักอดทนและหวั่นไหวจนกระทั่งกล่าวประชดประชัน และเกิดความท้อแท้ในการทำงานไม่คิดที่จะเสียสละเพื่อบ้านเมืองซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่สมควร

นอกจากนี้สมิงนครอินทร์ยังปฏิบัติตนในข้ออติมัญญะติ คือ ดุนมีนผู้เฒ่าผู้แก่และไม่ให้ความเคารพสมณพราหมณาจารย์ ดังจะเห็นได้จากตอนที่สมิงนครอินทร์ไม่เชื่อฟังคำแนะนำตักเตือนของสมิงพ่อเพชรในคราวที่ไปทำศึกกับฝ่ายพม่า ทำให้กองทัพของสมิงนครอินทร์ถูกตีแตก แต่สมิงพ่อเพชรยกทัพไปช่วยเหลือไว้ได้ ดังความว่า

ฝ่ายสมิงนครอินทร์จึงว่า เราเป็นข้าพทูลของพระเจ้าอยู่หัว ๆ ตรัสให้ให้ขึ้นมารับข้าศึกถ้าพบเข้าที่ใดก็จะรบที่นั่น และบัดนี้พ่ายกมาแล้วจำเราจะยกเข้าตีสมิงพ่อเพชรจึงตอบสมิงนครอินทร์ว่า ซึ่งท่านจะเข้าตีนั้นเราเห็นยังไม่ได้ด้วยว่าศึกแรกยกมามีกำลังตั้งพระยาไกรสรราชสีห์กล้าหาญยิ่งนัก จะเข้ารบที่กลางทางได้ทีจะสมคะเน ถ้าเสียฝ่ายทัพพม่าก็จะซ้ำเติมทั่วยี่เอาที่ไหนจะตั้งตัวทัน เราคิดว่าจะรายกองทัพคุมคนไว้ในป่าไม้อย่าให้เห็นทัพเราว่ามากและน้อย ต่อเมื่อใดพ่ายตกกลงมาถึงท้องทุ่งสิ้นพล พอรู้จักกำลังว่ามากและน้อย จึงจะกำหนดธงเสียงฆ้องกลองเข้าตีกระหนาบให้พร้อมกัน ฝ่ายพม่าก็จะเสียทีถล่มเข้ามาในหว่างเรา ไม่รู้พ่ายพม่ามากและน้อยก็จะแตกยับไป เห็นจะได้ชัยชนะเป็นมั่นคง สมิงนครอินทร์จึงว่า ซึ่งนำท่านว่าดังนี้ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยอันจะละให้กองทัพตกลงมาถึงท้องทุ่งจึงจะตีนั้น ขอบแต่กำลังเล็กน้อยจึงจะได้ ซึ่งกำลังศึกมากจะละให้ตกถึงท้องทุ่งจนสิ้นพลนั้น ฝ่ายพ่ายทัพพม่าข้างเราน้อย ถ้าเห็นกำลังศึกมากก็จะย่อท้อเสียใจ ไหนจะเป็นอันรบพุ่งเอาชนะได้ ซึ่งนำท่านจะคิดกลศึกผ่อนผันประการใดก็ตามเถิด แต่ข้าพเจ้าจะยกเข้าตี มิให้พ่ายได้เห็นข้าศึกมากเปรียบเหมือนหักไฟหัวลม น้ำเชี่ยวลงขวางเรือคู่สักครั้ง จะไม่ให้พ่ายพม่าตกลงมาถึงท้องทุ่งได้ ฝ่ายสมิงพ่อเพชรก็ว่ากล่าวทัดทานถึงสองครั้งสามครั้ง สมิงนครอินทร์ก็มีฟังจะขืนยกไปให้ได้

(ราชาธิราช : 230-231)

สมิงนครอินทร์แสดงพฤติกรรมดูหมิ่นผู้เฒ่าผู้แก่และไม่ให้ความเคารพสมณพราหมณาจารย์ ไม่เชื่อฟังคำแนะนำนำตักเตือนของผู้ใหญ่ เนื่องจากเป็นคนใจร้อนเชื่อมั่นในความสามารถของตนเองมากจึงประมาทไม่รอบคอบทำอะไรตามใจตนเองโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของผู้อื่นจึงไม่ยอมเชื่อฟังคำแนะนำตักเตือนของสมิงพ่อเพชรซึ่งเป็นแม่ทัพในครั้งนั้นและเป็นผู้ใหญ่กว่าสมิงนครอินทร์ ทำให้การศึกครั้งนั้นสมิงนครอินทร์ต้องพ่ายแพ้และทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน แต่การกระทำของสมิงนครอินทร์นี้แสดงถึงความกล้าหาญและซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชต้องการทำศึกกับศัตรูให้พ่ายแพ้ไปและเป็นการกระทำเพื่อประเทศชาติ สมิงพ่อเพชรจึงเข้าไปช่วยเหลือไม่ให้ทัพของสมิงนครอินทร์ได้รับความเสียหาย เมื่อพระเจ้าราชาธิราชทรงทราบก็พระราชทานอภัยโทษและพระราชทานรางวัลให้สมิงนครอินทร์

จากการศึกษาหลักธรรมสำหรับขุนนางทั้ง 7 หัวข้อ สามารถเรียบเรียงการปฏิบัติตามหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะโดดเด่นและปฏิสัมพันธ์ของขุนนางที่มีต่อกษัตริย์ในเชิงบวกได้ดังนี้

ราชามะนุ

มังกันจีปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับขุนนาง 4 หมวด ได้แก่ คุณเจ็ดประการ วุฒิหกประการ ชื่อหกประการ และราชวัตรสิบประการ สามารถสรุปได้ดังนี้

มังกันจีปฏิบัติตามหลักธรรมคุณเจ็ดประการ 4 ข้อ คือ มีปัญญาและได้รู้เห็นสลับตบรับฟังมาก ทำให้มังกันจีเป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความรู้หลากหลาย เนื่องจากเคยบวชเรียนมาก่อนจึงได้ศึกษาเล่าเรียนและได้สลับตบรับฟังมากจึงทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราชในการดำเนินนโยบายปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม พระเจ้าราชาธิราชจึงไว้วางใจมอบหมายให้ปฏิบัติราชการสำคัญ เช่น การแต่งหนังสือขอขอน้ำอมและมีไมตรีจิตซึ่งต้องใช้นุคนคที่มีความสามารถในการใช้ถ้อยคำ

เพื่ออธิบายและมีวาทศิลป์ในการโน้มน้าวใจ ซึ่งมังกันจีก็สามารถทำได้ดีเนื่องจากเคยเป็นสามเณรมาก่อน จึงมีทักษะทางด้านการเทศน์ซึ่งต้องใช้ความสามารถในการอธิบายและโน้มน้าวใจเช่นเดียวกัน ทำให้การดำเนินงานของพระเจ้าราชาธิราชประสบผลสำเร็จ นอกจากนี้มังกันจียังเป็นผู้ที่มีบุคลิกลักษณะดีแสดงถึงความเป็นนักปราชญ์ เพราะมีความเพียรในการเรียนรู้ทำให้เป็นผู้ที่มีความรู้มากมายจนได้รับการยกย่องและสามารถนำความรู้เหล่านั้นมาใช้ปฏิบัติงานสนองพระราชดำริได้ จึงกล่าวได้ว่ามังกันจีจะไม่มีคุณสมบัติในข้อมีชาติตระกูลดี แต่มังกันจีก็ยังมีคุณสมบัติของขุนนางที่ดี สามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้ เนื่องจากพระเจ้าราชาธิราชให้ความสำคัญกับความรู้ความสามารถของขุนนางมากกว่าชาติตระกูล ส่วนการขึ้นใจในราชศาสตร์นั้นสันนิษฐานว่ามังกันจีน่าจะมีความรู้เหล่านี้เพราะเป็นผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมามากและยังทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้พระเจ้าราชาธิราชจึงน่าจะมีความรู้ในตัวบทกฎหมายที่ใช้ตัดสินความ แต่ไม่มีเหตุการณ์ให้มังกันจีแสดงความรู้เหล่านี้

ในส่วนของหลักธรรมมุขินิวกะการมังกันจีปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 4 ข้อ ได้แก่ มีความองอาจในการทำศึก มีความกตัญญูทดแทนคุณพระมหากษัตริย์และยังระลึกถึงคุณของพระมหากษัตริย์จึงทำงานราชกิจต่าง ๆ โดยไม่หวังผลตอบแทน มังกันจีได้ออกไปร่วมทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราช เนื่องจากมังกันจีเป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมีความรู้ความสามารถจึงใช้สติปัญญาเป็นที่ปรึกษาแนะนำพระเจ้าราชาธิราชให้ทำกลยุทธ์ในการทำศึกสงครามเพื่อให้กองทัพมีชัยชนะ พระเจ้าราชาธิราชจึงให้ความไว้วางใจและให้การยอมรับในความรู้ของมังกันจี เมื่อพระองค์จะทำสิ่งใดก็จะปรึกษานานหรือ จะสังเกตได้ว่ามังกันจีไม่ได้แสดงคุณสมบัติในการปฏิบัติราชกิจด้วยความรอบคอบไม่ประมาท และพิพากษาลงโทษผู้อื่นด้วยความระมัดระวัง เนื่องจากไม่มีเหตุการณ์ที่แสดงถึงการปฏิบัติตามหลักธรรมนี้อย่างเด่นชัด แต่อาจกล่าวได้ว่าการที่มังกันจีทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้พระเจ้าราชาธิราชได้เป็นอย่างดีโดยไม่มีข้อผิดพลาดก็ถือได้ว่าปฏิบัติราชกิจด้วยความรอบคอบไม่ประมาท ส่วนการพิพากษาลงโทษผู้อื่นด้วยความระมัดระวังนั้นมังกันจีไม่ได้ทำหน้าที่ตัดสินลงโทษผู้ใดจึงไม่ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้

สำหรับหลักธรรมข้อหกประการมังกันจีปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 2 ข้อ คือ กตัญญูตเวที่รู้จักระลึกถึงและสนองคุณพระมหากษัตริย์ ครูอาจารย์ และมารดา มังกันจีจึงปฏิบัติหน้าที่ของตนเป็นอย่างดีเพื่อเป็นการสนองคุณผู้มีพระคุณ ทำให้มีคุณสมบัติของขุนนางที่ดีมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความประพฤติเหมาะสมสามารถทำงานรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ได้ ส่วนการปฏิบัติตนเป็นมิตรที่ดีช่วยสงเคราะห์มิตรนั้น มังกันจีไม่ได้แสดงพฤติกรรมนี้เด่นชัดเพราะส่วนใหญ่จะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราชจึงไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับขุนนางผู้อื่นมากนัก มังกันจีจึงไม่ได้แสดงความรู้เหล่านี้ สำหรับการยึดมั่นในสัตย์นั้นไม่มีเหตุการณ์ที่มังกันจีได้แสดงพฤติกรรมนี้

นอกจากนี้มังกันจียังปฏิบัติราชวัตรสิบประการในข้อ มีความซื่อสัตย์จงรักภักดี เต็มใจที่จะทำงานรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ด้วยความซื่อสัตย์ มังกันจีจึงได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเนื่องจากพระองค์มีความชื่นชมยกย่องในการปฏิบัติตนของมังกันจี เมื่อจะดำเนินการใดก็จะตรัสปรึกษาส่วนหลักธรรมราชวัตรสิบประการข้ออื่น ๆ นั้น อาจกล่าวได้ว่ามังกันจีได้ปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านั้น

เพราะเป็นหลักธรรมพื้นฐานทั่วไปของขุนนางที่ดีที่ควรปฏิบัติแต่ไม่มีเหตุการณ์ให้มั่งกั้นจึงแสดงพฤติกรรมเหล่านั้นออกมา

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่ามั่งกั้นจีมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อพระเจ้าราชาธิราชสามารถใช้สติปัญญาความรู้ความสามารถและใช้จิตวิทยาในการกล่าวปลอบใจ สร้างขวัญกำลังใจ ให้คำแนะนำ และปฏิบัติภารกิจที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จโดยไม่หวังผลตอบแทน พระเจ้าราชาธิราชจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อ มั่งกั้นจีโดยการตรัสยกย่องสรรเสริญในความรู้ความสามารถของมั่งกั้นจี ให้ความไว้วางใจมอบหมายภารกิจสำคัญให้รับผิดชอบ เมื่อพระองค์จะดำเนินนโยบายในการปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม พระองค์ก็จะตรัสปรึกษาเพื่อรับฟังความคิดเห็น เนื่องจากทรงเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของมั่งกั้นจี ทำให้พระเจ้าราชาธิราชดำเนินนโยบายประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี

จากการที่มั่งกั้นจีปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง 4 ข้อนี้ทำให้มีคุณสมบัติของขุนนางที่ดี สามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมีความรู้หลากหลายรู้จักและเข้าใจถึงพระราชนิยมของพระเจ้าราชาธิราชจึงปฏิบัติงานสนองพระราชมารได้เป็นอย่างดีไม่ว่าจะเป็นการทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราชทั้งในเรื่องการปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม รวมทั้งยังมีส่วนในการสร้างขวัญกำลังใจให้กับพระเจ้าราชาธิราชและกองทัพ พระองค์จึงให้ความไว้วางใจตรัสปรึกษาราชการกับมั่งกั้นจี และพระราชทานรางวัลตอบแทนความดีความชอบให้ นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมที่มั่งกั้นจีไม่ได้ปฏิบัติได้แก่ โทษแปดประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ขุนนางไม่ควรปฏิบัติ ส่วนหลักธรรมคดสามประการ มุสาแก่ีประการนั้นเป็นหลักธรรมที่ใช้ในการดำเนินการทำศึกสงคราม แต่มั่งกั้นจีไม่ได้ทำหน้าที่เป็นแม่ทัพออกไปทำศึกจึงไม่ต้องใช้หลักธรรมดังกล่าว เพื่อเอาชีวิตรอดและนำชัยชนะมาให้พระมหากษัตริย์

อำมาตย์ทินมณีกโรค

อำมาตย์ทินมณีกโรคปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับขุนนางที่สอดคล้องตามหลักศีลธรรม 4 ข้อ ได้แก่ คุณเจ็ดประการ วุฒินกประการ ชื่อหกประการ ราชวัตรสิบประการ และปฏิบัติตามหลักธรรมที่ไม่สอดคล้องตามหลักศีลธรรมแต่จำเป็นต้องปฏิบัติในยามที่บ้านเมืองมีศึกสงครามเพื่อให้ได้รับชัยชนะ 2 ข้อ ได้แก่ คดสามประการ และมุสาแก่ีประการ สามารถสรุปได้ดังนี้

อำมาตย์ทินมณีกโรคปฏิบัติตามหลักธรรมคุณเจ็ดประการ 2 ข้อ ได้แก่ มีปัญญากล้าหาญ และได้รู้เห็นสลับตลับฟังมาก ด้วยคุณสมบัติเหล่านี้โดยเฉพาะการได้รู้เห็นสลับตลับฟังมากเพราะรับราชการมาเป็นเวลานานทำให้อำมาตย์ทินมณีกโรคมีความรู้และมีประสบการณ์หลากหลายสามารถให้คำแนะนำแก่พระเจ้าราชาธิราชทั้งในเรื่องการปกครองและทำศึกสงครามได้ อำมาตย์ทินมณีกโรคจึงทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาในการปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม รวมทั้งยังทำหน้าที่เป็นแม่ทัพออกไปทำศึกสงครามให้กับพระเจ้าราชาธิราช ๆ จึงยกย่องชื่นชมให้ความไว้วางใจตรัสปรึกษาราชการและพระราชทานรางวัลตอบแทนเพื่อเป็นขวัญกำลังใจในการทำงาน จะเห็นได้ว่าอำมาตย์ทินมณีกโรคไม่มีคุณสมบัติในเรื่อง

ของชาติตระกูลดี มีบุคลิกลักษณะดี แต่ก็สามารถเป็นขุนนางที่ดีและได้รับการยกย่องจากพระเจ้าราชาธิราชได้ เนื่องจากพระองค์ให้ความสำคัญกับความรู้ความสามารถของขุนนางมากกว่า และการที่อำมาตย์ทินมณีกรอดมีปัญหา กล่าวหาญ ได้สลับตัวรับฟังมากนี้ก็อาจกล่าวได้ว่าย่อมมีความรู้ในราชศาสตร์ และมีความเพียรในการเรียนรู้ รวมทั้งยังเป็นบุคคลที่ผู้อื่นเห็นแล้วรักใคร่เนื่องจากอำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นขุนนางที่ดีมีเมตตาต่อผู้อื่น

ในส่วนของหลักธรรมอุทเทกประการอำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติตาม 5 ข้อ ได้แก่ มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกสงคราม มีความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ มีความเมตตาแก่ขุนนางและประชาชน เมื่อขุนนางเดือดร้อนก็ให้ความช่วยเหลือ หากไปตีเมืองใดได้ก็ไม่ทำร้ายชาวเมือง ทำให้อำมาตย์ทินมณีกรอดได้รับการยอมรับและเคารพยกย่อง นอกจากนี้ยังใช้สติปัญญาทำกลยุทธ์ในการทำศึกสงครามเพื่อให้ได้รับชัยชนะ เมื่อพระมหากษัตริย์ดำรัสให้อำมาตย์ทินมณีกรอดก็ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความไม่ประมาทเพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายแก่บ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ อำมาตย์ทินมณีกรอดยังระลึกถึงคุณของพระมหากษัตริย์จึงปฏิบัติหน้าที่โดยไม่หวังผลตอบแทน และเนื่องจากอำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นผู้มีความรู้ความสามารถจึงเป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราชทั้งเรื่องการทำศึกสงครามและการปกครองบ้านเมือง นอกจากนี้ยังทรงให้ความไว้วางใจตรัสปรึกษาหารือเพื่อรับฟังความคิดเห็น ส่วนการพิพากษาผู้อื่นด้วยความระมัดระวังนั้นไม่มีเหตุการณ์ให้อำมาตย์ทินมณีกรอดต้องแสดงพฤติกรรมนี้

ในเรื่องของชื่อหกประการอำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 2 ข้อ คือยึดมั่นในความซื่อสัตย์และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ แม้ว่าพระองค์จะสวรรคตแล้วยังทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มที่ซึ่งถือเป็นแบบอย่างให้ขุนนางผู้อื่นได้ประพฤติปฏิบัติ เมื่อเห็นผู้อื่นมีความทุกข์อำมาตย์ทินมณีกรอดก็ช่วยเหลือ ทำให้อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นที่เคารพรักใคร่ของผู้อื่นก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ สามารถทำงานร่วมกันเพื่อชาติบ้านเมืองให้ประสบผลสำเร็จได้ พระเจ้าราชาธิราชจึงให้ความไว้วางใจและพระราชทานรางวัลตอบแทน ส่วนหลักธรรมกตัญญูกตเวทินั้นอาจกล่าวได้ว่าการที่อำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มที่ด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดีโดยไม่หวังผลตอบแทนนั้นถือเป็นการทำงานเพื่อสนองคุณกษัตริย์เช่นกัน ส่วนการเป็นมิตรที่ดีให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์มิตรนั้นกล่าวได้ว่าการที่อำมาตย์ทินมณีกรอดเห็นความทุกข์ยากของผู้อื่นแล้วให้ความช่วยเหลือถือเป็นมิตรที่ดีและเป็นการสงเคราะห์มิตร

ในส่วนของราชวัตรสิบประการอำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 3 ข้อ ได้แก่ มีความกล้าในสงครามอาสาเข้าไม่คิดชีวิต ทำให้การศึกษาของอำมาตย์ทินมณีกรอดประสบผลสำเร็จเมื่อปฏิบัติภารกิจที่พระมหากษัตริย์ดำรัสใช้ก็ไม่ประมาทและมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีปฏิบัติงานอย่างเต็มความสามารถทำให้พระเจ้าราชาธิราชไว้วางใจเมื่อจะทำการใดก็จะตรัสปรึกษา

สำหรับคตสามประการอำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติตามในข้อ กล่าวคำคิดเมื่อจะฆ่าผู้อื่นเพื่อให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ โดยใช้ลวงฆ่าเจ้าชายพระยาเพื่อตีเมืองเตวมุแล่งให้พระเจ้าราชาธิราช ทำให้การศึกษาของพระองค์ประสบผลสำเร็จ พระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานรางวัลตอบแทนและให้ความไว้วางใจมอบหมายภารกิจสำคัญให้รับผิดชอบ

สำหรับมุสาเก่าประการอำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติในข้อมุสาเพื่อเอาชัยชนะมาให้พระมหากษัตริย์ ซึ่งอำมาตย์ทินมณีกรอดใช้หลักธรรมนี้ในการทำศึกสงครามเพื่อให้ได้รับชัยชนะจนสามารถตีเมืองแควมูแล่งมาให้พระเจ้าราชาธิราชได้ ทำให้พระเจ้าราชาธิราชชื่นชมยกย่องในความรู้ความสามารถจึงพระราชทานรางวัลตอบแทนความดีความชอบ

เท่าที่กล่าวมาจะเห็นว่าอำมาตย์ทินมณีกรอดมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อพระเจ้าราชาธิราช โดยการยอมรับและปฏิบัติตามรับสั่ง ทำหน้าที่เป็นแม่ทัพออกไปทำศึกสงครามและเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำแก่พระเจ้าราชาธิราชในการปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม รวมทั้งมีส่วนในการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่พระเจ้าราชาธิราช สามารถทำงานที่ได้รับมอบหมายได้เป็นอย่างดีด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี พระเจ้าราชาธิราชจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่ออำมาตย์ทินมณีกรอดด้วยการรับฟังคำแนะนำตักเตือน เนื่องจากเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถจึงปฏิบัติตามและให้การยกย่องชื่นชม รวมทั้งพระราชทานรางวัลตอบแทนความชอบ และยังทรงให้ความไว้วางใจมอบหมายราชกิจที่สำคัญให้รับผิดชอบ เมื่อพระองค์จะดำเนินการสิ่งใดก็จะตรัสปรึกษา

จากการที่อำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติตามหลักธรรมทั้งหกประการนี้ทำให้มีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะมาทำงานรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ เนื่องจากอำมาตย์ทินมณีกรอดมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมีความรู้ความสามารถในการดำเนินนโยบายทำศึกสงครามและการปกครองบ้านเมือง รวมทั้งมีความกล้าหาญและมีฝีมือในการรบจึงทำหน้าที่เป็นทั้งที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราชและเป็นแม่ทัพในการทำศึกสงครามด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี การที่อำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ทำให้มีความประพฤติที่ดี พระเจ้าราชาธิราชจึงให้การยอมรับยกย่องชื่นชมและพระราชทานรางวัลให้ อีกทั้งยังให้ความไว้วางใจมอบหมายงานให้รับผิดชอบ เมื่อพระองค์จะทำการสิ่งใดก็จะตรัสปรึกษา ส่วนหลักธรรมที่อำมาตย์ทินมณีกรอดไม่ได้ปฏิบัติมีเพียงข้อเดียว คือโทษแปดประการซึ่งเป็นหลักธรรมที่ขุนนางไม่ควรประพฤติปฏิบัติ

สมิงพ่อเพชร

สมิงพ่อเพชรปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับขุนนางที่สอดคล้องตามหลักศีลธรรม 4 ข้อ ได้แก่ คุณเจ็ดประการ วุฒิหกประการ ชื่อหกประการ ราชวัตรสิบประการ และปฏิบัติตามหลักธรรมที่ไม่สอดคล้องตามหลักศีลธรรมแต่จำเป็นต้องปฏิบัติในยามที่บ้านเมืองมีศึกสงครามเพื่อให้ได้รับชัยชนะเพียงข้อเดียวคือ มุสาเก่าประการ สามารถสรุปได้ดังนี้

สมิงพ่อเพชรปฏิบัติตามหลักธรรมคุณเจ็ดประการเพียงข้อเดียวคือมีปัญญากล้าหาญ สมิงพ่อเพชรสามารถนำความรู้นี้ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราชได้ ทั้งในเรื่องของการดำเนินนโยบายในการทำศึกสงครามและการปกครองบ้านเมือง รวมทั้งยังทำหน้าที่เป็นแม่ทัพในการออกไปทำศึกให้กับพระเจ้าราชาธิราชได้เป็นอย่างดี พระเจ้าราชาธิราชจึงชื่นชมยกย่องและพระราชทานรางวัลให้ จะสังเกตได้ว่าสมิงพ่อเพชรมีคุณสมบัติตามหลักธรรมนี้เพียงข้อเดียวก็สามารถเป็นขุนนางที่ดีได้ เนื่องจาก

พระเจ้าราชาธิราชให้ความสำคัญกับความรู้ความสามารถของขุนนางมากกว่าชาติตระกูลและบุคลิกลักษณะที่ดี การที่สมิงพ้อเพชรมีปัญหาที่มีความกล้าหาญและทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราชก็ย่อมแสดงให้เห็นได้ว่าเป็นผู้ที่ได้รับเห็นสลับตลับฟังมาก มีความรู้ในราชศาสตร์และมีความเพียรในการเรียนรู้จึงเป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น

สำหรับหลักธรรมคุณูปการสมิงพ้อเพชรได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 4 ข้อได้แก่ มีความองอาจกล้าหาญเมื่อบ้านเมืองมีศึกสงครามก็อาสาออกไปทำศึกด้วยความกตัญญูเพื่อทดแทนคุณของพระมหากษัตริย์ และมีความเมตตาแก่ขุนนางและประชาชน เมื่อขุนนางผู้อื่นเดือดร้อนสมิงพ้อเพชรก็ให้ความช่วยเหลือทำให้สมิงพ้อเพชรเป็นที่รักและเคารพของผู้อื่น เมื่อทำศึกสงครามสมิงพ้อเพชรก็รู้จักใช้กลอุบายในการทำศึกเพื่อให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ พระเจ้าราชาธิราชจึงไว้วางใจมอบหมายให้ออกไปทำศึกและพระราชทานรางวัลให้เพื่อตอบแทนคุณความดี นอกจากนี้สมิงพ้อเพชรยังไม่ประมาทหมั่นคอยระวังข้าศึกศัตรูด้วยความรอบคอบซึ่งแสดงถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ สามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้ และด้วยความรู้ความสามารถเหล่านี้สมิงพ้อเพชรจึงทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราชในการดำเนินนโยบายปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม เมื่อพระเจ้าราชาธิราชจะดำเนินนโยบายสิ่งใดก็จะตรัสปรึกษา

ในส่วนของคุณูปการสมิงพ้อเพชรปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 3 ข้อได้แก่ เมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ก็ให้ความช่วยเหลือ สมิงพ้อเพชรจึงเป็นที่รักใคร่ของบุคคลอื่น นอกจากนี้สมิงพ้อเพชรยังเป็นมิตรที่ดีคอยให้คำแนะนำตักเตือนให้ประพฤติตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมและคอยให้ความช่วยเหลือมิตรอยู่เสมอ เพื่อให้ได้อยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์อย่างเป็นระเบียบด้วยความซื่อสัตย์ ทำให้สมิงพ้อเพชรเป็นที่เคารพรักของขุนนางและสามารถสร้างความสามัคคีในหมู่คณะให้สามารถทำงานร่วมกันได้ พระเจ้าราชาธิราชจึงยกย่องชื่นชมในการปฏิบัติตนของสมิงพ้อเพชร ส่วนความกตัญญูกตเวทีและการยึดมั่นในสัตย์นั้นอาจกล่าวได้ว่าการที่สมิงพ้อเพชรปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้เป็นอย่างดีก็ถือเป็นการทดแทนคุณของพระมหากษัตริย์ด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี

ในด้านของหลักธรรมราชวัตรสืบประการสมิงพ้อเพชรปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 2 ข้อได้แก่ มีความกล้ากล้าในการทำศึกสงครามอาสาเข้าไม่คิดชีวิต และไม่ประมาทในราชกิจที่พระมหากษัตริย์ดำรัสใช้สมิงพ้อเพชรนำหลักธรรมนี้มาใช้ในการทำศึกสงครามให้ประสบผลสำเร็จได้เป็นอย่างดี พระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานรางวัลตอบแทนความดีความชอบให้

สำหรับมุสาแก้วประการสมิงพ้อเพชรปฏิบัติตามหลักนี้ในข้อมุสาเพื่อไม่ให้ผู้อื่นล่วงรู้ความลับทำให้สามารถปฏิบัติงานตามรับสั่งของพระเจ้าราชาธิราชได้เป็นอย่างดี ทำให้การดำเนินการของพระองค์ประสบผลสำเร็จ พระเจ้าราชาธิราชจึงยกย่องชื่นชมสมิงพ้อเพชรและให้ความไว้วางใจให้มาทำงานรับใช้ใกล้ชิด

จะเห็นได้ว่าสมิงพ้อเพชรมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อพระเจ้าราชาธิราชโดยการปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี โดยไม่หวังผลตอบแทนด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี โดยทำ

หน้าที่เป็นแม่ทัพออกไปทำศึกสงครามและเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำการดำเนินนโยบายแก่พระเจ้าราชวชิราลง ทำให้พระเจ้าราชวชิราลงสามารถดำเนินงานให้ประสบผลสำเร็จได้ พระเจ้าราชวชิราลงจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อสมิงพ่อเพชรด้วยการรับฟังคำแนะนำและปฏิบัติตาม เนื่องจากทรงมีความเชื่อมั่นและยอมรับในความรู้ความสามารถของสมิงพ่อเพชร เมื่อมีราชกิจก็จะตรัสปรึกษาเพื่อรับฟังความคิดเห็นและพระราชทานรางวัลตอบแทนความดีความชอบ

จากการที่สมิงพ่อเพชรปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง 5 ข้อนี้ทำให้มีคุณสมบัติของขุนนางที่ดี สามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมีความรู้หลากหลายด้านจึงทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชวชิราลงในการดำเนินนโยบายปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม รวมทั้งยังมีความองอาจกล้าหาญและมีฝีมือในการทำศึกสงครามสมิงพ่อเพชรจึงทำหน้าที่เป็นแม่ทัพในการออกรบอีกด้วย พระเจ้าราชวชิราลงจึงให้การยกย่องชื่นชมและให้ความไว้วางใจเมื่อจะดำเนินนโยบายก็จะตรัสปรึกษา นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมที่สมิงพ่อเพชรไม่ได้ปฏิบัติได้แก่ โทษแปดประการซึ่งเป็นหลักธรรมที่ขุนนางไม่ควรปฏิบัติ ส่วนหลักคดสามประการนั้นเป็นหลักปฏิบัติที่ใช้ในการดำเนินการทำศึกสงคราม แต่สมิงพ่อเพชรไม่ได้ใช้หลักปฏิบัตินี้ในการทำศึกสงคราม

สมิงพระราม

สมิงพระรามปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับขุนนางที่สอดคล้องตามหลักศีลธรรม 4 ข้อ ได้แก่ คุณเจ็ดประการ วุฒินกประการ ชื่อหกประการ ราชวัตรสิบประการ และปฏิบัติตามหลักธรรมที่ไม่สอดคล้องตามหลักศีลธรรมแต่จำเป็นต้องปฏิบัติในยามคับขันที่บ้านเมืองมีศึกสงครามเพื่อให้ได้รับชัยชนะ 1 ข้อ ได้แก่ คดสามประการ สามารถสรุปได้ดังนี้

สมิงพระรามปฏิบัติตามหลักธรรมคุณเจ็ดประการ 4 ข้อ ได้แก่ มีปัญญามากกล้าหาญซึ่งเป็นคุณสมบัติที่โดดเด่นของสมิงพระราม ๗ จึงนำคุณสมบัตินี้มาใช้ในการทำศึกสงครามด้วยความกล้าหาญโดยการใช้อย่างชาญฉลาดและปฏิภาณไหวพริบจนได้รับชัยชนะ ส่วนคุณสมบัติในการสดับตรับฟังนั้นทำให้สมิงพระรามมีความรู้หลากหลายจึงสามารถนำมาใช้แก้ไขสถานการณ์ได้ นอกจากนี้สมิงพระรามยังมีบุคลิกลักษณะดีมีความงามสง่าแสดงถึงความองอาจกล้าหาญจึงเป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น แม้แต่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็ทรงชื่นชมยกย่องและพระราชทานรางวัลให้ พระเจ้าราชวชิราลงจึงทรงมีความภาคภูมิใจและชื่นชมที่สมิงพระรามสามารถทำให้ข้าศึกเกรงขามได้ เท่าที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าสมิงพระรามไม่มีชาติตระกูลที่ดีแต่ก็ยังได้รับการยกย่องชื่นชมจากพระเจ้าราชวชิราลง เนื่องจากพระองค์ให้ความสำคัญกับความรู้ความสามารถของขุนนางมากกว่า ส่วนการชื่นใจในราชศาสตร์และมีความเพียรนั้นอาจกล่าวได้ว่าการที่สมิงพระรามมีปัญญาดีน่าจะเป็นเกิดจากมีความเพียรในการเรียนรู้และทำให้มีความรู้ในราชศาสตร์ด้วย

ในส่วนของวุฒินกประการสมิงพระรามปฏิบัติ 2 ข้อ คือ มีความองอาจกล้าหาญในการทำศึกเพื่อทดแทนคุณของพระมหากษัตริย์ และรู้จักใช้กลอุบายล่อลวงข้าศึกเพื่อให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ สมิงพระรามจึงนำความรู้นี้มาใช้ในการทำศึกสงครามที่ได้รับมอบหมายให้ได้รับชัยชนะ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง

จึงพระราชทานรางวัลตอบแทนความดีความชอบ และพระเจ้าราชาธิราชก็ให้ความยกย่องชื่นชมในความรู้ความสามารถของสมเด็จพระราม จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าสมเด็จพระรามมีความสามารถในการใช้สติปัญญา และมีฝีมือในการทำศึกสงครามโดดเด่นกว่าการใช้สติปัญญาในการให้คำแนะนำการดำเนินนโยบายแก่พระเจ้าราชาธิราช สมเด็จพระรามจึงไม่ได้ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาแต่จะได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่เป็นแม่ทัพในการทำศึกสงคราม ส่วนการปฏิบัติราชการด้วยความรอบคอบไม่ประมาทและระลึกถึงคุณพระมหากษัตริย์นั้น อาจกล่าวได้ว่าการที่สมเด็จพระรามปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จได้เป็นอย่างดีโดยไม่มีข้อผิดพลาดก็ถือว่าเป็นการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความไม่ประมาทถือเป็นการทดแทนคุณพระมหากษัตริย์ ส่วนการพิพากษาลงโทษผู้อื่นด้วยความระมัดระวังนั้นไม่มีเหตุการณ์ให้สมเด็จพระรามต้องแสดงความรู้นี้

ในเรื่องของหลักธรรมข้อหกประการสมเด็จพระรามปฏิบัติตาม 3 ข้อ ได้แก่ มีความกตเวทิตารู้จักสนองคุณพระมหากษัตริย์แม้ถูกจับเป็นเชลยก็ยังคิดทำประโยชน์ต่อผู้เพื่อบ้านเมือง และสมเด็จพระรามยังเป็นมิตรที่ดีสงเคราะห์มิตรเมื่อเห็นมิตรเดือดร้อนก็ให้ความช่วยเหลือ นอกจากนี้ยังเป็นผู้ที่ยึดมั่นในความสัตย์ซึ่งเป็นลักษณะโดดเด่นของสมเด็จพระรามที่รักษาคำพูดของตน เมื่อรับปากกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องแล้วว่า จะอาสาไปรบกับทหารพระเจ้ากรุงจีนก็ทำตามคำพูดไม่ถือโอกาสหนีกลับไปหงสาวดี ทำให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องชื่นชมและพระราชทานรางวัลให้และทรงมีเมตตาแก่สมเด็จพระรามต้องการให้อยู่รับใช้ใกล้ชิดจึงยกพระราชธิดาและแต่งตั้งให้สมเด็จพระรามเป็นมหาอุปราช พระเจ้าราชาธิราชจึงมีความภาคภูมิใจและรักใคร่ชื่นชมในความรู้ความสามารถและการปฏิบัติตนของสมเด็จพระราม ส่วนหลักธรรมกตัญญูนั้นกล่าวได้ว่าการที่สมเด็จพระรามรู้จักสนองคุณผู้มละลึกถึงคุณพระมหากษัตริย์ สำหรับการเป็นมิตรที่ดีและเห็นผู้อื่นเป็นทุกข์ก็ให้ความช่วยเหลือนั้นกล่าวได้ว่าการที่สมเด็จพระรามสงเคราะห์มิตรก็ถือว่าเป็นมิตรที่ดีให้ความช่วยเหลือมิตร

นอกจากนี้สมเด็จพระรามยังปฏิบัติตามหลักราชวัตรสิบประการ 2 ข้อ ได้แก่ มีความแกล้วกล้าในสงครามและมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราช แม้ถูกจับเป็นเชลยก็ยังมีใจซื่อสัตย์จงรักภักดีอาสาทำศึกเพื่อปกป้องบ้านเมืองจากการรุกราน พระเจ้าราชาธิราชจึงชื่นชมในความรู้ความสามารถและความซื่อสัตย์จงรักภักดีของสมเด็จพระราม ส่วนหลักราชวัตรสิบประการข้ออื่นนั้นสันนิษฐานว่าสมเด็จพระรามน่าจะปฏิบัติเพราะเป็นหลักทั่วไปของขุนนางที่ดีที่ควรปฏิบัติ

สำหรับคดสามประการสมเด็จพระรามปฏิบัติตามเพียงข้อเดียวคือ การกล่าวถ้อยคำคดเมื่อจะฆ่าผู้อื่นเพื่อให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ สมเด็จพระรามใช้หลักปฏิบัตินี้ในการลงฆาตกามะนีได้สำเร็จ เพื่อไม่ให้พระเจ้ากรุงจีนยึดครองเมืองพม่าและยกทัพไปรุกรานหงสาวดี ทำให้การศึกษาของสมเด็จพระรามประสบผลสำเร็จสามารถปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงพระราชทานรางวัลตอบแทนความดีความชอบ ส่วนพระเจ้าราชาธิราชก็ให้ความยกย่องชื่นชมในความรู้ความสามารถของสมเด็จพระราม

เท่าที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าสมเด็จพระรามมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อพระเจ้าราชาธิราชโดยการปฏิบัติตามรับสั่งของพระเจ้าราชาธิราชและปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี เต็มใจทำงานโดยไม่หวังผลตอบแทน ทำให้พระเจ้าราชาธิราชมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อสมเด็จพระรามโดยการตรัส

ยกย่องชื่นชมในความรู้ความสามารถของสมเด็จพระรามาธิบดีด้วยความภาคภูมิใจ พระองค์จึงให้ความไว้วางใจ มอบหมายภารกิจที่สำคัญให้รับผิดชอบ พระเจ้าราชาธิราชจึงสามารถดำเนินนโยบายให้ประสบผลสำเร็จ

จากการที่สมเด็จพระรามาธิบดีตามหลักธรรมทั้ง 5 ประการนี้ทำให้มีคุณสมบัติของขุนนางที่ดีมีความเหมาะสมที่จะมาทำงานรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ เนื่องจากสมเด็จพระรามาธิบดีมีความกล้าหาญ มีความรู้ความสามารถมีสติปัญญาดีมีปฏิภาณไหวพริบในการทำศึกสงครามรู้จักแก้ปัญหาเฉพาะหน้า รวมทั้งมีฝีมือในการรบจึงทำหน้าที่เป็นแม่ทัพในการทำศึกและได้รับชัยชนะเสมอ พระเจ้าราชาธิราชจึงให้ความไว้วางใจและมีความเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของสมเด็จพระรามาธิบดีจึงมอบหมายภารกิจสำคัญให้รับผิดชอบ เมื่อมีศึกสงครามก็จะได้รับสั่งให้สมเด็จพระรามาธิบดีเป็นแม่ทัพในการทำศึก หากทำความดีความชอบ พระองค์ก็จะพระราชทานรางวัลให้ ส่วนหลักธรรมที่สมเด็จพระรามาธิบดีไม่ได้ปฏิบัติคือ หลักธรรมโทษแปดประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ขุนนางไม่ควรประพฤติปฏิบัติ และหลักธรรมมุสาเก้าประการนั้นสมเด็จพระรามาธิบดีนำมาใช้ในการทำศึกสงคราม

สมิงนครอินทร์

สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับขุนนางที่สอดคล้องตามหลักศีลธรรมที่พึงปฏิบัติ 4 ข้อ ได้แก่ คุณเจ็ดประการ วุฒิหกประการ ชื่อหกประการ ราชวัตรสิบประการ ปฏิบัติตามหลักธรรมที่สอดคล้องตามหลักศีลธรรมที่ไม่พึงปฏิบัติ ได้แก่ โทษแปดประการ และปฏิบัติตามหลักธรรมที่ไม่สอดคล้องตามหลักศีลธรรมแต่จำเป็นต้องปฏิบัติในยามที่บ้านเมืองมีศึกสงครามเพื่อให้ได้รับชัยชนะ 2 ข้อ ได้แก่ คดสามประการ และมุสาเก้าประการ สามารถสรุปได้ดังนี้

สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักคุณเจ็ดประการ 4 ข้อ ได้แก่ มีปัญญากล้าหาญสมิงนครอินทร์จึงนำคุณสมบัตินี้มาใช้ในการทำศึกสงครามเพื่อให้ได้รับชัยชนะ สมิงนครอินทร์ยังมีบุคลิกลักษณะดังงามสง่า สมกับเป็นทหารเอกที่มีความเก่งกล้าสามารถจึงเป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น แม้แต่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็ยังทรงชื่นชมยกย่องและพระราชทานรางวัลให้ เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ขุนนางพม่าให้ตั้งใจปฏิบัติราชการ พระเจ้าราชาธิราชจึงมีความภาคภูมิใจและมีเมตตาแก่สมิงนครอินทร์เป็นอย่างมาก เมื่อสมิงนครอินทร์ทำความผิดก็พระราชทานอภัยโทษให้ทำงานลบล้างความผิด สมิงนครอินทร์ก็ปฏิบัติตามหลักธรรมในข้อมีความเพียรพยายามทำงานแก้ตัวจนได้รับพระราชทานรางวัลจากพระเจ้าราชาธิราช จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าสมิงนครอินทร์ไม่มีคุณสมบัติในชาติตระกูลดีก็สามารถเป็นขุนนางที่ดีได้รับการยกย่องชื่นชมจาก พระเจ้าราชาธิราช เพราะพระองค์ให้ความสำคัญกับความรู้ความสามารถของขุนนางมากกว่า ส่วนการได้สดับตรับฟังมากและการชื่นใจในราชศาสตร์นั้น อาจกล่าวได้ว่าการที่สมิงนครอินทร์มีปัญญามากก็ย่อมได้สดับตรับฟังมากและมีความรู้ในราชศาสตร์แต่ไม่มีเหตุการณ์ให้สมิงนครอินทร์ต้องแสดงความรู้เหล่านี้

ในส่วนของคุณหกประการสมิงนครอินทร์ปฏิบัติตาม 4 ข้อ คือ มีความองอาจกล้าหาญเมื่อมีศึกสงครามก็อาสาออกไปทำศึก มีการใช้กลอุบายในการทำศึกสงครามเพื่อให้สามารถเอาชนะข้าศึกได้ และสามารถเอาตัวรอดได้หากเกิดเหตุร้าย นอกจากนี้ยังระลึกถึงคุณพระมหากษัตริย์จึงทำงานที่ได้รับ

มอบหมายโดยไม่หวังผลตอบแทน เมื่อทำศึกสงครามก็ไม่ประมาณคอยระวังข้าศึกศัตรูเพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายแก่บ้านเมือง พระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสชื่นชมและพระราชทานรางวัลให้ จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า สมิงนครอินทร์มีความรู้ความสามารถในการใช้สติปัญญาและมีฝีมือในการทำศึกสงครามโดดเด่นกว่าการใช้สติปัญญาให้คำแนะนำปรึกษาในการดำเนินนโยบายต่าง ๆ สมิงนครอินทร์จึงไม่ได้ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้กับพระเจ้าราชาธิราช แต่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่เป็นแม่ทัพออกไปทำศึกสงครามมากกว่า ส่วนการลงโทษผู้อื่นด้วยความระมัดระวังนั้นไม่มีเหตุการณ์ให้สมิงนครอินทร์ต้องแสดงความรู้นี้

ส่วนข้อหกประการนั้นสมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ 3 ข้อคือมีความกตัญญูต่องูที่รู้จักระลึกถึงคุณและสนองคุณของพระมหากษัตริย์ ทำงานที่ได้รับมอบหมายเต็มที่โดยไม่หวังผลตอบแทน นอกจากนี้สมิงนครอินทร์ยังเป็นมิตรที่ดีคอยให้ความช่วยเหลือห้วงโยมมิตรอยู่เสมอ ทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะสามารถทำงานร่วมกันเพื่อชาติบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี

สำหรับหลักราชวัตรสิบประการสมิงนครอินทร์ปฏิบัติ 6 ข้อ ได้แก่ มีความกล้ากล้าในสงครามอันแสดงถึงความกล้าหาญและความซื่อสัตย์ที่มีต่อพระมหากษัตริย์ เมื่อทำศึกสงครามก็ไม่ประมาณในราชกิจที่พระมหากษัตริย์ดำรัสใช้ ทำให้การดำเนินงานประสบผลสำเร็จ นอกจากนี้สมิงนครอินทร์ยังมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชเต็มใจที่จะทำงานโดยไม่หวังผลตอบแทน ส่วนในเรื่องความประพฤตินั้นสมิงนครอินทร์ก็ไม่หะงนตนว่าเป็นที่รักใคร่ของพระมหากษัตริย์แล้วทำตัวดีเสมอ นอกจากนี้ยังมีจิตรักใคร่ไม่รังเกียจไม่โกรธตอบพระมหากษัตริย์แม้ว่าพระองค์จะมีรับสั่งลงโทษก็ยอมรับและปฏิบัติตามโดยไม่มีข้อโต้แย้ง นอกจากนี้สมิงนครอินทร์ยังไม่มีจิตปฏิพัทธ์ต่อพระสนมของพระมหากษัตริย์ สมิงนครอินทร์จึงมีความเจริญก้าวหน้าในกิจการงาน ส่วนการปฏิบัติตามหลักราชวัตรสิบประการในข้ออื่นนั้นสันนิษฐานว่าสมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้เพราะเป็นหลักทั่วไปสำหรับขุนนางที่ดีควรปฏิบัติ

ในเรื่องของคดสามประการสมิงนครอินทร์ปฏิบัติในข้อกล่าวคำคบเมื่อจะฆ่าผู้อื่นเพื่อให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะ สมิงนครอินทร์ใช้หลักปฏิบัตินี้ในการทำศึกสงครามโดยลงฆ่ามังฆวนรธาแม่ทัพของพม่าได้สำเร็จทำให้กองทัพพม่าแตกพ่ายไป พระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานรางวัลตอบแทนความดีความชอบให้

สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมโทษแปดประการ 2 ข้อ คือ ไม่รู้จักอดกลั้นความสุขและความทุกข์ที่มาถึงตัวเกิดความหวั่นไหว และดูหมิ่นผู้เฒ่าผู้แก่ไม่ให้ความเคารพสมณพราหมณาจารย์ ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่ขุนนางไม่ควรปฏิบัติเพราะจะทำให้เกิดความเดือดร้อนต่อตัวเองและผู้อื่น และเป็นการแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ของสมิงนครอินทร์ที่มีต่อพระเจ้าราชาธิราชในเชิงลบ แต่จะสังเกตได้ว่ามีเพียงสมิงนครอินทร์ผู้เดียวที่ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ เนื่องจากมีลักษณะนิสัยที่ดื้อรั้น มุทะลุ ใจร้อน และเชื่อมั่นในฝีมือของตนเองจึงประมาณไม่รอบคอบในการดำเนินงานและไม่เชื่อฟังคำตักเตือนของผู้ใหญ่ทำให้เกิดความผิดพลาดขึ้น พระเจ้าราชาธิราชจึงไม่พระราชทานรางวัลตอบแทนความดีความชอบให้แม้สมิงนครอินทร์จะทำความดีความชอบจนกว่าสมิงนครอินทร์จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรม เมื่อสมิงนครอินทร์ปรับปรุงตัวแล้วพระเจ้าราชาธิราชก็จะพระราชทานรางวัลให้

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าในช่วงแรกสมิงนครอินทร์มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบกับพระเจ้าราชาธิราช เมื่อทำความชอบแล้วไม่ได้รับพระราชทานรางวัลจากพระเจ้าราชาธิราช สมิงนครอินทร์ก็เกิดความน้อยเนื้อ

ต่ำใจและเกิดความท้อแท้ในการทำงาน การที่พระเจ้าราชาธิราชไม่ได้ทรงพระราชทานรางวัลให้นั้นเพราะทรงเห็นว่า สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตนไม่เหมาะสม เมื่อสมิงนครอินทร์ปรับปรุงพฤติกรรมแล้วพระเจ้าราชาธิราชจึงพระราชทานรางวัลตอบแทนความชอบ พร้อมกับคาดโทษสมิงนครอินทร์ว่าหากทำผิดก็จะถูกลงโทษ เมื่อสมิงนครอินทร์ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมแล้วก็มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อพระเจ้าราชาธิราชโดยการเชื่อฟังและปฏิบัติตามรับสั่งของพระเจ้าราชาธิราช และปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มที่ด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี แต่ในบางสถานการณ์สมิงนครอินทร์ก็มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อพระเจ้าราชาธิราชโดยการไม่ปฏิบัติงานตามรับสั่งทำงานนอกเหนือคำสั่ง แต่การกระทำของสมิงนครอินทร์เป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์และมีผลดีต่อชาติบ้านเมืองจึงไม่ถูกลงโทษ พระเจ้าราชาธิราชจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อสมิงนครอินทร์โดยทรงตรัสยกย่องชื่นชมและภาคภูมิใจในความสามารถของสมิงนครอินทร์ พระองค์จึงพระราชทานรางวัลตอบแทนความชอบและให้ความไว้วางใจมอบหมายงานสำคัญให้รับผิดชอบ หากสมิงนครอินทร์ทำผิดพระองค์ก็จะทรงมีเมตตาพระราชทานอภัยโทษให้ทำงานลบล้างความผิด ทำให้พระเจ้าราชาธิราชสามารถดำเนินนโยบายปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงครามได้เป็นอย่างดี

จากการที่สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ ทำให้มีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะมาทำงานรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ เนื่องจากสมิงนครอินทร์มีความองอาจกล้าหาญ มีความซื่อสัตย์จงรักภักดี มีฝีมือในการทำศึกสงครามรู้จักใช้สติปัญญาและปฏิภาณไหวพริบในการทำศึกสงคราม ทำให้สมิงนครอินทร์ทำหน้าที่เป็นแม่ทัพในการออกไปทำศึกสงครามจนได้รับชัยชนะเสมอ พระเจ้าราชาธิราชจึงให้การยอมรับและให้ความไว้วางใจในความสามารถของสมิงนครอินทร์ เมื่อต้องทำศึกสงคราม พระองค์ก็จะรับสั่งให้สมิงนครอินทร์เป็นแม่ทัพ หากทำความผิดความชอบพระองค์ก็จะพระราชทานรางวัลให้เมื่อทำความผิดพระองค์ก็จะพระราชทานอภัยโทษให้ทำงานลบล้างความผิด ส่วนหลักธรรมที่สมิงนครอินทร์ปฏิบัติแตกต่างจากผู้อื่นมีเพียงข้อเดียว คือโทษแปดประการซึ่งเป็นหลักธรรมที่ขุนนางไม่ควรประพฤติปฏิบัติ แต่สมิงนครอินทร์ก็ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ในช่วงแรกของการรับราชการเท่านั้น เนื่องจากอาจยังไม่ได้เรียนรู้หลักธรรมสำหรับขุนนางที่ควรปฏิบัติ ประกอบกับในช่วงนั้นยังอยู่ในวัยหนุ่มจึงมีวุฒิภาวะและลักษณะนิสัยที่ไม่เหมาะสมแต่สมิงนครอินทร์ก็สามารถปรับตัวได้ในระยะหลัง ทำให้สมิงนครอินทร์สามารถเป็นขุนนางที่ดีได้

บทที่ 5

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาปฏิสัมพันธ์ของกษัตริย์และขุนนางโดยพิจารณาตามหลักธรรมที่ปรากฏในเรื่อง ราชาริราชสามารถสรุปและอภิปรายผลได้ดังนี้

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมสำหรับกษัตริย์และขุนนางจากเรื่องราชาริราชในเชิงปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อกัน พบว่า

หลักธรรมสำหรับกษัตริย์เป็นหลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของ พระมหากษัตริย์ เพื่อให้พระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมืองด้วยความร่มเย็นเป็นสุข ไม่ให้อำนาจในทางที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่บ้านเมืองและประชาชน ทำให้มีคุณสมบัติของการเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดี มีความเหมาะสมและมีความชอบธรรมที่จะปกครองบ้านเมือง หลักธรรมสำหรับกษัตริย์ประกอบด้วย หลักธรรม 4 หมวดคือ อุดมคติประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ และวุฒิเจ็ดประการ

จากการศึกษาการปฏิบัติตามหลักธรรมของตัวละครกษัตริย์ทั้ง 5 ตัวพบว่า พระเจ้าราชาริราช เป็นกษัตริย์ที่มีความรู้ความสามารถและปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง 4 หมวด โดยเฉพาะอุดมคติประการซึ่งเป็นความรู้ที่ใช้ในการทำศึกสงคราม ซึ่งเหมาะกับสถานการณ์ในขณะนั้นทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกกับ ขุนนาง ขุนนางให้การยอมรับในความรู้ความสามารถ มีความซื่อสัตย์จงรักภักดี เชื่อฟังและปฏิบัติตาม รับสั่ง ประกอบกับขุนนางมีความรู้ความสามารถและสติปัญญาเฉลียวฉลาด พระเจ้าราชาริราชจึงมีชัยในการทำศึกสงครามและสามารถปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขได้

พระมหาปิฎกธรรพปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง 4 หมวด โดยเฉพาะการใช้ความรู้ในธรรมศาสตร์ ราชาศาสตร์ และความรู้ทางธรรม ซึ่งมีมาตั้งแต่บวชเรียนเป็นพระภิกษุประกอบกับมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดจึงนำความรู้เหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ในการปกครองบ้านเมืองทำให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข ขุนนางจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อพระองค์

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง 4 หมวดเช่นกัน แต่พระองค์ไม่สามารถทำสงครามให้มีชัยชนะได้ ถึงแม้ขุนนางจะมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องโดยให้การยอมรับและเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถและการปฏิบัติตนของพระองค์ แต่เนื่องจากขุนนางไม่มีความรู้ความสามารถและมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดน้อยกว่าขุนนางฝ่ายพระเจ้าราชาริราช ทำให้พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องต้องพ่ายแพ้พระเจ้าราชาริราชอยู่เสมอ

แม้ว่าตัวละครนางพระยาท้าวจะปฏิบัติตามหลักธรรมเพียง 3 หมวด แต่พระองค์ก็มีคุณสมบัติ

ของกษัตริย์ที่ดี สามารถปกครองบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุข มีความเมตตาและเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของอาณาประชาราษฎร์ โดยการยกราชสมบัติให้พระมหาปิฎกเถรและใช้สติปัญญาทำให้ขุนนางยอมรับพระมหาปิฎกเถรซึ่งเป็นบุคคลธรรมดาขึ้นเป็นกษัตริย์แทนพระองค์ได้ ขุนนางจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อพระองค์เกิดความเลื่อมใสศรัทธาให้การยอมรับในความรู้ความสามารถและปฏิบัติตามรับสั่งด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี

ส่วนพระมหาเทวีปฏิบัติตามหลักธรรม 3 หมวด แต่ไม่มีคุณสมบัติของกษัตริย์ที่ดี ทรงนำความรู้ตามหลักธรรมมาใช้ในทางที่ไม่ถูกต้อง เพื่อให้ตนเองขึ้นสู่อำนาจรวมทั้งมีความประพฤติไม่เหมาะสม ขุนนางจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อพระมหาเทวีไม่ให้การยอมรับ ไม่สนับสนุนและไม่ปฏิบัติตามรับสั่ง ทำให้การดำเนินนโยบายของพระองค์ไม่ประสบผลสำเร็จต้องพ่ายแพ้ในการทำศึกสงคราม

หลักธรรมของขุนนางเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนของขุนนาง เพื่อให้มีคุณสมบัติของขุนนางที่ดี มีความเหมาะสมที่จะทำงานรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์สามารถปฏิบัติงานสนองพระราชดำริได้ และไม่ใช้อำนาจหน้าที่ในทางที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่บ้านเมืองและประชาชน ประกอบด้วยหลักธรรม 7 หมวด ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น หลักธรรมที่สอดคล้องตามหลักศีลธรรมที่พึงปฏิบัติ ได้แก่ คุณเจ็ดประการ วุฒิหกประการ ชื่อหกประการ และราชวัตรสิบประการ หลักธรรมที่เป็นข้อห้ามที่ไม่พึงปฏิบัติ ได้แก่ โทษแปดประการ และหลักธรรมที่ไม่สอดคล้องตามศีลธรรมแต่จำเป็นต้องปฏิบัติในยามคับขันหรือบ้านเมืองมีศึกสงครามเพื่อนำชัยชนะมาให้พระมหากษัตริย์ ได้แก่ คดสามประการ และมูสาเก้าประการ

จากการศึกษาการปฏิบัติตามหลักธรรมของตัวละครขุนนาง 5 ตัวพบว่า มังกันจีปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับขุนนาง 4 ข้อ ซึ่งล้วนเป็นหลักธรรมที่สอดคล้องตามหลักศีลธรรมที่พึงปฏิบัติทั้งยังมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ทำให้มังกันจีมีคุณสมบัติของขุนนางที่ดีมีความประพฤติเหมาะสมที่จะทำงานรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ จึงสามารถปฏิบัติงานสนองพระราชดำริได้ ทำให้กษัตริย์มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อมังกันจีโดยให้ความไว้วางใจ ให้ความยกย่องชื่นชมและพระราชทานรางวัลตอบแทน

สมิงพ่อเพชรปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับขุนนางตรงกับหลักศีลธรรม 4 ข้อ และจำเป็นต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่ไม่สอดคล้องกับหลักศีลธรรม 1 ข้อ ซึ่งเป็นไปเพื่อให้ชนะศึกสงคราม สมิงพ่อเพชรมีคุณสมบัติของขุนนางที่ดีมีความประพฤติเหมาะสม โดยเฉพาะการปฏิบัติตามหลักธรรมวุฒิหกประการอย่างโดดเด่น คือรู้จักใช้กลอุบาย มีความองอาจกล้าหาญ รอบคอบไม่ประมาทรวมทั้งมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด จึงได้รับมอบหมายให้เป็นที่ปรึกษาแก่พระเจ้าราชาธิราชทั้งในเรื่องการปกครองบ้านเมืองและทำศึกสงคราม พระมหากษัตริย์จึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อสมิงพ่อเพชรโดยตรัสยกย่องชื่นชม ให้การยอมรับในความรู้ความสามารถจึงตรัสปรึกษาและพระราชทานรางวัลตอบแทนความชอบ

สมิงพระรามปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับขุนนางที่สอดคล้องกับหลักศีลธรรม 4 ข้อ และจำเป็นต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่ไม่สอดคล้องกับหลักศีลธรรม 1 ข้อ ซึ่งเป็นไปเพื่อให้มีชัยชนะในการทำ

ศึกสงคราม สมิงพระรามมีคุณสมบัติตามหลักธรรมข้อ คุณเจ็ดประการโดดเด่นกว่าหลักธรรมอื่น อันแสดงให้เห็นความมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีบุคลิกลักษณะดี มีความองอาจกล้าหาญ เป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น และเป็นที่เกรงขามของข้าศึกศัตรู พระมหากษัตริย์ทั้งฝ่ายบ้านเมืองตนเองและฝ่ายศัตรูจึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อสมิงพระราม

อำมาตย์ทินมณีกรอดปฏิบัติตามหลักธรรมของขุนนางที่สอดคล้องกับหลักศีลธรรม 4 ข้อ และจำเป็นต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่ไม่สอดคล้องกับศีลธรรม 2 ข้อ เพื่อให้กองทัพได้รับชัยชนะ การปฏิบัติตามหลักธรรมคุณหกประการอย่างโดดเด่น กอปรกับมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด รู้จักใช้กลอุบายในการทำศึกสงคราม และมีความองอาจกล้าหาญ จึงทำให้พระมหากษัตริย์มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่ออำมาตย์ทินมณีกรอด คือตรัสยกย่องชื่นชมและพระราชทานรางวัลตอบแทนความดีความชอบ เมื่อจะดำเนินการสิ่งใดก็จะทรงให้ความไว้วางใจตรัสปรึกษาและรับฟังความคิดเห็น

สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับขุนนาง 6 ข้อ โดยปฏิบัติตามหลักธรรมที่สอดคล้องตามหลักศีลธรรมที่พึงปฏิบัติ 5 ข้อ และจำเป็นต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่ไม่สอดคล้องกับหลักศีลธรรม 1 ข้อ เพื่อชัยชนะในสงคราม สมิงนครอินทร์เป็นผู้ที่มีความองอาจกล้าหาญ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ มีฝีมือในการทำศึก และมีความประพฤติดีมีความซื่อสัตย์จงรักภักดี จึงได้รับมอบหมายให้เป็นแม่ทัพออกไปทำศึกสงครามและได้รับชัยชนะอยู่เสมอ พระมหากษัตริย์จึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อสมิงนครอินทร์โดยการยกย่องชื่นชมและพระราชทานรางวัลตอบแทน และทรงมีเมตตาพระราชทานอภัยโทษให้ทำงานลบล้างความผิด นอกจากนี้สมิงนครอินทร์ปฏิบัติตามหลักธรรมที่ไม่พึงปฏิบัติคือ โทษแปดประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ขุนนางพึงละเว้น อย่างไรก็ตามพระมหากษัตริย์ก็มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบต่อสมิงนครอินทร์ในบางสถานการณ์ที่ประพฤตินั้นไม่เหมาะสม โดยไม่พระราชทานรางวัลให้ เมื่อสมิงนครอินทร์ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมแล้ว พระมหากษัตริย์จึงมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกต่อสมิงนครอินทร์โดยพระราชทานรางวัลตอบแทนความดีความชอบ

อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า

ราชาธิราชเป็นวรรณคดีที่นำเค้าโครงเรื่องมาจากพงศาวดาร เนื้อหาส่วนใหญ่จึงเกี่ยวกับกษัตริย์และขุนนางซึ่งมีบทบาทสำคัญในการปกครองบ้านเมือง โดยกล่าวถึงคุณสมบัติเชิงอุดมคติของกษัตริย์และขุนนางที่มุ่งเน้นในเรื่องการใช้สติปัญญาความรู้ความสามารถในการดำเนินงานให้ประสบผลสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นการใช้กลยุทธ์หรือกลอุบายในการดำเนินงานให้ผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี และเป็นการสร้างแบบฉบับการประพฤติปฏิบัติของกษัตริย์และขุนนาง โดยนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดขอบเขตการใช้อำนาจและการปฏิบัติหน้าที่ของกษัตริย์และขุนนางให้อยู่ภายใต้ความถูกต้องชอบธรรม หากกษัตริย์และขุนนางซึ่งเป็นชนชั้นปกครองปฏิบัติตนอยู่ในธรรมก็จะเกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน และมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกทำให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

หลักธรรมที่นำมาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ในสังคมนั้นอาจมีความแตกต่างกันในบางส่วนตามแต่สภาพแวดล้อมของสังคมและสถานการณ์ของแต่ละยุคสมัย ดังหลักธรรมในเรื่องราชาธิราชข้อคดสามประการ และมุสาเกาประการที่ให้นุชนางสามารถใช้กลอุบายกล่าวเท็จหลอกลวงผู้อื่นได้ ซึ่งเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรมแต่ให้ถือว่าเป็นการทำตามหน้าที่เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมทำให้ชาติบ้านเมืองของตนได้รับชัยชนะ เพราะในชวงเวลานั้นบ้านเมืองมีศึกสงครามหากสามารถดำเนินงานเพื่อให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะก็ถือว่าเป็นสิ่งที่กระทำได้

การนำหลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องราชาธิราชมาศึกษาพฤติกรรมในการปฏิบัติตามหลักธรรมของตัวละครกษัตริย์และขุนนาง ทำให้สามารถเข้าใจและเห็นคุณค่าของสิ่งที่ตัวละครประพฤติปฏิบัติว่าพฤติกรรมของมนุษย์มีทั้งดีและไม่ดี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุผลของการกระทำซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงไปโดยขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของสังคมและกาลเวลา เมื่อทุกคนต่างยึดมั่นในหลักธรรมตามบทบาทหน้าที่ของตนแล้วย่อมก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกซึ่งจะสร้างความสงบสุขในการอยู่ร่วมกัน สามารถปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี ทำให้บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองและมีความร่มเย็นเป็นสุข

หลักธรรมของกษัตริย์และขุนนางในเรื่องราชาธิราช มีส่วนคล้ายคลึงกับหลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของกษัตริย์และขุนนางในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เช่น ทศพิธราชธรรมจักรวรรดิวัตร และโคลงราชสวัสดิ์ การที่หลักธรรมในวรรณคดีมีความคล้ายคลึงกัน หรือมีความแตกต่างกันในรายละเอียดบางส่วนนั้นอาจเกิดจากการปรับเปลี่ยนเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับเวลาหรือสถานการณ์ แต่สาระสำคัญก็ยังคงคล้ายคลึงกันคือเพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

ข้อเสนอแนะ

ควรศึกษาหลักธรรมสำหรับกษัตริย์และขุนนางในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับเรื่องราชาธิราช เนื่องจากต่างมีลักษณะร่วมที่คล้ายคลึงกัน

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2508). **ประชุมโคลงสุภาษิต ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ : ผ่านฟ้าวิทยา.
- กรณีการ สาดรปฐ. (2541). **ราชาธิราช สามก๊ก และไซอัน โลกทัศน์ชนชั้นนำไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กุสุมา รัชมนัน. (2540). **นาฏลักษณะในราชาธิราช**. ภาษาและหนังสือ. 28 : 16-24.
- ฉัฐรินทร์ โพธิ์ศิริ. (2542). **การวิเคราะห์ลักษณะความเป็น "ธรรมราชา" ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325-2352)**. ปรินญาณพนธ์ กศ.ม.(ภาษาไทย).กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อัดสำเนา.
- ตำราพิชัยสงคราม ฉบับราชกาลที่1. (2545) กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- พระยาธรรมปรีชา (แก้ว). (2520). **ไตรภูมิโลกวิเนจยักถา ฉบับที่2 (ไตรภูมิหลวง)**. ตรวจชำระโดย กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ทองทิมาญ ทองใหญ่,ม.จ. (2544). **ตำราม้าของเก่ากับตำราลักษณะม้า**. พิมพ์ครั้งที่ 2 .กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ทัศนีย์ ทานตวนิช. (2524). **เอกสารประกอบการสอนวิชาภาษาไทย 107**. ชลบุรี : ภาควิชาภาษาไทย และภาษาตะวันออก. ศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน.
- ทัศนีย์ สันสกุล. (2518). **จักรพรรดิราชย์ในคดีอินเดีย**. ปรินญาณพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ธนาภิต. (นามแฝง). (2546). **ตำนานเทพเจ้าและอสูร**. กรุงเทพฯ : ปิรามิด.
- นิบาตชาดก. (2540). **กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร**.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. (2522). **วิเคราะห์วรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- บุษบา ตระกูลสัจจวัตร. (2529). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องราชาธิราช**. ปรินญาณพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2529). **ระบบปรัชญาการเมืองในมานาวธรรมศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- (2534). **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- (2542). **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**. กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พนัส หันนาคินทร์. (2523). **การสอนค่านิยมและจริยธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ.
- พรรัตน์ สุวรรณรัตน์. (2539). **การศึกษาวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีเรื่องสามก๊กตามแนวจริยศาสตร์**. ปรินญาณพนธ์ กศ.ม.(ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อัดสำเนา.

พระคลัง, (หน) เจ้าพระยา. (2544). ราชธานีราช. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.

พระญาติ. (2543). ไตรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่แปด. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาการ.

พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พิฑูร มลิวัด. (2528). หลักธรรมสำหรับการปกครอง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

พิศาล บุญผูก. (2537, พุทธศักราช) พระธรรมศาสตร์ เกี่ยวข้องกับไทยอย่างไร. สยามอารยะ. 2 (23) : 17 - 24

พีระพันธ์ โพธิ์แก้ว. (2532). วิเคราะห์พฤติกรรมของพระเวสสันดร พระลอ ขุนแผนและอิเหนาตามแนวทฤษฎีศาสตร์. ปรินญาพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก. จัดสำเนา.

พุทธิพนธ์ โพธิ์จินดา. (2527). พุทธศาสตร์กับความคิดทางการเมืองของ ส.ศิวัรักษ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ

มาลัย (2542) กำเนิดเหวดดา. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2535). ราชบัณฑิต-ธรรมนิติ. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.

----- (2539). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525. พิมพ์ครั้งที่6. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.

วิทย์ พิณคณิน. (2503). ศิลปกรรมและการช่างของไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์ 64.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545). กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

ส.พลายน้อย (นามแฝง). (2534). เทวนิยาย. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรพิทยา.

สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2523). ความคิดทางการเมืองไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ.

สุชีพ ปุณญานุภาพ และปรีชา หงษ์ไกรเลิศ. (2526). "บทนำ: รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์" ใน รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. หน้า1-7. กรุงเทพฯ:สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.

----- (2531). สารัตถะแห่งศาสนธรรม. สภาการศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธรักษา.

สุพงษ์ โสณะเสถียร. (2515). ธรรมจรรยาในราชธานี:สื่อปกครอง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรรมการปกครอง.

สุเพ็ญ อยู่ทิม. (2542). คุณค่าทางสติปัญญาจากราชธานี. ปรินญาพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาไทย). พิษณุโลก : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร. ถ่ายเอกสาร.

เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ,สำนักงาน.(2531). ชุมชนจิตตวิสัยสังเวทกล่อมข้างสำคัญในรัชกาลปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์

แสง บุญเฉลิมวิภาส.(2543) ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. กรุงเทพฯ : วิทยุชน.

อโณทัย จิตบุญ. (2540). กลไกภายในเรื่องราชาธิราช:การศึกษาวิเคราะห์. ปริญญาโท กศ.ม.
(ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

อุทัย ทองพูน. (2528). จริยศาสตร์. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ วิทยาลัยครู
นครศรีธรรมราช.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาววินิตา หอมเสมอ
วันเดือนปีเกิด	23 เมษายน 2523
สถานที่เกิด	อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี
สถานที่อยู่	17/5 ม.1 ต.โป่ง อ.บางละมุง จ.ชลบุรี 20150
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2537	มัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนสิงห์สมุทร จ.ชลบุรี
พ.ศ.2540	มัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนสาธิตฯ พิบูลบำเพ็ญ แห่งมหาวิทยาลัยบูรพา จ.ชลบุรี
พ.ศ.2545	ศศ.บ. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยทักษิณ จ.สงขลา
พ.ศ.2548	ศศ.ม. (ภาษาไทย สายวรรณคดี) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ